DİJİTAL KÜTÜPHANE KANALI

Keyifli Okumalar Dileriz

Binlerce kategoride milyonlarca PDF e-kitap, ders kitapları, dergiler ve romanlara platformumuz üzerinden ücretsiz ulaşabilirsiniz.

RESMİ WEB SİTEMİZ

https://rantey.org

Yedek ve Duyuru Kanallarımız
Sitemize erişim engeli gelmesi veya adres değişikliği durumunda aşağıdaki kanallardan güncel giriş adresine erişebilirsiniz:

• Telegram: https://t.me/birkitapbir

• WhatsApp Kanalımız : https://whatsapp.com/channel/0029VbDHv8uE50Us4IvMoc0Y

YAZAN: ZİYA ŞAKİR

1914 — 1918 CİHAN HARBİNİ NASIL İDARE ETTİK?

ZİYA ŞAKİR

Muallim Fuat Güçüyener
Anadolu Türk Kitap Deposu

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

MUALLİM FUAT GÖCÖYENER'in TARİHİ ESERLER SERİSİ: No. 15

1914 — 1918
CİHAN HARBİNİ
NASIL İDARE ETTİK?

Anadolu Türk Kitap Deposu

İSTANBUL — 1944

Ücretsiz PDF Kitap Arşivi - https://pdfa.org

BÜYÜK TARİHCİ ZİYA ŞAKIR'ın

Muallim ve Muharrir Fuat Gücüyener tarafından yayınlanan tarihî eserleri:

1.	— Fatih İstanbul'u nasıl aldı?	160
2.	— Talât, Enver, Cemal Paşalar	150
3.	— Timurlenk ve Üç Bozatlı	150
4.	— Türkler Karşısında Napoleon Cilt: 1	100
5.	— » » » Cilt 2	75
6.	— Sultan Hamit ve Mikado	60
7.	— Hazreti Mevlâna	200
8.	— Hazreti Muhammed'in hayatı	160
9.	— 1914 Cihan Harbine Nasıl Girdik?	160
10.	— Çırağan Sarayında 28 sene Beşinci Muradın hayatı	200
11.	— Sultan Hamid'in şahsiyet ve hususiyetleri	250
12.	— Yarım asır evvel bizi idare edenler cilt: 1	200
13.	— cilt: 2	250
14.	— Sultan Hamid'in Son günleri	250
15.	— Cihan Harbini Nasıl İdare ettik?	250
16.	— Tarihten Korkmıyanlar **(basılıyor)**	

BATTAL GAZİ

Ziya Şakir'in bu büyük Türk kahramanını anlatan eseri basılmıştır. 336 sahife, fiyatı : 250 kuruş.

AHMET SAİT MATBAASI

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://atatey.org

MUALLİM FUAT GÜCÜYENER'İN:

SÎNÂ ÇÖLÜNDE

TÜRK ORDUSU

Türkiye'de eşine belki de hiç tesadüf etmediğiniz objektif bir eserdir. 4 defa basılmış, binlerce ve binlerce satılmış olan bu eser, alman, ingiliz, fransız dillerine de tercüme edilmiştir.

Hakikatin heyecanlarını yaşamak isteyen her Türk, kendine ait olan bu millî eserden mutlaka bir tane edinmelidir. Fiyatı 160 kuruştur.

MUALLİM FUAT GÜCÜYENER

tarafından yazılan (Büyük Harpte Tanıdığım Kahramanlar) serisinin üç kitabı çıkmıştır. Hakikî kahramanları okumak için bu seriyi takip ediniz:

1. — KAHRAMAN ALOŞ	15 Krş.
2. — BURSALI MEHMET ONBAŞI	20 »
3. — ENVER PAŞA	25 »
4. — BİNBAŞI ŞEVKİ BEY (basılacak)	
5. — CEVAT RİFAT BEY (»)	

DİKKAT: Bu seri 50 kahramanı anlatan çok kıymetli ve muazzam bir kitap olacaktır.

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

Aziz okuyucu;

Kendinizin görüş, düşünüş ve hayat seviyenizi yükseltmek için şu kitapları okumanız lâzımdır:

1. — Hayata Işık	Selma	Gücüyener	50
2. — Hayata Bakıyorum	»	»	30
3. — Asrî Adam	»	»	50
4. — Bu Yol Uçuruma Gider	»	»	30
5. — Genç Kız ve Erkeklere Yükseliş Yolları	Nevhiz	Gücüyener	35
6. — Talih Nedir?	Vahdet	Gültekin	35
7. — Müşküllerle Mücadele	»	»	55
8. — Muvaffakıyet ve Saadetin Sırrı	»	»	35
9. — Çok Para Kazanma Yolları	»	»	35
10. — Bir Yuva Böyle Yıkıldı		Vedat Örfi	100
11. — Beynelmilel Yahudi	Selma	Gücüyener	110

Bu kitapları okuyunuz!

Ailenize, çocuklarınıza da okutunuz!

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

1914 - 1918

Cihan Harbini

NASIL İDARE ETTİK?

BU ESER

Sinâ Çölünde Türk Ordusu

Müellifi: Muallim Fuat Gücüyener tarafından yayınlanan tarihî serinin 15 ci kitabıdır. Gün geçtikçe kıymeti artacak olan kitapları edinmek istiyorsanız bu seriyi tamamen alınız.

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

DİKKAT,
DİKKAT,
DİKKAT!

Görüş, düşünüş ve hayat seviyenizi yükseltmek isterseniz, Memleketimizde salâhiyetle neşriyat yapan **(Anadolu Türk Kitap Deposu) sahibi Muallim Fuat Gücüyener'in bütün neşriyatını okuyunuz!..**

Ve

Emin olunuz, ki bu neşriyat içinde okuyucu için faydalı olmıyan tek kitap yoktur.

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

1914 — 1918
CİHAN HARBİNİ
NASIL İDARE ETTİK?

29 Teşrinievvel 1330 günü Babıâlide Rusya, Fransa, İngiltere hükûmetlerile harp haline girildiğine dair vükelâ heyeti tarafından yazılan mazbata, Sadrıâzam Sait Halim Paşanın yâverlerinden birile Sultan Reşada gönderilirken Üsküdar cihetinde de mühim bir harp manevrası icra ediliyordu.

Bahriye Nazırı Cemal Paşa, mazbatayı imza eder etmez, derhal Üsküdara koştu. Çünkü, ayni zamanda ikinci ordu kumandanlığı da uhdesinde bulunduğu için, yapılan manevrada - ordu kumandanı sıfatile hazır bulunması icap ediyordu.

Manevranın mevzuu, şundan ibaretti :

Almanyalı miralay Nikolay Beyin kumandasında bulunan üçüncü fırka, Çamlıca tepesini müdafaa edecekti. Miralay Mahmut Kâmil Beyin kumanda ettiğibeşinci kolordu da Erenköy cihetinden taarruza geçecek, Çamlıca tepesini hücumla zapteyliyecekti.

Manevra, muvaffakiyetle neticelendi. Ve şimdi sıra, ordu kumandanı Cemal Paşanın - usulen - tenkidine geldi.

Manevraya iştirak etmiş olan dört fırkanın ümera ve zabitanı Çamlıca tepesinde toplandı. Cemal Paşa, tenkidine başladı. Fakat bu mevzu üzerinde sözü uzatmadı. Birdenbire sert, fakat şen bir tavır alarak:

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

— Arkadaşlar!.. Bu vesile ile, size mühim bir müjde vereceğim.

Diye bağırdı.

Ordu kumandanının bu sözleri, bir an içinde herkese büyük bir merak ve heyecan verdi. Yalnız sesler değil, nefesler bile kesildi. Bütün gözler ve kulaklar Cemal Paşaya çevrildi... Ordu kumandanı, dik ve gür sesle, sözlerine şöylece devam etti :

— Karadenizde manevraya çıkan donanmamız, Rus filosunun tecavüzüne uğramış.. donanma kumandanımız da mukabil taarruza geçerek Odesa, Sivastopol, Novorosiski limanlarını bombardıman etmiye mecbur kalmıştı... Henüz harp ilân edilmeden zuhura gelen bu vak'adan dolayı biz, büyük bir teessür hissettik. Rusya hükümetile dostluğumuzu devam ettirmek için, bu vak'aya hangi tarafın amiralinin sebep olduğunu meydana çıkarmak maksadiyle, bir tahkik heyeti teşkilini istedik... Fakat Çar hükûmeti, bu teklifimizi kabul etmedi. Hüsnüniyetimize, harp ilânile mukabele gösterdi. Fransa ve İngiltere hükûmetleri de, müttefikleri olan Çar hükûmeti gibi hareket ettiler. Onlar da, bizimle harp haline girmiş olduklarını bildirdiler... Biz, harbe girmiyerek bitaraflığımızı muhafaza etmek istiyorduk. Fakat, bu hükûmetlerin ihtiyar ettikleri hareket karşısında, harbi kabul etmiye mecbur olduk. Ve şu anda, harp halinde bulunuyoruz... Harbe sebebiyet veren hâdise, zaferle neticelenmiştir. Ve hiç şüphesiz ki fedakâr ordumuzun cesaret ve kahramanlığı sayesinde, büyük bir zaferle hitama erecektir.

Nutkun meali, bundan ibaretti. Fakat Cemal Paşa, bu nutku o kadar parlak kelimelerle ve öyle heyecan veren cümleler ve bilhassa o derece keskin ve cazip jestlerle söyledi ki, bütün dinliyenlerde coşkun bir harp arzusu uyandırmıya kâfi geldi.

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

Balkan harbinin fecaatini görmüş olan zabitler hüngür hüngür ağlıyorlar:

— Çok şükür... O kara günlerin meşum hatıralarını silecek bir vesile zuhur etti.

Diye bağırıyorlardı.

Diğer zabitlerse:

— Kumandan Paşanın zafer müjdesine inanıyoruz... Hiç şüphesiz, muzaffer olacağız.

Diye haykırarak coşkun bir neş'e ve sürur gösteriyorlardı.

Zabitlerin bu tezahüratı, Cemal Paşayı da son derecede mütehassis etti. Kendini zaptedemedi. Göz yaşlarını silerek atına bindi. Harp haberinin karsışında bu derecede yüksek ve vatanperverane hissiyat gösteren zabitlerin mutlaka muzaffer olacaklarına büyük bir kanaat getirerek, memnun ve mutmain bir halde İstanbula avdet etti.

★

Çamlıca tepesinde bu vak'a cereyan ederken, büyük bir hareket ve heyecan hüküm sürüyor.. Grup grup toplanmış olan mebuslar arasında hararetli münakaşalar devam ediyordu.

Encümen odalarından birinde bazı mebuslar toplanmıştı. Bunların aralarında, Dahiliye Nazırı Talât Bey de vardı. Harp mevzuu etrafında konuşuyorlardı.

— Harbe girmek lâzım mıydı.. değil miydi?

Sualine cevap arıyorlardı.

Diyarbekir mebuslarından, Feyzi Bey, bir aralık Talât Beye hitap ederek:

— Beyefendi!.. Karadeniz vakası hakkında, resmî bir tebliğ neşredildi. Ve bu bapta gazeteler tarafından da bir takım mütalâalar beyan olunduysa da, bunların hiçbirinden,

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

hakikat öğrenilemedi... Şu meselenin aslını lûtfen bize anlatır mısınız?

Dedi.

Bu sual birdenbire o kadar büyük bir alâka husule getirdi ki, derhal ses seda kesildi. Orada bulunan mebusların gözleri ve kulakları, derhal Talât Beye çevrildi.

Talât Beyin çehresinde, bu sualden hoşlanmadığını ifade eden bir gerginlik belirdi. Fakat bu alâmet, bir saniye bile devam etmedi. Yine onun şen ve alaycı çehresi yerine geldi. Mutadı olan kalenderane tavrı takınarak:

— İlâhî Feyzi Bey!.. Bundan başka merak edecek birşey bulamadın mı?..

Dedikten sonra, şöylece konuşmasına devam etti:

— Nasraddin Hocanın bir hikâyesi vardır, bilir misiniz?

— Hocanın hikâyesi çoktur. Acaba hangisi?..

— Dur da söyliyeyim.

Hocanın adı anılınca, herkesin yüzünde gayriihtiyarî olarak husule gelen tebessüm, oradaki mebusların simalarında da belirdi. Talât Bey, büyük bir merakla kendisini dinlemiye hazırlananların gözlerine baka baka, şöylece hikâyeyi anlatmıya girişti:

— Hoca merhum bir iş için köyün birine gitmiş. İşini bitirmiş. Hava sıcak olduğu için, gece avdete karar vermiş... O gece, mehtap varmış. Hoca, merkebinin üstünde sağına soluna göz gezdirriken yolun kenarındaki bahçelerden birindeki kabaklar, hiyarlar, kavun karpuzlar bir anda gözüne çarpmış. Hemen merkebini orada bir ağaca bağlamış. Boş heybeyi alarak bahçeye atlamış. Kabakları, hiyarları, kavun karpuzları koparıp koparıp heybeye doldurmıya başlamış. O anda bahçenin sahibi başına dikilmiş. «Hoca ne yapıyorsun?.. demiş... Hoca, hiç telâş göstermemiş... «Hiç sorma, birader. Yoldan geçiyordum. Birdenbire müthiş bir fırtınaya tutuldum. Fırtınanın beni havalandırıp bir yere çarpmasından korktum. Hemen merkepten inerek buradaki

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

kabaklara, hiyarlara, kavun karpuzlara tutumıya mecbur oldum. Fakat, meğerse onların sapları da pek çürükmüş. Hangisine tutundumsa, elimde kaldı. Az kalsın bahçede yolunmadık birşey kalmıyacaktı.» diye cevap vermiş... Balıçe sahibi hocayı kendi sözlerile ilzam etmek istemiş. «Pekâlâ, Hoca. Söylediklerine inandım. Fakat, kopan şeyler, şu heybeye nasıl doldu.» demiş. Hoca, sakalını eline alarak bir düşünce geçirmiş.. «Azizim! vallahi ona, ben de bir türlü akıl erdiremiyorum.» diye mukabele etmiş...

Oda, mebusların kahkahalarile doldu. Talât Bey gülmüyor yalnız, o alaycı tebessümünü göstermekle iktifa ediyordu.

Kahkahalar, beş on saniye devam ettikten sonra, yavaş yavaş sönüverdi. Şimdi, ciddileşen nazarlar, yine Talât Beyin gözlerine çevrildi. Dahiliye Nazırı, şakacılığını feda etmiyerek, ağır ağır sözlerine devam etti:

— Azizim Feyzi Bey!.. İşte, Hocanın bu hikâyesi gibi, Karadeniz vak'asına da benim aklım ermiyor... Hem aklım erse de ne olacak?.. Farzet ki, evvelâ bizimkiler taarruz ettiler... Farzet ki, bizimkiler kuzular gibi sâkin sâkin dolaşırken, birdenbire ötekiler hücum ediverdiler... Kabahat, bizdeymiş. Falan veyahut filân tarafından, gizlice taarruz emri verilmiş... Farzedin ki, bu emri ben verdim. Şu halde, lâzımmış ki, vermişim... Azizim!.. Bunlar, artık üzerlerinde durulacak meseleler değildir. Bugün düşünülecek birşey varsa o da harbi idare etmek.. ve matlûp olan neticeye eriştirmektir.

ASIL SORULMASI LÂZIM GELEN BİR SUAL...

Osmanlı İmparatorluğunun Dahiliye Nazırı ve devleti idare eden komitenin en mühim şahsiyeti olan Talât Beyin,

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

yarı şaka ve yarı gerçek olarak söylediği şu sözler, o gün için cidden büyük bir hakikatti.

İster amiral Soşon sürüklesin ve ister Rus filosu sebebiyet versin; artık olan olmuş.. devlet, harbe girmişti. Şimdi sorulacak bir tek sual varsa o da ancak şu olabilirdi:

— Memleketin kuvvet ve kudret menbaları, acaba bu harbi idareye kâfi gelebilecek mi?..

İşte, bu suale tam bir cevap verebilmek -hiç kimse için- mümkün değildi.

Harp kuvvet ve kudretinin en başında, ordu bulunuyordu. Ve bu orduyu da, henüz otuz iki yaşında bulunan genç bir başkumandan vekili idare ediyordu.

O başkumandan vekili ki.. o makama gelinceye kadar, henüz bir alaya bile kumanda etmemişti. Ve vatanperverane hizmetlerinin mükâfatı olarak kazandığı parlak bir şöhretten başka, hiçbir vasfa malik değildi. Bu itibarladır ki, seferberlik ilân edilip de, başkumandan vekâletini deruhte ettiği zaman, derhal her tarafta şu sual belirdi:

— Enver Paşa, başkumandanlık için henüz pek genç değil mi?.. Bu tecrübesiz genç, acaba orduyu idare edebilecek mi?..

Bu suali soranlar, haksız değillerdi. Çünkü, Balkan topraklarında henüz kanları bile kurumamış olan son harbin feci neticesi, üç gün zarfında bütün Avrupayı saran bu cihanşümul ve umumî muharebeye iştirak edildiği takdirde, müthiş bir felâket halini alabilirdi.

Bütün dünya harp tarihinin ittifakla kabul ettiği bir keyfiyet vardı ki o da, Türk ordusunun asalet, kahramanlık ve fedakârlığı idi. Bu ordu ,iyi kumandanlar elinde daima bir harp harikası olmuştur. Ok ve kılıç devrinden, en son model silâhların çarpıştığı Balkan harbine kadar, Türk ordusu daima fevkalâdelikler ve mümtaziyetler göstermek

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

suretile harbetmişti. Hattâ, neticesi mağlûbiyete dayanan harplerde bile bazı kıtalar o kadar yüksek muvaffakiyetler kazanmışlardı ki, bunların her biri, büyük bir zafere bedeldi.., Meselâ, Balkan harbinin henüz on beşinci günü, artık harbin kaybedileceğine dair en bariz alâmetler, belirdiği halde, Çatalca önlerinde ve bilhassa Edirne ve İşkodra kalelerinde Türk kıtalarının kanları pahasına kazanmış oldukları mevzîî muvaffakıyetler, başlı başına birer zafer telâkki edilebilirdi.

Selânikte, tek bir silâh patlamadan ordusunu düşmana teslim eden Tahsin Paşa Gümülcüne dağlarında düşmanla ciddî bir müsademeye girişmeden işarete koşan Yâver Paşa.. Makedonya ovalarında hayran hayran dolaşırken düşman kıt'aları tarafından gafil avlanan Hayret Pşa, Balkan harbinin hezimetlerine yol açarken, Edirne, ve İşkodra kalelerinin kahraman müdafileri en acı mahrumiyetlere göğüs gererek tarihî vazifelerine devam ediyorlar.. üç, dört misli faik kuvvetlerin göz açtırmıyan ateşleri altında, Türk ordusunun ebedî şan ve şerefini yükseltiyorlardı.

Hülâsa, Balkan harbi en fena şartlar altında cereyan etmiş.. silâhının yüksek şerefini, siyasî dedikodulara feda edenlerin yüzünden felâketle neticelenmişti. Ve bunun başlıca sebebi de, düşman mermileri değil.. (fırkacılık) ihtirasından ibaretti.

Fakat şimdi?..

İttihatçılar, en akilâne bir tedbir olmak üzere muhalif fırkaları kâmilen dağıtmışlar.. Balkan harbi esnasında pek iğrenç bir şekil alan fırkacılık mücadelesini ortadan kaldırmışlar.. hükûmetin idaresini, rakipsiz olarak ellerine alarak bütün kudretlerile çalışmıya başlamışlardı.

İdare şubelerinin en mühimmi olan (Harbiye Nezaretini), pek büyük bir cesaretle Enver Paşa üzerine almıştı. Ve onun, henüz otuz iki yaşında bir genç erkânıharbiye kay-

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

makamı olduğu halde birdenbire o mühim ve yüksek makama sıçraması da, hiç kimsenin iltizam, iltimas ve tavsiyesile vukubulmamıştı... O, Harbiye Nazırı olmıya karar vermişti. Ve bu kararını da, derhal tatbik etmişti.

★

ENVER PAŞAYI, BİRAZ DAHA YAKINDAN TANIMAK LÂZIM... (1)

Evet.. harbi idare edenlerin en başında bulunduğu için, herşeyden evvel, Enver Paşanın meslekî şahsiyetini ve onun nasıl kuvvetli bir kanaatle Harbiye Nezareti ve Başkumandanlık vekâletini üzerine aldığını bilmek lâzımdır.

Enver Paşa hakkında yazdığımız muhtelif yazılarda daima arzetmiştik ki, bu genç erkânıharp, harukulâde bir cesarete malikti. Bütün kendisini tanıyanlar arasında da mümtaz meziyetile temayüz etmişti.

Yüksek askerlik tahsilini parlak bir surette bitirerek erkânıharp yüzbaşısı üniformasını giyer giymez talih ve tesadüf onu, Rumeli Balkanlarının korkunç mücadele sahnelerine sürüklemişti.

O tarihte Enver Paşa o kadar genç, o derecede narin ve nazik bir delikanlı idi ki, onun 3 üncü ordunun merkezi olan- Manastıra tayin edildiğini duyan arkadaşları:

— Ah.. yazık oldu çocuğa... O, Rumeliye gidecek te, Balkanlarda o canavar gibi Bulgar ve Sırp çetecilerile nasıl mücadeleye girişecek?..

Diye, açıktan açığa teessür göstermişlerdi.

(1) (Büyük Harpte Tanıdığım Kahramanlar) serisinin 3 cü kitabı olarak Muallim Fuat Gücüyener tarafından yazılan: (Enver Paşa) kitabını da okuyunuz.

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

Fakat.. o narin, o nazik, kendisine hitap edildiği zaman bir genç kız gibi göğsüne kadar kızaran genç erkânıharp, Manastır balkanlarına ayak basar basmaz, kendi hakkında gösterilen teessürlerin pek beyhude olduğunu isbat etti. Ve herkesten evvel, o canavar gibi Bulgar ve Sırp çetecilerini derin hayretlere garkeyledi.

Bu genç erkânıharp, üzerinde kurşun geçmiyen tılsımlı muskalar taşıyan eski devirlerin kahramanlarına benziyordu. Balkanların geçitlerine pusu kurmuş olan çetelerin yaylım ateşlerinin üzerine atılmakta, zerre kadar tereddüt göstermiyordu.

Kısa bir zaman zarfında, 3 üncü ordunun bütün kışla ve karargâhlarında, ölüm karşısında, cesaret ve pervasızlığile şöhret kazanmıştı. Ve onun çetelerle müsademelerdeki cüretkârane hareket ve muvaffakiyetleri, birer kahramanlık menkıbesi halini almıştı.

Bu genç erkânıharp, sol avucunun tam bileğine iltisak noktasında bariz bir surette görünen üç adet yıldıza benziyen çizgilerden henüz haberdar değildi. Halbuki avuç çizgilerinden ahkâm çıkaran ilmî kef ulemasının rivayetlerine nazaran incecik hatlardan mürekkep olan o üç küçük yıldız, insan oğullarına mukadder olan talihin en parlak ikbal derecesini gösteren bir alâmetti.

Onun emsalsiz talihi, büyük bir sadakatle hükmünü icra ediyordu. Bulgar ve Sırp çetecilerinin hiç yanılmıyan kurşunları yağmur gibi yağarken, elindeki nagant tabancasile müsademe sahnesine atılan genç erkânıharbin üzerine sanki talih perisi kanatlarını geriyor.. beşerî makamların en yüksek makamına namzet olan o genci, en muhakkak ölümlerden bile sıyanet ediyordu.

Fakat ne kadar gariptir ki, onun hayatını siyanet etmekte bu kadar cömert davranan talih, yalnız bir meselede hasis davranmıya karar vermişti. Büyük harp meydanlarında

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

hiçbir zaman zafer bahşetmiyecekti... Fakat o, talihinin bu garip cilvesinden de haberdar değildi.

Ataşemiliter sıfatile Berlinde bulunduğu zaman, insanların talih ve mukadderatını çehrelerinden okuyan bir ilmî sima profesörüne rasgeldi. Bu zat, -o tarihte henüz binbaşı olan- Enver Paşanın yüzüne derin bir hayranlıkla bakarak:

— Size, büyük bir hakikatten bahsediyorum... Mesleğinizin, en yüksek mertebesine kadar yükseleceksiniz. Büyük ordulara kumanda edeceksiniz... Şu, sağ kaşınızın içindeki küçük bir tutam beyaz kıl yok mu?.. Bu alâmete, ancak Sezarlarda tesadüf edilmiştir... O kadar müstesna bir talihe maliksiniz ki, günün birinde bir imparatorluk tacı giyerseniz, hiç taaccüp etmeyiniz.

Dedi.

Bir küçük tutam beyaz kıldan o kadar parlak ahkâm çıkaran bu Alman profesörünün sözleri, Enver Paşanın ruhunda nasıl bir tesir husule getirdi?.. Bunu, bilmiyoruz. Ancak şu var ki, kendisinin mektep sıralarından başlıyarak Berlin ataşemiliterliğine kadar devam eden hayatının parlak seyri nazarı dikkate alınırsa bu kehaneti -bizzat Alman profesörünün dediği gibi- büyük bir hakikat olarak kabul etmek en tabiî bir keyfiyetti.

İlk defa olarak (Hürriyet kahramanı) ünvanını, o ihraz etmişti...

Asırlarca devam eden zalimane bir istipdat idaresini yıkıp deviren bir kuvvetin ilk safında yer almak ve o kadar genç yaşında bu derece parlak bir ünvan kazanmak, hiç şüphesiz ki her insan oğluna nasip olan bir mazhariyet değildi.

Ve yine şüphe edilemezdi ki henüz o yaşta kendisinin yüzüne bu derecede gülümsiyen talih, elbet ve elbet, bundan sonra daha büyük lûtufkârlıklar gösterecekti.

Enver Paşa, Berlinden İstanbula geldiği zaman, Alman profesörünün kehanet ifade eden sözlerini, bir Türk falcı kadın da teyit etti.

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

Hediye ismindeki bu falcı kadın, Kocamustafapaşa semtinde, bir kahvenin üstündeki küçük bir ahşap evde oturuyordu. Ve kendisine sadece Hocahanım deniliyordu. Ve o tarihte menüz binbaşı olan Enver Paşa da en samimi arkadaşlarından Süleyman Askerî Beyin delâletile bu kadına gitmişti. İhtimal ki bu gidişi de sadece istikbaline ait bir merakı tatmin etmekten ibaretti.

Bütün genç zabitlere, pek yakında rütbelerinin terfi edileceğine veyahut sevgililerine ait cazip haberler veren Horahanım henüz kim olduğunu bilmediği halde - erkânıharp binbaşısına öyle mühim şeyler söyledi ve o derece parlak ümitler verdi ki, Türk ordusunun müstakbel başkumandanı, artık kendisinin büyük bir insan kütlesinin başına geçeceğine katiyen kanaat getirdi.

İtalyanlar Trablusgarbi istilâ ettikleri zaman, birçok cesur vatanperverler gibi - Enver Paşa da Afrika çöllerine koşmuştu. Ve, maceralı bir yolculuktan sonra, Bingaziye vasıl olarak düşmana karşı orada bir cephe tutmuştu.

Enver Paşa, bu suretle ilk defa olarak müstakil bir kıtanın başına geçiyor.. ve yine ilk defa olarak, birkaç bin kişilik bir kuvvetin kumandasını deruhte etmiş oluyordu.

O sırada, henüz kaymakamlık rütbesine geçmişti. Bu itibarla ve kumandasındaki askerin miktarına göre, kendisine ancak bir alay kumandanı.. yahut, bulunduğu vaziyetin icabına nazaran fırka kumandanı sıfatı verilebilirdi. Fakat o, müstesna taliinin bahşetiği hürriyet kahramanlığının şerefli mevkiini muhafaza edebilmek için kendisine şu ünvanlar verildi

1 — Bingazi ve havalisi umum kumandanı.

2 — Sultanın mümessili.

3 — Çöller kahramanı.

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

Henüz otuz yaşına vasıl olmadan, bu üç parlak ünvanı bir arada taşımak, her fânîye müyesser olan saadetlerden değildi.

Ancak şu var ki, hürriyet kahramanının yüzüne gülen talih, çöller kahramanından pek o kadar hazzetmedi. Onun, büyük mahrumiyetleri yenmiye çalışarak harikulâde cüret ve fedakârlıklara atılmasına rağmen, üzerine aldığı vazifede ehemmiyete şayan bir muvaffakiyet elde edemedi. Ve Balkan harbinin patlamasile anavatana dönerken, kendisine o parlak ünvanlarla hudutsuz salâhiyetler vermiş olan İttihat ve Terakki cemiyetine, hiçbir zafer hediyesi getiremedi.

Balkan harbinde de böyle oldu... Çatalca önlerine kadar gelmiş olan düşman ordusunun arkasına yapmak istediği cüretkârane bir baskın hareketi, Şarköy civarında, Ekzamili mevkiinde, feci bir hezimetle nihayet buldu.

Anlaşılıyor ki Enver Paşanın perisi harpten hoşlanmıyordu.

Ruhundan volkan gibi ateşler taşan, hiçbir ölüm tehlikesi karşısında bir an bile göz kırpmıyan, en faik kuvvetleri hiçe sayan, yürüdüğü yolda hiçbir mâni ve engel tanımıyan bu genç kumandanın harp meydanlarındaki bu muvaffakıyetsizliği, neden ileri geliyordu?. Onun Manastır balkanlarında, 10 Temmuz inkılâbında, 10 Kânunusani Babıâli baskınında göstermiş olduğu müthiş atılganlıklar en parlak semereler verdiği halde, daha cüretkârane atılganlıklar ihraz ettiği muharebe cepheleri niçin muvaffakiyetle neticelenmiyordu?..

Bu meseleyi ilmî bir şekide tahlil meslek arkadaşları onun harp hareketlerini ancak birer askerî maceradan ibaret buluyorlar.. kendisini de maceraperestlikle itham ediyorlardı. Hattâ, Edirne baskını da aynı şekilde telâkki edilmişti.. Osmanlı imparatorluğunun ilk paytahtı olan bu tarihî beldenin düşmandan istirdat edilmesine bile askerî bir kıymet verilmemiş.

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

— Bulgarlar, müttefikleri olan Sırplılar, ve Yunanlılarla boğuşmuşlardı. Rumeliyi paylaşan dostlar, Çatalca müdafaa hattı önünde birbirlerine düşman olmuşlar.. ve harbe tutuşmuşlardı. Hattâ Bulgarlar, yavaş yavaş Edirneden de çekiliyorlardı... Enver, bu fırsattan istifade etti.

Hiçbir müdafaa karşısında kalmadan.. ve bir tek silâh patlatmadan, Edirneye giriverdi... Bu, bir harp hâdisesi teşkil edemez. Ve, askerî bir muvaffakiyet addedilemez.

Denilmişti. âni, Edirnenin istirdadı keyfiyeti de, alelâde bir macera telâkki edilmişti.

İşte harplerdeki kumandanlığı bu şekillerde tefsir edilen Enver Paşa, nihayet cihanşümul bir harpte, Osmanlı ordusunun başkumandanlığını deruhte etmişti. Ve bu muvaffakiyet, onu maceraperestlikle itham edenlerin üzerinde pek fena bir tesir husule getirmişti.

O devrin askerî ricalinden bazı zevat, genç başkumandanın vaziyetini, şöyle tahlil ediyorlardı:

«Dokuz ay evvel Beşiktaştaki küçük ahşap evinde, karşısında Napoleon Bonapartın resmi asılı mahcup, mütevazı, mültefit bir genç zabit olan Enver, şimdi Nişantaşındaki konağında (Sezar) rolünü oynamıya azmetmiş, sert ve donuk simalı bir diktatör...»

İhtimalki dünyada hiçbir insan, bu kadar az bir zaman zarfında, bu derece mühim bir istihaleye uğramamıştır.

«Enver Paşa ki, bazı yüksek mukadderatı yerine getirmek için dünyaya geldiğine hakikaten kanidi. Gerek ihtirasatını tatmin etmek, gerek bu mukadderatını hiyzi fiile çıkarmak hususunda harbi, yegâne vasıta telâkki etmiştir.»

«Genç diktatörün mânevî yıldızı, harpti. Harp, kaza ve kaderin kendisine tevdi ettiğine inandığı, ifası zarurî, bir vazife idi.»

«Enver Paşa nazarında dünyaya gelmekten esas maksat, şanlı bir surette ölmek, ve ölmezden evvel, bazı parlak

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

süngü hücumları yapmaktır. Süngü hücumlarından başka herşey, onun nazarında ikinci derecede mühimdir. Çünkü cihan tarihinin, süngü uçlarile yazıldığına kanidir»

«Sezarlar, kendilerine prestiş eden milletlere pahalıya mal olurlar. Enver Paşanın da, kendisini otuz üç yaşında Harbiye Nazırı ve Serdar nasbeden milleti Osmaniyeye pek pahalıya mal olacağına emin olmak lâzım gelir».

Enver Paşaya ihtiras atfedenler, buna en yakın bri misal olarak Edirne istirdadı meselesini ileri sürüyorlar. Ve onun ruhunda bu ihtiras ateşinin birdenbire parlamasından da, Talât Paşayı mesul tutuyorlar.

Bu iddianın esası şudur:

Balkan harbi esnasında, Kâmil Paşa kabinesinin pek âcizane, pek zelilâne bir şekilde kabul ettiği mütareke icabından olarak Edirne şehri artık tamamile düşmana terkediliyordu. Ve Avrupadaki Osmanlı hududu da hemen hemen İstanbul civarına kadar geriliyordu.

Edirnenin düşmana terkedilmesi, -bütün memleket vatanperverlerile beraber- İttihatçılarda da büyük bir teessür uyandırmıştı. Ve İttihatçılar, bu vaziyeti ıslah etmek için çareler aramıya başlamışlardı.

Vatanını düşman çizmeleri altında çiğnetmek istemiyen Talât, bir müddet ortada döndü dolaştı:

— Bizi Edirneye kim götürebilir...

Diye adam aradı. Ve sonra, -o tarihte Harbiye Nazırı ve başkumandan vekili olan- Nazım Paşaya koştu:

— Paşa!.. Taarruza geç. Edirneyi kurtarmak için ileri git. Biz, İttihatçılar, kâmilen emrine gireriz. Bütün kuvvetimizle sana yardım ederiz.

Diye yalvardı. Fakat Nazım Paşadan, şu kısa cevabı aldı:

Zavallı Talât, bu sefer de Mahmut Şevket Paşaya koştu:

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

— Paşa!.. Senin, büyük bir şöhretin var. O nisbette de büyük işler görebilirsin. Eğer Edirneyi kurtaracağını vâdedersen, derhal hükûmeti devirelim. Seni Harbiye Nezareti ve Başkumandanlık vekâletine geçirelim.

Dedi... Mahmut Şevket Paşa da, şu cevabı verdi:

— Ne.. taarruz etmek mi?.. Ben, Çatalca müdafaa hattında tutunmak imkânına bile kani değilim.

Talât, bu defa da Ahmet İzzet Paşaya gitti:

— Aman Paşam!.. Büyük tecrübeler görmüş olan bir kumandansın. Eğer istersen Çatalca önündeki düşman hatlarını paramparça eder, Edirneyi geri alırsın. Bu işin başına geçeceğine söz ver. Derhal bir ihtilâl çıkaralım. Seni, Başkumandan yapalım.

Dedi.

Ahmet İzzet Paşa, ötekiler gibi birdenbire cevap vermedi. Evvelâ kendisi, büyük yazı makinasının başına geçti. Sonra, Talâtı da karşısına geçirdi. Eline kalemi aldı. Bulgar ordusile Osmanlı ordusunun o esnadaki top, tüfek, asker, cephane ve saire gibi kuvvetleri arasında bir mukayese yapmıya başladı. Düşmanın, faik bir vaziyette olduğunu anlattı. Ve sonra, acı acı gülümsedi:

— Görüyorsunuz ya Talât Bey... Şu hesaplara nazaran, eğer taarruza geçecek olursak, ancak yüzde otuz.. haydi, haydi.. yüzde kırk muvaffakiyet ihtimali var... Ben, bu kadar zayıf bir ihtimalle ordunun ve memleketin mukadderatını tehlikeye koyamam.

Dedi.

Talât:

— Paşam.. Bu yüzde otuz, yüzde kırk ihtimale, kendi harp kudretini de ilâve et. Yüzde seksen eder... Bu da, düşmanı mağlûp etmiye kâfi gelir.

Diye, İzzet Paşayı ikna etmek istedi.

Fakat İzzet Paşa:

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

— Bunu yapabilmek için, ancak Napoleon Bonapart gibi şöhret harisi bir asker olmak lâzımgelir. Halbuki ben, ihtirastan nefret eden bir askerim.

Diye cevap verdi.

Fakat, Enver?.. O, bu üç paşanın ürküttüğü işi büyük bir pervasızlıkla üzerine aldı. Herhangi şart dahilinde olursa olsun; (Edirnenin ikinci fatihi) ünvanını da kazandı.

Bu büyük kazanç karşısında, onun ruhunun bir istihale geçirmesi pek tabiî bir keyfiyetti. Bu ne kadar tabiî ise; hürriyet kahramanlığını, cephe umum kumandanlığını, çöl kahramanlığını, Sultan mümessilliğini, Edirne Fatihliğini.. ve nihayet, Harbiye Nazırlığı, Başkumandan vekâletini disinde toplanmış gören henüz otuz üç yaşındaki genç bir erkânıharbin Sezar rolü oynamıya hazırlanması da, o kadar tabiî telâkki edilmek lâzım gelirdi.

Çok büyük bir hakikat olarak kabul etmek lâzım gelir ki, Edirnenin istirdadından sonra, eski mahçup ve mütevazı Enver, pek çok değişmişti. Fakat acaba bu değişiklik ona (Paşa) lığın verdiği bir gurur neticesi miydi?. Yoksa, askerliğin en yüksek makamına çıktıktan sonra, artık mevkiinin icabına göre hareket etmek lâzım geldiğini takdir etmiş de, sert ve donuk bir diktatör siması takınmak lüzumunu mu hisseylemişti?..

Bunların hangisi doğru olursa olsun, muhakkak olan bir keyfiyet vardır ki o da, Enver Paşanın Harbiye Nazırı sıfatile ilk imzasını attığı dakikadan itibaren, Osmanlı ordusunun vaziyeti de birdenbire değişmişti. İstipdat devrinin ataleti altında enerjisini kaybetmiş olan eski ordu o andan itibaren pek kısa bir zamanda gençleşmiş.. sanki, genç Harbiye Nazırının cevval ruhu, orduya da sirayet eylemişti.

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

ENVER PAŞAYA, İLK DEFA OLARAK YAĞDIRILAN LÂNET YILDIRIMLARI...

Enver Paşa, Harbiye Nazırı olur olmaz, erkânıharbiyei umumiye riyasetine de kendisini tayin etti. Bundan maksadı da, ötedenberi Harbiye Nazırlarile erkânıharbiye reisleri arasındaki daimî ihtilâflara ve beyhude münakaşalara nihayet vermek... düşündüklerini derhal tatbik edebilmekti.

Enver Paşanın bu hareketi, pek o kadar hoşa gitmedi. Fakat, genç Harbiye Nazırı, yeni Harbiye Nazırı ilk defa olarak nezaret kapısından öyle askın bir çehre ile girmişti ki, bu çehrenin ifade ettiği mâna, ancak şöyle olabilirdi:

— İtiraz ve tenkit yok. Herkesten, mutlak olarak itaat istiyorum.

O gün tebrik için yeni Harbiye Nazırının odasına girip çıkan eskiler, Enver Paşanın bu haline kıs, kıs gülüyorlar.. ve birbirlerinin kulaklarına şöylece fısıldıyorlardı:

— Yahu.. bizim çocuk, birdenbire aslan oluvermiş.

— Merak etme, azizim. Bu makam, neler gördü... O aslan, yarın kuzu oluverir.

Harbiye Nezaretinin tarihi, ilk defa olarak diktatör çehreli genç bir Harbiye Nazırı kaydediyordu. O Harbiye Nazırı ki, takındığı sert ve donuk sima ile, tıpkı küçük çocukların büyüklere karşı umacı taklidi yapmasına benziyordu.

Bu makam daima, saçlarını sakallarını harp meydanlarında ve ordu kumandanlarında ağrtmış olan.. ve ilk bakışta, derhal gözleri dolduran (Serdarı ekrem) lere ve (Seraskeri zafer peyker) lere alışmıştı. Hattâ bunların içinde, (Cihan Seraskeri) ünvanını almış olanları bile vardı...

Halbuki, henüz otuz üç yaşında bulunan bu Harbiye Nazırı, nahif ve narin endamile, dudaklarının kenarından yukarı doğru yükselen pomadalı ve zarif bıyıklarile, Har-

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

biye Nezaretinin eskilerinin gözlerini doldurmak, şu tarafa dursun.. bilâkis nazarlara, pek hafif gelmişti. Ve, bir az evvel arzettiğimiz gibi, fısıltılı dedikodulara sebebiyet vermişti.

Asıl hayret edilecek cihet şurasıdır ki, bu dedikodu, o tarihte yalnız Alman Islahat heyetinin reisi olan- Liman Fon Sanders Paşaya bile sirayet etmiş.. belki de hayatında dedikodu denilen şeyin adını bile işitmemiş olan bu Alman generali, müstehziyane bir edâ ile dudaklarını bükerek:

— Gayri tabiî bir vaziyet... Bu delikanlının Harbiye Nazırlığı, zatışahânenin İttihat ve Terakki komitesine karşı beslediği zâf ve aczin bir eseridir.

Demişti.

Fakat...

Enver Paşa, emsalsiz talihinin birdenbire kendisini çıkarıverdiği o yüksek makama o kadar çabuk yerleşti ve alışıverdi ki.. buna, herkesten evvel, yine Liman Fon Sanders Paşa hayret etti.

Enver Paşa, sanki -kısa bir müddet sonra zuhur eden- Cihan harbini biliyormuş gibi hareket ediyor.. ilk iş olarak, orduyu gençleştirmekten başka birşey düşünmüyordu.

Orduyu gençleştirme tâbiri, o zaman icat edilmişti. Ve Harbiye Nezaretinin koridorlarında da, bir hayli gülüşmelere sebebiyet vermişti... Fakat, bir çırpıda tam 1.100 zabitin derhal tekaüde sevkedildiği ilân edilir edilmez, yeni tâbirin ne ciddî bir mâna ifade ettiği anlaşıldı. O gülüşmeler, birdenbire duruverdi.

Enver Paşa, bu gençlik aşısını evvelâ en yüksek makamdan vurmıya başladı. Erkânıharbiyei umumiye ikinci reisliğine, İttihat Terakki cemiyetinin mühim şahsiyetlerinden

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

ve genç erkânıharplerden Miralay Hafız Hakkı Beyi aldı.

Askerî Islahat reisi Liman Paşa, Enver Paşanın orduyu gençleştirmek için yaptığı bu ilk süratli ameliyat karşısında evvelâ derin bir hayret hissetti. Böyle bir budama hareketi, o tarihe kadar, dünyanın hiçbir harbiye nezaretinde görülmüş ve işitilmiş birşey değildi.

Fakat Liman Paşanın bu hayreti uzun sürmedi. Cesur ve pervasız Harbiye Nazırı, bir çırpıda 1.100 zabiti ordu kadrosundan fırlatıp atmakla, kendi salâhiyetine de tecavüz etmişti... Alman generali, Harbiye Nazırına bir ders vermek istedi. Enver Paşanın karşısına dikilerek:

— Ben buraya, bir mukavele ile geldim. Bu mukaveleye nazaran, orduda yüksekçe mevkilere tayin edilecek zatları bilecektim. Ve onlar hakkında ben de bir rey verecektim. Halbuki siz, Erkânıharbiye ikinci reisini tayin ederken beni haberdar etmediniz.

Dedi.

Enver Paşa, büyük bir soğukkanklılıkla cevap verdi:

— Muavinimi seçmek hakkı herkesten fazla bana ait olduğu için, lüzumsuz bir formaliteye lüzum görmedim.

Bu kestirme cevap karşısında az çok bocalıyan Liman Paşa, genç Harbiye Nazırının huzurundan mağlûbiyetle çıkmamak için daha kuvvetli bir sual irat etti:

— Evet.. bu, böyle olabilir. Fakat, bin yüzden fazla zabitin bir anda ordu kadrosundan çıkarılarak tekaüde sevkedilmesi, ciddî bir tedbir eseri midir?

Enver Paşa, ayni soğukkanlılıkla cevap verdi:

— Evet.

— Bu tedbirin sebebini sorabilir miyim?.

— Bu zabitlerden bir kısmını, Balkan harbinde vazifelerini lâyıkile ifa etmemişlerdi. Bir kısmı da işe yaramıyacak derecede cahil ve yaşlıdırlar.

Enver Paşa, sükût etti. Daha fazla izahat vermiye lüzum

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

görmediğini Islahat heyeti reisine anlatmak istedi... Liman Paşanın büyük bir hararetle giriştiği, fakat Enver Paşanın da büyük bir sükûnetle mukabele ettiği muhavere, böylece hitama erdi.

«Ceridei Askeriye», tekaüde sevkedilenlerin listesini neşrettiği zaman İstanbulda -ve, diğer ordularda- müthiş bir vaveylâ koptu. Tekaütlük darbesine uğrıyanlar tarafından, Enver Paşa aleyhine, lânet yıldırımları yağdırıyorlardı. Bu felâketzedeler, 10 Temmuz 324 günündenberi ona besledikleri derin hürmet ve muhabbeti, derhal unutuvermişlerdi. Şimdi onu, zalimlik, merhametsizlik, insafsızlık ve hattâ kıymetli şahsiyetlere karşı düşmanlıkla itham etmektelerdi.

Bütün hayatında, Padişah Vahdettine saray uşaklığından başka hiçbir vazifede ehliyet ve liyakat göstermemiş olan bir paşa, Balkan harbinde düşmana karşı tek silâh patlatmadan esaret zilletini kabul ettiğini unutuyor. En mahrem dostlarının kulaklarına Enver Paşa aleyhinde ağız doluları küfürler savurduktan sonra:

— Büyük üniformamı giyeceğim. Bütün nişanlarımı takacağım. Önüme bir kundura boyacısı sandığı koyarak, Yenicamideki saatin dibine oturacağım.

Diyordu.

Şunu da ilâve edelim ki bu paşanın esasen Türklükle hiçbir alâkası yoktu. Buna binaen, dün büyük bir aciz ve zilletle düşmana teslim olurken Türk ordusunun mazideki şerefini düşünmediği gibi, bugün de Balkan harbinin içler acısı olan faciasını unutturmıya çalışan yeni Türk ordusunun kazanmak istediği şerefe ehemmiyet vermiyordu.. kendisi, ancak ahmakları aldatan Hürriyet ve İtilâf fırkasının yeşil bayrağı altında diz çökenlerdendi. Ve kendisi gibi tekaüde sevkedilenlerin çoğu da; kışlalardaki meslek aşkını unuta-

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

rak vazifelerini, mel'un ve menhus fırkacılık ihtirasına feda edenlerdi.

Enver Paşa, ordunun kangren olan bu uzuvlarına kuvvetli bir key yapmakla pek isabet etmişti. Balkan harbinden sonra, Harbiye Nazırı İzzet Paşanın yapmak isteyip de vakit bulamadığı bir işi ikmal etmek suretile, eidden yerinde bir icraat göstermişti.

Nitekim, birkaç gün zarfında vaziyet birdenbire değişiverdi. (Korkunç diktatör) adı verilen Enver Paşanın askın çehresi karşısında bütün karışıklıklar derhal durarak herkes hakikî vaziyetini öğrendi. Balkan harbinin lâkayıt ve lâübali ordusu, bir iki ay zarfında zaptüraptı mükemmel bir ordu haline geldi.

HARP BAŞLARKEN, MEMLEKETİN VE HARBİYE NEZARETİNİN UMUMÎ VAZİYETİ, ÇOK DİKKATE ŞAYANDI...

1330 senesi temmuz ayının 21 inci pazartesi günü sabahleyin erkenden kalkarak işlerine gidenler, işlek caddelerin köşebaşlarına gelir gelmez birdenbire duralamışlar.. çünkü, o güne kadar ömürlerinde hiç görmedikleri birer afişle karşılaşmışlardı.

O gece duvarlara yapıştırılmış olan bu afişler hiçbir müessesenin, hiçbir ticarethanenin, hiçbir gazetenin, hiçbir tiyatronun vehiçbir ilâcın reklâmına benzemiyordu. Bilâkis daha ilk bakışta vücude hafifçe bir ürperti veriyor, bir an için sersemletici bir tesir husule getiriyordu.

Beyaz bir kâğıt üzerine tabedilmiş olan bu ilânların üzerinde, çapraz iki tüfek resmi vardı. Bu tüfeklerin birine al,

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

diğerine yeşil bayrak sarılmıştı. Bu resmin altında da, - takriben - şu yazı vardı :

(Vatandaş!.. Seferberlik başlamıştır. Şubene koş. Vazifen, seni bekliyor.)

O gün, Ramazan ayının 9 uncu gününe tesadüf ediyordu. Ve, Müslümanların da pek çoğu oruçlu bulunuyordu... Sabah mahmurluğu ve oruç keyfile bu ilânları okuyanlar, birdenbire hiçbir şey anlamamışlardı. Seferberlik kelimesi üzerinde münakaşalara

— İyi amma, şubelere niçin koşacağız?

Diye, bu acelenin mânasını birbirlerine soruyorlardı.

Halk, haksız değildi. Çünkü, o tarihten tam on yedi sene evvel cereyan eden Osmanlı - Yunan harbile henüz geçen Balkan harbinin seferberliği, mahalle bekçileri tarafından davullarla ilân edilmişti. Buna binaen şimdi, allı yeşilli bayrak ve silâh resimlerile duvarlarda görülen bu modern seferberlik ilânnameleri, halka çok garip gelmişti. Ve bilhassa, büyük bir acele ifade eden (şubeye koşmak) emri de âdeta hayret vermişti.

Sırtlarındaki zenbillerle dükkânlarını açmıya giden yaşlı esnaflar, oruç keyfinin sersemliğile birbirinden soruyorlardı:

— Ne oluyor, yahu?.. Düşman kapıya mı dayandı?.

— Telâşa bakılırsa, herhalde öyle olacak.

— Canım, mübarek Ramazan günü seferberlik olur mu hiç.. bayram ertesine kadar sabretmeliydi.

— Öyle ya?.. Şimdi, oruçlu ağzımızla şubeye mi koşacağız?..

— Kuzum! Ben, bu şubeden de birşey anlamadım Acaba, ne şubesi?.

Ahzıasker şubeleri de yeni bir şeydi. Halkın basit ve cahil zümresi değil, hattâ münevverlerden ekserisi bile, ne

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

yapılan askerî ıslahattan ve ne de seferberlik vukuunda bütün halkın (Ahzıasker şubeleri) denilen yeni müesseselere koşarak askerî muamelelerini takibe mecbur bulunduklarından haberdar değildi.

Halkın bu merak ve tereddüdü, uzun sürmedi. O gün biraz geç çıkan gazeteler, resmî tebliğler ve hususî mütalealarla hakikati izah etti. Ve anlaşıldı ki, yeni askerlik kanununun tayin ettiği çerçeve dahilinde bulunan herkes, askerdi. Yeni Ahzıasker şubeleri, bunları icap ettikçe alacak ve icap eden yerlere sevkedecekti.

•

Ayni günde: Harbiye Nezaretinden, ordulara telgrafla şu emir gönderildi:

Evrak 330/631
Daire
Şube 2958

5/10 Yedinci kolordu 21 ve 22 inci müstakil fırkalar müstesna olarak, berrî ve bahrî orduyu şâhânenin seferberliği ve bilcümle mevakii askeriyenin teslihi için, iradei seniye şerefsadır olmuştur

Seferberliğin birinci günü, 21 Temmuz 330 pazartesi günüdür.

Bu emri hümayun, büyük bir süratle, maiyyet makamata tebliğ olunacaktır.

19 Temmuz 330
Harbiye Nazırı
Erkânıharbiyei umumiye Reisi
Enver

• • • • •

Yine, ayni günde.. intişar eden gazeteler, seferberlik emrinin altında, kısa bir resmî tebliğ neşrediyorlar. O gün-

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

den itibaren, Meclisi Meb'usan tatil edilmiş olduğunu bildiriyorlardı.

Meclisin, niçin tatil edildiğine dair gazetelerde hiçbir tefsir ve izah yoktu. Ancak, hükûmet mahfillerinde deveran eden şayialara nazaran, Mecliste bulunan bazı âzaların, zihinleri karıştıracak dedikodular icat etmelerine ihtimal veren Enver Paşanın teklifi üzerine, Meclis tatil olunmuştu.

★

Bütün askerî müessesatta o zamana kadar görülmemiş bir faaliyet başlamıştı. Bilhassa Harbiye Nezaretinde, baş döndürücü bir hareket vardı.

Bu hareket ve faaliyet, derhal İstanbulun her tarafına yayılmıştı. Ve koca şehir, altına mütemadiyen ateş atılarak kaynamıya başlıyan büyük bir kazan halini almıştı.

Bu kaynaşma, başlıca iki sahada görülüyordu. Biri, ticarî ve iktısadî mahfillerdi. Diğeri de, ahzıasker şubeleri idi.

Ticarî ve iktisadî mahfillerde, esasen hiçbir teşkilât mevcut değildi. O tarihte, tamamile dalavereci unsurların elinde bulunan iktisat hayatı, seferberliğin ilânı üzerine birdenbire felce uğramış.. İstanbul piyasasının, altı üstüne gelivermişti.

Seferberlikle beraber (moratoryom) da ilân olunmuştu. Halk, bankalara koşuyor.. paralarını çekmek için herkes büyük bir tehalük gösteriyordu.

Ticaret âlemi, müthiş bir zelzeleye uğramış gibi, kökünden sarsılmıştı. Kredi üzerine iş yapan küçük tacirler, ne yapacaklarını şaşırmışlardı. Birdenbire inen darbe o kadar zorlu idi ki, büyük sermayeler üzerine kurulmuş müesseseler, yıkılmak tehlikesinden kurtulabilmek için ciddî tedbirler alıyorlardı. Küçük sermayedarlar ise, derin bir uçuruma doğru yuvarlanıp gidiyorlardı.

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

Bu korkunç sarsıntıdan en ziyade Türkler müteessir olmuştu. Çünkü o tarihte Türkler, ticaret âleminde hem az ve hem de pek zayıf bulunuyordu. Bunlardan hiç biri, ansızın çıkan böyle bir fırtınaya mukavemet çarelerini bilmiyordu.

Buna mukabil bazı yabancı unsurlar, asırlardanberi bu sahada kökleşmişlerdi. Onlar da bu korkunç buhranın tehditlerine maruz bulunmakla beraber, her türlü tehlikeye karşı koyacak derecede kuvvetlenmişlerdi.

Hattâ bunlardan birçokları, bu karışık vaziyeti büyük bir fırsat telâkki ediyorlardı. Ve, ne yapacaklarını şaşırmış olan Türk sermayedarlarını kolayca yalayıp yutmak için teşebbüslere girişiyorlardı.

Buhran, gittikçe hudutlarını genişletiyordu. İzmir, Samsun, Mersin gibi büyük ticaret merkezlerini kasıp kavururken, yavaş yavaş Anadolunun bütün şehir ve kasabalarına sirayet ediyordu.

Hükûmeti ellerinde tutan İttihatçılar; senelerdenberi muhalefetler, isyanlar, ihtilâller, hariçten gelen makûs siyasetler, harpler.. hülâsa, dahilî ve haricî mücadelelerle uğraşarak bitip tükenmiyen gailelerden vakit bulamadıkları için, memlekette ve bilhassa ticaret âleminde esaslı teşkilât yapamamışlardı. Buna binaen, birdenbire vehamet kesbeden buhranın derhal önüne geçerek vaziyeti tabiî hale getirebilmek için pek çok sıkıntı çekiyorlardı.

Hudutları tehdit eden düşmanlardan evvel, halkın hayat ve maişetini pençesinin içine almak istiyen iki korkunç düşman başgöstermişti. Bunun biri (ihtikâr), diğeri de (sui istimal) di.

Askerin ihtiyacına ait herşeye hükûmetçe el konacağını hisseden tüccarlar ve esnaf derhal faaliyete geçmişler.. dükkân ve mağazalarındaki malların büyük bir kısmını ortadan kaldırarak gizli depolara istif etmişlerdi.

Piyasaya hâkim olan toptancı tüccarlar çarçabuk anlaş-

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

mışlar.. adeta iktısadî bir diktatörlük kurmuşlardı. Bunlar sık sık Galatada, Bahçekapıda ve Mahmutpaşanın alt tarafındaki hanlarda bulunan yazıhnelerde sessiz sadasız toplantılar yapıyorlar.. mallara, hergün biraz daha yükselen fiyatlar koyuyorlar.. ve koydukları fiyatlara kendi adamları vasıtasile ikinci üçüncü derecedeki tüccarlara ve esnafa tebliğ ederek yeni kârlar ve menfaatler teminine çalışıyorlardı.

Balkan harbinden sonra zarurî ihtiyaç maddeleri esasen bir hayli yükselmişti... Muharebenin zuhuruna kadar ekmeğin okkası -kilosu değil, okkası- 35 paraya dağıtılırken, harp esnasında altmış paraya, iki kuruşa fırlamıştı.

Harpten evvel, en mühim ihtiyaç maddelerinin fiyatları -aşağı yukarı- şu merkezdeydi:

Pirinç — Okkası 2 kuruş
Et — Okkası 4 kuruş
Patates — Okkası 5 para
Şeker Okkası 3 kuruş
Basma — Arşını 60 para
Amerikan — Arşını 100 para.
İyi bir terzide diktirilmek şartile bir kostüm -kumaşile beraber- dört lira.

Erkek ayakkabısı 70 - 80 kuruş.
Kadın pabuçları 60 - 70 kuruş.

Harp patladıktan sonra bu fiyatlar yavaş yavaş artmıya başlamış.. bazıları üç dört misli arttıktan sonra, artık orada, kalmıştı.

Halbuki, Cihan harbinin seferberliği başlar başlamaz, toptancı tüccarların kurdukları şebekenin gizli plânlarile fiyatlarda hiçbir nisbet kabul etmiyecek derecede yükselmiye başlamıştı.

İhtikâr, 20 Temmuz 1914 gününden itibaren alabildiğine

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

şahlanırken, sonu iyi neticeler vermiyecek olan suiistimal de canlanmıştı. Bunu canlandıran da küçük memurlarla, iş icabı olarak temasta bulunanlardı.

Ordunun ihtiyaçlarını tedarik etmek için muhtelif komisyonlar kurulmuştu... Bu komisyonların ekserisinde, maruf tüccarlar, belediye meclisleri âzaları, mahalle muhtarları ve saire gibi eşraf denilen bir takım kodamanlar bulunuyor.. Balkan harbindeki suiistimallerinden dolayı tekaüde sevkedildikleri halde, şimdi seferberlik doalyısile yeniden hizmete alınmış olan sabık ordu mensupları da, bunlara refakat ediyordu.

Bu komisyonlar, faaliyete başladıkları günden itibaren çok fena çalışmıya başlamışlardı. Taşra şehir ve kasabalarındaki komisyonlarda. eşraf denilen kodamanlar, büyük mikyasta rol oynuyorlar.. esasen saf ve cahil halkla hükûmet memurları arasında daima rüşvet vasıtası olan kodamanlar şimdi daha büyük mikyasta oyunlarına devam ediyorlardı.

İltimas, iltizam, hatır ve gönüle riayet yüzünden büyük mikyasta dalavereler dönüyor.. kanunların ve nizamların tefsirleri şu tarafa dursun, bunları okumaktan bile âciz olan bu komisyonların bazı âzaları tarafından çok büyük haksızlıklara ve yolsuzluklara sebebiyet veriliyordu.

Askere yarar şeylere el koyma komisyonlarından bazıları, kunduracı dükkânlarını dolaşırken, kadın iskarpinlerine varıncya kadar toparlayıp askerî depolara sevkediyorlar.. hastahanelerde kullanılır diye kolonya şişelerine el koyarlarken, bu arada lavantaları da toplamakta hiç bir beis görmüyorlardı.

Bilhassa, asker alma işlerine temas eden muameleler, âdeta içinden çıkılmaz bir hale gelmişti... Enver Paşa, yaptığı ıslahatta redif kıtalarını lâğvetmişti. Seferberlik emri mucibince, kırk beş yaşına kadar herkes ahzıasker sube-

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

lerine müracaat edecekti. Buna binaen bu şubelerin içi ve etrafı mahşer haline gelmişti.

Genç ve enerji sahibi olan zabitler kânunen kıt'alara alındığı için, bu şubelerin bazılarında yaşlı ve alaylı zabitler kalmışlardı. Bunlar, ilk defa olarak ellerine aldıkları ahzıasker kanununun bir türlü içinden çıkamıyorlar.. Müracaat eden efradı günlerce bekletiyorlar.. verilen emirleri layıkile anlıyamadıkları için, ekseriya efradın mürettep oldukları mahalleri tayin edemiyorlar.. zavallı sevk efradını günlerce şuralarda ve buralarda süründürüyorlardı.

Orduyu tamamile ıslah için büyük bir hamle yapan Enver Paşa, bütün düşündüklerini henüz tatbike muvaffak olamamıştı. Seferberlik pek acele ilân edildiği için, ilk günlerde başlıyan karışıklıkların önü, birdenbire alınamamıştı.

Balkan harbinin orduda açtığı yara, kolayca kapanamıyordu. Silâh ve malzeme noksanları, bir türlü ikmal edilemiyordu. Bilhassa hükûmetin hazinesi, tamtakırdı.

Birdenbire hâsıl olan karışıklık, henüz ikmal olunamıyan ıslahata atfediliyor:

— Enver Paşa, orduyu gençleştireceğim diye, bütün tecrübeli kumandan ve zabitleri tekaüde sevketti. Muamelâtın, altı üstüne geldi.

Diye, genç Harbiye Nazırı aleyhine tenkitler yürütülüyordu.

Gizliden gizliye yapılan bu tenkitlerde, biraz da Enver Paşa aleyhtarlığı vardı. Çünkü bu münekkitlerin hemen hepsi tekaüde sevkolunan zabitlerle, yani Harbiye Nazırının gençliğinden ve tecrübesizliğinden korkanlardı.

Fakat Enver Paşa, hedefinden kıl kadar ayrılmıyor.. düşüncelerini tatbik etmekten de zerre kadar çekinmiyerek, büyük bir pervasızlıkla işlerine devam ediyordu.

Hudutsuz bir salâhiyetle ordunun başına geçmiş olan genç Harbiye Nazırı, herşeyden evvel iltimas ve iltizamı

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

ortadan kaldırmak istiyordu. Ve bunun için de çok iyi bir usul bulmuştu. Şehzadeler ve mühim şahsiyetler tarafından, bazı zabitler hakkında gönderilmiş olan iltimas ve tavsiye mektuplarını derhal Harbiye Nazaretinin koridorlarına astırıyor.. bunları, teşhir ettiriyor.. böylece, hiçbir nüfuzun kendi üzerinde en küçük bir tesir yapamıyacağını en açık bir hareketle isbat ediyordu.

★

Harbi idareye hazırlanan üç kuvvet...
1 — Karargâhı umumî,
2 — Babıâli,
3 — Merkezi umumî.

Harbe hazırlık makinesinin en büyük intizam ve kuvvetle işlediği yer, umumî karargâhtı. Burada, en güzide genç ve zeki erkânıharbiye zabitleri, büyük bir azim ve imanla çalışıyorlardı.

Seferberlik, devletin bütün nüfuz ve kudretini, bir hamlede karargâhı umumiye devir ve teslim etmişti... Enver Paşa da, (Harbiye Nazırı Erkânıharbiyei umumiye reisi ve, Başkumandan vekili) sıfatlarile, karargâhı umuminin en büyük âmiriydi.

Mahmut Şevket Paşanın Harbiye Nazırlığı zamanında getirtilmiş olan Alman Islahat Heyetinin en muktedir ümera ve zabitanı da bu karargâhta bulunuyordu. Karargâhta, Türk zabitlerile Alman zabitleri arasında tam bir ahenk vardı. Hükûmet, birdenbire harbe girmiyerek bitaraflığını uzunca bir zaman muhafazaya çalıştığı için, umumî karargâhın şubeleri de rahat rahat çalışıyorlar.. orduların karşılaştığı müşkülleri kolayca yenebiliyorlar.. seferberlik emirlerini, hiçbir pürüz çıkarmadan, umumî esaslar üzerinde yürütüyorlardı.

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

Seferberlik ilân edildiği zaman, ordunun toplanma plânı olmadığı gibi, bir harp hareketleri lâyihası da yoktu. Şimdi bunlar, harekât şubesi müdürü, miralay Fon Kres, Şitavni Bey tarafından hazırlanıyordu.

Arkadaşları arasında sadece fon Kres diye anılan bu zat, umumî karargâhın en nüfuzlu şahsiyetlerinden biriydi. Ve, seferberliğin ilk gününden başlıyarak son zamanlara kadar Osmanlı ordusunun mukadderatı üzerinde oynadığı mühim roller itibarile bu zat, Türkler arasında da büyük bir şöhret temin etmişti.

Fon Kres'in Türkler arasında pek fazla tanınmasının diğer bir sebebi daha vardı. Almanyada iken Bavira ordusuna mensup olan bu zat, 1912 senesinde muallim sıfatile Türkiyeye gelmiş.. ve ikinci Balkan harbi esnasında, bir Türk fırkasına kumanda etmişti. Son derece zeki ve çok kudretli bir erkânıharpti. Hayrete şayan derecede çalışkan, harikulâde azim ve metanet sahibi idi. Türklere karşı, büyük bir sevgi besliyor: Türk arkadaşarına daima pek doğru ve dürüst hareket gösteriyordu. Bu itibarla kendisini bütün Türklere sevdirmiş, bu sayede de büyük bir nüfuz peyda eylemişti. Bu zatın bir kusuru varsa o da, - meslekile asla münasebet almıyacak derecede - hayalperest olması idi. Nitekim onun bu huyunun cezasını, bir hayli Türk askeri çekti.

Umumî karargâhta, Alman nüfuzu şiddetle hissediliyordu. Hattâ bazı Alman zabitlerinin, birkaç derece mafevk rütbeli zabitlere âdeta faik bir vaziyet aldıkları sık sık görülüyordu... Fakat orada mutlak olarak hükmeden tek bir şahıs varsa, o da Enver Paşa idi. Genç Başkumandan vekili, her türlü taşkınlıkları bir anda durduracak derecede kuvvetli bir otoriteye sahipti. Kendisine söylenen sözleri, büyük bir dikkatle dinliyordu. Lâkin, hoşuna gitmiyen fikirleri ve mütaleaları bir tek sözle durduruyor.. hiçbir itiraz kabul etmiyordu.

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

Disiplinden hoşlananlar ve mesleklerine muhabbeti olanlar, genç Başkumandan vekilini büyük bir hayranlıkla görüyorlar:

— İşte.. şimdiye kadar Osmanlı tarihinde görülmemiş bir Harbiye Nazırı...

Diye tavsif ve takdir ediyorlardı. Fakat onun bu sürat ve kat'î hareketlerini hazmedemiyenler de:

— Hodbin... Haşin... Diktatör mukallidi... Napolyon taslağı...

Diye, ona huysuzluk ve sahte vekarlık isnat eyliyorlardı. Enver Paşanın, vaziyetin icabına göre hareket ettiğini kat'iyen düşünmüyorlardı.

Enver Paşayı bir türlü sevemiyen ve hattâ ondan çekinen başlıca şahsiyetlerden biri de, Liman fon Zandres Paşa idi. Bu zat, vaktile Almanyada yapılan bir manevrada binbaşı üniformasile gördüğü Enver Beyi birkaç sene sonra liva üniformasile ve Harbiye Nazırı sıfatile karşısında dikilmiş görünce fena halde sinirlenmiş.. ve bu sinir bozukluğu, harbin sonuna kadar devam eylemişti.

Umumî karargâhta, başlıca iki faaliyet hüküm sürüyordu... Birincisi, mümkün olduğu kadar süratle harbe hazırlanmaktı. Bu hususta, Türk ve Alman zabitleri tamamile birleşmiş bulunuyorlardı... İkincisi de bir an evvel harbe atılmaktı. İşte, Türk zabitleriyle Alman zabitleri, bu noktada ayrılıyorlardı. Çünkü Türk zabitleri, memleketin hudutları tehlikeye girmedikçe bitaraf kalmayı tercih ediyorlar.. vaktinden evvel harbe girmekten içtinap ediyorlardı.

Karargâhın her şubesinde, hummalı bir faaliyet görünüyordu. Çalışma saatleri, plânlar, yazılar, hesaplarla geçiyordu. Teftişler, manevralar, konferanslar birbirini takip ediyordu. Hattâ bu baş döndürücü işler arasında bazı zabitlerin, Almanca ve Rusça öğrendikleri bile görülüyordu. Lâkin pek kısa tatil zamanları derhal siyaset bahisleri açı-

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

lıyor.. bütün bu hrp hazırlıklarının hedefleri hakkında, ateşli fikirler ve nazariyelerle vakit geçiriliyordu.

Karargâhta, düşünceleri hakkında tek söz söylemiyen bir kimse varsa o da, yalnız Enver Paşa idi. Ancak onun hareketlerinden şu seziliyordu ki onun maksadı; her şeyden evvel, umumî vaziyete hâkim olmayı temin etmekti.

Seferberliğin ilânına kadar, memlekete iki kuvvet hâkimdi. Bunlardan biri Babıâli, diğeri de İttihat ve Terakki cemiyetinin merkezi umumîsi idi.

Seferberliğin ilânile, ortaya bir de Karargâhı Umumî çıkmış oluyordu. Bu kuvvetin başına geçmiş olan Enver Paşa ise, hem Babıâliyi ve hem Merkezi Umumîyi ikinci plâna alarak, umumî karargâhın kuvvetini, onlardan üstün tutmak istiyordu.

Hükûmetin idare merkezi, Babıâli idi. Ve orada, devlet ricalinin en yüksek makamını işgal eden bir Sadrâzam bulunmasına rağmen, bütün nüfuz ve kudret, - o tarihte Dahiliye Nazırı olan - Talât Beyin elinde idi.

Talât Beyin nüfuz ve kudreti, - Enver Paşanınki gibi yeni başlamıyordu. O, Meşrutiyet inkılâbını yapan komitenin ilk müessislerinden olmak sıfatiyle, o inkılâbın ilk gününden itibaren, bütün hükûmet kuvvetlerini elinde tutuyordu.

Talât Bey, ve Enver Paşa... vaktiyle ayni maksatla ve ayni fedakârlıkla çalışmış olan bu iki samimî arkadaş arasında, bazı ufaktefek içtihat münakaşalarından maada, hiçbir ciddî ihtilâf zuhur etmemişti. Fakaaat.. Enver Paşa, Sadrâzam Sait Halim Paşanın karşısına dikilerek:

— Ben, Harbiye Nazırı olmak istiyorum. Ve buna ait muamelenin derhal icra ve ikmalini rica ediyorum.

Dediğini işittiği dakikadan itibaren vaziyet değişmiş.. Talât Beyin kalbine, ciddî bir endişe girmişti.

Talât Beyin bu endişesi, sebepsiz değildi. Çünkü Enver

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

Paşa, kanunları bile hice sayacak derecede şahsî düşüncelerini yürütmek istiyen bir şahsiyetti.

Meselâ.. Enver Paşa henüz Harbiye Nazırı olmadan, bazı işler için Talât Beye müracaat ederdi. Fakat Talât Bey:

— Kanun buna müsait değildir.

Diye, bu arkadaşını atlatmak isterdi. Fakat Enver Paşa derhal kaşlarını çatar:

— Kanunları yapan biz değil miyiz. Bu iş için de bir kanun yapıveririz.

Diye, mukabele eder.. talebini icra ettirirdi.

Elinde hiçbir resmî sıfat ve salâhiyeti olmadığı halde bu suretle hareket eden Enver Paşanın Harbiye Nazırı olduktan sonra makamının bahşettiği sıfat ve salâhiyetle büsbütün ağır basarak kendisini müşkül vaziyetlere sokacağını düşünen Talât Bey, ciddî endişelere kapılmakta haksız değildi.

Seferberlik dolayısiyle hükûmet bir çok mühim işler karşısında bulunuyordu. Bu da, hükûmet makinesinin âhenkle çalışmasını istilzam ediyordu. Fakat, tam bir âhenkle çalışabilmek için, her türlü müdahalelerden âzade bulunmak lâzımdı... Halbuki, dün kanunları bile hiçe sayan ve bugün de diktatör salâhiyetlerini nefsinde toplıyan Enver Paşa, acaba hükûmet makinesini kendi halinde işlemiye terkedecek miydi?.. Yoksa ikide birde, şu ve bu sebeplerle müdahale ederek, devlet otoritesinin altını üstüne mi getirecekti?...

Vâkıa bu gibi şeyleri düşünmek Sadrâzam olmak itibariyle - daha ziyade Sait Halim Paşaya düşerdi. Çünkü, resmî hükûmetin riyaset makamını o işgal ediyor.. ve en büyük mes'uliyeti de bizzat kendisi deruhte etmiş bulunuyordu. Fakat İttihatçıların - ve bilhassa Talât Beyin - yarattığı bu narin, nazik, zarif, tam mânasiyle Çelebi ruhu taşıyan prens Sadrâzam, Talât Beye o kadar güveniyordu ki, Enver Paşa tarafından gelmesi muhtemel olan en korkunç

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

cereyanlar karşısında cemiyetin ve bahusus Talât Beyin, kendisini koruyacaklarına kat'î bir kanaat besliyordu.

Bir Sadrıâzamın, bir Dahiliye Nazırından himaye beklemesine hayret etmemelidir. Çünkü devletin idare mekanizmasını kudretle elinde tutan bir şahsiyet varsa o da, yalnız Dahiliye Nazırı Talât Beydir.

Görülüyor ki seferberlik ilân edilir edilmez hükûmetin idare kuvveti; ikiye ayrılmıştı. Biri, asırlardanberi Osmanlı imparatorluğunun mukadderatını idare etmiş olan Babıâli ki; bunun başında, memleketin en ateşli bir inkılâpçısı olan Talât Bey vardı. Diğeri ise, en genç ve zinde erkânıharplerin kudretli dimağları üzerine kurulan yepyeni karargâhı umumî idi ki; bunun hâkimiyetini de, Enver Paşa almıştı. Biri sivil ve diğeri askerî olan bu iki hükûmet, âdeta birer rakip gibi birbirlerile karşılaşmışlardı.

Sivil hükûmet, istibdat devrinin dillere destan olan suiistimalleri içinde çalkanmış ve ekserisi de o devrin çamurlarına bulanmış kudretsiz, liyakatsiz, mürtekip ve mürteşi, cahil ve âciz memurlarından mürekkep bulunuyordu.

Askerî hükûmet ise, istibdadın hiçbir levsine karışmamış olan vatanperver, yüksek kültür sahibi, zeki, cevval erkânıharplerle, düşman cephelerine atılmak için emir bekliyen iki buçuk milyonluk bir orduya dayanıyordu.

Merkezi umumiye gelince...

Orası, bambaşka bir âlemdi... Vâkıa, bu âlemin de mutlak olarak hâkimi Talât Beydi. Hattâ bundan kinaye olmak üzere kendisine (Büyükefendi) denilirdi. Fakat, Şeref sokağında yerleşmiş olan bu inkılâp müessesesinin öyle garip ve o derece sinsi cereyanları vardı ki bunu bilenler:

— Sabahleyin, merkezi umumînin kapısından en evvel kim girerse, o gün akşama kadar o horoz olur.

Derlerdi.

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

Bu söz ister lâtife, ister gerçek olsun.. muhakkak olan şudur ki, merkezi umumî, birçok vereyanların tam mânasile anafor teşkil ettiği esrarengiz bir yerdi. Osmanlı imparatorluğunun ve Türk milletinin mukadderatını üzerine almış olan bu esrarlı müessesenin başlıca hâkimi, Talât Bey zannedilirdi. Halbuki Talât Bey, bütün o karmakarışık cereyanları tanzim etmekle vaziyeti idare eden bir şahsiyetten ibaretti. Mecliste fırkayı, Babıâlide hükûmeti temsil eden Talât Bey; eğer cidden keskin ve herşeyden kolayca müteessir olmıyan kalendermeşrep bir ruha, kat'î ve isabetli kararlar vermiye muktedir olan cevval bir dimağa, hiçbir kudret ve kuvvet karşısında sarsılmıyan azim ve sebata, pek az insan oğluna nasip olan cesaret ve pervasızlığa malik olmasaydı, merkezi umumî sükûnet ve faaliyetini kolay kolay muhafaza edemezdi.

Merkezi umumî, kurulduğu günden itibaren birçok istihaleler geçirmişti. Biz, mevzuumuzun haricine çıkmış olmamak için, bunun bütün safhalarından bahsedecek değiliz. Ancak - harbin devam ettiği müddet zarfında - pek büyük roller oynıyan bu müesseseyi gözlerimizin önünde canlandırabilmek için, bazı esaslı noktalara dokunmakla iktifa edeceğiz.

Herşeyden evvel şunu arzedelim ki Talât Bey, ilk gününden son gününe kadar merkezi umumîde hâkimiyeti muhafaza etmiştir. Ve bu muvaffakiyeti de ancak, muhtelif idare sistemlerini kullanmakla elde edebilmiştir. Hattâ bazan, şahsî nüfuzuna dayanarak. bir diktatör gibi hareket ettiği de vâkidir.

Talât Beyin bu hareketi, sebepsiz değildi. Çünkü, Meşrutiyetin ilânı sıralarında, inkılâbın ilk hamlelerine öyle unsurlar ve öyle şahsiyetler karışmıştı ki bunartn hepsi de kendileri içinayrı ayrı birer hak iddia etmekte.. ve İttihat-Terakki cemiyetinin mukadderatına müdahale hususunda, kendilerinde yüksek salâhiyetler görmektelerdi.

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

Bu itibarla, merkezi umumiyi idare edenler sadece, inkılâp hamlesinin birinci safında bulunan ve isimleri herkesçe malûm olan şahsiyetlerden ibaret değildi.

İnkılâbın en ateşli günlerinde ikinci plânda çalışmış olan küçük bir zümre daha vardı ki bunlar, ifa ettikleri gizli fakat cüretkârane hizmetler dolayısiyle kendilerini, cemiyetin ilk müessisleri kadar salâhiyet sahibi görmektelerdi. Bunlar da. adetleri pek mahdut olan, küçük rütbeli birkaç zabitten ibaretti.

Bir bakımdan bu genç zabitler iddialarında haksız değillerdi. Çünkü; istipdat idaresinin en korkunç bir devrinde faaliyete girişen cemiyetin bütün teşebbüslerini silâhlariyle müdafaa etmişler.. cemiyeti tehlikeye düşüren casusları birer kurşunla yere sererek istibdat erkânına dehşet vermişler.. bu suretle de cemiyetin teşkilâtını kuvvetli göstererek inkılâbın muvaffakiyetine cidden büyük hizmetler etmişlerdi. Ve bu hizmetlerinin mukabilinde de, hiçbir şahsî menfaat gözetmemişlerdi.

Cemiyet, inkılâptan sonra da bu genç zabitlerden istifade etmek istedi. Bunlardan bazılarını, mürahhaslık, müfettişlik gibi nam ve ünvanlarla, cemiyetin İstanbul ve taşra teşkilâtının başına geçirdi. Ve kendilerine, hükûmeti bile mürakabe edecek derecede yüksek salâhiyetler verdi.

Genç zabitlerin aldıkları vazife, çok mühimdi. Çünkü cemiyetin tek bir kuvveti varsa o da, teşkilâtından ibaretti. Bu itibarla o teşkilâtın başına geçen genç zabitler de birdenbire ehemmiyet kesbetmişler.. nüfuz ve salâhiyet itibariyle, cemiyet erkânile hemen hemen bir hizaya gelmişlerdi.

Asıl dikkate şayan olan cihet şurasıdır ki bu genç silâh arkadaşları, inkılâptan evvel aralarında kökleşen dostluğu bozmamışlardı. Her düşüncede ve her harekette, birbirlerine bağlı bulunuyorlardı... Adetleri, pek fazla değildi. Fakat,

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

hepsi de son derece cesur, pervasız ve pek ateşli birer genç oldukları için cemiyetin en yüksek erkânına bile söz geçirecek derecede ehemmiyetli birer mevki ihraz etmişlerdi.

Bunlardan birinin, Merkezi Umumîye, Sadrâzama, Dahiliye Nazırına müracaat ederek:

— Arkadaşlar, falan mesele hakkında böyle düşünüyorlar..

Demesi, o işin öylece halledilmesine kâfi geliyordu. Ve onları - her ne şekilde olursa olsun - gücendirmiye hiç kimse cesaret edemiyordu. Enver Paşa bile onlardan kuvvet alarak Sadrâzam Sait Halim Paşanın karşısına dikilmiş:

— Ben, Harbiye Nazırı olmak istiyorum.

Diyecek kadar bir harikulâdelik göstermişti... Harukulâde, diyorum. Çünkü Osmanlı imparatorluğu kurulduğu gündenberi Harbiye Nezareti makamına Enver Paşa tarzında bir şahsın çıktığı görülmüş ve işitilmiş bir şey değildi. Bu hâdisenin az çok bir benzeri varsa o da, Enver Paşanın rakibi olan Cemal Paşanın da ayni suretle hareket etmesinden ibaretti.

Bu genç zabitler, Enver ve Cemal Paşalar kadar, Talât Beyi de seviyorlardı. Fakat, Talât Beyin Merkezi Umumîyi kendi şahsî tesir ve nüfuzile idare etmesini bir ürlü hoş görmüyorlar. Kendileri ikinci plânda bulunmakla beraber, Merkezi Umumî üzerinde tamamile müessir olmak istiyorlardı.

Talât Bey, tam mânasile yüksek bir idarecilik ruhuna malik bulunuyordu. Onları, daima büyük bir dikkatle dinliyordu. Ve arzularının tatmin edileceğine söz veriyordu. Fakat bazan pek hesapsız ve kitapsız taleplere kalkışan bu genç cemiyet fedailerini büyük bir maharetle atlatıveriyordu.

Fakat Talât Beyin bu siayseti uzun sürmedi. Aleyhine, derhal bir cereyan baş gösterdi. Bu genç zabitler bir Pazar günü Beşiktaşta, eski İttihatçılardan Kemal Bey isminde bir

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

zatın evinde toplandılar. Kısa bir zaman evvel Babıâliyi basarak Kâmil Paşa kabinesini nasıl devirdilerse, Merkezi Umumîyi de öylece basarak kendi arzularına uygun yeni bir Merkezi Umumî heyeti seçmeyi kararlaştırdılar.

Bereket versin ki Talât Bey bu gizli kararı tam zamanında öğrendi. Derhal Enver Paşaya giderek, cemiyetin manevî şahsiyetini tehlikeye düşürecek olan böyle hareketleri menetmesi lâzım geleceğini söyledi. Ve, Enver Paşanın müdahalesiyle, Babıâli baskınından vazgeçildi.

O sırada, merkezi umuminin vaziyeti cidden karışık bir halde idi. Ancak, Mithat Şükrü Bey umumî kâtip olduktan sonra düzelebildi.

Ancak şu var ki.. artık cemiyet, eski cemiyet değildi. Babıâli baskınına kadar yekpare bir yalçın kaya gibi ittihat ve salâbetini muhafaza etmiş olan cemiyetin belli başlı şahsiyetleri arasına, fena bir âhenksizlik girmişti.

Vâkia, görünüşe nazaran bu âhenksizlik bariz bir surette hissedilmiyordu. Fakat yavaş yavaş o müttehit cephe yarılıyor.. biri sivillerden ve diğeri de askerlerden mürekkep olmak üzere, iki zümreye ayrılıyordu.

Birinci Cihan Harbinin umumî seferberliği başladığı zaman artık bu iki zümre, tamamile belirmişti. Ve vaziyetleri de, şu merkezdeydi:

Siviller zümresi — Başta, Talât Bey bulunuyordu. Ve, şu kuvvetlere istinat ediyordu:

A — Merkezi umumî âzaları.

B — Şeref sokağındaki pembe konakta, cemiyetin İstanbul heyeti merkeziyesini idare eden ve kendisine (Küçükefendi) denilen (Karakemal Bey) in teşkilâtı.

C — İstanbul merkezine bağlı olan esnaflar, kayıkçılar, hamallar ve saireden mürekkep, kalabalık bir halk kütelsi.

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

D — Talât Beyin Dahiliye Nazırı olması itibarile, İstanbul ve vilâyetlerdeki memurlarla zabıta kuvvetleri.

Askerler zümresi — Başta, Enver Paşa bulunuyordu. Ve onun kuvvetinin en müthiş kısmını, ordu teşkil ediyordu. Fakat Enver Paşaya taraftar olan kuvvetli bir unsur daha vardı ki, o da cemiyetin bir kısım İstanbul teşkiâltile vilâyetlerdeki teşkilâtı tamamile ellerinde tutan mesullerle müfettişerdi... Bunlar, yukarıda kendilerinden bahsettiğimiz genç zabitlerdi.

Bunların ekserisi ordudan ayrılmışlar.. artık tamamile komitecilik cereyanlarına karışmışlardı. İçlerinde, Umumî Harp esnastnda çok mühim roller oynamış olan, şu zevat vardı:

Yakup Cemil Bey, Süleyman Askerî Bey, Sapancalı Hakkı Bey, Hüsrev Sami Bey, Mümtaz Bey (bir müddet sonra, Enver Paşaya yaver olmuştur), Nail Bey, Topçu İhsan Bey, Ali Bey.

Bu zatlar, İttihat - Terakki cemiyetinin en fedakâr, en atılgan, tam mânasile ihtilâlci ruhu taşıyan, millet ve memleket hizmetleri kaşısında hiç tereddüt etmeden en kanlı maceralara atılan, en büyük tehlikeler karşısında gözlerini bir an bile kırpmıyan şahsiyetlerdi. İnkılâptan evvel cemiyete dahil oldukları zaman birbirlerine nasıl bağlanmışlarsa, inkılâptan sonra da ayni suretle hareket etmişler.. Umumî Harbin seferberliği ilân edildiği günlere kadar, o kuvvetli rabıtayı hiçbir suretle gevşetmemişlerdi.

Muhtelif zamanlarda merkezi umumîyi tehdit eden bu korkunç kuvveti dağıtmak için Talât Bey bir çok teşebbüslere girişmişti. Fakat buna, imkân görememişti... Ancak, bunlardan Süleyman Askerî Beyi kendisine çekebilmiş.. o da, Yakup Cemil Beyi, merkezi umumîye ve Talât Beye muhalif vaziyet almaktan vazgeçirebilmişti. Fakat diğerleri, aralarındaki ittifakı bozmıyarak tesanütlerini muhafa-

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

za etmişler.. Enver Paşa cephesinde bulunmayı tercih eylemişlerdi.

Enver Paşa, kendisine büyük bir kuvvet teşkil eden bu zatlarla, resmen hiç alâkadar görünmüyordu. Fakat, kendisini Harbiye Nezareti mevkiine çıkarmıya vesile olan bu eski arkadaşlarına karşı kalbinde büyük bir minnet besliyor. Her ihtimale karşı onları elinin altında tutuyordu.

Görülüyor ki.. harbin başlıyacağı günlerde, gerek Babıâli ve gerek merkezi umumî, nazik bir vaziyete girmişti. İnkılâbın ilk günlerindenberi, imparatorluğun mukadderatına hâkim olan merkezi umumî, Enver Paşanın hâkim olduğu karargâhı umumî karşısında artık kuvvetini kaybettiğini itiraf etderek hak ve imtiyazlarından vazgeçemezdi.

Buna binaen Talât Beyle arkadaşları, şimdiye kadar olduğu gibi sonra da büyük bir azim ve sebatla işlerine devam etmiye ve harbin idaresinde mühim vazifeler deruhte eylemiye karar vermişlerdi.

TEŞKİLÂTI MAHSUSA...

Umumî seferberlik ilân edildiği zaman, Merkezi Umumî heyetini şu zatlar teskil ediyordu:

Kâtibi umumî: Mithat Şükrü Bey, âza: Bahaettin Şakir Bey, doktor Nazım, Ziya Gökalp, Rüsûhi, Rıza, Atıf, Küçük Talât, Hilmi.

Bu zatların hepsi, ayrı ayrı meziyetlere malik olan kıymetli şahsiyetlerdi. Ve hepsi de atesli birer vatanperverdi. Her türlü maddî ihtiraslara karşı en küçük bir tenezzülde bulunmadıkları, yaşadıkları mütevazi hayatla sabit olduğu gibi, hüsnüniyetlerinden de zerre kadar şüphe edilemezdi.

Enver Paşanın telâkkisi de bu merkezdeydi. Nitekim, seferberliğin ilân edildiği gün, Mebusan Meclisi tatil edilir edilmez Enver Paşa, doğruca Merkezi Umumîye gelmiş.. baş-

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

ta Talât Bey olmak üzere, Merkezi Umumî âzalariyle bazı mühim meseleler hakkında müzakereye girişmişti. Bunların en ehemmyietlisi de, cemiyet mensuplarından hususî bir teşkilât vücude getirmekti... Bu teşkilât, harp başlar başlamaz harekete geçecek, ordunun düşman topraklarında muvaffakiyetle ilerlemesini temin edecekti.

Merkezi Umumî, Enver Paşanın bu talebini büyük bir memnuniyetle kabul etti. Ve derhal faaliyete geçti.

Umumî Harbin başlangıcında ve muhtelif devrelerinde bazan mühim hizmetler ifa etmiş ve bazan da çok korkunç, hattâ tüyler ürpertici vazifeler deruhte eylemiş olan küçük bir zümre vardı ki, buna, teşkilâtı mahsusa denilirdi... İşte bu teşkilât, Merkezi Umumînin ilk harp hazırlığını teşkil etmişti.

Cemiyet, bu teşkilâtı ilk defa olarak yapmış olmuyordu.

Bu teşkilât, Balkan harbinin sonunda da yapılmış ve bir hayli fayda temin olunmuştu.

O harp fecaatle neticelendikten sonra, garbî Trakyada kalan Türkler, Hıristiyan çetelerinin pek şiddetli tazyiklerine maruz kalmıştı. Âdeta, Türklere karşı, bir imha siyaseti başlamıştı.

O zaman cemiyet, Türk ve Müslümanları korumak için silâhlı bir teşkilât vücude getirmeyi düşünmüş.. Süleyman Askerî Beyi bu işe memur etmişti. Bu cesur ve pervasız komiteci de derhal işe girişmiş.. Makedonyalı arkadaşlarından ve en cüretkâr delikanlılardan bir kuvvet toplıyarak, hıristiyan komitecilere karşı mukabil taarruza geçmiş.. ve bir hayli muvaffakiyetler temin eylemişti.

Garbî Trakya hükûmeti dağıldıktan sonra, arkadaşlariyle beraber İstanbul'a gelen Süleyman Askerî Bey Merkezi Umumîye müracaat ederek:

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

— Bu kuvveti dağıtmıyalım. Elimizin altında bulunduralım. Şayet yeni bir harp zuhur ederse, bu küçük kuvveti derhal genişletiriz. Fevkalâde fedakârlıklar icap eden yerlerde, hizmetlerinden istifade ederiz.

Dedi... ve bu düşüncesini de, Merkezi Umumîye kabul ettirdi. O tarihte teşkilâtı mahsusa efradı, ancak 80 - 90 neferden ibaret bulunuyordu. Fakat bu efrat, Trakya ve Makedonya balkanlarında, hıristiyan çetelerile cereyan eden müsademelerin ateşlerinde iyice pişmiş oldukları için, bu küçük mevcuda, büyük bir kıymet atfoulnuyordu.

Teşkilât efradı hâlen, bugün, Kız Orta mektebinin işgal ettiği eski Hukuk mektebi binasının karşısındaki küçük mescidin yanında bulunan çıkmaz sokağın nihayetindeki bir eve yerleştirildi. O günden itibaren bu ev, esrarengiz bir mahiyet kesbetti.

Teşkilâtı mahsusa efradı, hiç bir resmî sıfatı haiz değildi. Kıyafetleri de, memleketlerine mahsus elbiselerden ibaretti. Gizli silâh taşıyorlardı. Ve cemiyet tarafından verilen yevmiyelerle geçiniyorlardı... Görünüşe nazaran, hiç bir vazifeleri yoktu. Süleyman Askerî Beyin teklifi mucibince, fevkalâde zamanlar ve hâdiseler için el altında bulunduruyorlardı. Fakat arasıra bazı gizli işler görüyorlardı. Ve bilhassa, azgın muhaliflerin susturulması hususunda işe yarıyorlardı.

Meselâ.. Meşrutiyetin ilânından sonra, Tahsin isminde genç ve ateşli mülâzim askerlikten istifa etmiş.. Silâh isminde küçük bir gazete çıkarmıya başlamıştı... İlk zamanlarda cemiyetin propagandacılığını yapan ve Silâhçı Tahsin diye büyük bir şöhret kazanan bu adam günler geçtikçe o kadar şımarmış, o derece ıslah kabul etmez bir hal almıştı ki, Balkan harbinden sonra âdeta cemiyet erkânını da tehdide başlamıştı.

Artık, Silâhçı Tahsinin susturulması lâzım gelmişti.

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

Bu iş, Teşkilâtı mahsusaya havale edildi... Bu taşkın ruhlu adam takibe başlandı. Bir gece sarhoş olduğu halde yakalandı. O esrarlı eve getirildi. Ebediyen susturulduktan sonra bir çuvalın içine tıkılarak, Bakırköy civarında bir hendeğin içine atılıverdi.

Silâhçı Tahsinin bu feci âkibeti cemiyet hesabına oldukça mühim bir fayda temin etti. Geveze muhaliflere, derhal büyük bir korku ve dehşet verdi. Hattâ, Çarşıkapı mesçidinin üst tarafındaki - muhaliflerin dedikodu merkezi olmakla meşhur Dârünnedve erkânının dilleri bile uzunca bir zaman felce uğrıyarak, hükûmet ve cemiyet erkânı aleyhinde her gün neşrettikleri şayiaların arkası kesildi.

O zamana kadar, bu gizli kuvvetin mahiyeti bilinmiyordu. Hattâ, o dar ve çıkmaz sokağın içindeki esrarengiz eve sessizce girip çıkanlar hiç kimsenin nazarı dikkatini celbetmiyordu. Komşuları bile onları Rumeli bozgunundan gelmiş bir takım bekâr muhacirler olarak tanıyorlar.. kendilerine en küçük bir zararı bile dokunmıyan o adamlara acıyorlardı.

Bu vaziyet, umumî seferberlik emri verilinciye kadar devam etti. Fakat seferberliğin ilân edildiği gün, Enver Paşa Merkezi Umumîye gelerek, ordunun ileri hareketi esnasında yardımcı bir kuvvete ihtiyaç gösterir göstermez, Teşkilâtı mahsusaya derhal ehemmiyet verildi.

İlk iş olarak, o esrarlı evde bulunan efradın yeri değiştirildi. Şeref sokağında şimdi (Tasviri Efkâr) gazetesi idarehanesinin karşısındaki - 32 numaralı ev, resmen Teşkilâtı mahsusaya karargâh ittihaz olunarak efrat, oraya nakledildi.

İşin başına; yine Süleyman Askerî Bey geçmişti. Ayni zamanda bu işle meşgul olmak üzere bir komisyon teşkil etti. Bu komisyon:

Merkezi umumî âzalarından doktor Nazım ve Çanak-

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

kale mebusu Atıf Beylerle, Harbiye Nezareti namına, merkez kumandanı Halil Bey (1) ve Emniyeti umumiye müdürü - ve, sabık Edirne İttihat ve Terakki müfettişi - Aziz Beyden mürekkepti... Komisyonun reisi de, Süleyman Askerî Beydi.

Hazırlanan hususî bir talimatname ile, komisyonun vazifesibelirtilmişti. Bu vazifede, İstanbulda bulunan Rumeli ve Kafkas muhacirlerinden mürekkep gönüllü müfrezesi tertip etmek.. ve bunları, harp sahası olmak ihtimali bulunan hudutlara göndermekti.

Teşkil edilecek olan çetelere, askerlikle alâkası olan efrad alınmıyacaktı. Ve bu çetelerin başlarında da, Makedonyada uzun zaman Balkanlarda gezmiş, düşman çetelerile müsademelerde pişmiş olan sergerdelerle, eski Üçüncü orduda uzun zamanlar Bulgar ve Yunan çetelerinin takiplerinde temayüz etmiş tecrübeli zabitler bulunacaktı.

Merkezi umumî, bir taraftan bu işle meşgul olurken, diğer taraftan da vatanperverane bir karar daha verdi... Seferberliğin ilânı gününden itibaren Mebusan Meclisi kapanmıştı. Artık fırkada siyasî faaliyet kalmadığı gibi, merkezde de işler birdenbire azalmıştı. O gün merkezi umumîde yapılan içtimada, Meclis azalarının birer vatanî vazife almaları kararlaştırıldı. Bu meyanda, Dr. Bahaeddin Şakir Bey de, Kafkasya cephesine giderek, oraya gönderilecek olan teşkilâtı mahsusa efradını idare etmek işini üzerine aldı. Yine merkezi umumî azalarından binbaşı Rıza Bey de kendisile beraber çalışacaktı.

Teşkilât, uzun sürmedi. Doktor Nazım Bey tarafından, beş yüzü mütecaviz, Rumelili ve Kafkasyalı gönüllü tedarik edildiği gibi, umumî hapishane ile tevkifhaneden - matlûp olan evsafı haiz - üç yüz küsur kişi çıkarılarak ilk ka-

(1) Enver Paşanın amcası Halil Paşa.

file teşkil edildi. Bunlara bir örnek avcı biçimi elbiseler diktirildi. Ellerine de, Hanri Martini sisteminde tek ateşli tüfekler verildi. Bahaeddin Şakir Beyin kumandasında olarak Erzuruma gönderildi.

Verilen karar mucibince, Bahaeddin Şakir Bey (Erzurum teşkilâtı mahsusa reisi) ünvanile, o mıntakada faaliyet göstereçekti. Rıza Bey de Trabzon havalisinde teşkilât yapacak.. Bahaeddin Şakir Beyin irtibatını muhafaza ederek çalışmasına devam edecekti.

Merkezi umumî tarafından bu hazırlıklar yapılırken, Çar hükûmeti de boş durmuyordu. Kafkas hudutlarına mütemadiyen asker gönderiyor.. o mıntakadaki alaylarını ve hudut kıt'alarını takviye ediyordu.

Erzurumu kendisine merkez yapan Bahaeddin Şakir Bey, Çarlık hududundan içeri gönderdiği bazı Kafkaslılar vasıtasile, bu hazırlıkları öğrenmekte gecikmedi. Ve derhal bu vaziyeti, şifreli bir telgrafla, Dahiliye Nazırı Talât Beye bildirdi.

Vakıâ hükûmet, her ihtimale karşı seferberlik ilân etmişti. Fakat ordunun noksanları o kadar çoktu ki, bunlar ikmal edilinceye kadar, aylar geçecekti. Buna binaen hükûmet, henüz harbe girmiye karar vermemişti, sadece, silâhlı bitaraflık namı altında, seferberlik ilân etmekle iktifa eylemişti.

Mondros mütarekesini müteakip ikbal yıldızları sönen İttihatçıların aleyhlerine dönenler.. ve onlara mümkün olduğu kadar fazla mes'uliyet yükü yüketmiye gayret gösterenler, teşkilâtı mahsusa efradının Erzuruma gider gitmez, derhal Çarlık topraklarına geçerek birtakım müsademelere giriştiklerinden bahsederler. Hattâ, İttihatçıların harp vesilesi aradıklarını iddiaya bile girişirler... Tarih, bu garazkârane bahis ve iddialara, asla ehemmiyet vermemelidir. Çünkü o tarihte Dahiliye Nazırlığı makamında bulu-

nan Talât Bey, o esnada Ruslarla bir harbe sebebiyet verilmemesi için bütün tedbirlere müracaat etmiş.. ve hattâ, Rus hududuna komşu olan vilâyetlere, şu telgrafı çekmiştir.

— AYNEN —

Ordumuzun Rusya ile harbe tutuşması, Rusya devletinin müttefiki olan Fransa ve İngilterenin de ilânı harp etmesini ve binnetice payitahtın tehlikeye düşmesini icap ettirebilir. Buna binaen Kafkasya hududu üzerinde ziyadesile ihtiyatkâr davranılarak ilânı harbe vesile verecek birtakım hudut münazaa ve müsademelerinden sureti kat'iyyede içtinap olunmasını tavsiye ederim.

Dahiliye Nazırı

TALÂT

Yine bu garazkârlar, seferberliğin ilk günü Enver Paşanın teklifi ve Merkezi Umumînin tasvibile teşekkül eden teşkilâtı mahsusanın, Kafkas hudutlarındaki Ermenilerin aleyhine çevrilmiş bir silâh olduğundan bahsederler.. ve bunun için de bilhassa Dr. Bahaeddin Şakir Beyin Erzuruma gittiğini iddia eylerler... Bu bahis ve iddialar da, ayrıca bir garazkârlık eseridir. Bunun delili de, o tarihte İttihat ve Terakki Cemiyetinin umumî kâtibi olan Mithat Şükrü Beyin Bahaeddin Şakir Beye çektiği şu telgrafname suretidir:

— AYNEN —

Erzurum Valisi vasıtasile Bahaeddin Şakir Beye

15 20 Ağustos 1330 iş'arımızdan ve burada görüştüğümüz bazı zevatın ifadelerinden, Ermenilerin bizimle müştereken harekete mütemayil olmadıkları anlaşılmıştır. Binaenaleyh mesleki müttahirimizin kendilerinden ketmi icap ediyor, ma'hâzâ, Ermeni vatandaşlarımızın refah ve saade-

ti, esasen hükûmet ve cemiyetçe fevkalâde mültezim olduğundan, bu hususta icap eden teminatın itasile kalplerinin tatminine gayret olunması, dirayetinizden muntazırdır.

Mithat ŞÜKRÜ

Bu telgrafnamenin aslı, mütarekeyi müteakip tevkif olunan İttihatçıları muhakeme eden Ferik Mustafa Nazım Paşa Divanı Harbinin dosyaları arasındadır:

İstitrad olarak şunu da arzerelim ki, Mithat Şükrü Bey tarafından Bahaeddin Şakir Beye çekilen bu telgraf, şu sebebe istinat etmekte idi:

Cemiyet, intihap vesaire gibi umumî işlerde, daima Ermeni fırkacılarile - ve bilhassa, Taşnaksağan fırkasile daima temasda bulunuyor.. müşterek bir çalışma programı takip ediyordu... Seferberlik ilân edildikten sonra da, onlarla yine temasa geçildi. Ve, vatanın müdafaası içinharp hazırlıklarına iştirâkte bulunmaları teklif edildi. Fakat Ermeni fırkacıları bu teklifi kat'î bir lisan ile reddettiler:

— Açık söyliyelim.. Biz, harbe giremeyiz. Şayet bir harp zuhur ederse, bîtaraf kalmak isteriz.

Diye, cevap verdiler.

1 — Harp başlarken, memleketin umumî vaziyeti.
2 — İstanbul halkı, yalana nasıl alıştı?..
3— Garip bir akım.
4 — Harp ticaretinin ilk zevki.
5 — İlk harp türedilerinin zuhuru...

Seferberlik başladığı zaman, bu köhne ve tarihî beldede de birbirine zıt düşünceler başlamıştı.

Halkın ve bilhassa, millî gururunu herşeyden üstün tutan - bir kısım ordu mensuplarının zihniyetlerine bakılırsa bunlar, Balkan harbinin feci neticesinden husule gelen şerefsizliği ortadan silerek bir vesile zuhur ettiğinden do-

layı seviniyorlar.. seferberlik karşısında büyük bir memnuniyet gösteriyorlardı.

Hâdiselerden ve büyük hareketlerden ürkenler ise, yine Balkan harbinin facialarını hatırlıyorlar.

— İki buçuk Balkan hükûmetinin karşısında, berbat ve perişan bir halde Çatalcaya kadar çekilmeye mecbur olduk. Eğer şimdi de Avrupanın büyük devletlerile harbe tutuşursak, bu defada soluğu Konya ovasında alırız.

Diye, neticeyi vahim görüyorlardı.

Bunların haricinde kalan ve Türkün gayri unsurlara mansup olan - üçüncü bir zümre daha vardı ki bunlar da:

— Nerede, hareket.. orada bereket... Balkan harbi, sağanaklı bir yağmur gibi, geldi, geçti. Umduğumuz kadar büyükbir kâr temin etmedi. Bâri bu muharebeye bir an evvel girsek te tatlı işler görsek...

Diye düşünüyorlardı. Bunlar, piyasayı ellerinde tutan tüccar. esnaf ve komisyoncular dı.

Halk, seferberliğin ilk günleri âdeta sersemlemiş gibiydi. Pek az gazete okuyan İstanbul halkına, âdeta bir gazete merakı gelmişti.. Sabah gazeteleri, âdeta kapışılıyordu. Ve bütün nazarlar, harp havadisleri üzerinde toplanıyordu.

O günkü Türk gazeteciliği, bugünkü kadar terakki etmemişti. Hâtta, hadisatı istismar ederek karileri heyecana getirmek için bile, pek iptidaî usullere müracaat edilmekteydi.

Hesapsız, kitapsız neşriyat yapılıyordu. Harbi, gazete sütunlarında, diledikleri gibi idare eden, bugünkü gibi emeklilerden eser görünmüyordu... Ancak, ajans telgraflarından ilham alan siyasî muharrirler, ayni zamanda askerî fikir ve mütalealar beyan etmekten de çekinmiyorlar.. fakat ekseriya, vukufsuzluk yüzünden, karilere gülünç oluyorlardı.

Bu yüzden, gazetelerin satışı birdenbire tavsayıvermişti.

Çünkü, birbirini tutmıyan havadislerden sinirlenen kariler artıkgazeteleri takibe lüzum görmedikleri gibi, seferberlik günlerinin uzayıp gitmesi de, yavaş yavaş heyecanları söndürecek, vaziyeti sükûnete ve tabiliîğe sürüklemişti.

Muharip devletlerin İstanbuldaki sefarethaneleri, halkın bu vaziyetinden, hiç te memnun olmamışlardı. Onlar asker, sivil, büyük, küçük, kadın, erkek bütün İstanbul ahalisinin kendilerile meşgul olmalarını istiyorlar.. bu alâkayı husule getiremediği için, gazetelere de fena halde hiddetleniyorlardı.

Sefaretler erkânı, şuna karar verdiler:

— Halkın lâkayıt kalmasından şikâyet etmek.. ve, gazetelere hiddetlenmekle bu iş bitmez... Bu işi biz üzerimize alalım. Kendi propagandamızı kendimiz yapalım. Halkta, harbe ve kendimize karşı alâka uyandıralım.

Dediler.

Evvelâ, Fransa sefarethanesi, dâhiyane bir usulle işe başladı. Kapıya, siyah boyalı bir ilân tahtası astı. Bu tahtanın üzerine çivilenen kâğıtlarla, halka bedava havadis vermek çığırını açtı.

O tarihte, propaganda kelimesi, bugünkü gibi kıymet kesbetmemişti. Buna binaen, bu bedava ilânlar, evvelâ bir hayli dedikoduya sebebiyet verdi. Fakat birkaç gün sonra, bütün muharip devletlerin sefarethanelerinde tatbika girişildi.

Bu basit propaganda vasıtası, evvelâ cidden halkı alâkadar etti. O derecede ki, İstanbul tarafında oturan işsiz, güçsüz lisan bilenlerden birçokları bile üşenmeden, erinmeden her sabah ve akşam Beyoğluna çıkıyorlar.. muharip sefarethanelerin kapılarını dolaşıyorlar.. kucak kucak havadis topluyorlardı.

Evvelâ, bu bedava havadisler.. hakikat olarak kabul edildi:

— Koskoca devletlerin sefaretleri yalan söyliyecek değiller ya?..

Diye, neşredilen tebliğler, kayıtlara geçirildi. Bunların üzerinde, mütalealara ve münakaşalara girişildi. Aradan bir hafta geçmeden, İstanbulun en yüksek mahfillerinden en hücra mahalle kahvelerine kadar her taraf, birer münakaşa sahneleri haline girdi.

İtilâf devletleri zümresine taraftar olanlar, sefaretlerin kapılarındaki tebliğlere nazaran, Alman ve Avusturyalılardan alınan esirlerin adetlerini şöylece bir yekûna vuruyorlar:

— İşte.. müttefik ordularının maktulleri 3 milyon.. verdikleri esirlerin adedi de, 6 milyon... Şu halde, Alman ve Avusturya orduları, mahvolmuştur. Bu hafta zarfında, amana düşerek sulh istiyecekleri muhakkaktır.

Diye, bar bar bağırıyorlardı.

Halbuki müttefik devletlerin gayretlerini güdenler de, onların tebliğlerini ileri sürüyorlar.. şark ve garp cephelerindeki maktullerin, mecruhların, esirlerin miktarını öyle bir yekûna bağlıyorlardı ki:

— Bilâkis.. üç güne kadar, itilâfçılar mütareke talebine mecbur kalacaklar. Fransız ordusu, son nefesini vermiş.. Çar ordularının bakiyesi de can çekişiyor.

Diye, iddialara girişiyorlardı.

Halbuki günler, haftalar, aylar geçiyor.. her iki taraf ta dimdik ayakta duruyor.. harp, gittikçe artan bir şiddetle devam ediyordu.

Marn haro meydanlarında ve Mauri bataklıklarında cereyan eden kanlı harplere mukabil, İstanbuldaki sefarethanelerin tebliğleri de, âdeta bir propaganda muharebesi halini almıştı. Ve bir müddet halkı heyecan çiinde bırakmıştı. Fakat halk evvelâ bütün o tebliğlerin pek mübalâğalı birer blöf olduğunu anlamış.. ve yalanlara alışmıştı. Ondan sonra da, artık hiçbir tebliğin kıymeti kalmadı.

Bu esnada, umumî vaziyeti gözden kaçırmıyanların dikkatleri başka bir mesele üzerinde toplanmıya başlamıştı... Her gün Sirkeci garına gelip dayanan Avrupa trenlerinden, renk renk ve çeşit çeşit yolcular iniyordu. Ve bunların vaziyetleri, sessiz sedasız bir beldeye gelen sinsi bir istilâ ordusuna benziyordu.

Ellerinde hafif bavullar olduğu halde, yiyecek kokusu almış kediler gibi İstanbulun havasını koklıya koklıya trenlerden inen bu yolcular, derhal Beyoğlunun birinci sınıf otellerine yerleşiyorlar.. bir an bile vakit geçirmeden işlerine girişiyorlardı.

İşleri, gayet basitti. Aldıkları tavsiye mektuplarını icap edenlere verdikten sonra, yine icap eden kimseleri, o büyük otellerin yemek salonlarına davet etmekten ibaretti.

Akşamları, ortalık kararmıya başlar başlamaz, otel salonları kâmilen doluyor.. bir tek bile boş masa kalmıyordu.

Bu masalarda, muhtelif lisanlarla, çok hararetli bir tek mevzu üzerinde konuşuluyordu. Ve en çok, şu kelimeler duyuluyordu:

Lira - Mark Kambiyo - Komisyon Taahhüt - Levazım.. falan vevahut filân şube Evrak Dosya Karar Müzayede Münakasa Vagon kolaylık - bahşiş...

Harp ticareti, yeni başlamıştı. Anafor kelimesi, henüz bu ticaretin kanununa karışmamıştı. Yalnız, İstanbulda ve Osmanlı hudutları dahilinde resmî memurlarla iş görmek istiyen ecnebilerin büyük bir memnuniyetle vermiye alışmış oldukları bahşiş usulü, daha geniş mikyasta revaç kazanmıştı.

Nitekim bu usul. başta Fransızlar olmak üzere, bir kısım Avrupa hükûmetlerinde de cari idi. Ve bizde bahşiş namile alınan veyahut verilen bu hudutsuz vergiye, oralarda fasilite yâni, kolaylık denilirdi.

Otellerin odalarını ve lokanta salonlarını dolduran bu

ecnebi akıncılarının yüzlerinden pişkinlik akıyordu. Hepsi de güler yüzlü ve sokulgan adamlardı. Az söylüyorlar, fakat çabuk uyuşuyorlardı. Sirkeci garının rampasına ayak bastıkları dakikalardan itibaren türkçe öğrenmiye başlamışlardı. Bunlardan bazılarının İstanbulda, Galata kulesile Yüksekkaldırım civarında, Salamon Moiz Nesim ve saire isminde akrabaları bile vardı. Fakat kendileri, doktor İştayn, fon Hofman, Her Blum ve saire gibi isimler taşıyorlardı.

Her gün Avrupa trenlerinden taşan, Beyoğlunun en büyük otellerini dolduran, aksamları yemek ve içki masalarında anafor suları gibi birbirine karışan bu insan seli, her sabah Harbiye Nezaretinin Levazım dairesinin koridorlarına akmıya başlıyor.. artık burası, bir ihtiras ve menfaat kaynağı halini alıyordu.

Bunların aralarına, bir takım yerli açık gözler de karışmıştı. Kalem odalarına teklifsizce girip çıkan bu adamların hakikî hüviyetleri bilinmiyordu. Fakat onların:

— Falan şube müdürünün adamı...

— Filân komisyon reisinin akrabası...

Olduklarına dair kulaktan kulağa rivayetler devreran ediyor.. bu menfaat tellâllarının etrafı, çarçabuk çevriliveriyordu.

Vakıâ şeker, bulgur, pastırma, sucuk ve saire kralları daha henüz zuhur etmemişti. Fakat, harp zenginlerinin ilk türedileri baş göstermişti.

Meselâ.. Bahçekapıda, Volto hanının 19 numaralı odasında yazıhanesi bulunan, Bulgar hükûmeti tebaasından - Moiz Yonatan Efendi...

Yine ayni hanın 14 numaralı odasında çarçabuk bir yazıhane açan ve yine Bulgaristan hükûmeti tebaasından olan - Elyas Menahim Efendi... (Bu efendinin, Moiz Yonatan Efendi ile gizlice ortak olduğu rivayet ediliyordu.)

Bir konserve fabrikasını temsil eden Her Hans İstudyer.. ve şeriki Franko Efendi.

İlk çırpıda beş bin teneke sade yağı mukavelesi imzalıyan Nesim Tuledo Efendi...

Müteahhit Kasım adında bir Arnavutu şerik yaparak, sıftah olmak üzere beş yüz bin kilo pirinç taahhüt eden Bensusam Efendi...

Yüz bin sandık Amerika gazı münakasasını muvaffakiyetle kazanan Aslan Franko mahdumları...

Bu iş aslanlarile çarçabuk şerik olarak üç bin sandık şeker mukavelenamesini imzalıyan Mösyö Kuri...

250 sandık çay müteahhidi, Yavruyan Efendi...

30.900 kilo pirinç mukavelesine girişen İsak Kamhi Efendi.

Bir rivayete nazaran Hicazlı diğer rivayete nazaran Suriyeli olan Ebû Tâlib ve Mehmet Şerif Efendiler... (Bu zatlar, 8.000 kilo çay taahhüt etmek suretile ileri atılmışlarsa da, sonraları piyasada tutunamamışlar.. bulgur, şeker, peynir, pastırma ve saire kralları gibi, başlarına birer krallık tacı giymiye muvaffak olamamışlardır.)

Bursa civarında, Orhangazi kasabasında, zeytinyağı fabrikatörlerinden Alâettin Efendi.

Havyar hanında, zahire komisyoncularına tellâllık eden Avramidis Efendi.

Bu saydığımız isimlerin büyük bir ekseriyetinin şahısları ve firmaları mutlaka bir ecnebi sermayedar veyahut komisyoncuya dayanıyordu. O ecnebiler de, bir şebeke halinde, birbirlerine bağlanmış bulunuyordu.

Şu ciheti de unutmıyalım ki, seferberlik ilân edilip te harp ticareti başlar başlamaz, Hammamîzade Nuri Bey, Hüsnübeyzade Ferhat Bey, Arnavut İlyas Bey, Mânizade Hacı Hüseyin Efendi ve saire gibi, yerli tüccarlar da, bu büyük taahhüt işlerine girmiye başlamışlardı.

Bu taahhüt işlerinin birdenbire artmasına rağmen, piyasanın vaziyeti kat'iyen sarsılmamıştı. Gerek yiyecek ve gerek giyecek maddelerinin fiyatları, henüz hissedilecek derecede fırlamamıştı. Yalnız, şeker üzerinde bir dalavere yapıldı. Bazı istifçiler tarafından, mevcut şekerler ortadan kaldırıldı. Bir şeker buhranı başladı. Ve Avusturya şeker fabrikalarına, mühim miktarda mal ısmarlandı.

DAVULLU ZURNALI ŞENLİKERDEN SONRA, KORKU İFADE EDEN DEDİKODULAR...

27 Ağustos 330 - 1914 çarşamba gecesi, İstanbulun muhtelif yerlerinden davul ve zurna sesleri yükselmiye başladı.

İttihatçılar daha gündüzden emir almışlardı. Gece, takım takım klüplerine gidiyorlardı. Ve bu âni dâvetin sebebini merak ediyorlardı.

Klüplerin içtima salonları tıklım tıklım dolduktan sonra, hatipler kürsülere çıktılar:

— Aziz kardeşler!.. Asırlardanberi devlet ve milletimizi, istibdat içinde istibdat gibi kösteklemiş olan kapitülâsyon zincirlerini, şu anda parça parça etmiş bulunuyoruz.

Diye, nutuklara başladılar.

Büyük müjde, halkı coşturmiya kâfi geldi. Bir anda kayalara çarpan deniz dalgalarının sedasına benziyen:

— Yaşasın...

Sesleri gürledi. Ve bir müddet devam eden nutuklar, bu coşkun sesler arasında devam etti... Ondan sonra, kafileler teşkil edildi. Davullar ve zurnalar öne katılarak, caddelerde ve sokakarda gezildi. Ve ertesi gün, Sultanahmet meydanında yapılacak olan büyük mitinge kâmilen iştirak edilmek kararile, bu cûşu hurûşa, nihayet verildi.

Ertesi gün, bütün şehir, bayraklarla donandı. Muhtelif klüplerin mensupları, önlerinde davul zurnalar ve renk renk bayraklar olduğu halde Sultanahmet meydanında toplanmıya başladı. Meydanı dolduran binlerce insan arasına, İttihatçı olmıyan büyük halk kütleleri de karışmıştı.

Kürsüye çıkan hatipler, birbirini takip etti. Asırlardanberi Osmanlı imparatorluğunu acz içinde bırakmış olan bu baş belâsını emsalsiz bir cüretle, bir hamlede kaldırmıya muvaffak olan hükûmet erkânına hararetle teşekkürler edildi.

Gündüzler, her tarafta alaylar dolaştı. Gece, şehrin bütün camilerinin minareleri donandı. Hülâsa Meşrutiyet şenliklerindenberi, o güne kadar İstanbulda görülmemiş olan parlak bir tezahürat yapıldı.

Fakaaaat... ertesi gün, Çarşıkapıdaki mahut çayhaneden kaynamıya başlıyan bir dedikodu, İstanbulun her tarafına dağılmıya başladı.

Matbuat mensuplarının hemen hepsi, o gece yapılan tezahürata iştirak ederek sabaha kadar iş başına gelemedikleri için, o gün (yani, 29 Ağustos günü) hiçbir sabah gazetesi çıkmamıştı... Muhalifler, bu fırsatı kaçırmadılar.. ve derhal hükûmet erkânile İttihatçılar aleyhinde propagandaya başladılar.

Birdenbire, halkın avam zümresi arasına yayılan dedikodulara nazaran İttihatçıların kodamanları iki gece evvel merkezi umumîde toplanmışlar.. içmiş, içmiş, sarhoş olmuşlar. Bu sarhoşluğun tesirile, mecnunane bir harekete atılmışlar.. bestane bir hareketle, derhal kapitülâsyonları kaldırmayı kararlaştırmışlar. Ertesi gün halkı davullar ve zurnalarla toplıyarak mitingler yapmışlar... Lâkin, sarhoşluktan ayılmışlar. Yaptıklarına pişman olmuşlar. Bu çılgınca hareket hakkında tenkitlerde bulunulmasın diye, o gün hiçbir gazete çıkarttırmamışlar.

Bu iğrenç dedikoduyu yaparak İttihatçıları halkın gözünden düşürmek istiyen muhalifler, o gün o devrin yegâne akşam gazetesi olan -Ceridei Havadis'in çıktığı ve en hararetli bir lisanla hükûmet erkânını alkışladığını hesaba katmıyorlardı. Ve propagandalarına, şöylece devam ediyorlardı:

— Allahın, elinde sopası yok ki, gökten insin de, bu herifleri birer birer tedip etsin... Cenabı Hak, bu zalimlerin cezalarını vermek için başka bir sebep halkedecektir. Kendilerinden izin alınmadan böyle bir harekette bulunduğuna kızan devletlerin donanmaları, bugün, yarın Çanakkale Boğazından girecek.. Babıâliyi de, merkezi umumîyi de yere geçirerek o melunların cezalarını verecektir.

Diyorlardı. Ve, İttihatçıların sukut ettiklerini görmek zevkini tadabilmek için, memleketin yabancı devleiler tarafından işgal edilmesin temenni ediyorlardı. Ve bu temennide bulunurlarken de, vicdanlarında en küçük bir ar ve hicap duymuyorlardı.

Çok gariptir ki bu vicdansız ve vatansız adamların dedikoduları avam üzerinde pek az tesir husule getirmiş.. daha ziyade, bazı münevverlerin kalplerine mânasız bir korku vermişti... Bunlar; hükûmetin bu cesurane hareketini, siyasî bir tehlikeye karşı çılgınca bir atılganlık mahiyetinde görüyorlar.. bunun,bir harp vesilesi olmasından endişe ediyorlardı.

Halbuki, ne garazkârların iğrenç temennileri husule geldi. Ve ne de muhakemesiz münevverlerin korkuları tahakkuk etti. Hâdisat, en tabiî şeklini muhafaza ederek, hükûmetin ve İttihatçıların mukadderatı, harp saatinin çalmasını bekledi.

★

FAKAT.. BU SAAT ÇALMADAN EVVEL, PÂRİS VE İSTANBULDA İKİ MÜHİM HÂDİSE CEREYAN ETTİ...

Balkan harbinin feci bir şekilde neticelenmesinden, 1914 harbi seferberliğinin ilânına kadar geçen kısa zaman içinde İttihatçıları fena halde sinirlendiren iki vak'a cereyan etti... Bunlardan biri.. Avrupada bulunan muhaliflerin İstanbulda kanlı bir hareketle hükûmeti devirmiye teşebbüs etmeleri.. diğeri de, yine bu meseleye bağlı olmak üzere Ermeni komitecilerinin büyük mikyasta bir ihtilâl hazırlıklarına girişmeleri idi.

Mahmut Şevket Paşanın katli hâdisesini müteakip yapılan tevkifatta, muhaliflerden bazıları, çok tehlikeli bir vaziyete girmiş olmakla beraber, ancak İttihatçıların merhametlerine sığınmaları ve onların da âlicenabane davranmaları sayesinde hayatlarını pek güçlükle kurtarabilmişlerdi. Ve muhtelif şekillerde, memleketi terkederek Avrupaya çekilmişlerdi.

Gerek firarîler ve gerek uzunca zamandanberi Pariste bulunan muhalifler, bir müddet sükût ettiler. Ve İttihatçılara saldırabilmek için fırsat beklediler... Bu fırsat, ancak Avrupa harbinin başlaması ve Osmanlı hükûmetinin de seferberlik ilânına mecbur olması dolayısile zuhur etti. Vaziyetin karışıklığından istifade etmek hulyasına kapılan muhalifler, derhal harekete geçti.

O esnada muhalefet liderlerinden Prens Sabahattin Beyle Şerif Paşa ve Gümülcineli İsmail, miralay Sadık, Ali Kemal Beyler Pariste bulunuyorlardı. Ve hep birden, İstanbula karşı bir cephe vücude getirmeyi düşünüyorlardı... Lâkin bunların ayrı ayrı düşünceleri ve o kadar birbirine zıt hususî emelleri vardı ki, mümkün değil uzlaşamıyorlardı. Daha doğrusu, birbirlerini çekemiyorlardı.

Aralarında cereyan eden muhtelif müzakereler ve müşavereler, hiçbir netice vermedi. Hattâ, Prens Sabahattin Bey, Şerif Paşa ile alâkasını kesmek mecburiyetini hissetti.

Prensin bu hareketi, sebepsiz değildi... Çünkü Şerif Paşa, maksadına muvaffak olmak - yani, İstanbuldaki İttihatçılar hükûmetini cebren devirerek Sadaret mevkiine çıkmak - için ne mümkünse yapmıya karar vermiş.. en kanlı hareketlere girismevi bile göze almıstı.

Şerif Paşa, düşündüklerini tatbik edecek derecede büyük bir servete malikti. Ayni zamanda etrafını da, İttihatçıların kanlarına susamış olan bazı kimseler çevirmişti.

İttihatçıların haber aldıklarına göre, Şerif Paşa şöyle bir plân tertip etmişti:

1 — İstanbulda, birer köşeye sinmiş olan muhaliflere cüret verilerek bunlardan çarçabuk bir teşkilât vücude getirilecek..

2 — Çatalca civarında bulunan asker kuvvetleri büyük vaitlerle elde edilecek..

İstanbulda yapılacak teşkilâtla birleştirilecek.. müşterek bir gece baskanile, İttihatçılar kâmilen öldürüldükten sonra, hükûmet ele geçirilecekti.

Bu plân tertip edilir edilmez, Şerif Paşa da kesenin ağzını açtı. İstanbula gizlice mektuplar göndererek, sinsi muhalifleri harekete getirmek için bol paralar vâdetmiye başladı.

Şerif Paşa, Mehmet Talât ve Kenan isminde iki posta müvezziini elde etmişti. Muhabereyi, bunlar temin edeceklerdi... Beş, on lira mukabilinde bu meş'um işe atılan bu iki bedbaht, derhal işe girişmişlerdi. Lâkin, son derecede uyanık bulunan İttihatçılar da, bu gizli tertibatı haber almakta gecikmemişlerdi.

Derhal tevkifat başladı. Tevkif olunanlar arasında, Ahmet Abuk Paşa da vardı... Divanıharp faaliyete geçti. Mev-

kufları isticvaptan geçirdi. Lâkin bu mevkuflar, Şerif Paşadan aldıkları mektuplara red cevabı verdikleri için kendilerine hiçbir ceza verilmedi. Yalnız, Şerif Paşaya âlet olan o iki bedbaht posta müvezzi idama mahkûm edildi. Eylûl ayının 4 üncü Perşembe günü, postahanenin karşısında, darağaçları altında can veren Mehmet Talât ile Kenan, Şerif Paşa ile arkadaşalrının ihtiraslarına ve beş, on lira uğrunda kurban gitmişlerdi.

★

KARADENİZDE TOP PATLADI... İTİLÂF DEVLETLERİ SEFARETHANELERİNDE ARMALAR KALDIRILDI...

Bu hâdise, eğer başka bir zamana tesadüf etseydi, ihtimalki İstanbul halkını pek fazla alâkadar etmiyecekti. Fakat, memleketin en nazik bir vaziyette bulunduğu esnada, Şerif Paşanın daha hâlâ post kavgasında devam etmesi.. ve, İstanbulda kanlı bir ihtilâl çıkarmıya girişmesi, herkeste derin bir infial husule getirdi. Bazı ateşl gençler, merkezi umumiye müracaat ettiler:

Bize, kolaylık gösterin. Gidelim, Şerif Paşayı öldürelim. Artık bu ihtiras mücadelesine hitam verelim.

Dediler.

Merkezi umumî, bu gençlere sükûnet tavsiye etti.

— Müsterih olunuz. Hükûmet, son derecede uyanık bulunuyor. Muhaliflerin hiçbir teşebbüsleri, kendilerine en küçük bir fayda temin edemez.

Diye, bu gençlerin kanlı işlere girişmelerinin önüne geçti.

Lâkin, Mehmet Kemal Bey isminde bir genç, heyecanını bir türlü zaptedemedi. Cemal Paşanın İstanbul muhafızlığı esnasında yaveri olan bu zat, Ali Cevat ismine bir pasaport çıkararak Parise gitti. Cüretkârane bir hareketle, Şerif

Paşanın, Pariste Pomp sokağında 115 numaralı evine girdi.. Paşayı öldürmiye teşebbüs etti. Fakat, Paşanın damadı Salih Bey tarafından atılan iki kurşunla kendisi yere serilerek kanlar içinde terki hayat etti.

İstanbulada, ihtilâl teşebbüsünün derhal meydana çıkarılarak iki mütecasirin idam edilmesi.. ve Pariste de bir Türk gencinin böylece cüretkârane bir harekete girişmesi, artık muhaliflere büyük bir darbe teşkil etmiş.. onları sindirmiye kâfi gelmişti.

Artık gerek Babıâli ve gerek merkezi umumî, muhaliflerden tarafından rahatsız edilmeden, rahat rahat işlerini görebileceklerdi... Her gün geçtikçe vaziyet o kadar nezaket kesbediyordu ki, hiç kimse, kendi işinden başka birşey düşünecek halde değildi.

Fransız ve İngiliz harp gemilerinin, Çanakkale Boğazı önündeki kontrolları her gün biraz daha sıkışıyordu. Bu iki hükûmetle henüz dostluk bağları kopartılmamış olmakla beraber, her ihtimale karşı Boğaz sımsıkı kapatılıyordu.

İstanbulda, her sınıf ve zümrenin sinirleri gerildikçe gerilıyordu. Ve, heyecanı artıran havadisler, birbirini takip ediyordu.

Kapitülâsyonların kaldırılmasından mütevellit dedikoduların arkası, henüz kesilmemişti. İtilâf devletleri sefirleri, Goben Yavuz, Brevlav Midilli gemileri mürettebatile. İstanbuldaki Alman Islahat heyetinin memleketlerine iadeleri için ısrar göstermektelerdi.

Hükûmetin, artık Almanlarla ayni safta harbedeceği anlaşılmıştı. Fakat, bitaraflığın daha bir müddet muhafaza edileceğine ve büyük bir mecburiyet hasıl olmadıkça harbe girilmiyeceğine dair, herkeste büyük bir kanaat vardı.. Fakat, Karadenizde patlıyan toplar, bu kanaati kökünden sarstı. İşte nihayet harp ateşleri, Osmanlı ülkesine sıçramıştı.

Şimdi burada, bir an tevakkuf edeceğiz.. memleket haricinden gelen iki ajans telgrafını dikkatle gözden geçireceğiz.

Karadeniz hâdisesi, 1914 senesi teşrinievvel ayının 27 28 gecesi vukua gelmişti. Halbuki hükûmet, gördüğü lüzum üzerine İzmir, Beyrut ve Yafa limanlarını kapamış.. ve keyfiyeti de bir nota ile bütün devletlere bildirmişti... İşte o sırada, Atinadan, şu ajans telgrafı geldi:

(Şehrimizdeki büyük devletlerin sefirlerine mensup oldukları hükûmetler tarafından varit olan telgraflara nazaran İngiltere, Fransa, Rusya ile Osmanlı hükûmeti arasındaki ihtilâflar sulhan tesviye edilemiyecek bir hale gelmiştir. Bunun neticesi olarak ta, Rusya hükûmetile Osmanlı devleti arasındaki münasebet kesilmiştir.)

Selânikte intişar eden Yeni Asır gazetesi, 24 Teşrinievvel tarihli nüshasında bu telgraftan bahsetmekle beraber, şu satırları da ilâve ediyordu:

«İki hükûmet arasındaki siyasî münasebet kesilmekle kalmamış.. dün gecedenberi, Kafkas cephesinde harp, filen başlamıştır.»

Görülüyor ki, bu iki havadis te, tamamile kehanet mahsulü idi. Fakat bu kehaneti gösterenler, artık Osmanlı hükûmetinin harpten kaçınmasına imkân ve ihtimal olmadığını çok iyi keşfetmişler.. ve, kendileri o havadisleri uydururken, artık harbin de başlamış olacağına kanaat getirmişlerdi.

Halbuki, bu havadislerin intişarından ancak iki gün onra Karadenizde ilk harp topu patlamış.. ve Osmanlı imparatorluğunun mukadder olduğu âkibetin başladığını ilân eden saat te ilk defa olarak çalmıya başlamıştı.

★

İstanbul halkının, Karadenizden gelen top seslerini nasıl karşıladığını arzetmiştik. Muhtelif halk zümrelerinin, muhtelif şekillerde gösterdikleri heyecan birkaç saat sürdükten sonra herkes derin bir düşünceye dalmış... Sanki parlak ve mavi semasında, ateşten bir yazı ile, şu sual belirmiş:

— Eh.. olan, oldu... Şimdi, harbi nasıl idare edeceğiz?..

Bu sual, mühimdi. Hiç şüphesiz ki bunun cevabı da halkın zihniyetine, telâkkisine ve seviyesine göre değişecekti.

Sualin ehemmiyeti, her yerden fazla merkezi umumîde hissediliyordu. Seferberliğin devam ettiği müddetçe - ve bilhassa son günlerde bir arı kovanı gibi işliyen merkezi umumiye birdenbire bir sükûnet çöküvermişti. Parlak ümitler ifade eden mütebessim çehreler derhal ciddileşmiş.. dalgın ve düşünceli bir hal kesbetmişti.

Daha dün, Balkan harbinin intikamından ve şark iklimlerindeki fütuhattan bahsedenler bugün derin derin düşünüyorlar.. gözleri, meçhul noktalara doğru dalıp giderken:

— Ne yapacağız?. Allah, arkadaşların yardımcısı olsun.

Diye söyleniyorlardı.

Fakat kulüplerdeki vaziyet, bunun tamamile aksi idi. Merkezi umumîdeki ağır başlılığa mukabil, kulüplere birdenbire bir coşkunluk gelmişti. Herkes büyük bir neş'e ile birbirini tebrik ediyor.. bilhassa kulüp kodamanlarına duyurulacak kadar yüksek sadalarla:

— Efendim!.. büyük zafer bayramarının arifesi olan, bayramı şerifinizi tebrik ederim.

Sözleri işitiliyor.. ve her taraftan:

— İnşallah...

Mukabelesi, coşkun bataryalar gibi görülüyordu

Görülüyor ki, kulüpleri dolduran bu orta halli ve orta kafalı insanarda zafere karşı büyük bir itimat vardı. Ve bunların arasına karışmış olan cahil, dalkavuk, riyakâr ve şarlatan unsurlar da bu fırsattan istifade ederek kodmanlara yaranarak yeni yeni külâhlar kapabilmek için, şaklabanlık ediyorlardı.

Bu kulüplerde:

— Harbi nasıl idare edeceğiz?...

Sualine, hiç kimse temas etmiyordu. Belki de bu sual kalplerden geçiyor.. fakat söylenmek istenilmiyordu... Çünkü, böyle bir şeyden bahsetmek, şüpheli imana delâlet edecekti. Cemiyetin disiplini ile kulüplerin siyaseti ise buna tamamile mâniydi.

Sarıklı hoca efendiler, kur'anıkerimdeki bütün zafer âyetlerini birbiri arkasından sıralıyorlar.. Bedir ve Uhud gazalarından bahsediyorlar.. sözlerini bir iki gece evvel gördükleri rüyalara intikal ettirerek bunları tâbir ve tefsirlere girişiyorlardı.

Bütün bu rüyaların kahramanları, başlıca iki şahsiyete dayanıyordu. Enver.. ve Talât...

Müderrisini kiramdan ve ulemayı benamden bir zatı muhterem, rüyasını şöyle anlatıyordu:

— Dümdüz ve yemyeşil bir ova.. ortada, kan ve irinden mürekkep bir ırmak. Enver Paşa, koşup geliyor. Elinde, iki çatallı bir kılıç var. Tıpkı, Zülfikar gibi... Enver Paşa bir müddet o kan ve irin akan ırmağın kenarında duruyor. Müteessir bir çehre gösteriyor.

Bu esnada, «yürü ya Enver..» diye kayıptan bir nida geliyor. Enver Paşa, bir hamlede ırmağı geçiyor. Maşrık tarafına doğru koşmıya başlıyor. Derken efendim, elindeki kılıç uzanmıya başlıyor.. uzuyor. uzuyor... uzuyor... artık maşrık ufuklarına kadar dayanıyor...

Tam o sırada da, o zatı şerif, uyanıveriyor.

Derhal, tâbirler başlıyor.. kısa bir münakaşadan sonra, tâbir, şu şekle giriyor:

— Yeşil ova, memâliki mahsûsai şâhânedir. O. içi kan ve irin dolu ırmak işe, Balkan harbinin fecaatidir. Evner Paşa, ırmağı geçmiş ve arkada bırakmıştır. Elindeki zülfikar, yeni başlıyan harptir. Zülfikarın maşrka doğru uzaması da, bütün İran ve Tûranın Enver Paşa tarafından fetholunacağına delildir.

Diğer rüya... Mehtaplı bir gece. Talât Bey, Babıâli binasının damına çıkmış, bir sağa ve bir de sola bakınıyor. Birdenbire ufuklar kızarıyor. Yangın alevleri zuhura başlıyor. İşte o zaman Talât Bey semaya uzanıyor. Ağaçtan can erikleri toplar gibi yıldızları alıp alıp o alevlerin üzerine atıyor. Yangınları söndürüyor. Ve sonra, iki elile ayı alıp semadan indiriyor. Bir tepsi atar gibi, şark tarafına doğru fırlatıyor.

Bu rüya sahibi de, derhal uyanıyor.

Tâbir?..

Malûm!..

Klübün idare heyeti odasında 1 hakikat olup olmadığı çok su götüren bu parlak rüyalar nakledilirken, kahve ocağında da yere bir harita yayılmış.. klübün çömezlerinden biri yere diz çökerek haritanın üzerine kapanmış.. etrafına toplanan kardeşler kütlesine, şu izahatı veriyor:

— Şurası, Kafkas hududu... Şimdi buradan ileri atılacağız. Şöylece İranı atlıyacağız. İkiye ayrılacağız. Sağ cenah kuvvetlerimiz, Afganistanı silip süpürecek.. sol cenah kıt'alarımız Turana girecek... Turan istilâsı çarçabuk bitecek. Sonra, kuvvetlerimiz birleşecek. Yıldırım süratile Himalaya dağlarından Hindistana iniverecek..

Dinliyenlerden, tok gözlü bir kanaat sahibi, derin bir feragatle söze karışıyor:

— Canım, biz Turana kavuşalım da.. Hindstan, bizim nemize gerek...

Fakat harp plânını izah eden çömez derhal dizlerinin üzerinde doğruluyor. Âdeta hiddetle kükrüyor. Muhatabının yüzüne dik dik bakarak:

— Hindistan nemize gerek, ne demek?.. Böyle cahilâne söz söyleme... Hindistanın öte tarafındaki adalar yok mu?.. Orada bulunan üç yüz milyon halk, bizi bekliyor.

Diye mukabele ediyor.

Fakat.. idare heyeti odasındaki rüyalar tâbir edilir.. ve kahve ocağında da harp plânı böylece izah ve münakaşaya girişilirken, derin düşünceli zevat arasında da, kulaktan kulağa şöyle muhavereler geçiyordu:

— Ne yapacağız azizim.. bu harbi, nasıl idare edeceğiz?..

— Vaalahi bilmem birader.. ben de onu düşünüp duruyorum.

— Baksana.. top patlar patlamaz, kabine arasında ihtilâf başladı.

— Canım.. şu ihtilâf sözünü bırak... Sadrıâzamın bayram selâmlığına gelmediğini samimî bir hareket mi zannediyorsun?.

— E, başka ne olabilir?..

— Ne olacak.. Babıâli siyaseti... Hani bizde âmiyane bir tâbir vardır. Hem kaçıyor, hem davul çalıyor; demezler mi?.. İşte o.

— Yapma, canım... Sait Halim Paşa gibi Oksfordda tahsil etmiş, yüksek hayat içinde yetişmiş, tam mânasile efendi bir adamın bu kadar karaktersizlik gösterebileceğine nasıl ihtimal verebiliyorsun?..

— Niçin vermiyeyim?.. Saray Bosna cinayetini müteakip, 23 Temmuzda, Avusturya Macaristan hükûmeti, Sır-

bistan hükûmetine verdiği notada, katil hâdisesinden dolayı Sırp hükûmetini mesul tutmamış mıydı?.

— Evet tutmuştu.

— Bu notanın verildiğini haber alan Sait Halim Paşa, Avusturya hükûmetinin bu hareketinden dolayı, Avusturya Hariciye Nazırı Kont Berhtald'u tebrik etmedi mi?.

— Etti.

— Avusturyanın bu notasının kanlı bir harbe dayanması ihtimali olacağını Sadrıâzam kestirememiş miydi?..

— Kestirmesi lâzım gelirdi.

— Eğer o kadar dirayeti yoksa, hem Sadrıâzamlığı ve hem de Hariciye Nazırlığını deruhte etmemeliydi.

— Doğru.

— Almanya ve Avusturya ile ittifak muahedesini, Enver ve Talâtla o kararlaştırmadı mı?...

— Evet.

— Bu muahedenin, günün birinde bizi harbe sürükliyeceğini bilmiyor muydu?..

— Bilmez olur mu, hiç?..

— E, o halde?..

— Evet amma.. Paşa, vakit kazanmak istiyordu.

— Fakat, Almanların bizi bir an evvel harbe sürüklemek mecburiyeti karşısında artık kazanılacak vakit kalmadığını da herkesten daha iyi biliyordu.

— Bayram namazına ve muayede merasimine gelmemesine nazaran acaba istifa edecek mi?.

— Hiç zannetmem... Çünkü bugün onun Sadaretten istifa etmesi, Mısırdaki Firavunlar tahtından vazgeçmesi demektir. Doğrusu bu da, feda edilir şey değildir.

— İyi amma.. acaba biz, Mısırı ele geçirebilecek miyiz. Ve bu zata da, «buyurun paşa hazretleri.. Firavunların tahtı, sizindir..» diyebilecek miyiz?.

— Hah... İşte şimdi, bu meseleyi düşünmeliyiz... Acaba biz bu harbi nasıl idare edeceğiz?. Mısırdan filân vazgeçtik, acaba işin içinden zararsız çıkabilecek miyiz.. yoksa, Balkan Harbinde olduğu gibi, harbin sıkleti altında ezilerek gürleyip gidecek miyiz?..

O korkunç günün ve o heyecanlı saatlerin ruhî mallerini tebarüz ettirmek için tasvir ettiğimiz rüya fasılaları, harp plânı izahları ve hakikî duyguların eseri olan şu konuşmaları çok görmemelidir. Bizzat şahit olduğumuz bu muhaverelerin kelimeleri aynen naklettiğimiz gibi değilse bile, esasları tamamile hakikattir.

Görülüyor ki, harp başlarken, - harbi idare edecek olan en mühim bir unsurun fertlerinde bile - muhtelif zihniyetler hüküm sürüyordu. Ve büyük bir esefle kabul etmek lâzım gelir ki, bu zihniyetlerin büyük bir ekseriyeti de, dalkavukluğa ve riyakârlığa istinat ediyordu.

Paytahtın daha ağır mahfellerinde:

— Harbi, kim idare edecek?..

Sualinin yanında, diğer bir sual daha belirmişti. Bu ikinci sual, birincisinden daha mühimdi:

— Harbi, kim idare edecek?..

Bu suali soranlar, İttihatçıların muhalifleri olmadığı gibi, İttihat ve Terakki erkânının da rakip ve düşmanları değildi. Bilâkis, harp mekanizmasını kullanmaları lâzım gelen belli başlı zevatın dostları, hattâ onları candan sevenlerdi.

Hattâ bunların arasında:

— Bu iş, Enver ile Talâtın omuzlarına yüklenecek... Allah, yardımcıları olsun.

Diyenler de az değildi.

★

BÜYÜK HÂDİSELER BİRBİRİNİ TAKİP EDİYOR.

O tarihte, Osmanlı hudutlarının içindeki efkârı umumiyeyi, yalnız İstanbul halkının düşünceleri teşkil ederdi. Taşra denilen vilâyetlere ve vilâyetler halkının düşüncelerine, zerre kadar ehemmiyet verilmezdi.

Harbin, Karadenizde başladığı şayi olur olmaz, İstanbul efkârı umumiyesi derhal şöylece dört kısma ayrılmıştı:

1 — Hali hazırda devlet idaresinin başında bulunanlar, üç büyük Avrupa devletile girişilecek olan harbi idareye muktedir değillerdir.

2 — Devlet idaresinin başında bulunanlar, çok vatanperver ve hüsnü niyet sahibi insanlardır. Bahusus Talât Bey ile Enver ve Cemal Paşalar, ne yapıp yaparak mutlaka harbi kazanmıya muvaffak olacaklardır.

3 — Bu zümreyi; kulüpleri dolduran dalkavuklar, şaklabanlar, en hasis menfaat mukabilinde bütün iman ve vicdanlarını satanlar, Talât ve Enverin kulaklarına gitsin de kendilerine iltifat ve teveccüh gönderilsin diye, rüyalar uyduranlar teşkil ediyordu... Bunlar; hiçbir kanaat sahibi değillerdi. Ancak kulüp erkânına ve cemiyet ricaline yaranmak için, devlet idaresinin başında bulunanlara âdeta kudsî kuvvetler atfetmekte.. iki ay sonra Enver Paşa ordularından birinin Mısırı ve bütün Şimalî Afrikayı, diğer bir ordunun İran ve Turanı, üçüncü ordunun da bütün Hindistanı fethedeceğini bağıra bağıra ilân eden propagandacılardan ibaretti.

4 — Bunlar da; hâdiselere ve şahsiyetlere kendi görüş zaviyelerinden bakanlar, safderunlar, kahramanlara ve kahramanlıklara meftun olanlar, bilhassa Enver Paşanın emsalsiz bir kahraman olduğuna en kuvvetli bir iman ile inanmış bulunanlardan ibaretti... Bu basit zümreyi teşkil eden-

ler; bir anda İstanbulun dört köşesini kaplayan propagandacıların tesirleri altında kalmışlar.. ve girişilecek olan harbin, dünyanın yarısını kazandıracak derecede büyük bir zaferle neticeleneceğine çok kuvvetli kanaat besliyorlardı.

Devlet idaresinin başında bulunanlara gelince... Bunlardan başlıca ikisinin - yâni, Enver Paşa ile Talât Beyin vaziyetlerini evvelce izah etmiştik. Onlar, kararlarını vermişlerdi. Ve; oldukları gibi görünerek, çizdikleri programı takip etmektelerdi. Efkârı umumiyenin birinci ve ikinci zümreleri, bu iki zatın şahsiyetlerini lâyıkile bildikleri için, her ikisi hakkındaki kanaatlerini değiştirmiyorlardı. Ancak, Sadrıâzam Sait Halim Paşanın hareketlerini büyük bir alâka ile takip ediyorlardı.

Karadenizde top patlar patlamaz büyük bir asabiyet gösteren.. ve hattâ, bayram namazına ve padişah ile bayramlaşmıya gelmemek suretile Osmanlı tarihinde görülmemiş olan bir hâdisenin kahramanı kesilen Sait Halim Paşanın her an istifası beklenildiği halde, Mısır Prensinin sinir buhranı çarçabuk geçivermiş.. hattâ, istifa eden arkadaşlarının yerine tez elden biraderini ve diğer şahsiyetleri getirerek efkârı umumiyenin birinci ve ikinci zümrelerini hayretlere garkeylemişti.

Sait Halim Paşa, esasen halk arasında tanınmış olan maruf bir şahsiyet değildi. Hattâ İttihatçılar tarafından sadaret mevkiine getirileceği zaman Sultan Reşat bile âdeta itiraz göstererek:

— Bilmem ki, Sadrıâzamlığa ehil midir, değil midir?.. Maamafih, asaleti olan adamdan zarar gelmez.. hele şimdilik vekâleten iş başına gelsin de, sonra asaleti de tasdik olunur.

Demişti... Bundan da anlaşılıyor ki, Sait Halim Paşanın sadaret mevkiinde bulunmasının başlıca sebebi; kudret ve liyakatten ziyade, İttihatçıların kendisini tutmaların-

dan ibaretti. Bu itibarla da Sadrıâzamın, Enver Paşa ile Talât Beyin verdikleri karara muhalefet etmesi, mümkün değildi.

Sadrâzamın bayram sabahı yaptığı nümayiş, İstanbulun ağır başlı zümresi üzerinde çok büyük tesir husule getirmişti. Ve o gün belli başlı yerlerde:

— Aşkolsun, Paşaya... Sakalını Almanların eline vermedi. Sadaretten çekilmesi, milleti harbe sürükliyenlerin aleyhinde müthiş bir protesto olacak.. ve İttihatçılara, büyük bir darbe vuracak...

Sözleri işitilmişti.

Fakat.. Mısır Prensinin sinir buhranı çarçabuk geçerek tekrar işe başlar başlamaz kendisine karşı gösterilen teveccüh derhal sarsılıvermiş:

— Kanaati uğrunda Osman Efendi bile istifa ettiği halde, Sadrıâzamın tekrar Babıâliye gelmesine ve mevkiini muhafaza etmesine hayret göstermemek mümkün değil... Demek ki bayram sabahı yaptığı iş, âdî bir gösteriştен ibaretmiş.

Şeklindeki düşünceler, bayram tebriki münasebetile kapı kapı dolaşanların dillerinde, o günlerin başlıca mevzuunu teşkil etti.

Sait Halim Paşa, bayram sabahı yaptığı parlak gösterişle kalmadı. Kabinesinin gediklerini kapadıktan sonra, derhal yeni bir gösterişe başladı. Hattâ, bu birincisinden daha parlaktı.

O şimdi, itilâf devletleri sefirlerine notalar gönderiyor.. Karadenizde, talimlerle meşgul olan Osmanlı donanmasının, Rus filosu tarafından tecavüze uğradığından dolayı şikâyetler ediyor.. meseleyi yerinde tetkik ve tahkik etmek için, mütehassıslardan mürekkep bir komisyon gönderilmesini istiyordu.

Bu talep herkesten evvel, Rus sefirini hayretlere garketti Çünkü, Bahrisiyah donanması karargâhı tarafından Bahriye Nezaretine verilen ve oradan da bir sureti kendisine tebliğ edilen raporun muhteviyatı, Osmanlı Sadrıâzamının iddiasına tamamile muhalifti.

Bu rapora nazaran, o gün Sivastopol açıklarında her günkü mutad veçhile - bir müddet gezinmiş.. Türk donanmasından en küçük bir gemiye bile tesadüf etmeden avdet etmişti... Halbuki o gece saat 7 ye doğru Yavuz zırhlısı sisler arasında Sivastopol limanına yaklaşmış.. bombardımana başlamıştı.

Bu rapora istinat eden Rus sefiri, Sait Halim Paşanın talebini şiddetle reddetti. Ve, vaziyete nazaran ne suretle hareket edeceğine dair, hükûmetinden talimat istedi.

Gelen talimat, gayet sarihti. Rusya hükûmeti, Karadeniz vak'asını doğrudan doğruya husumet gösterilmesi şeklinde telâkki etmiş.. sefire, harbin başlamış olduğunu bildirerek, sefaret heyetile Rusyaya avdetini emretmişti.

O gün, Rusya sefarethanesinin kapısındaki Çarlık arması kaldırıldı. Kapının önüne yük arabaları sıralandı. Sefaretin bazı mühim evrak sandıklarile Rusyaya gidecek olan memurların eşyaları arabalara taşınmıya başladı.

Caddenin karşı tarafına, kalabalık bir halk kütlesi toplanmıştı. Bunlar, büyük bir merakla, yapılan işleri seyrediyorlardı.

O gün (18 Teşrinievvel) çıkan gazeteler, diğer günlere nazaran bir hayli fazla satılmıştı. Herkesin elinde bir gazete vardı.

Bu gazetelerin başmakaleleri birbirine uymuyordu... Tanın gazetesinin başmakalesi, o gece merkezi umumî âzasından iki zat tarafından sansör edilmekle beraber yine oldukça dokunaklı ve tafrafüruşâne bir lisanla vaziyeti müdafaa ediyordu.

(Ne demek?.. Bizim donanmamız talimler yapmakla meşgulken, Rus donanması gelmiş, çatmış.. amiral Soşon da dayanamamış.. gemilerimi Rus sahillerine göndererek limanları bombardıman etmiye başlamış.. şu anda, Karadeniz hâkimiyetini elimizde tutuyoruz. Ve ilk defa biz tecavüze uğradığımız için, bunun intikamını alabilecek vaziyette bulunuyoruz Fakat biz, bunu yapacak değiliz. Rus amiralinin tecavüzünü, bir sui tefehhüme atfedeceğiz. Ve Rusya hükûmeti de bu şekli kabul ederse, işi tatlıya bağlıyabileceğiz.)

Diyordu.

Diğer gazeteler de, gayri resmî mahiyette Dahiliye Nazırı Talât Beyden ilham almakla beraber daha çok yumuşak bir lisan kullanıyorlar.. yalnız, umumî karargâhın tebliğ ettiği resmî harp raporu etrafında dönüp dolaşıyorlardı.

Her tarafta; bariz bir şekilde, bocalama eserleri görülüyordu.. bir taraftan harbin kanlı eli Babıâlinin kapısını çalarken, diğer taraftan da bazı zümreler, Oksford mezunu Sait Halim Paşanın dirayet, kiyaset ve siyaseti sayesinde meselenin örtbas edileceğine kanaat besliyordu.

Fakat Rus sefarethanesindeki armanın indirilmesi, firin pasaportlarını istemesi, sefarethaneden çıkarılan sandıkların ve bavulların yük arabalarına yerleştirilmesi, vaziyetin ne büyük ciddiyet safhasına girmiş olduğunu açıkça gösteriyor.. en ateşli harp taraftarlarını bile, birdenbire sersemletiyordu.

18 Teşrin'evvel akşamı saat 7 ye geldiği zaman, Sirkesi garında, zabıta tarafından çarçabuk fevkalâde emniyet tedbirleri alındı. Bunun sebebini bilmiyen halk, büyük bir merak içinde kaldı... Fakat çok geçmeden mesele anlaşıldı.

Rusya sefirile sefaret erkânı, 7,20 da hareket edecek olan Avrupa trenile, Sofyaya gideceklerdi. Tren hareket

ederken, İstanbuldaki Almanlarla Avusturyalılar tarafından bir nümayiş yapılacağına dair Dahiliye Nazırı Talât Beye birkaç jurnal verilmişti. Zabıtanın aldığı tertibat, böyle bir hareketin önüne geçmek içindi... Halbuki o sırada Sirkeci civarında, bir tek Alman ve Avusturyalı görülmemişti.

Lâkin, sefaret heyetinin böyle alelâcele İstanbulu terketmesi, efkârı umumiyenin her kısmı üzerinde, az çok tesirler husule getirdi.

Ertesi gün intişar eden gazeteler, o akşam da İngiliz ve Fransız sefirlerinin memleketlerine avdet edeceklerini yazıyorlar.. ve artık her üç devletle siyasî münasebetlerin kesilmiş olduğunu ilâve ediyorlardı.

Hakikaten bu iki hükûmetin sefiri de akşam trenile İstanbulu terketti. Fakat bunlar, memleketlerine değil; Selânik trenile Dedeağaca gitmişlerdi. Orada, vaziyetin inkişafını bekliyeceklerdi.

20 Teşrinievvel günü, henüz harp ilân olunmamıştı. Fakat. basta, Tanin olmak üzere bazı gazeteler, artık itilâf devletlerine açıktan açığa meydan okuyorlardı.

Tanin; (Biz.. ve bizimle beraber üç yüz milyon islâm İngiltere. Fransa ve Rusyadan intikam alacağız) diye bağırıyordu.

İkdam; hükûmetin cesurane vaziyetini çok beğeniyor.. ve alınan tedbirleri takdir ediyordu.

O akşam intişar eden Ceridei Havadis ismindeki gazete, hepsinden ileri gidiyor.. Çarlık tahtını işgal eden Romanofların hususiyetlerine dair pek hafif bir takım ifşaatta bulunduktan sonra:

(Yaşasın âlemi islâm.. kahrolsun, canavar düşmanlar.) cümlelerile makaleye hitam veriyordu.

En dikkate şayan yazıyı Ahmet Ağayef yazmıştı. Tercümanı Hakikat gazetesinde çıkan bu yazıda, gayet garip bir mütalea vardı. Ağayefin mütalaasına nazaran, (başlıyacak olan şu muazzam mübarezede, hem Allah indinde ve hem de insanlar indinde büyük bir şeref ve haysiyeti olan hilâlin kanile kartalların kanı birbirine karışacak) tı... Ağayefin bu garip vecizesi, hoşa gitmek şu tarafa dursun; bilâkis İstanbuun her köşesinde büyük bir infial uyandırdı.

Fakat, birbirini takip eden hâdiseler, bunlardan ibaret kalmıyordu. Saatler geçtikçe; türlü türlü havadisler intişar ediyordu.

İngiliz donanması İzmir limanına girmiş.. Urlaya hücum etmiş, iki gemimizi batırmış.

Bir Fransız kruvazörü, Çanakkale istihkâmlarına yanaşmış.. bombardımana başlamış... Kalelerden, mukabil ateş açılmış.. galiba, kruvazör de batırılmış.

Donanmamız yarın Karadenize çıkacak.. düşman filosunu arayıp bulacak.. ateş yağmuru altında batıracakmış..

Fransız ve İngiliz filoları Boğaza dayanmışlar, dehşetli bombardımanlarla istihkâmları zorlamıya başlamışlar... Nazırlar, Bahâliden ayrılamıyorlarmış.. gece, gündüz telgraf makinesi başında, Çanakkaleden havadis alıyorlarmış..

★

HARP İLÂN EDİLMEDEN, HARP BAŞLAMIŞTI..

22 Tesrinievvel sabahı intişar eden gazetelerde şu resmî tebliğ vardı:

(İngiliz sefaini harbiyesi, Çanakkale Boğazına hücum etmişse de, muvaffakiyetle püskürtülmüştür.)

İki gündenberi, birbirini takip eden havadislere inanmak istemiyenler bu resmî tebliğ karşısında irkiliyorlar:

— Bu nasıl iş?.. Karadeniz vak'asına rağmen, henüz Rusya ile dahi resmen harp ilân edilmedi. Acaba, İngiliz harp gemilerinin Boğaza dayanmalarının sebebi nedir?.

Diye düşünüyorlardı.

Resmî tebliğde, hiçbir izahat yoktu. Bu müphemiyet, halkın korkak ve zayıf imanlı zümresine endişeler veriyor:

— Gelen gemiler, bu defa püskürtülmüşler.. acaba, bütün kuvvetlerile zorlarlarsa, Boğazı geçebilirler mi?

Suali, dilden dile geziyordu. Ve, hakın heyecanını artıracak şekillere giriyordu.

Beyoğlunun kuytu köşelerine gizlenmiş olan yabancı propaganda kuvvetleri, artık harekete geçmişlerdi. İngiliz ve Fransız gemileri toplarının, Kumkale istihkâmlarını kâmilen sukut ettirdiklerini yıldırım sür'atile her tarafa yayarak halkn muhakemesiz zümresine dehşet vermektelerdi.

Ayni zamanda. Babıâlinin ve merkezi umumînin propaganda vasıtaları da faaliyete başlamıştı. Fakat bunlar;

(Transvalda müthiş bir ihtilâl başlamış.)

(Çanakkale bombardımanı Hindistana akseder etmez, bütün halk, İngiltere hükûmeti aleyhine ayaklanmış.) şeklinde şayialar çıkarmışlardı.

Bir gün zarfında İstanbulun her tarafına yayılan bu dedikodular, efkârı umumiye üzerinde o kadar fena tesirler husule getirdi ki, hükûmet; 23 Teşrinievvel günü çıkan gazetelerde;

(Ahvali hazıra hakkında yalan yanlış havadisler neşreden ve bu bapta münakaşaya girişenlerin derhal divanıharbe verilerek en şiddetli cezalara çarptırılacağı). mealinde resmî tebliğ neşretmiye mecbur kaldı.

Ayni günde neşredilen diğer resmî bir tebliğ daha vardı ki, bu tebliğe nazaran, Osmanlı hudutları haricine çık-

mak istiyenler yanlarında ancak on lira bulunduracak.. memleketten bundan fazla para çıkarılamıyacaktı.

İstanbulun, hemen hemen her semtinde, göze çarpacak derecede telâş eserleri hissediliyordu. Aç kalmak korkusuna kapılanların, evlerine birçok erzak ve ekmek taşıdıkları görülüyordu.

Halkın bu telâşına mukabil hükûmet ciddiyet ve sükûnetini muhafaza ediyor. Ve vaziyete hâkim olduğunu gösteriyordu.

Fakat hakikî vaziyet, neden ibaretti?..

Bunu, Harbiye Nezaretindeki umumî karargâhtan başka hiç bir makam bilmiyordu. Ve, Enver Paşa da, bu hususta hiçbir şey söylemek istemiyordu.

Çanakkale bombardımanı başlar başlamaz, Babıâlide toplanan vükelâ heyetinde Enver Paşaya karşı, şu sual tevcih edilmişti:

— Vaziyeti nasıl görüyorsunuz.. Boğazdan, girebilirler mi?..

Enver Paşa, bu suale karşı, en kat'î ve en ciddî bir lisanla şu cevabı vermişti:

— Hayır. Giremezler.

Harikulâde bir metanet ve soğukkanlılıkla verilen bu cevaba, Talât Beyden başka hiç kimse itimat etmedi. Başkumandan vekilinden, izahat istenildi... O zaman Enver Paşa, kaşlarını çatarak, şu sert cevapla mukabele etti:

— Mazurum. İzahat veremem.

Enver Paşa, bu kısa mukabele ile iktifa eylemekle, cidden büyük bir isabet göstermişti. Çünkü, Çanakkale karşısında ilk husumet topunun patladığı gün, oradaki vaziyet, pek te itimada şayan değildi... Eğer Enver Paşa hakikati söylemiş olsaydı, hiç şüphesiz ki nazırlar da şehir halkı kadar telâşa düşeceklerdi.

★

HARP BAŞLADIĞI ZAMAN ÇANAKKALENİN HAKİKÎ VAZİYETİ...

Vaziyet, çok vahim olmasa bile, emniyet ve itimada da şayan değildi. Çünkü, esasen zayıf olan tahkimat, seferberliğin ilk günlerinden itibaren gösterilen gayretlere rağmen, henüz kâfi derecede mukavemetli bir hale getirilememişti.

70 kilometre uzunluğunda, 7,50 metre genişliğinde ve bazı yerleri de, 45 - 100 metre derinliğinde bulunan bu boğazda herhangi bir düşman kuvvetinin geçmesini menedecek tahkimatın yapılmasına çok müsait olduğu halde, Osmanlı imparatorluğunun istibdat devrinde buna kâfi derecede ehemmiyet verilememişti. Meşrutiyet devrinde de, birbirini takip eden büyük hâdiseler ve gaileler dolayısile İttihatçılar da bu mühim işi yapıp başarmıya imkân görememişlerdi.

Cihan harbinin başladığı güne kadar Boğazda mevcut olan istihkâmlar, 1877 ve 1878 senelerinde İngiliz ve Fransız mühendisleri tarafından yapılmıştı. Yapılan bu istihkâmlar, eski usulde toprak tabyalardan ibaretti. Ve, âdi ateşli toplarla teslih edilmişti.

Vakıâ sonradan bunlara birkaç asrî redot ile bir takım gizli bataryalar mevzileri ilâve edilmiş ve seri ateşli Krup topları yerleştirilmişse de, Boğazın büyük düşman kuvvetlerinin sürekli taarruzlarına karşı müdafaa kudret ve kabiliyeti, yine güvenilecek derecede değildi.. Bütün top kuvveti, ateş mesafeleri 7,500 metre ile 9,600 metre arasında bulunan 100 toptan ibaretti

Avrupada harp başlar başlamaz, Boğazda da derhal ihtiyat tedbirleri alınmış.. 4 Ağustos tarihinden itibaren iki yerde torpil tarlası vücude getirilerek Boğaz kapatılmıştı. Ancak, hükûmet bitaraflığa karar verdiği için ticaret vapurlarına kılavuzla geçilebilecek bir yol bırakmıştı.

Seferberlik ilân edildiği zaman, Çanakkale kumandanı, miralay Cevat Beydi. Umumî karargâh tarafından çarçabuk bazı tertibat vücude getirildi.

Almanlarla ittifak aktedildikten sonra, Boğaz istihkâmlarının umum kumandanlığı, Alman amirallarından Özedüm'e verildi. Yine Alman amirallarından Merten, umumî karargâhın murahhası sıfatile Çanakkaleye gönderildi. Miralay Vebr de, Gelibolu yarımadasındaki tahkimat ameliyatının idaresine memur edildi, Almanyadan, mühendis ve mütehassıs ameleler getirildi. Büyük bir faaliyetle tahkimat işlerine girişildi. Sarfedilen bütün gayretlere rağmen matlûp olan netice, henüz elde edilememişti... Boğazda, ilk husumet topu patladığı zaman yapılabilen işler ancak, 9 torpil hattı tesis edilebilmek, düşman ihraç kıt'alarına karşı müdafaa hatları vücude getirilmekten ibaretti. Hattâ, düşman tahtelbahirlerinin Marmaraya girmelerini menetmek için deniz altına ağlar bile gerilememişti.

Vakıâ Boğaz, böylece kapanmıştı. Ve düşmanların torpil arama gemilerine mâni olmak için sahile bir takım bataryalar da sıralanmıştı. Fakat, daha yapılacak birçok işler vardı.

Enver Paşa soğukkanlılığını tamamile muhafaza ediyordu. Alâkadarları son derecede faaliyete geçirerek noksanların çarçabuk ikmal edileceğine büyük bir kanaat besliyordu. Bununla beraber, Boğazı zorlıyacak olan herhangi bir kuvvetin karşısında, Türk topçusunun çelik kudretini bulacağından da emin görünüyordu... Nitekim, öyle olmuştu.

Goben ile Breslavı kovalıyan İngiliz amirali Trobriç'in, bu iki güzide şikârını elden kaçırdığı gündenberi Boğaz kapıları tarassut altına alınmıştı. İngiliz ve Fransız gemileri, mütemadiyen Bozcaada açıklarında dolaşıyorlardı. Bun-

ları gözden kaçırmıyan Türk topçuları da, top başından ayrılmıyorlardı.

Boğaz muhafızlarının bu uyanıklığı, cidden işe yaradı. 20 Teşrinievvel günü sahile yaklaşarak ilk defa olarak husumete geçen Fransız ve İngiliz donanmaları ateş açar açmaz, derhal mukabil ateşle karşılandı.

Cihan harbine girmemizi ilân eden bu top sesleri, uzun zaman devam etmedi. Hattâ, on dakikadan fazla bile sürmedi.

Düşman gemileri, filen harbe girdiklerini böylece bildirmişler, ve bu tarihî vazifelerini ifa ettikten sonra da, ağır ağır çekilip gitmişlerdi.

★

PROPAGANDA DÜELLOSU...

Şimdi, önümdeki notlardan hâdisatı takip ediyorum da, hayrette kalıyorum. Meğer biz o tarihte - birçok şeylerde olduğu gibi - propagandacılıkta da ne kadar acemi imişiz?..

Halkta ve hükûmette, pek bariz telâş eserleri görülüyordu. Hattâ herkese karşı kapılarını sımsıkı kapıyan ve halka da:

(Çenenizi tutunuz. Yoksa, asarım!.)

Diye homurdanan karargâhı umumî bile, muhitin telâşındaki tesirden kurtulamıyor.. âdeta bocalıyordu.

Vakıâ ilk top sedası, herkesi vazifeye davet etmişti. Asker ve sivil bütün vatandaşlar, işlerinin başlarına geçmişlerdi... Caddelerde akın akın İstanbul, Galata rıhtımlarına veyahut Sirkeci istasyonuna inen asker kafileleri görülüyordu. Yeni plân mucibince yerlerini değiştiren seyyar bataryalara tesadüf ediliyordu.

Umumî karargâh, cidden isabetli tedbirler alıyordu. Düşman harp gemilerinin Boğazı zorlayıp geçmeleri ihtimali gözönünde tutuluyor. İstanbul civarında da son bir müdafaa hattı kuruluyordu.

O tarihte (Ayastafanos) denilen Yeşilköyden Sarayburnuna.. ve Anadolu sahilinin Pendikten Fenerbahçeye kadar devam eden kısmına.. bir de, Adaların muhtelif noktalarına değişik çaplarda bataryalar yerlestirilmişti. Şayet düşman gemileri veyahut tahtelbahirleri Boğazı ve Marmarayı geçmiye muvaffak olur da İstanbula kadar sokulurlarsa, bu bataryalarla makas ateşi açılacak.. müdafaanın son kuvvet ve şiddeti, burada gösterilecekti.

Sahillerde seyyar müfrezeler bulunuyordu. Bunların devriyeleri, mütemadiyen ufukları tarassut ediyordu... Başta Yavuzla Midilli olmak üzere, filo da yeni bir vazife almıştı. Şayet düşman gemileri Boğazı geçmek muvaffakiyetini kazanırlarsa, donanmanın top ateşlerile karşılanacaklardı.

Hiç şüphesiz ki, bu ihtiyat tedbirlerinde, büyük bir isabet vardı. Görüşleri kuvvetli olanlar da, bu askerî tedbirlere bakarak kalplerinde emniyet duyuyorlardı.

Fakat her nedense umumî karargâh, bu hazırlıkları kâfi görmüyordu. O da efkârı umumiyeyi altüst eden propaganda düellosuna iştirâk ediyor.. halkın maneviyatını kuvvetlendirecek havadisler neşredeyim derken, bilâkis dedidoku mevzularının alıp yürümesine sebebiyet veriyordu.

Dört buçuk sene devam eden harbin en buhranlı günleri, hiç şüphesiz ki, o günlerdi. Ve o günlerde, şu şayialar ve hâdiselerle geçmektelerdi:

24 Teşrinievvel.

Geceyi, türlü türlü düşüncelerle geçirenler, sabahleyin erkenden gazeteleri ellerine aldıkları zaman:

— Garip şey.. bugün de resmen harp ilân edilmemiş... Galiba vaziyet, harbe dayanmadan hallolunacak.

Diye söyleniyorlardı... Fakat, evlerinden çıkıp da sokakta ilk adımlarını atar atmaz, türlü türlü şayialarla karşılaşıyorlardı.

— Ne haber, azizim?...

— Valahi haber, fena... Rivayete nazaran Boğazda, tam dört yüz parça gemi toplanmış. İstihkâmları fena halde zorluyorlarmış.

— Gazete havadislerinden başka bir havadis var mı?..

— Düşman gemileri, Yafa limanını topa tutmuşlar.. hattâ bir miktar da asker çıkarmışlar.

— Sonra...

— Sonrası, hiç... Bizimkiler, şiddetle taarruza geçmişler.. karaya çıkan düşman askerlerini kâmilen denize dökmüşler.

— E.. gazeteler birşey yazmıyorlar.

— Havadis, sabaha karşı işitildi. Herhalde, gazetelere yetişemedi.

— Aman, dostum.. gazete havadsilerinden hariç birşey var mı?..

— Olmaz mı, hiç?.. Bizimkiler, Mısır üzerine yürüyorlar. Süvarilerimiz, Ariş'e varmışlar.

— Ne sürat, yâhu... Daha harp bile ilân olunmadan.

Vakıâ harp, henüz ilân olunmamıştı. Fakat (Tanin) gazetesi, İngilizlerle Fransız aleyhine ateş püskürüyordu. Diğer bazı gazeteler de, ondan aşağı kalmıyordu.

İngiltere hükûmetinin, Mısır Hidivi Abbas Hilmi Paşayı azil?! ederek yerine İsmail Paşazade Hasan Kâmil Paşayı geçirmesi, Tanin gazetesile cemiyete taraftar geçinen gaze-

teleri fena halde hiddetlendirmişti. Hidivlerin azil ve nasbında hiçbir hak ve salâhiyete malik olmıyan İngiltere hükûmeti şiddetle protesto edilmekte idi.

Fakat bütün bu hiddetler, şiddetler, protestolar, iddia edilen haklar, bu gazetelerin okuyucu kütlelerinden ileri geçemiyor.. daha öğle vakti olmadan, Beyoğlu propaganda şebekelerinin havadisleri, İstanbul efkârı umumiyesini yine altüst ediyordu:

— Fena.. vaziyet. çok fena... Boğazın bombardımanı, çok müthiş bir surette devam ediyormuş. İstihkâmlardan çoğu, hâk ile yeksan olmuş.

— Aman...

— Amanı, zamanı yok... Düşman başamirali, «birkaç gemi feda edip Boğazı mutlaka geçeceğim» diyormuş.

— Geçebilir mi, dersin?..

— Azizim.. zora, dağlar dayanmaz... Geçer mi, geçer.

Malûm olan kaynaklardan taşan bu propaganda, tam isabetli bir torpil gibi tesirini gösteriyor... o anda piyasanın altı üstüne geliyor.. kambiyo dalavereleri, bir volkan gibi kaynıyordu.

Hakikate gelince.. 21 Teşrinievvel günü ancak on dakika süren bombardımandan sonra, Boğazda tam bir sükûnet hüküm sürüyor.. düşman devriye gemilerinin Boğaz açıklarında ağır ağır dolaştıkları görülüyordu.

İkindiye doğru, heyecanlı bir havadis daha:

— Rus donanması, Zonguldağı bombardıman etmiş. Liman tesisatını kırıp geçirmiş...

Galata, Havyar han, Bahçekapı bir daha birbirine giriyor. Baş döndürücü hareketlerle yeni bir kambiyo dalaveresi çevriliyor... Bu dalavereye kurban olan birkaç Türk sermayedar sırtüstü yuvarlanıyor. Dalaverecilerin keyiflerinden ağızları kulaklarına varıyor. Bu rezalet, çarçabuk

Babıâlide, merkezi umumîde tesir uyandırıyor. Karargâhı umumî ile telefon muhavereleri başlıyor. Biraz sonra intişar edecek olan akşam gazetelerine şu mealde bir tebliğ yetiştiriliyor:

(Kafkas ordumuz, harekete başlamıştır. Ve Kazak süvarilerini mağlûp ederek düşman kuvvetlerinin arkasına sarkmıştır.)

Tebliğ, gayet mühim. Fakat, o nisbette de müphem... Ordu, nerede harekete başlamıştır? Kazak süvarilerile nerede karşılaşmıştır?.. Ve, düşman kuvvetlerinin arkasına, nereden sarkmıştır?..

Tabiîdir ki, bu sualler cevapsız kalıyor. Fakat herkeste, tatlı havadise karşı o kadar büyük bir ihtiyaç var ki, hiç kimse inceden inceye cevap aramıyor.

— Resmî tebliğ değil mi?.. Yalan olacak değil ya?.. Herhalde yarın sabah yine resmen izahat verilir.

Deniliyor ve bu resmî tebliğin neşesile memnun bir gece geçiriliyor.

25 Teşrinievvel.

Sabahleyin erkenden kapışılan gazetelerin ilk sayfalarında büyük yazılarla şu havadis var:

(İngiltere, Fransa, Rusya, harp ilân etti.)

Yaaa.. demek ki, mukadder olan âkibet nihayet zuhur etti.

— Ben, Sadaret mevkiinde bulundukça bu hükûmet harbe girmiyecektir.

Diye herkese teminat veren Oksford mezunu Sadrâzamın siyasî dirayet ve kiyaseti, suya düşüverdi.

Eh.. bunda, beyhude yere telâş ve üzüntüye kapılacak ne var?.. Mademki ordumuz harekete başlamıştır. Kazak süvarilerile karşılaşmıştır. Ve düşman ordusunun da arkasına sarkmıştır. Herhalde, iki gündenberi mühim bir mu-

vaffakiyet kazanmıştır. Bakalım bu muvaffakiyet, ne dereceye varmıştır?..

Gazetenin ilk sayfasındaki başlıktan, son sayfadaki imtiyaz sahibinin imzasına kadar bütün sütunlar gözden geçiriliyor. Dünkü resmî tebliği izah eden tafsilât şu tarafa dursun, hattâ ona temas eden tek bir kelimeye bile tesadüf edilmiyor.

Çok tabiîdir ki, sabahın ilk konuşma mevzularını, bu mesele teşkil ediyor:

— Herhalde, harbin vaziyeti inkişaf etmemiş olacak..

— Acaba?..

— E, başka ne olabilir?..

— Bilinmez ki... Allah esirgesin.. bir bozgun, filân...

Dünkü resmî tebliğe temas eden birşey yok amma, gazetenin istihbaratı cümlesinden olan gayri resmî bir havadis var:

(Birkaç parça gemiden mürekkep olan bir İngiliz filosu, Akbe limanını bombardıman ettikten sonra karaya asker çıkarmıştır. Fakat bu düşman askerleri, sahil muhafızlarımız tarafından şiddetli bir ateşle karşılanmıştır. Düşman kuvvetleri büyük bir zayiat verdikten sonra, gemilerine çekilmişler.. gemiler de, geldikleri yere gitmişlerdir.)

Havadis gayri resmî olmakla beraber, hoşa gidecek mahiyette idi... ve hiç şüphesiz ki, resmen de teyit edilecekti.

Bugün en ziyade gazetelerin lisanı kalplere cesaret veriyordu. Cemiyetin ve hükûmetin organı nazarile bakılan Tanin gazetesi, harp ilânı havadisinin altında sütun sütun yazılar yazıyor. Her taraftan hudutlarımıza, uzatılacak olan düşman süngülerinin, birer kibrit çöpü gibi çıtır çıtır kırılmıya mahkûm olduklarını söylüyordu. Ve bilhassa:

(Biz bu harpte, yeryüzündeki bütün Müslümanları Hıristiyanların esaretinden kurtaracağız).

Diye bir iddiaya da girişiyordu.

Bir iki gazete istisna edilirse, diğerlerinin ifadeleri tamamile birbirine benziyordu. Bu da, gazetelerin ayni kaynaktan ilham aldıkları hissini veriyordu.

Asıl işin garip tarafı şurasıdır ki.. İngiltere, Fransa, Rusya hükûmetlerinin (hükûmeti seniye) ye harp ilân ettikleri resmen bildirildiği halde, hükûmeti seniyenin bu harbi kabul edip etmediğine dair tek kelimeden bahsedilmiyor.. htatâ. muharip hükûmetlerin ültimatom verip vermedikleri de sükûtle geçiştiriliyordu.

26 Teşrinievvel.

Eh.. artık, lâmı cimi yok. Zafere doğru yürüyoruz. İşte gazetelerin, sabah müjdeleri:

1 — Donanmayı hümayun, Poti limanını topa tutmuştur

2 — Askerlerimiz, Mısır hududunu geçmişlerdir.

3 — Ruslar, Kafkasyada dokuz noktadan hücum ederek hudutlarımıza girmişlerse de, ağır zayiatla püskürtülmüşlerdir.

4 — Karadeniz hâkimiyeti, tamamile elimizdedir. Rus limanlarını topa tutan donanmayı hümayun mütemadiyen Rus donanmasını arıyor; fakat bir türlü bulamıyor.

Oooh!.. demiye vakit yok. Beyoğlundaki propaganda şebekesi derhal harekete geçiyor. Şu havadisi neşrediyor:

— Artık piyasada, bir dirhem bile kömür aramayınız. Rus donanması, Zonguldağı öyle bir bombardıman etmiş ki, limanda taş üstüne taş, maden amelelerinin omuzları üstünde bir tek baş bile kalmamış.

Bu havadis üzerine derhal yeni bir buhran başlıyor.. bu buhran esnasında, Zonguldak bombardımanından dolayı, hükûmetin pek müteessir olduğuna dair de bir şayia çıkarılıyor. Ve bu şayiayı da, şu (mahrem) havadis takip ediyor:

— Aman birader. Bizimkiler bir iş yapmışlar amma, şaheser.

— Hayrola.

— Zonguldak bombardımanının iç yüzünü bilmiyorsun değil mi?..

— Yooo.

— Limanı topa tutan Ruslar değil.. bizimkiler.

— Ne münasebet?.

— Fransızların oradaki tesisatını mahvetmek için.

— Ne söylüyorsun, yâhu?.. Biz kömürsüz kaldık.

— Niçin kömürsüz kalalım?.. Enver Paşa yarın Zonguldağa iki amele taburu gönderiyor. Bunlar, kazmalara, küreklere sarılacaklar. Arı gibi çalışacaklar. Bizi kömürsüz bırakmıyacaklar.

— Olur şey değil.

— Olur şey değil ya?.. Buna komitecilik derler... Fakat havadis gayet mahremdir, haaa. Sakın kimseye çıtlatayım deme. Vallahi soluğu Bekirağa Bölüğünde alırsın.

Halbuki bu şiddetli mahremiyeti tavsiye eden propagandacı, on dakika sonra aynı sırrı bir başkasına tevdi ediyordu.

Bu propagandadan maksat ne idi?.. Ve bunu yaptıranlar kimlerdi?.. Bunlar, içinden çıkılır şeyler değildi.

İtilâf devletlerinin harp ilânına karşı, (hükûmeti seniye) de, daha hâlâ ses, seda yok... Fakat buna mukabil, resmî ve gayri resmî havadis çok.

— Kafkasyada, Rus ordusunu fena halde bozmuşuz. Dört top, bir hayli telsiz telgraf takımları ve yüzlerce esir almışız.

Suriye ordusuna mensup kıt'alarımız, Elâriş ve Şeyhizor?! kalelerini almışlar.. artık kanal sahiline dayanmışlar... Eh, kanal sahili demek, Mısır toprakları demektir.

— Ganimet falan alınmamış mı?..

— Dört mitralyöz.. iki top.. bir hayli silâh ele geçirilmiş.

— Çok şükür.. desene zafere yürüyoruz.

— Canım, bu zaferlerin ne ehemmiyeti var... Biz, (Zaferi nihaî) bekliyoruz.

— Nedir o zaferi nihaî?..

Cevap yok... Çünkü bu terkip o kadar yeni icat edildi ki.. icat edenler bile şerh ve izahından âciz...

— Başka?..

— Hindistan, Afganistan, Bülücistan.. hattâ, İran ve Turan, kâmilen ayaklanmış. Halife ordusuna iltihak etmek için, tek bir emir ve tek bir işaret bekliyorlarmış.

— Yaşasınlar... Şu halde, bu harp, uzun sürmiyecek.

— Ne münasebet?.. (Cihadı Mukaddes) ilân edilir edilmez, bütün Asya ve Afrika harekete geçecek.. on beş gün sonra da, düşman orduları paramparça edilecek.

Ne parlak hayal?..

Halbuki Cihadı mukaddes şöyle dursun.. ayın 27, 28 ve 29 ncu günleri geçtiği halde, hükûmeti seniyenin harbi kabul edip etmediği bile henüz ilân edilmemişti.

Bütün işlerde de bir ahenksizlik ve intizamsızlık hüküm sürüyordu.

Hattâ, matbuatla hükûmetin düşünceleri arasında. bir bağlılık olup olmadığı bile kestirilemiyor.. gazetelerde. hükûmeti müşkül vaziyete düşürmesi ihtimali olan yazılar yer alıyordu.

(Tercüman) gazetesi, (Kerbelâ) ve (Necef) teki Şiî müçtehitlerinin İngilizlerle Ruslar aleyhinde verdikleri bir (fetva) yı nesrediyor. Bu fetvanın altına sütun sütun yazılar yazarak İtilâf devletleri hakkında pek mütecavizane lisan kullanmaktan çekinmiyordu... Medenî terbiye ve nezaket kaidelerine riayet edilmiyor.. bugünkü düşmanların ya-

rın dost ve bugünkü dostların da yarın düşman olabilecekleri düşünülmüyordu.

En ağır başlı görünen makam, karargâhı umumî idi. Enver Paşanın ciddiyeti, sanki karargâhın her kısmına ve her şubesine nüfuz etmişti... Böyle olmakla beraber neşredilen birer buçuk satırlık kısa tebliğlerden hiçbir mâna çıkmıyor.. hattâ, birbirini teyit etmiyen bu tebliğler arasında en basit halk zümresini bile tatmin etmiyecek havadislere tesadüf ediliyordu.

Meselâ:

28 Teşrinievvel günü, şu tebliğ neşredilmişti:

(Düşmanı, çekilmiş olduğu ikinci mevziden çıkardık. Düşman kuvvetleri, bütün cephede ricat etmekte ve tarafımızdan da şiddetle takip edilmektedir.)

Hangi düşmandan bahsediliyordu?..

Bú düşman, hangi mevziden çıkarılmıştı?..

Hangi köy ve kasaba alınmıştı?..

Münevver zümre, bu tebliğlerin ne maksatla neşredildiğini bildiği için bunları okumıya bile lüzum görmüyordu. Halkın avam kısmı da, mahalle kahvelerinde başbaşa vererek bu resmî tebiğlerin her kelimesini ve cümlesini bir şifre gibi halletmiye çalışıyordu.

30 Teşrinievvel.

Nihayet bugün İngiltere, Fransa, Rusya hükûmetlerile harp halinin kabul ve ilânına dair olan beyannamei hümayun neşredildi... Artık resmen harbe girilmiş, hükûmetin vaziyeti son derecede ciddîleşmişti.

Böylece harbin resmen ilânı, en evvel Selânikliler tarafından pek büyük bir hararetle karşılandı. Balcıların, Şamlıların ve sair Selânikli tüccarların mağazaları derhal bayraklarla donatıldı. Önlerinde geniş bir ticaret ufku açıldığına kanaat getiren bu tüccarların çehrelerinde, içlerinden kaynıyan meserretlerin en beliğ ifadeleri vardı.

Selâniklilerin bu neşesi, derhal İttihat Terakki klüplerine de sirayet etti. Âdeta, bir bayram meserreti gösterilerek klüp kodamanları tebriklere girişildi... Cemiyetin dalkavukları, efendilerine hulûs çakmak için, bu fırsatı da kaybetmemişerdi.

Fakat İstanbulun havası, birdenbire ağırlaşmıştı. Yalnız münevverler arasında değil, en dar zihniyetli halk arasında bile, derin derin düşünceler vardı.

Selâniklilerin izhar ettikleri meserret, derhal aksi tesirini gösterdi. Karşı yakanın propaganda şebekesi tarafından, derhal şu iki havadis neşredildi:

1 — Midilli kruvazörü, Rus donanmasile karşılaşmış. Harbe, kıyışamamış. Bin müşkülâtla kaçarak Köstence limanına ilticaya mecbur kalmış. Romanyalılar tarafından, silâhları çıkarılmış.

2 — Bulgarlar, bu vaziyetten istifade etmek fikrindelermiş. Babâliye bir nota göndermişler. Balkan harbindeki talepleri mucibince, Midye - Enez hududunu istemişler. Şayet bu talep reddedilecek olursa, itilâf devletlerile birleşerek bizimle harbe gireceklerini ilâve etmişler.

Halkın büyük bir kısmı biliyordu ki, bütün bunlar, yalandı. Fakat bu yalanların, günün birinde hakikat olması ihtimali de vardı.

★

(CİHAD) İLÂNI, KOCA İSTANBULU TEMELİNDEN SARSTI. HARBİN DAHA İLK GÜNÜNDEN İTİBAREN İDARESİZLİK BAŞLAMIŞTI..

Teşrinievvelin 30 uncu gününü 31 inci gününe bağlıyan gece, çok derin bir sükûnet içinde geçmişti. Muazzam İstanbul beldesi, karşılaştığı büyük ve tarihî hâdisenin sikleti altında ezilmiş gibiydi.

Bu sâkin ve karanlık gecede, yalnız, Harbiye Nezaretinin, Babıâlinin ve Merkezi umumînin bazı odalarında lâmbalar yanıyordu. Bu odalarda hararetli müzakereler cereyan ederken, bütün İttihat - Terakki klüplerine, esnaf cemiyetlerine ve şehrin bütün teşekkül merkezlerine yazılmış olan birçok mahrem emirnameler imzalanıyordu.

Bu emirnameler mahrem olmakla beraber sarih değildi. Sadece:

(Yarın, tarafı eşrefi hazreti Hilâfetpenahiden Cihadı Mukaddes ilân edileceği cihetle 1 Teşrinisani günü, bütün teşkilâtınızla Fatih camisinde bulunmanız temenni olunur.)

Mealinden ibaretti.

Bu hazırlıktan haberdar olmıyan halk, 31 Teşrinievvel sabahı uykudan uyandıkları zaman, harp havadislerini öğrenmek için gazetelere sarılmışlardı, gazetelerin ilk sayfalarında, en büyük punto yazılarla, şu başlık vardı:

(CİHADI EKBER)

Bu iki kelimelik cümle, büyük şehrin muhtelif sınıf ve zümresine, ayrı ayrı şekillerde heyecan vermişti... Demek ki vaziyet o derece mühimdi ki, nihayet, İslâmiyetin en büyük silâhı olan Cihad vasıtasına müracaat edilmişti.

Halkın büyük bir kısmı, cahildi. Cihadın mâna ve mahiyetini müdrik değildi. Ancak, Halife tarafından bütün İslâmların silâha sarılmalarını icap ettirecek olan bu dinî emir, fevkalâde bir durumda bulunulduğumuzu ifade emekteydi.

Halk, şöyle konuşuyordu:

— Balkan harbinde, düşman orduları İstanbul kapılarına dayandığı zaman bile Cihad ilân edilmemişti. Demek ki bugün, daha büyük bir tehlike içindeyiz.

— Tehlike, aşikâr... Şu halde, Sancağışerif de çıkarılacaktır.

Sancağışerifin çıkması keyfiyeti, bilhassa halk arasında çok sürekli mütalealara ve münakaşalara sebebiyet veriyordu. Ve konuşmalar gittikçe hararetleniyordu.

Halkın basit düşünceli zümresi arasında, an'aneye istinat eden bir zihniyet vardı. Sancağışerif ,ancak en fevkalâde zamanlarda çıkardı. İlk İslâm ordularını Allah uğrunda Cihada dâvet ederek zaferden zafere koşturan (Resulallah) ın bu mübarek emanetinin, mahfuz bulunduğu yerden çıkarılması, büyük merasime tâbidi. Ve bu sancak çıkarıldıktan sonra, yetmiş bin kâfir katledilmeden, tekrar yerine nakledilemezdi.

Halk arasında o kadar basit düşünceli cahiller vardı ki, bu cihat ilânındaki siyasî maksadı bir türlü anlıyamıyorlar:

— Mademki Cihadıekber ilân edilmiştir. Ve Sancağışerif te çıkarılacaktır. Şu halde, İstanbulda ne kadar din düşmanı varsa, evvelâ onlar katlolunacaklardır.

Diye fikirler ve mütalealar yürütüyorlardı.

Bu cahilâne düşünceler derhal İstanbulun mahalle kahvelerinden ve avam muhitlerinden dalga dalga yayılmıya, Galata ve Beyoğlu semtlerinde korkunç akisler husule getirmiye başlamıştı. Ve tabiîdir ki, her tarafta bir telâş uyandırmıştı.

Bu telâş birdenbire o kadar artmıştı ki, Avusturya tebaasından bazı aileler, can korkusile sefarethaneye, bazıları da Salıpazarı önünde demirli bulunan (Tavras) ismindeki sefaret maiyetine memur küçük harp gemisine koşmuşlardı. Yerli hıristiyanlardan birçok kısa düşünceliler de, şehrin muhtelif semtlerindeki kiliselere iltica edecek derecede korku ve heyecan duymuşlardı.

Görülüyor ki, daha harbin ilk gününden itibaren, anormal tedbirlere baş vurmak suretile bir idaresizlik başlamıştı.

Garip bir tesadüf eseri olarak o gün İstanbulda bulunan İranlılar, Sultanahmet meydanında büyük bir miting

yapmıya karar vermişlerdi. Allı yeşilli bayraklılarla Valde hanından, Vezir hanından hareket eden İranlı kafileler, Cihad ilânından korku duyanları, büsbütün heyecana sürüklemişti... Halbuki İranlıların bu toplantısı, Cihad ilânile asla alâkadar değidi.

Böyle olmakla beraber, senelerdenberi inkılâp uğrunda kan dökmekte olan İranlıların akdettikleri miting, dikkate şayan derecede mühimdi... Sultanahmet camisinin merdivenleri üzerine kurulmuş olan kürsüye çıkan İranlı hatipler, yurtlarını Kazak çizmelerile çiğneten Çarlık siyasetine karşı ateş püskürüyorlar.

— Ey ehli İslâm!.. Artık milliyet farkı gözetmiyelim.. Varlığımızı koruyabilmek için, ittihat edelim. İslâm bayrağı altında birleşelim.

Diye feryat ederken. hıçkıra hıçkıra ağlıyorlardı.

Bu miting o gün neşredilen Cihadıekber emrine çok uygun gelmişti. Buna binaen gerek hükûmet erkânı ve gerek İttihatçılar tarafından da çok büyük bir memnuniyetle telâkki edildi.

Fakat bütün bunlar, resmî makam ve mahfillerdeki endişe ve telâşları gizliyemiyordu. Çünkü, Trabzon'a askerî nakliyatta bulunan Bezmiâlem, Mithatpaşa, Bahriahmer vapurlarının Rus harp gemileri tarafından batırıldığı resmen bildirildiği gibi, Rusların Romanya hükûmetine bir ültimatom vererek İstanbul üzerine asker geçirmiye müsaade etmedikleri takdirde harp ilânına mecbur kalacakları da bir gün evvel gelen ajans telgrafları tarafından bildiriliyordu.

Efkârı umumiyede yapacakları fena tesir dolayısile sansür bu telgrafların neşrine müsaade etmemişti. Fakat, karşı yakanın propaganda ajansları, bunları çarçabuk İstanbulun dört köşesine yaymakta gecikmemişlerdi..

★

MEHİB VE MUHTEŞEM BİR ALAY... İSTANBUL, EMSALİ AZ GÖRÜLMÜŞ OLAN TARİHÎ BİR GÜN YAŞADI.

1 Teşrinisani.

Bugün İstanbul, cidden emsali az görülmüş olan bir gün yaşadı. O gün erkenden, Fatih camisinin avlusuna bayraklar asılmıya ve tâm merdivenlerin üstündeki sahanlığa yerleştirilen kürsünün kıymettar şallar ve halılarla donatılmasına başlanmıştı.

Osmanlı tarihinde tahtlar ve taçlar deviren büyük ihtilâllerin daima toplanma merkezi olan bu mevki, bugün Osmanlı imparatorluğunun mukadderatını tayin edecek olan tarihî bir hâdiseye sahne olacaktı.

Öğle vaktine henüz birkaç saat olduğu halde camiin karşısındaki sıra kahvelerde büyük bir kalabalık vardı. Yapılacak merasimi görebilmek için, daha erkenden binlerce halk toplanmış.. kahvelerde bir tek bile boş sandalye kalmamıştı. Biraz sonra da, önlerinde davullar, zurnalar ve muzika bandoları olduğu halde kafileler gelmiye başlamıştı. Ve daha öğle vaktine bir saat kadar zaman olmasına rağmen, koca meydan; âdeta bir mahşer halini almıştı.

Büyük bir ekseriyeti beyaz sarıklılardan mürekkep olan bu mahşerî kalabalık, bir papatya tarlasına benziyordu. Ve bunların arasından da, gelincikler gibi, al bayraklar yükseliyordu.

İttihat ve Terakki cemiyeti, bugün en büyük mikyasta hareket ve faaliyete geçmişti. Her klüp, bütün âza ve efradını toplıyarak muazzam birer kafile teşkil etmişti. Bunların en azametlisi de; cemiyetin en nüfuzlu şahsiyetlerinden biri olan Karakemal Beyin idare ettiği İstanbul merkezine mensup esnaf cemiyetlerile kayıkçılardan, hamal-

lardan, her zümre ve gürühü bir araya toplıyna insanlardan mürekkep takriben üç bin kişilik kafile idi.

Elli bin kişiyi tecavüz eden bu insan kütlesi, o geniş avluyu iğne atılsa yere düşmiyecke, tâbirine uygun bir surette - doldurmuştu. Böyle olmakla beraber, bu muazzam kütlenin üzerinde vakur ve heybetli bir sükût hüküm sürüyordu.

Birdenbire, caminin minarelerinden tekbir sesleri yükselmiye başladı. O zaman, o halk kütlesi birdenbire dalgalandı. Herkes dindarane bir vaziyet aldı... Büyük Türk san'atkârı Itrî'nin bestelediği tekbirin azameti karşısında tüyleri ürpermiş olan bu elli bin insan, renkleri solarak, gözlerinde yaşlar parlıyarak titriye titriye, minarelerdeki tekbire iştirak ediyorlar.. Okyanusların coşkun dalgalarının uğultunun cami duvarlarındaki akislerile gaşy olarak kendilerinden geçiyorlardı.

Büyük ve muzaffer (Fatih) in camisi, buraya kurulduğu gündenberi, bu azametli manzarayı görmemişti. Ve orada, mermer türbesinin uhrevî sükûnu içinde asırlardanberi ebedî istirahate dalmış olan Kostantaniye galibinin ruhu da, hiç şüphesiz ki, Bizans paytahtına girerken bile, bu derecede halâvetli, bu kadar tüyler ürpertici bir uğultu işitmemişti.

Halkın içinde, manzaranın ulviyet ve mehabetine dayanamıyarak baygınlıklar geçirenler vardı. Pek çok kimseler de, hıçkıra hıçkıra ağlıyorlar:

— Allahım-.. Şu tekbirler hürmetine.. sen, devlet ve milletimize zaferler ihsan et.

Diye dua ediyorlardı.

Fetva Emini Nuri Efendi, kürsüye geldiği zaman, o mahşerî uğultu, derin akisler bırakarak yavaş yavaş sustu. Sonra, Fetva Eminin gür ve vakûr sesi duyuldu... Halifenin.

yer yüzündeki bütün İslâmlara hitap eden beyannamesile, Cihadıekber fetvası okunuyordu.

Elli bin kişilik kütle, sanki tek bir insan şekline girmişti. Herkes ve hattâ okunan şeylerden bir kelime anlamıyanlar bile, o tantanalı ve tumturaklı sözleri dinlemişlerdi.

Artık, Allahın emrettiği (Cihad) resmen ilân edilmiş oluyordu. Ve her Mümin Müslüman, şu andan itibaren, harp vazifesini ifaya mecbur bulunuyordu.

Şu hakikati kabul etmek lâzımdır ki.. okunan fetvanın tazammun ettiği ilâhî emir, şimdi şu cami avlusunu dolduran her ferdin ruhlarına, iliklerine ve damarlarına kadar işlemişti. Eğer şu anda bu muazzam insan kütlesine:

— Yürüyünüz!..

Diye bir emir verilmiş olsaydı, bir tek insan bile, ileri atılmakta tereddüt etmiyecek.. Türk Müslümanlığı; Allahın Resûlünün ve ulularının her türlü evâmirine ne derecede itaatkâr olduğunu gösterecekti.

Muazzam kütle, seyyal bir kafile halinde, Fatih camisinden hareket etti. Bir asker bandosu, kafilenin önünde gidiyor.. başta Fetva Emini olduğu halde o devrin en sayılı uleması, müderrisler, binlerce medrese talebesi, İstanbulun bütün esnaf cemiyetleri ve halk teşekkülleri de bandoyu takip ediyordu.

Kafilenin rehberi, İstanbul mebusu Yağcı Şefik Beydi. Bu zat o tarihte hamiyeti, millî işlerde gayret ve fedakârlığile temayüz etmişti. Ne hükûmetin ve ne de cemiyetin birinci sınıf erkânından olmadığı halde, çok yüksek bir nüfuz ve kudrete malikti. Nitekim bugün de bütün esnaf cemiyetlerini bu toplantıya getirmiş, kendisi de o muazzam kafilenin şevk ve idaresini deruhte eylemişti.

Kafile, Saraçhane ve Şehzadebaşı caddelerini geçerek, Beyazıt meydanındaki Harbiye Nezaretine geldi. Burada, orduya kitaben ateşli nutuklar söylendi. Oradan, Babıâliye gelindi. Burada da hükûmete karşı hararetli hitabeler irat edildi.

Sonra.. Beyoğluna geçildi. Almanya sefarethanesi önünde, - merkezi umumî âzasından - doktor Nazım Bey, Avusturya sefarethanesi önünde de sabık Atina sefiri Muhtar Bey tarafından dostane nutuklar söylendi. Sefirler tarafından mukabele edildi.

Böylece, bu - yarı dinî ve yarı siyasî - merasime nihayet verildi.

O günün mühim hâdiselerinden biri de, 1293 senesinde Çar hükûmetile yapılan harpteki mağlûbiyetin en acı hatıralarını ifade eden Ayastafanos âbidesinin tahrip edilmesidir.

O gün, umumî karargâh tarafından Ayastafanos ve Çekmece sırtlarında, bir fırka manevrası yapılmıya karar verilmişti. Karada yapılacak olan bu manevraya, donanmadan birkaç gemi de iştirak edecekti.

Gece şafakla başlıyan manevra, saat onda hitama erdi. İkinci ordu kumandanı ve Bahriye Nazırı Cemal Paşa, yapılan askerî harekâtı tenkit için, bütün zabitler ve o civardaki tepelere çıkarak manevrayı seyreden köylüler de oraya gelmişlerdi.

Cemal Paşa tenkitlerini bitirdikten sonra, sözlerini harbe ve bilhassa 93 mağlûbiyetine intikal ettirerek heyecanlı bir nutuk irat etti. Bu nutuk, hem oradaki zabitler ve hem de köylüler üzerinde büyük bir tesir husule getirdi. Derhal bir galeyan baş gösterdi. Çarlık siyasetinin tehdit ve gururunu ifade eden âbide, parçalanmak suretile yok edildi.

★

ISTANBUL, TARİHÎ BİR GÜN YAŞAMIŞTI. FAKAT...

Evet.. İstanbul hakikaten tarihî bir gün yaşamıştı. Fakat, o günü dolduran hâdise ve hareketlerle sabit olmuştu ki harbin idaresi, ciddî düşüncelerle başlamaştı.

Harbin mukadderatını ellerine alanlar, ilk hareket olmak üzere Cihad ilânını düşünmüşlerdi. Fakat, zamanın ve asrın, bu dinî vasıtadan istifadeye imkân bırakıp bırakmıyacağını ciddî bir surette muhakemeden geçirmiye lüzum görmemişlerdi.

Cihad, Allahın emriydi. Ve Resûli Ekrem Efendimiz de, bu emre istinat ederek, dokuz sene kadar süren kısa bir müddet zarfında, İslâmiyeti, Suriye ve İran hudutlarına neşretmiş, o zamana kadar hiçbir hükümdarın ve hiçbir ordu kumandanının nail olamadığı ve olamayacağı büyük muvaffakiyetler ve zaferler ihraz eylemişti.

Fakat, cihad hakkında nazil olan âyetlerden de anlaşılıyor ki Cenabı Hakkın bu emri, münhasıran din uğrunda harbetmekten ibaretti. Halbuki, yirminci asırda yapılacak bir muharebeye dinî bir şekil vermek hakikati tahrif etmekten başka hiçbir mâna ile tefsir edilemezdi.

Nitekim, evvelâ doktor Bahaettin Şakir Bey tarafından ortaya atılan ve Karakemal Bey tarafından da derhal tasvip olunan bu fikre Talât Bey itiraz etmiş:

— Allahın en kolay emirlerinin bile tamamile ifa edilmediği bu asırda, cihad gibi alt tarafı ölüme dayanan bir emir nasıl dinlenir?. Vazgeçin böyle şeylerden...

Demişti... Fakat, dindarane hislerle kalbi dolu olan Enver Paşa, derhal cihad taraftarı olanlara iltihak ederek, hemen tatbikine girişmek için ısrar göstermişti.

Cihad fetvası alınmak için Babı Meşihat'a müracaat edildiği zaman, ulemadan bazıları da bu hareketi hoş gör-

mediler. Fetva verilmesine, itiraz etmek istediler. Fakat Enver Paşanın bu meseleye şiddetle taraftar olduğunu haber alır almaz, bir kısmı korkularından sükût ettiler. Diğerleri de dalkavuklar zümresine iltihak ederek, derhal mutaassıp birer cihad taraftarı kesildiler.

Cihad ilân edilmekle, İslâmiyetin en kuvvetli tehdit silâhı, harp terazisinin henüz bomboş olan gözüne atılmış oluyordu. Halbuki terazinin diğer gözünde, düşman orduları ve silâhları çok ağır basmış bulunuyordu.

Halifenin emirnamesile harp terazisinin boş gözüne atılan bu mevhum silâh, acaba ağır basan gözü yerinden oynatabilecek miydi?.. Bu, henüz belli değildi... Ancak, Fatih camiinden Beyoğlundaki Almanya ve Avusturya sefarethanelerine kadar giderek yorgunluktan bîtap ve mecalsiz kalan.. ve evlerine döner dönmez, şişmiş ayaklarını tuzlu suya koyanlar, ertesi gün buluştukları zaman, şu şekilde muhaverelere girişmişlerdi:

— Bir hayli yorulduk amma.. helâli hoş olsun.. epeyce büyük bir iş gördük... Hele şu cihad haberi İslâm âlemine yayılmıya başlasın da bak.. bütün dünya, yerinden nasıl oynıyacak?..

— Acaba?..

— Ay.. şüphen mi var?..

— Söz aramızda kalsın amma biraber, ben bu işin sonundan pek hayır ve menfaat beklemiyorum.

— Sebep?..

— Sebep, bir değil ki.

— Birkaç olsun. Hele anlat şunları...

— Azizim!.. Birincisi, cihad fîsebilullah olursa farzdır. Halbuki biz bu harbi, Alman dostlarımızın tatlı mavi gözlerinin hatırı için kabul etmiş bulunuyoruz.

— Bu bahis bir hayli münakaşa götürür amma, neyse... İkincisi?..

— İkincisi... Araplar, senelerdenberi hissen ve ruhan bizden ayrı bulunuyorlar. Hattâ, fiilen ayrılmak ve kendi kendilerine bir hükûmet kurmak istiyorlar... Bu kararı vermiş olanlar, acaba bizim açtığımız cihad bayrağının altına girecekler mi?

—

— Üçüncüsü... Hindistanda, Mısırda, Bingazi ve Trablusgarpte, Fasta, Senegalde, ve bilhassa Orta Asyada bulunan Müslümanlar o kadar sıkı bir nizam altında bulunuyorlar ki, bunların bir anda silâha sarılarak bize iltihak etmeleri şu tarafa dursun, bunlardan bir tabur teşkil edecek derecede gönüllü geleceğini dahi zannetmiyorum.

— E, İran?.. Dün, İranlı dindaşlarımızın Sultanahmet meydanında yaptıkları mitingde söyledikleri nutukları duymadın mı?..

— Vallahi; İranın bugünkü vaziyetine bakıyorum da, o talisiz komşumuzdan da bir fayda beklemiyorum.

Bahusus, yaptığımız işte büyük bir yanlışlık ta var.

— Ne yanlışlığı?..

— Canım.. bir taraftan da, yalnız dinî bir emir olan, cihadı mukaddes ilân ediyoruz.

—

— Soruyorum sana.. Cihadı mukaddesle, Berlindeki harp karargâhı arasında ne münasebet var?.. Hazreti Muhammed cihadı kabul ettiği zaman, Allah'tan emir alıyordu. Bizse, haşmetmeab Kayzer Vilhelmin emrile hareket edeceğiz.

— Eyvaaaah... Desene bizim dünkü yorgunluk boşuna gitti... Bense. Allahın rızasına uygun bir işte yoruldum; diye, sevinip duruyordum.

Bu ve buna benzer muhavereler, hayalî zannedilmemelidir. Takriben ayni kelimeler ve ayni cümlelerle cereyan etmiştir. Ve bunlar, o günlerin ruhî hâletini gösteren en kuvvetli misallerdir.

★

BAZILARI TARAFINDAN CESURANE.. BAZILARI TARAFINDAN DA MECNUNANE TELÂKKİ EDİLEN İKİ HAREKET...

Bir taraftan, cihadıekberin leh ve aleyhinde bu dedikodular devam ederken, diğer taraftan da birbirini takip eden iki rivayet duyuldu.

Ayni zamanda, biri İzmirden ve diğeri de Beyruttan gelen iki havadise nazaran, İzmir valisi Rahmi Beyle Beyrut valisi Bekir Sami Bey harp resmen ilân edilir edilmez, Akdenizdeki İngiliz ve Fransız amirallerine haber göndermişler:

— Eğer, İzmire - ve Beyruta - bir tek top atarsanız, burada bulunan bütün hıristiyanları katliâm ederiz.

Demişler.

Birbirine benziyen bu çifte havadis, merkezi umumîden klüplere.. ve klüplerden de halkın kulaklarına yayıldığı için herkes tarafından ehemmiyetle karşılanıyor.. hararetli münakaşalara mevzu teşkil ediyordu.

Meşrutiyet inkılâbının sayılı erkânından olan İzmir valisi Rahmi Beyin yüksek medenî cesarete malik bir zat olduğu biliniyordu.

Ve, Beyrut valisi Bekir Sami Beyin de - Bursa valisi olduğu zaman en azılı şerirleri bastonile döverek onları ıslaha muvaffak olduğu işitiliyordu. Bu itibarla, her ikisi de celâdet sahibi olan bu zatların İngiliz ve Fransız amiralle-

rini tehdit edecek haberler göndermeleri, ihtimalden uzak görülmüyordu. Fakat bu kanaati besliyenlerin verdikleri hükümler değişiyordu.

O günlerin modasına uyarak her işte olduğu gibi bu meselenin de dedikodu tarafına kaçanlardan bazıları, bu iki idare âmirinin hareketlerini pek cesurane buluyorlardı. Hattâ bazıları, tarihî misaller göstererek, düşman amirallerinin bu tehdit karşısında apışıp kalacaklarına kanaat getiriyorlar. Rahmi ve Bekir Sami Beyleri, Kanije müdafii Tiryaki Hasan Paşa gibi, siyaset dâhileri addediyorlardı. Ancak, münevver geçinen ve herşeyi tenkit etmeyi âdet edinen bir zümre vardı ki onlar da:

— Ne mecnunane bir hareket?... Eğer bu gibi tedbirlerle düşman taarruzlarının önüne geçmek mümkün olacaksa topa, tüfeğe, askere, orduya ne hacet... Derhal hudutları kapıyalım. Memleket dahilinde bulunan düşman tebaasını elimizde rehine olarak tutalım. Ondan sonra da muharip devletlere: «Eğer hudutlarımızın bir noktasına tecavüzde bulunursanız, tebaalarınızı kıtır kıtır keseriz». diye haber yollıyalım. Memleketi, harpten kurtaralım... Fakat, bu mümkün olur mu, hiç?..

Diyorlardı. Ve sonra da derin derin içlerini çekerek:

— Eyvah.. eğer biz bu harbi, bu kafalarla idare edecek-sek, şimdiden cayır cayır ateşlere yandık.

Diye, teessür eserleri gösteriyorlardı.

Biz, Rahmi ve Bekir Sami Beyler hakkındaki bu dedikoduların üzerinde daha fazla durmakla sözü uzatmaktan içtinap edeceğiz. Ve ancak, harbin ilânını müteakip gerek hükûmet merkezinde ve gerek vilâyetlerde, göze çarpacak derecede idare karışıklıkları husule gelmiş olduğunu kaydetmekle iktifa edeceğiz.

Birçok misaller gösteriyordu ki, dirayet ve kiyaset sahibi olan valiler, mutasarrıflar ve hattâ kaymakamlar, der-

hal vaziyeti ve vazifelerini kavramışlardı. İşlerini kendi kendilerine yürütüyorlardı. Fakat idare âmirlerinin ekserisi de askerî idarenin mülkiye memurlarına bir anda yüklettiği vazifeler ve mecburiyetler karşısında ne yapacaklarını şaşırmışlardı. Harbiye Nezaretinin, ahzıasker şubelerinin, ordu kumandanlarının fasılasız şekilde birbirini takip eden emirleri, iş'arları ve talepleri karşısında âdeta sersemliyerek mütemadiyen Dahiliye Nezaretine müracaatlarda bulunuyorlar.. iş'ar ve istişarla beyhude yere vakit kaybediyorlardı.

★

HARBE, GİRİLMİŞTİ... FAKAT, ORDULARIN TOPLANMA PLÂNLARI MEVCUT DEĞİLDİ..

Erkânıharbiyei Umumiye Reisi Ahmet İzzet Paşa, Yemene gitmeden evvel, muhtelif hudutlarda muhtemel düşman taarruzlarını nazarı dikkate alarak bir takım plânlar yaptırmış.. bunları, riyaset masasında saklamış.. fakat Yemenden geldiği zaman, bu plânlardan hiçbirini bulamamıştı (1).

Balkan harbi, hiçbir plâna istinat etmemiş.. bir kör döğüşü gibi, gürültü ile geçmişti. Ondan sonra da - bir cihan harbinin kan ve barut kokularının günden güne artmasına rağmen - vaziyet kâfi derecede ciddiyetle görülmemiş.. Avrupa devletlerinin birbirine karşı aldıkları tehditkâr vaziyetlere blöf mânası verilmiş.. umumî bir harbin zuhuru pek uzak görülerek, ordunun tecemmüü plânları ve harp harekâtı lâyihaları tanzim edilmemişti.. hattâ, seferberlikle beraber meydana gelecek olan büyük karargâhların - ve hattâ umumî karargâhın teşkilâtını tesbit etmek dahi akıldan

(1) İzzet Paşa merhumun hatıratından.

geçirilmemişti... Fakat, Enver Paşanın talii, bu meselede de yardım etti. Hesapsız ve kitapsız bir halde başlıyan seferberlik, cidden muvaffakiyetle başladı. Ve yavaş yavaş tabiî seyrine girdi. Harp başladığı zaman büyük ve küçük kıt'alar, bir dereceye kadar yerlerine yerleşebilmişti.

★

FON KRES'İN PLÂNLARI.. VE DÜŞMANLARIN PLÂNLARI...

Seferberlik ilân olunur olunmaz - usulen - ordu müfettişleri lâğvedildi. Bunun yerine İstanbulda birinci ve ikinci ordularla Erzurumda üçüncü ordu kumandanlıkları teşekkül etti. Birinci ordu kumandanlığı, Alman Islahat heyeti reisi Liman fon Zanders Paşaya..

İkinci ordu kumandanlığı, Bahriye Nazırı Cemal Paşaya, üçüncü ordu kumandanlığı da Hasan İzzet Paşanın uhdesine verildi.

Bunlardan başka (Karadeniz - Çanakkale - Edirne - ve, Çatalca) müstahkem mevki kumandanlıklarile İzmir ve havalisi kumandanlıkları da teşekkül etti.

Fakat bu teşkilât, bir hayli erkânıharplerin pek haklı itirazlarile karşılaştı. Çünkü:

1 — Irak ve havalisi,

2 — Suriye mıntakası,

3 — Akdeniz sahilleri.

Muhafız kıt'alardan mahrum bırakılmıştı. Ayni zamanda, Kafkas cephesindeki kuvvetlerin de kâfi olmadığını iddia edenler vardı.

Gerek Irak ve gerek Suriye, düşmanların tecavüzlerine pek müsait görülüyordu. Ve oralardan büyük tehlikeler gelebileceği, yukarıdaki iddialara ilâve ediliyordu.

Umumî karargâh harekât şubesi müdürü fon Kres Beyin tertip ettiği bu plân salâhiyettar zatlar tarafından tenkit edildi. Fakat Enver Paşa, evvelâ bu tenkitlere ehemmiyet vermedi:

— Şayet Basra yolile gelecek olan İngiliz kuvvetleri Irakta bir hareket icrasına başlıyacak olurlarsa, o mıntakadaki jandarmalarla Arap kabileleri müdafaaya kâfi gelir. Dedi.

Fakat itirazlar devam edince, Irak ve havalisi umum kumandanlığı namile bir teşkilât yapılmasına muvafakat etti.

Suriye, daha tehlikeli bir vaziyette idi. Meşrutiyetin ilânındanberi faaliyete geçmiş olan Arap istiklâl komitecileri, Fransızların tesiri altında bulunuyorlardı. Hiç şüphesiz ki harp başlar başlamaz, hem komiteciler ve hem de onları himaye eden Fansızlar harekete geçeceklerdi. Ve bunun neticesi olarak ta, Suriye sahillerine herhangi bir düşmanın ihraç yapması çok muhtemeldi. Enver Paşa, bu kuvvetli ihtimali de nazarı dikkate alarak, Suriyede de dördüncü ordu kumandanlığının teşkiline muvafakat etti.

Fon Kres Bey, boş durmuyordu. Kararlaştırıaln vaziyete göre harp harekâtı lâyihası tertip ve Enver Paşaya teklif ediyordu.

Çok tabiîdir ki, bu zat vaziyeti Alman rüyet zaviyesinden görüyor.. ve, ayni zihniyetle düşünüyordu. Ve Enver Paşaya teklif ettiği hareket plânı da, şu maddeleri ihtiva ediyordu.

1 — Eğer Bulgaristanla Romanyalılar, Alman ve Avusturyalıların lehinde hareket ederlerse, o zaman bu vaziyetten istifade edilecek.. 1 inci ve 2 inci ordular Bulgaristan ve Romanyadan geçerek Besarabyaya girecek... Şayet Bulgarlar ve Romanyalılar Rusların lehine hareket ederlerse, o zaman yalnız 1 inci ordu denizden Odesa sahillerine ihraç

edilecek.. 2 inci ordu da, ahval ve hâdisatın alacağı şekle göre hareket edecek.

2 — Kafkas cephesinde bulunan 3 üncü ordu, vaziyetin icabına göre hareket edecek.. lâzım gelirse müdafaa vaziyeti alacak veyahut taarruza geçecek.

3 — Irak ve havalisi umum kumandanlığı da, 38 inci fırkanın aksamı ve o mıntakada bulunan aşiretlerle beraber İran ve Afgan hudutlarına atlıyacak.. Hindistana saldıracak..

Görülüyor ki... karargâhı umumî harekât şubesi müdürü kaymakam fon Kres Beyin parlak hayalinden doğarak, masasının başında, birkaç dakika zarfında çırpıştırıverdiği şu sekiz on satırlık plân, İttihatçıların dalkavukları olan palavracıların şurada burada savurdukları tafrafuruşane istilâ plânlarına benziyordu.

Ancak malûm olan bir hakikat varsa o da, o derece zeki, her meselede son derecede ciddî ve gençliğine rağmen çok ağır başlı görünen, başkumandan vekili Enver Paşaya, bu dört maddelik harp plânının pek cazip gelmesi.. ve derhal bu cazibeye kapılıvermesinden ibaretti.

Fon Kres Beyin bu plânına nazaran cihan tarihi, hemen birkaç ay zarfında şu büyük hâdiseleri kaydedivereceekti:

1 — Türk ittihadı.

2 — İslâm ittihadı.

3 — Büyük Turan imparatorluğu.

E.. bu takdirde de, Ziya Gökalp Beyin yağlandıra, balalndıra tasvir ve tavsif ettiği (Kızılelma) da kolayca, genç Türk başkumandanının eline geçiverecekti... Kızılelma ele geçtikten sonra da, bu genç Türk başkumandanının Turan imparatorluğu tacını giyebilmesi, işten bile değildi.

Bu plânın, ne kadar yanlış hayallere istinat ettiğini hiç kimse iddiaya cesaret göstermiyordu. Umumî karargâhın

sımsıkı kapalı kapılarından sızarak çarçabuk İttihat - Terakki klüplerine yayılan bu plân, bilâkis büyük bir hayranlıkla karşılanıyordu.

Klüplerde ve mahfillerde, fon Kres Beyin bu plânı daha parlak hayallerle süslendikçe süsleniyor, bazı ağırbaşlı zevatın:

— Yahu, ne oluyorsunuz?.. Daha ortada fol yok, yumurta yok.

Diye muhitlerini hakikate davet etmelerine rağmen, İttihatçı şairlerin Turan hülyası bir çığ gibi büyüyordu.

Bu hayal, çarçabuk İstanbul hudutlarını aşmış.. yıldırım süratile şark vilâyetlerinin klüplerine kadar çarpmış, ve oralarda da, derhal cazibesinin tesirini yapmıştı. Merkezi umumî erkânına ve bilhassa Talât Beyle Enver Paşaya hulûs çakmak için hiçbir fırsatı kaçırmıyan valiler ve belediye reisleri derhal zekâlarının eserlerini göstermiye başlamışlardı. Vilâyetlerinin ve hattâ kasabalarının şark istikametine giden caddelerine hemen birer plâka asmışlar.. kırmızı zemin üzerine beyaz boya ile:

(Turan yolu, buradan gider).

Yazılı olan bu plâkların fotoğraflarını çıkararak, bu resimleri Enver Paşaya, Talât Beye, ve merkezi umumînin en nüfuzlu erkânına yollamıya başlamışlardı.

Fon Kres Beyin plânı ne kadar hayalî olursa olsun, bu plân karşısında her Türkün bir heyecan hissetmesi çok tabiî idi. Fakat.. yüksek gayelere vasıl olabilmek için, hayalden ziyade hakikate istinat etmek lâzım geldiğini düşünmek te icap ederdi. Çünkü, kendilerine karşı cihad ilân edilen devletler, hayalden ziyade hakikate istinat etmektelerdi.

Harp başladığı zaman, düşman devletlerinin ellerinde bulunan harp plânlarına gelince...

Balkan mağlûbiyeti, Osmanlı hükûmetinin siyasî ve askerî vaziyetini pek fazla haleldar etmişti Bu itibarla da Avrupanın büyük devletleri, artık Osmanlı ordusuna pek fazla ehemmiyet vermemektelerdi. Bunun içindir ki, silâhlı bitaraflık namı altında umumî seferberlik ilân ve hattâ Almanya hükûmetile ittifak aktedildiği zaman bile, muharip devletlerden hiç biri, büyük bir telâş eseri göstermemişti.

Seferberliğin devam ettiği müddet zarfında - her ihtimale karşı - Osmanlı hudutlarında büyük müdafaa veyahut taarruz tedbirleri alınmamıştı. Çar hükûmeti, Kafkas hudutlarındaki kuvvetlerini göze çarpacak derecede artırmadığı gibi, İngiltere ve Fransa hükûmetlerinin vaziyetleri de, yalnız Çanakkale Boğazını tarassut etmekten ibaret kalmıştı.

Görünüşe nazaran, Osmanlı hükûmetinin harbe girip girmemesi, İtilâf devletleri üzerinde ehemmiyetli bir düşünce husule getirmiyordu. Bu sebebe binaendir ki, İstanbulda bulunan Rusya, İngiltere sefirlerile Babıâli arasında tehditkâr bir hava esmiyor.. ancak, mütekabil menfaatler temin etmek suretile her iki tarafın da birbirini ikna veyahut iğfale çalıştığı görülüyordu.

Osmanlı karargâhı umumîsinin elinde ciddî bir harp plânı bulunmamasına mukabil, İtilâf devletleri umumî karargâhları da hemen hemen ayni vaziyettelerdi. Onlar da pek mükemmel ve muntazam plânlar tesbit etmemişlerdi... Çar hükûmeti, asırlardanberi Osmanlı imparatorluğuna karşı tatbik ettiği harp plânı mucibince düşünüyor.. o günkü vaziyete göre tadil edilen bu plân, başlıca şu esaslara istinat ediyordu.

Rus orduları, bütün kuvvetile Alman ve Avusturyalılar üzerine yüklenecek.. 1915 senesine kadar âzamî gayretini sarfederek bu iki devleti mağlûp ettikten sonra, Osmanlı imparatorluğuna dönecekti.

Osmanlı imparatorluğuna dönüldüğü zaman yapılacak iş, çok esaslı bir surette kararlaştırılmıştı.

Çarlık siyasetinin ezelî siyaset plânı tatbik olunacak, ve bir hamlede, Boğazlar zaptedilerek Akdenize çıkılacaktı.

Her iki Boğazın da - Hinterlantlarile birlikte - süratle işgal edilebilmesi için çok esaslı bir plân tanzim edilmişti. Çarlığın en salâhiyettar diplomatlarından, generallerinden ve amirallerinden mürekkep on iki kişilik bir encümen tarafından tertip edilen bu plânda, Çar ordularının karaya ihraç hareketleri o kadar ince teferruattına kadar düşünülmüştü ki; hiçbir şey tesadüfe bırakılmamış.. en küçük ihtimaller bile ihmal edilmemişti.

Çar İkinci Nikola tarafından da tasvip edilmiş olan bu plân, Çarlık Harbiye Nezaretinin demir kasalarından birinde mahfuz bulunuyor.. tatbik saatinin çalmasını bekliyordu.

Çarlık devleti erkânı, giriştikleri harpte mutlaka zafer kazanacaklarından tamamile emin görünüyordu. Ve istikbal düşüncelerini de, şöylece hülâsa ediyorlardı:

1 — Avrupa harbi, 1915 senesinde kazanılacaktır. Ve ondan sonra da Türkiye meselesini esasından halletmek, kolay olacaktır.

2 — Bu hususta. Balkan hükûmetlerinden de istifade olunacaktır.

î — Almanya ve Avusturya hükûmetleri tamamile mağlûp edildikten sonra artık Osmanlı devleti yalnız kalacak.. paytaht ortadan kalkacak.. Türkler, Anadolunun içerisine atılacaktır.

Çarlığın cömert diplomatları, bu arada müttefiklerini de unutmuyorlardı. Osmanlı ülkesinden zaptolunacak mıntakaların da, hak ve hürriyet uğrunda muharebe etmiş olan devletler arasında taksim edilmesini de muvafık görüyorlardı.

İngiltere hükûmetine gelince:

Bu hükûmet te, Osmanlı seferberliğine pek o kadar ehemmiyet vermemişti. Ve seferberliğin devam ettiği müddet zarfında da yalnız Akdeniz Boğazını tarassut etmekle iktifa ederek bütün siyasî nüfuzunu Alman - Türk ittifak muahedesini bozdurmıya hasreylemişti.

Fakat, harbin ilânını müteakip Cihadıekber ilân edilir edilmez, İngilterenin düşüncesi derhal değişiverdi. Çünkü vaziyet, ehemmiyet kesbetmişti. İstanbulda tantanalı merasimle ilân edilen cihad Mısırda, Sudanda ve bilhassa Hindistandaki Müslümanları galeyana getirebilirdi...

Halbuki Mısır, Büyük Britanya imparatorluğunun en büyük hayat sahasını ve Süveyş kanalı ise, Hindistan yolunun en mühim kapısını teşkil ediyordu.

Şayet Türkler Mısır üzerine bir hareket icra ederlerse.. ve Mısırlılar da derhal onların tarafına dönüverirlerse, imparatorluğun hayat ve mukadderatı müşkül bir vaziyete girebilirdi. Buna binaen herşeyden evvel Mısırın muhafazası elzemdi.

Cihad ilânının, Hindistanda da büyük akisler yapması ihtimali vardı. Iraktan ve İrandan gelecek olan kuvvetli bir propaganda, imparatorluğu çok müşkül vaziyetlerde bırakacaktı. Hindistanın emniyet ve asayişi, İran ve Irak petrolları, Basradaki İngiliz müesseseleri ve saire gibi birçok İngiliz menfaatleri, derhal haleldar olacaktı.

İngiliz erkânıharbiyesi, derhal faaliyete başladı. Ve şu maddeleri esas ittihaz ederek sür'atle bir plân hazırladı.

1 — Mısırın. âcilen emniyet altına alınması.

2 — İngiliz donanmasının derhal faaliyete geçerek Osmanlı sahillerini abluka altında bulundurması.

3 — Iraka da küçük bir işgal kuvveti gönderilerek Hindistanın buradaki yolunun da böylece kapatılması...

Osmanlı hükûmetinin muhtemel hareketleri hakkında en hazırlıksız olan, Fransa hükûmeti idi... Harp başladığı

zaman, alınacak vaziyete dair Fransa erkânıharbiyesinde henüz hiçbir şey düşünülmemişti. Ve şimdi Fransız umumî karargâhı, Alman hücumlarına karşı koyabilmek için o derecede meşgul idi ki, Türklere karşı tedafüî veya tecavüzî bir plân hazırlıyacak kadar vakte de malik değildi... Buna binaen, Fransa erkânıharbiyesi tarafından, âcilen şöyle basit bir plân tertip edildi:

1 — Cebelilübnan ve Suriyedeki Fransız misyonerlerini tekrar harekete peçirmek.

2 — Bunlar vasıtasile Arap komitacılarını tahrik ederek umumî bir kıyam ve ihtilâl hareketi vukua betirmek.

3 — Bu ihtilâli faydalı bir şekle sokabilmek için Suriye sahillerine bol miktarda hafif silâh ve cephane göndermek.

4 — Fransız donanmasının bir kısmını, Çanakkale önlerinde ve Osmanlı topraklarının Akdeniz sahillerinde harekete geçen İngiliz donanmasına ilhak etmek.

5 — İmkân müsait olursa İskenderun körfezile Suriye sahillerine bir miktar asker çıkararak Osmanlı ordusunu işgal edecek cepheler meydana getirmek.

İşte, Osmanlı hükûmetinin harbe girerek cihadı mukaddes ilân ettiği günler zarfında, muharip devletlerin vaziyetleri, bu merkezde idi.

Bu üç devletin vaziyeti de, Osmanlı hükûmetinin vaziyetinden farklı olmamakla beraber, yine tehlikeli idi. Bu acele ile tertip edilmiş olan basit plânlar ayrı ayrı birer ehemmiyeti haiz olmamakla beraber, eğer hep birden faaliyete geçerlerse, Osmanlı karargâhı umumîsini telâşa sokacak bir vaziyet ihdas edebilirdi. Bereket versin ki, bu üç devletin harp siyaseti henüz bir liderin elinde değildi. Ayrı ayrı kafalarla idare edilen üç düşman ordusu da, bir başkumandanın emrine girmemişti.

Almanlar, her cephede dayanıyorlardı. Mütemadiyen darbeler indirdikleri düşmanlarını, kendilerinden başka bir

düşmanı düşünmiye vakit bırakmıyorlardı. İşte bu sebeptendir ki, Çar hükûmetinin Boğazlar hakkındaki plânı, bir türlü tatbik edilemiyordu.

İngiliz ve Fransız kuvvetleri tarafından da, Osmanlı sahillerinin bir noktasına asker çıkarmıya imkân görülemiyordu.

Yalnız, İngiliz donanması birdenbire Osmanlı sahillerini âdeta abluka etmiş.. memlekete hariçten yapılacak olan nakliyatı kesmişti. Ayni zamanda, Mısır ve Hindistan için çok tehlikeli olan cihad, ittihadı islâm gibi propagandaların önüne de geçmişti.

Artık, ara sıra hafif bombardımanlar da başlamıştı. İlk ihtiyat tedbiri olmak üzere de Mısırda bulunan 18 bin kişilik yerli ordusu Sudan mıntakası dahiline sevkederek muhtelif yerlere dağılmış.. ve bunun yerine, 50 bin İngiliz ve Hintli askerden mürekkep bir garnizon teşkiline başlanmıştı.

★

(NE YAPACAĞIZ... TAARRUZ MU.. MÜDAFAA MI?...)

İlk harp hareketleri henüz inkişaf etmeden evvel, herkesin dilinde bu sual dönüp dolaşıyordu.

Maamafih bu sualin cevabı hazırdı... Mademki Başkumandanlık makamında Enver Paşa vardı.. hiç şüphesiz ki ordular, her cephede birdenbire taarruza kalkacaktı.

Artık bütün İstanbul halkının diline düşen Fon Kres Beyin harp plânına nazaran, bütün gözler, Karadenizin şimal kıyılarına ve Kafkas hudutlarına çevrilmişti. Harp bu'alarda başlıyacak, Turan steplerinde bitecekti.

Karargâhı umumî, Karadenizdeki düşman donanmasına pek fazla kıymet vermiyordu. Çünkü Yavuz ile Midilli'-

nin, sür'at ve toplarının kuvveti sayesinde, düşman donanmasına daima faikiyet göstereceğine dair - bilhassa Alman zabitleri arasında ? büyük bir kanaat besleniyordu.

Ayni zamanda, düşman kuvvetleri hakkında alınan malûmata nazaran, Odesa çevresinde ve hattâ bütün Karadeniz sahillerinde muntazam Rus kıt'aları da mevcut değildi. Buradaki güzide fırkalar, Alman cephesine gönderilmişti. Bu itibarla, Karadenizin şimal sahillerine yapılacak olan süratli ve cesurane bir taarruz hareketinin faydalı netice vereceğine Enver Paşa kani olduğu gibi, bilhassa Alman zabitleri de ayni kanaati kuvvetlendirmektelerdi... Bahusus çarçabuk mağlûp edeceğine ve Amiral Soşon, Rus donanmasını Odesa sahillerine yapılacak olan ihraç hareketini muvaffakiyetle himaye eyliyeceğine dair de Enver Paşaya teminat vermişti.

Bu taarruz fikrinin en hararetli taraftarı, Liman Fon Sanders Paşa idi. Almanya sefirinin de iştirâkile, Enver Paşanın odasında toplanan hususî bir harp meclisinde, sefir Vangenhaim ile Alman ataşemiliterinin, Harekât şubesi müdürü fon Kres Beyin ve bütün Alman zabitlerinin yegâne düşünceleri evvelâ Mısır üzerine bir taarruz hareketi yapılarak Süveyş kanalının ele geçirilmesi merkezinde olduğu halde, Liman Paşa bu fikirde değildi... O, Odesa ile Akkerman arasına yapılacak olan büyük bir ihraç hareketinin çok büyük bir muvaffakiyet kazanacağına.. ve hattâ, büyük Rus ordusunun ağır darbeleri altında ezilen Avusturyanın derhal kurtulacağına kanidi.

Liman Paşanın bu kanaatine, amiral Şoşonun da Rus donanmasını kolayca mağlûp edeceğine dair teminat vermesine rağmen, başta Enver Paşa olmak üzere, umumî karargâhtaki fikirler, derhal fon Kres Beyin ısrarla tavsiye ettiği Mısır taarruzu düşüncesi üzerinde temerküz etti.

İster Rus sahillerine ve ister, Süveyş kanalı üzerine yapılsın.. açıkça anlaşılıyordu ki harbe, şiddetli bir taarruzla girilecekti. Ve, düşüncelere hâkim olan tahminlere nazaran, hangi tarafa taarruz edilirse edilsin; ilk darbeyi yiyecek olan düşman fena halde sersemliyecek.. ve artık muvaffakiyet, birbirini takip edecekti.

★

İYİ.. HOŞ.. FAKAT?..

Evet.. bütün bu düşünceler ve tahmnler, hiç şüphesiz ki çok iyi, çok hoş şeylerdi. Fakat; acaba evde yapılan bu hesaplar, çarşıya uyabilecek miydi?..

Daha harbin ilk günü, düşman casuslarına karşı halkı sükûta davet etmek için:

(Çeñemizi kısalım. Dilimizi tutalım...).

Diye beyannameler neşrederek telkinlerde, tehditlerde ve hattâ tedmirlerde bulunan karargâh, hiçbir sır saklamıyordu. Harbiye Nezaretinin sımsıkı kapalı odalarından koridorlara sızan.. ve bu koridorlardan da kolayca şehrin her tarafına yayılan sözler, havadisler çeşit çeşit ve türlü türlü rivayetler, - o tarihte Beyoğlunun en yüksek siyasî dedikodu borsası olan Serkldoryan'dan. Edirnekapısının Macuncu mahallesinin kahvesine kadar süratle intişar ediyor.. her tarafta hararetli münakaşalara mevzular teşkil eyliyordu.

Hayalperverler, - ister şimalde ve ister cenupta olsun herhangi bir düşmanın ilk taarruz darbesile sersemliyeceğinden pek memnun görünüyorlardı. Fakat, her hareketi bir hesaba istinat ettirmek lâzım geldiğini düşünenler de, şu sualleri soruyorlardı:

1 — Yavuzla Midillinin sürat ve top faikiyetlerine nazaran donanmamız, acaba Karadenizdeki Rus donanmasını mağlûp etmiye kâfi gelecek mi?.

2 — Ordumuzun gençleşmesine, bir hayli kuvvetlenmesine, iki senedenberi Alman ıslahat heyetinin sarfettiği gayretlere nazaran ordumuz, acaba üç büyük düşman kuvvetile mücadeleye kâfi dereceye gelmiş midir?

3 — Ordumuzun ağır ve hafif silâh kuvveti ne merkezdedir?..

4 — Yapılacak büyük hareketler için, mevcut şimendifer hatları yetişecek midir?

5 — Harekete geçeck olan orduların geri hizmetlerini lâyıkile ifa edebilmek için kâfi derecede nakil vasıtaları temin edilebilmiş midir?..

6 — Şayet, Karadenizin şimal sahillerine bir ihraç hareketi yapılacak olursa, acaba koca bir orduyu bir anda bu sahillere dökebilecek miktarda nakliye gemisi tedarik edilebilecek midir?..

7 — Ve şayet Mısır üzerine şiddetli bir taarruz hareketi yapılacak olursa, kuş uçmıyan, kervan geçmiyen o korkunç Tıh çölü nasıl geçilecektir?.

Bu sualler sonu gelmiyen bir silsile halinde uzayıp gidiyordu. Netice itibarile de, genç ve tecrübesiz başkumandan vekilinin malûm olan ataklığı yüzünden, harbin emniyet ve selâmetle idare edilip edilemiyeceği hakkında bir endişe mevcut olduğunu gösteriyordu.

Filhakika bu sualler, üzerinde durulacak meselelerdi.. Meselâ, beraber getirdiği iki geminin süratine ve top ateşlerinin kudretine güvenerek, Karadenizdeki Rus donanmasını çarçabuk yok edivereceğini iddia eden amiral Soşonun sözlerini büyük bir hakikat olarak kabul etmek, fazlaca saflık eseri göstermek demekti.

Çünkü.. Rusların Karadenizde, yalnız Efestani sisteminde üç zırhlıları ve bu zırhlıların da - cem'an - 12 adet 30 buçukluk büyük toplarının adedi ise, yalnız 10 adet 22

lik topa münhasır olduğu gibi diğer Osmanlı gemilerindeki topların çapları da bundan azdı.

Rusların son yaptırdıkları 5 adet muhrip te gerek silâhları ve gerek tonajları itibarile Osmanlı muhriplerine faikti. Ayni zamanda, inşaatı ikmal edilmiş olan bir Rus dritnotu da yakın bir zamanda denize indirilecekti. Ve bu gemi de denize indirildikten sonra, artık Karadenizde hâkimiyet iddiasına kalkışmak, herhalde pek güçleşecekti.

Amiral Soşon, maiyetinde bulunan Alman zabitan ve efradının güzideliklerine ve harp kıymetlerine güveniyordu. Ve, Rusların da gemilerini, müttefikleri olan - İngiliz zabit ve efradile takviye edebileceklerini hiç düşünmüyordu.

Osmanlı donanmasının en kıymetli bir unsuru olan Yavuzun başına bir kaza geldiği takdirde, artık amiral Soşon pek müşkül bir mevkie düşebilirdi. Bu da, ayrıca düşünülecek bir keyfiyetti.

Sonra.. Kafkas hudutlarında harp başlar başlamaz, büyük mikyasta sevkiyat ve nakliyat ta başlıyacaktı. Halbuki o tarihte bütün Osmanlı ticaret filosunun tonajı ihtiyaçtan çok azdı.

Harp eden ordunun asker, silâh, cephane, erzak ve sairesini tam vaktinde yetiştirebilmek için, çok kuvvetli nakil vasıtalarına ihtiyaç gerekti. Halbuki deniz vasıtaları ancak bu miktardan ibaret olduğu gibi, Ankaradan şarka doğru giden henüz bir tren hattı da mevcut değildi.

Anadoludaki bütün şimendifer hatlarının uzunluğu, 5,500 kilometreyi tecavüz etmiyordu. Ve bütün hatlarda da kâfi miktarda vagon ve lokomotif yoktu... Şimendifercilik, henüz iptidaî bir halde bulunuyordu. Ustalarla, adetleri mahdut olan Alman ustabaşılar tarafından idare ediliyordu.

Orduda, motörlü nakil vasıtaları pek azdı. Ancak karargâhlarda büyük kumandanlar ve erkânıharbiye heyetleri için

bir kaç otomobille adetleri pek mahdut olan kamyonlar vardı. Bunlar da uzun ve çetin yollara dayanamıyorlar, sık sık bozuluyorlardı.

Ordunun en esaslı nakil vasıtaları - memlekette mebzulen bulunan - atlar, öküzler, develer, merkepler ve arabalardı. Anadolu vilâyetlerinden bazıları, mühim miktarda hayvan yetiştiriyorlardı. İstanbulda Tophane caddesindeki atölyelerde Bursa şehrinin araba imalâthaneleri de ordunun nakliye işlerine çok elverişli arabalar imâl ediyorlardı.

Fakat.. bu büyük sür'at asrında, Osmanlı ülkesinin geniş hudutları arasında yapılacak olan taarruz veyahut müdafaa harplerinde esaslı muvaffakiyetler temin edebilmek için, bu iptidaî nakil vasıtalarının çokluğu, maksadı temine kâfi değildi.

Harp başladığı zaman orduda, küçük çaplı mavzerlerle - eski (Hanri Martini) sistemindeki tek ateşli tüfeklerin tadilile yapılan - Muaddel martinden mürekkep olmak üzere 1.500,000 kadar işe yarar tüfekle 50 - 60 bin kadar da artık tamamile modası geçmiş olan Berdenya, Şinayder, Gra ve Vincister tüfekleri vardı. Fakat, mavzerlerle martinlerden maada diğer eski tüfekler kâmilen karıncalanmış ve artık kullanılamaz bir hal almıştı. Bunlar ancak geri hatlardaki hizmet efradının ellerinde birer askerlik alâmeti olarak kalacaklardı.

Mavzer ve muaddel martin tüfekleri için 300 milyonluk bir mermi stoku mevcut bulunuyordu. Ve Zeytinburnundaki Fişek fabrikası da mütemadiyen tüfek mermisi yapmakla meşgul oluyordu. Ancak şu var ki, bu fabrikanın alât ve teşkilâtı basitti. Harp, muhtelif cephelerde kızışaçak olursa, yapılacak mermi sarfiyatını telâfi edecek vaziyette değildi.

Topçu malzemesi ise, seri ateşli Krup ve Şinayder toplarile, 7,8 ve 8,7 mantelli Krup toplarından, seri ateşli cebel toplarından, 10,5 luk seri ateşli obüslerden, bir iki bataryası

seri ve diğerleri adi ateşli 15 lik - Krup'un - ilk obüslerinden, ve âdi ateşli 21 lik havanlardan ibaretti. (Harpten sonra Almanyadan gelen muhtelif cins toplarla Avusturyadan gelen kudretli cebeller, bunlara dahil değildir.)

Eski devrin garip zihniyeti dolayısile, bütün harp imalâtı fabrikaları İstanbulda bulunuyordu. Bunlardan başka da, hiç bir fabrika veyahut imalâthanede - icap ettiği takdirde - harp levazımı yapabilecek teşkilât yoktu. Yalnız Eskişehirdeki büyük şimendifer atölyesinin bir dereceye kadar işe yarıyabileceği tahmin ediliyordu.

Seferberlik ilân edilmeden evvel, harp sanayiine zerre kadar ehemmiyet verilmemişti. Seferberlik başladığı zaman, depolardaki asker elbiselerile kumaş mevcudu da, silâh altına alınan efradı kâmilen giydirecek derecede mebzul değildi. İstanbuldaki Feshane fabrikasile Karamürsel ve İzmitteki dokuma fabrikaları askere yarar kumaşlar yapıyorlardı. Fakat bunlar da kâfi miktarda randıman vermedikleri için - başta Bursa şehri olmak üzere - Anadolunun muhtelif şehir ve kasabalarındaki el tezgâhlarında kalın kumaşlar dokumıya başlamışlardı.

Silâh altına alınan efradın giyim meselesi de bir dereceye kadar - böylece temin edilebilmişti. Fakat harp ihtiyacına kâfi gelecek miktarda demir, kömür, petrol, benzin, bakır, kalay, kauçuk ve saire gibi maddeler o kadar azdı ki, bunlar pek kısa bir zamanda ortadan kayboluvermişlerdi.

★

KARANLIKTA SOPA SALLAMIYA BENZEMİYEN.. PEK ÇOK HAYALÎ.. VE BİRAZ DA GÜLÜNÇ TEDBİRLER...

Herşeyden evvel, yukarıda saydığımız noksanların ikmali lâzım gelirken, harpla alâkadar olanlar, daha başka tedbirlere baş vurmakla meşgul oluyorlar.. Yer yüzündeki

bütün Müslümanlara hitap etmek üzere, (Şeyhislâm efendi) ye, beyannameler neşrettiriyorlardı.

Teşrinievvelin 4 üncü günü, şu beyanname neşredildi:

(Ey Afganda, İranda, Fasta, Tunusta, Hindistanda, Mısırda, Rusyada, ve sair mahallerde bulunup da, şu sıralarda üç devleti leîne ile cenk ve cidale kendilerinde imkân hasıl olan ümmeti Muhammed!..

(Asırlardanberi duçar olduğunuz esaretlerden, uğradığınız felâketlerden kurtulmak.. ve bu zalim düşmanlardan intikam almak.. ve badehû kemali şan ve şerefle yaşamak.. ve cihadla vuku bulan (evamiri ilâhiye) yi artık yerine getirmek zamanı hulûl etmiş olduğundan, şu müsait zamanı bir dakika fevtetmeyip, hemen isri hazreti Halifeye iktifaen bu zalimlere karşı ilânı harp ediniz; muîniniz Allah.. rehberiniz, Resulallahtır.)

Şeyhülislâmın bu beyannamesi, günlerin eşrefi olan Perşembe günü neşredilmişti. Ertesi Cuma gün de İttihat ve Terakki cemiyeti namına diğer bir beyanname intişar etti.

Ziya Gökalp tarafından yazılan ve gazetelerle neşredilen bu beyanname çok müessirdi. Muharip devletlere karşı pek şiddetli infial eserlerini ifade eden cümlelerle halka ve bütün İslâm âlemine hitap edilmişti.

Bu ateşli ifade, pek uzun sürüyordu. Ve nihayet, şu kat'î tehditle nihayet buluyordu:

«İslâmiyet, ya batacak.. veyahut kurtulacaktır... İngiltere, Fransa ve Rusyaya karşı muzaffer olabilmek için gerek maalen ve gerek bedenen hiçbir fedakârlıktan kaçınılmıyacaktır... Düşmanlar, ihtimalki sahillerimizi topa tutacaklar.. şehirlerimizi ateşin güllelerile yakacakdır. Fakat bizi, hiçbir suretle yıldıramıyacaktır.. çelikten daha kuvvetli azmimizi kıramıyacakdır... Biz, her türlü ihtimalleri.. ve

hattâ, hatır ve hayale gelmiyen şeyleri bile nazarı dikkat ve hesaba alıyoruz. Ve bunlara karşı da her hareketi icraya tamamen hazır bulunuyoruz.»

★

EVDEKİ HESAPLAR, ÇARŞIYA UYMADI.. DAHA İLK HAREKETTE, ÜMİTLER KIRILMIYA BAŞLADI..

Harbin ilk safhası, gözlere çarpacak derecede aşikâr olan bir bozgunlukla açıldı... Kafkas cephesinde, daha ilk ateşte, Beyazıt Aleşkirt mıntakasındaki hudut taburları küçük bir mukavemetten sonra ricate başlamışlar.. Pasin Karakilise ve Kötek taburları da dağılarak bunların perişan efradı, süvari fırkası tarafından durdurulmuşlardı.

Narman Yeniköyündeki müsademede, mülâzim Nuri Efendi isminde bir zabit yaralanmıştı. (1914 harbinde ilk defa olarak yaralanan Türk zabiti, bu zattır.) Ve bunun kumandası altındaki efradın dağılması yüzünden düşman bir gedik açmıştı.

Petkir, Kaleboğazı, İşhan taburları düşman taarruzuna kahramanca dayanmışlar ve son fişeklerine kadar yakmışlarsa da, kendilerine cephane yetiştirilememek yüzünden geri çekilmiye mecbur kalmışlardı.

Görülüyor ki, Enver Paşanın en çok güvendiği cephede bir karışıklık.. ve geri hizmetlerini ifaya mâni olacak kadar bir aksaklık vardı... Şu hale nazaran, bu vaziyette, büyük bir taarruza nasıl kalkılacaktı.

Nitekim bu ilk harp havadisleri İstanbula gelir gelmez, başkumandanlık karargâhında bir telâş başladı. İlk ateşte bazı kıt'aların busuretle geri çekilmeeri, büyük bir hoşnutsuzluk uyandırdı.

Enver Paşanın maksadı, ilk ateş başlar başlamaz, derhal Rus hududunu geçmek.. Çarlık erkânıharbiyesini telâşa düşürerek (Alman - Avusturya) cephelerinden buraya asker çektirmek.. müttefiklerin yükünü biraz hafifletmekti.

Halbuki.. daha ilk harekette bu plân tatbik edilememişti. 3 üncü ordu komandanı, Erzurum civarına çekilerek düşmanı orada beklemiye karar vermişti.

Umumî karargâhta, 3 üncü ordu kumandanının bu hareketi şiddetli tenkitlere uğrarken, diğer harp hâdiseleri başgösterdi.

Karadeniz hâdisesinden üç gün sonra (yâni 19 Teşrinievvel 330 günü) iki İngiliz harp gemisi, Şap denizindeki Akabe limanını top ateşi altına almış... Karaya bir miktar asker çıkarmıştı.

Ertesi gün... Birkaç İngiliz ve Fransız zırhlısı Çanakkale Boğazının methaline kadar yaklaşmış.. on dakika süren şiddetli bir otp ateşile burada da bir cephe açmıştı.

24 Teşrinievvel 330 da... İngilizler Basra körfezinde de faaliyete başlamışlar.. Evvelâ Fav boğazını bombardıman ettikten ve karaya asker çıkardıktan sonra, orada bulunan 100 neferlik bir müfrezeyi ricate mecbur bırakmışlardı.

Basra ve Bağdadın kapısı olan Fav Boğazı bu suretle kolayca zaptedilmiş.. oradaki Osmanlı istihkâmı bir hamlede İngilizlerin eline geçmişti.

İngilizler, bu muvaffakiyetle de kalmamışlardı. Yüz neferden ibaret olan muhafızları püsküterek dört Osmanlı topunu da tahrip ettikten sonra, Âbâdân istikametine doğru ağır avır ilerlemiye başlamışlardı.

Görülüyor ki, evdeki pazarlık, çarşıya uymuyordu... Umumî karargâh harekât şubesi müdürü Fon Kres Beyin

tez elden tertip ettiği parlak taarruz plânlarına rağmen, Kafkas cephesinde bir gerileme hareketi başladığı gibi - Fon Kres Beyin hiç ehemmiyet vermediği - Basra mıntakasında da akla gelmiyen bir cephe açılıyordu.

★

İLK MÜDAHALE...

Kafkas cephesindeki vaziyet, Almanyadaki imparatorluk karargâhının da hoşuna gitmemişti... Bu hoşnutsuzluk, Enver Paşaya hissettirildi.

Enver Paşa, henüz soğukkanlılığını muhafaza ediyordu. Ve, 3 üncü ordunun ruhuna biraz heyecan vermekle, taarruza geçmek imkânını bulacağını tahmin eyliyordu.

Enver Paşa bu ümitle gözlerini yine Kafkas cephesine dikti. 3 üncü ordu kumandanı Hasan İzzet Paşaya, şu şifreli telgrafı çekti:

— AYNEN —

(ŞİFRELİ TELGRAF)

(Bu ane kadar umum zabitan ve efradın, tarafınızdan takdir edilecek tarzda hareketleri, şayanı takdirdir... Cümlesine selâm ederim.

(Vâsi bir cepheden ilerlemekte olan düşman, şimdilik herhalde size faik görünmüyor... 10 uncu kolordunun Erzurum civarına vüsûli, iki veyahut üç hafta kadar sürecektir. Bu zamanı kazanabilmek ve bazı muvaffakiyetlerle ordunun mâneviyatını takviye etmek için, mümkün olduğu takdirde düşmanın ayrı ayrı ilerliyen kollarını ezmeyi muvafık buluyorum.

(Süvari fırkası ve sunûfu selâse (1) den mürekkep müfrezelerle düşmanın harekâtını uzun müddet tevkif etmek ve düşman hakkında esaslı malûmat almak, şayanı arzudur.

(Azerbaycan istikametinde ve hududun İran cihetinde Ruslara şiddetli taarruzlar icrası için oradaki aşâri (2) ile piyade kuvvetlerinin şiddetle ileriye sevki muvafıktır.

22 Teşrinievvel 330

Başkumandan vekili

Enver

Enver Paşa bu telgrafı çekmekle ilk defa olarak harbin mukadderatına müdahale ediyordu.

Fakat...

Ayni zamanda da, zaten büyük ve müşkül vazifesinin maddî ve mânevî mesuliyeti altında ıztırap çeken bir ordu kumandanının omuzlarına da, pek ağır bir yük yükletiyordu.

Şu anda 3 üncü ordunun harpkuvveti, (60 bin neferi seyyar ve muharip olmak üzere) 190 bin asker, 168 top, 44 makineli tüfek, 70 bin hayvandan mürekkepti.

Çar ordusu ise:

2 şer fırkalı 1 inci Kafkas ve Türkistan kolorduları, 1 plâston ve 2 avcı livası, Kazak fırkası muhtelif hudut kıt'aları, Ermeni gönüllü alaylarından ibaretti.

Bu kıt'aların mevcudu, (70 bini muharip olmak üzere) 160 bini geçmiyordu. Top adedi de, 188 zi tecavüz etmiyordu.

Rus ordusunun seferberlik plânına nazaran, 12 - 15 milyon asker çıkarması lâzımdı. Halbuki harp başladığı zaman, Rus ordusunda ancak 1 milyon 700 bin asker vardı. Bunun da en büyük kısmı Alman - Avusturya cephelerine sevkedilmiş.. Kafkas dukudunda ancak 160 bin asker kalmıştı.

---

(1) Yâni. piyade topçu ve, süvariden mürekkep.

(2) Hudut civarındaki Kürt aşiretleri.

Enver Paşa ile umumî karargâhta, bulunan Alman zabitleri bütün hesaplarını yükarıdaki kuvvetler üzerine yapmışlar.. ve ilk hamlede, Rus kuvvetlerini derhal geri atarak, alabildiklerine yürüyüşe devam edeceklerini sanmışlardı.

Halbuki düşünülecek mühim noktalar vardı. Seferberliğin epeyce uzun sürmesine rağmen üçüncü ordu levazım idareleri, noksanları henüz tamamlıyamamışlardı.

Harp başlarken, ordu mevcudunun atlı aylık iaşesi için - takriben - 88 milyon kilo buğday, çavdar ve arpaya ihtiyaç vardı... Halbuki bütün gayretlere rağmen anbarlarda ancak (1 milyon 250 bin kilo) erzak ve zahire toplanmıştı.

Ordunun elbise ihtiyacı da kâfi derecede temin edilememişti. Cenuptan gelen alayların efrad, sıcak memleketlere mahsus gayet ince kumaştan elbiselerle bulundukları gibi bir kısmı da memleketlerine mahsus olan uzun ve üç etekli entarilerle gezmekte ve bu garip kıyafetle vazife ifa etmektelerdi.

Silâh ve cephane noksandı. Süvari ihtiyat fırkasında kılıç mevcudu, (hiç yok) denilecek derecede azdı... Cebel bataryalarının mermi miktarı pek eksikti.

Büyük çaplı mavzer fişeği, ihtiyaca kâfi derecede değildi. 12 bin mavzer tüfeği Trabzonda kalmıştı. Bunların Erzuruma nakline ve kıt'alara tevziine imkân bulunamamıştı. Bu itibarla, efradın bir kısmı silâhsızdı.

Seferberlik, görünüşe nazaran pek faaliyetli geçmişti. Fakat seferberlik emirleri, faydalı eserler verecek derecede iş görememişlerdi.

Valiler de çok ağır ve alâkasız davranmışlardı. Cephenin mühim noktalarına yeni yollar açılması lâzım gelirken bu cihete kat'iyen yanaşmamışlar.. hattâ mevcut yolları bile tamir etmek için hiçbir himmet ve gayrette bulunmamışlardı.

Maamafih şu ciheti de kaydedeilm ki.. Rus ordusunun vaziyeti de, Osmanlı ordusunun halinden pek farklı değildi... Vakıâ Rusların, çok muntazam yolları vardı. Fakat süratli nakil vasıtaları pek noksandı.

Nakliye kolları ve katarları, halktan toplanmış olan muhtelif cins arabalardan mürekkepti. Sıhhiye malzemeleri pek noksan ve fakirane idi. Geri hizmetleri lâyıkile tanzim edilmediği için, erzak ve cephane nakliyatında, bir hayli müşkülât çekmektelerdi.

Enver Paşa, 3 üncü ordu kumandanı Hasan İzzet Paşaya çektiği şifreli telgrafta, aşiretlerin ileri sevkinden bahsediyordu. Fakat bunun ne dereceye kadar tatbik imkânı olduğunu nazarı dikkate almıyordu.

Mahmut Şevket Paşanın Beyazıt meydanında şehit edilmesile neticelenen gizli taklibi hükûmet vak'asının meydana çıkması üzerine, muhaliflerden bir çoğu Avrupaya firara muvaffak olmuşlardı. Bunlar, el altından tahrikâtta bulunuyorlardı.

Bu muhaliflerin aralarında, Şerif Paşa ve saire gibi Kürdistanda nüfuz sahibi kimseler vardı. Seferberlik ilân olunur olunmaz, bunlar derhal Kürtlerle meskûn olan yerlere adamlar koşturmuşlar. Saf ve cahil halkı harp aleyhine teşvik ederek mukaddes vazifelerinden uzaklaştırmıya çalışmışlardı.

Bağdattan gelen ve ekseriyetini Kürtler teşkil eden 37 inci fırkanın mevcudu tam 5 bin neferden mürekkepken, Kafkas cephesine hareket ettikten sonra bu fırkanın efradı yavaş yavaş dağılmış.. Köprüköye geldiği zaman fırkada ancak 2 bin 200 nefer kalmıştı.

Kürt Beylerinden Abdürrezak ta, Rusların tarafına geçmişti. Ve hudut civarındaki Kürtleri hükûmet aleyhine harekete geçirebilmek için bütün gayretini sarfetmekteydi.

3 üncü ordunun ihtiyat süvari fırkasını, (Hamidiye) denilen Kürt alayları teşkil ediyordu. Kafkasyalı Fazıl Paşanın kumandasındaki bu alayların efradı, her türlü talim ve terbiyeden mahrum bulunuyordu. Ve fırka efradı da, her geçtiği yerde, çapulculukla geçiniyordu.

Vaziyet bu merkezde iken, artık aşiretlerden hiçbir ciddî hizmet beklenemezdi. Halbuki, hakikatten ziyade hayallere istinat eden Enver Paşa ile umumî karargâhtaki Alman zabitleri, daha hâlâ bu derme çatma kuvvetlerden büyük ümitler beklemektelerdi.

Enver Paşanın geniş hülyalarından ilham alan fon Kres Beyin, hiçbir hudut ve mânia tasavvur etmiyen taarruz plânlarına mukabil, Rus erkânıharbiyyesi daha makul ve daha akla mülâyim bir plân takip ediyordu.

Bu plân, 93 Osmanlı - Rus harbindekinin ayni idi. Ruslar, tıpkı 37 sene evvel olduğu gibi bu harpte de evvelâ küçük birtakım muvaffakiyetler temin etmek.. ondan sonra ağır ağır büyük bir zafere doğru yürümek istiyorlardı.

Bu plân, Çar hükûmetince tecrübe edilmişti. Ve bu sayede, Bizans surlarının hendeklerine kadar gelinmişti.

Fakat, umumî karargâha hâkim olan genç kafalar, bu eski plânı pek köhne buluyorlar.. asrın enerjisine uygun bir ataklıkla, bir hamlede dev adamları atarak önlerine gelen her kuvveti, her mâniayı yıkıp devirebileceklerini zannediyorlardı.

3 üncü ordu kumandanı, Enver Paşadan aldığı emir üzerine, derhal harekete geçti. 11 inci kolordusunu ileriye sevketti. 9 uncu kolordusunun bazı kıt'alarını da takviye ederek bu kuvvetle de (25 Teşrinievvel günü), Köprüköydeki zayıf düşman kuvvetlerile temasa geldi. Ve derhal harbe girişti.

Fakat... 33 üncü ve 37 inci fırkaların tam vaktinde muharebe meydanında müessir olamaması.. ve diğer kıt'aların da hep birden ileri atılması yüzünden yapılan taarruz der-

hal netice vermedi. Ancak sekiz gün devam eden kanlı muharebelerden sonra düşman, mevzilerinden çıkarılarak (Horum düzü) ne sürülebildi.

3 üncü ordu Başkumandan vekilinin emrini yerine getirmek ve küçük bir muvaffakiyet elde edebilmek için bu muharebelerde pek büyük müşkülât ile karşılaşmıştı. Fakat, maddî ve manevî bütün imkânsızlıkları yenerek düşmanı hududun gerisine atmıştı.

Ordu kumandanı, kazanılan bu muvaffakiyetleri şimdilik kâfi görüyor.. 10 uncu kolordunun iltihakına kadar, bu vaziyeti muhafaza etmek istiyordu... Fakat karargâhı umumî, günler ve saatler geçtikçe sinirleniyor.. 3 üncü ordunun erkânıharbiye reisi Alman kaymakamı Goze Beyin tertip ettiği plânın niçin akamete uğradığını tahlile lüzum görüyor.. 11 inci kolordu kumandanı Galip Paşanın himmet ve fedakârlığı sayesinde kazanılan muvaffakiyetlerin ne pahasına mal olduğunu görmek bile istemiyordu.

Harbin başlangıcındaki şu küçük tecrübelerden bir hayli hakikatler meydana çıkmıştı. Yalnız nazariyatçılıkla harbin kazanılamıyacağı anlaşılmıştı. Ayni zamanda, birdenbire yüksek kumanda mevkiine çıkarılan genç kumandanların tecrübesizliklerini de nazarı dikkate almak lâzımdı.

Sonra.. ordu arasına sokulan derme çatma kuvvetlerin, faydadan ziyade zarar verebileceği de tahakkuk etmişti. Teşkilâtı mahsusa ile, süvari ihtiyat kuvvetlerini teşkil eden (Hamidiye süvari alayları) hakkında ciddî bir karar vermek elzemdi.

Bereket versin ki, Enver Paşa, bunları tam zamanında nazarı dikkate aldı. Ve teşkilâtı mahsusaya birdenbire dokunmadı ise de, Hamidiye alaylarını derhal kaldırmayı düşünmiye başladı. Bu hareketle, hem cephelerde ve hem cephe gerisinde mühim bir karışıklığın önü alınacaktı.

★

FAKAT.. MESELE, BUNUNLA HALLOLUNAMADI..

Evet.. 3 üncü ordu cephesinde beliren tehlike, yalnız bu başıbozuk alaylarının lâğvile ortadan kaldırılamadı. Asıl tehlike, ordu gerisinde başlamıştı.

Karargâh umumî ile 3 üncü ordu kumanda heyeti arasındaki görüş farkından doğan ihtilâf ve münakaşa devam ediyordu. Umumî karargâh, 11 inci fırkanın kazandığı muvaffakiyeti elinde senet tutuyor:

(Mademki düşman ricat ettirilmiştir. Ricat halinde bulunan düşmanı takip ederek mahvetmek.. vè, Kars istikametine doğru ilerlemek lâzımdır.)

Diyordu.

3 üncü ordu erkânıharbiye heyeti ise:

(Rusların, daima faik kuvvetlerle taarruza geçeceklerini.. Narman istikametinden, ordunun gerisine düşeceklerini).

İddia ediyordu.

Umumî karargâhtaki Alman zabitleri, bu ihtilâftan sinirlenmiye başlamışlardı. Ayni zamanda Enver Paşaya yaptıkları telkinlerle, onu da sinirlendiriyorlardı.

Alman istihbaratının verdiği malûmata göre Enver Paşa, düşmanın kuvvetini pek küçük görüyordu. Ordu kumandanı Hasan İzzet Paşaya verdiği emirlerde:

(Düşman kuvvetleri, pek dağınık bir haldedir. Ayni zamanda elinizdeki kuvvete de faik değildir... Derhal Kafkasyaya giriniz. Karsı, zaptediniz. Biz, Batumla Potiyi tehdit edip duruyoruz. Ve sizin taarruzunuzu kolaylaştırıyoruz. Hareketi, geciktirmeyiniz. İstersenız size, obüs bataryaları da gönderebiliriz..) diye bir an evvel taarruza geçilmesini istiyordu.

Hasan İzzet Paşa ise, elindeki ordunun mühim noksanlarını dizip döküyor:

(Ben, bu orduyu durduğu yerde bile besliyemiyorum. Büyük bir hareket karşısında, iaşe ihtiyacını nasıl temin edeceğim... Askerin sırtında paltosu, ayağında çizmesi yok. Karnı aç, yalın ayak, sırtı çıplak askerle, Kafkasya istilâ edilebilir mi?..)

Diye, bulunduğu müşkül vaziyeti izah ediyordu.

Enver Paşa, artık kızmıya başlamıştı. Ordu kumandanına çektiği 30 Teşrinievvel 330 tarhili - şifreli - telgrafta; şu meali ihtiva eden satırlar vardı:

(Elinizde, dört aşiret süvari fırkası bulunuyor. Bunları, derhal Karabağa, Bakûya, Dağistana saldırın. Taş taş üstünde bırakmasınlar. Demiryollarını bozsunlar. Köprüleri yıksınlar. İstasyonları yaksınlar. Bütün Kafkas halkını ayağa kaldırsınlar. Çar hükûmetinin başını, derde soksunlar. O zaman, siz de rahat edersiniz, biz de...

(Erzakınız mı yok? Kafkasya mâmureleri, ayağınızın dibinde, siz, yalnız süratle hareket etmiye bakın.

Orada, silâh altına alınmamış olan kimselerden niçin istifade etmiyorsunuz?. Onları, niçin boş durduruyorsunuz?.. Nakliyat işlerinde ahaliyi kullanınız. Kendilerine erzak taşıtınız.)

Umumî karargâhtaki Alman zabitlerinin telkinile verilen bu ve daha bunun gibi emirler, lâyıkile gizlenemiyor. Gerek ordu mensupları ve gerek halk tabakası arasında şayi olarak Enver Paşa aleyhinde cereyanlar açılmasına sebebiyet veriyordu.

Başkumandanlığın bu suretle tazyiki nihayet, Köprüköy ricatile neticelendi. Bu da, artık Enver Paşayı fiilen harekete geçmiye mecbur etti.

★

DAMADI ŞEHRİYARÎ, MİRALAY HAFIZ HAKKI BEYİN ENVER PAŞA TARAFINDAN, APANSIZIN KAFKAS CEPHESİNE GÖNDERİLMESİ, BU ZATA KARŞI TERTİP EDİLEN GİZLİ BİR SUİKAST ESERİ MİYDİ?...

Teşrinisaninin 19 uncu günü İstanbulda, kulaktan kulağa bir takım heyecanlı fısıltılar cereyan ediyordu. Ve bu fısıltıların mahiyeti de, çok mühim bir mevzua temas eyliyordu.

Bu gizli rivayetlere nazaran, erkânıharbiyei umumiye ikinci reisi miralay Hafız Hakkı Beyle Enver Paşanın arasında, müthiş bir fikir ihtilâfı zuhur etmiş. Buna da, Enver Paşanın tamamile Almanların tesir ve nüfuzu altına girmesi sebebiyet vermiş...

Hafız Hakkı Beyle arkadaşları, Karadeniz vak'asını, Enver Paşa ile Almanya sefiri Baron Vangenhaym arasında verilmiş bir karara atfediyorlarmış. Enver Paşayı, kendi kendine devletin hayatına tesir göstereçek kararlar vermekle itham eyliyorlarmış. Ve başkumandan vekilinin bu hareketlerine, şiddetle muhalefet göstermek istiyorlarmış.

Başkumandanlık erkânıharbiyesinde, 3 üncü ordunun Ruslara taarruzunu en çok iltizam eden, Enver Paşa ile - ekserisi Alman zabitlerinden mürekkep olan - onun partisi imiş... Hafız Hakkı Bey, böyle bir taarruz hareketinden hasıl olacak felâketi sezmiş. Yanına, erkânıharbiyei umumiye ikinci reisi sanisi kaymakam Bahaettin Beyi alarak Dahiliye Nazırı Talât Beye gitmiş. Enver Paşayı şikâyet etmiş.

Fakat Enver Paşa, Hafız Hakkı Beyin bu şikâyetini derhal haber almış. Ve o anda Bahriye Nezaretinin telefonunu açmış. Şöylece konuşmıya başlamış:

— Alooo!.. Kimsiniz?..

— Cemal Paşa.. ya, siz.

— Ben.. Enver.

— Ne o paşam; bir emrin mi var?

— Evet... Mecidiye kruvazörünün iki saate kadar hareket hazır olmasını istiyorum.

— Nereye gidecek?..

— Karadenize.

— Hayrola. Mühim bir şey mi var?..

— Gece bana gel.. anlatırım.

Enver Paşa, telefonu kapatmış. Bu defa da zile basmış.. İçeri giren emirçavuşuna otomobilinin hazır olmasını emrettikten sonra, yâverlerinden binbaşı Saffet Beyi çağırtmış:

— Ben, doğru konağa gidiyorum. Hafız Hakkı Beyi gör. Derhal konağa teşrif etmesini söyle.

Diye, erkânıharbiye ikinci reisine yollamış.

Hafız Hakkı Bey konağa gelmiş. Enver Paşa kendisini - hiç şaka götürmez bir âmir gibi kabul ederek - karşısına dikmiş. Hiçbir başlangıca lüzum görmeden, şu emri vermiş:

— 3 üncü ordunun vaziyeti, çileden çıktı. Orada, tehlike görüyorum. Derhal gidiniz. Kumanda heyetinin vaziyetini teftiş ediniz. Raporunuzu bana telgrafla göndereceksiniz. Ve orada, emrime intizar edeceksiniz.

Hafız Hakkı Bey, bu emrin ihtiva ettiği mânayı derhal anlamış. Başka türlü cevap vermiye imkân göremediği için:

— Başüstüne efendim. Yarın hareket ederim.

Demiye mecbur kalmış.

Fakat Enver Paşa kaşlarını çatmış:

— Hayır... Vaziyetin, yarına karar beklemiye tahammülü yok. Mecidiye kruvazörü hazırlanıyor. Bir saate kadar hareket edeceksiniz.

Deyince, artık Hafız Hakkı Bey, âdeta şaşalamış.. bunun üzerine aradaki konuşma, şu şekli almış:

— Hay, hay.. bir saate kadar hareket ederim. Şu halde gidip Sultan hazretlerine vedâ edeyim.

— Hayır, hayır... Doğruca gemiye gideceksiniz.. Saraya bir adam yollayınız. Sultan hazretlerine bir mektupla vedâ edersiniz, hem de size lâzım olan şeyleri istersiniz.

— Lâkin.. hiç olmazsa, zatışahaneye arzı vedâ etmeme müsaade ediniz.

Enver Paşa, kısa bir tereddüt devresi geçirmiş. Bileğindeki altın saate göz gezdirmiş:

— Pekâlâ.. zatışahaneye gidiniz. Fakat, tam zamanında gemiye binmelisiniz.

Başkumandan vekilinin hiçbir itiraz kabul etmiyen bu emri karşısında Hafız Hakkı Bey derhal konağı terketmiş. Otomobiline son sürati vererek doğruca Yıldız sarayına gitmiş. Sultan Reşadın huzuruna çıkarak, Enver Paşadan aldığı emri söylemiş. Bu iki yüzlü ve korkak hükümdar, - Başkumandan vekilinin - kendi namına verdiği bu emrin hakikî mahiyetini anlamıya bile lüzum görmemiş. Malûm olan kurnazca siyasetile, işi aptallığa vurmuş:

— Güle güle git; güle güle gel, evlâdım... Ordu kumandanına ve asker evlâtlarıma benden selâm götür. Cümlesinin selâmet ve muvaffakiyetlerine dua ediyorum.

Diye, irade buyurmuş.

Hafız Hakkı Bey; her türlü imkânların iflâs ettiğini görünce, derhal Mecidiye kruvazörüne gitmiş. Oradan, zevcesi Sultana bir mektup yazarak hem vedâ etmiş, hem de çamaşır ve saire istemiş... Fakat, kruvazörün süvarisi aldığı emri harfi harfine tatbik ettiği için, tam zamanında hareket etmiş. Hakkı Beyin çamaşır bavulları, bile, yetişememiş.

Bu rivayeti nakledenler, şahsî mütalealarına da şöylece devam ediyorlardı:

— Enver Paşanın, bu eski ve samimî arkadaşına tertip ettiği ceza, çok ağırdır. Onun, Mecidiye kruvazörü gibi yolsuz bir gemiye bindirilerek İstanbuldan apar topar çıkarıl-

masında, hiç şüphesiz ki mühim bir sebep vardır. Gemi Karadenize çıkıp ta Rus gemilerile karşılaştığı zaman, hiç şüphesiz ki, kaçamıyacak.. ya, harbe mecbur olup batacak.. veyahut ta teslim olacaktır. Her iki ihtimal karşısında Hafız Hakkı Bey, Enver Paşaya muhalefetin cezasını görmüş bulunacaktır.

Diyorlardı.

Asıl dikkate şayan olan cihet şurasıdır ki, bu rivayetler yirmi dört saat zarfında İstanbulun en kuytu köşelerine kadar yayılarak muhtelif akisler husule getirdiği halde, ne başkumandanlık karargâhı, ne hükûmet ve ne de merkezi umumî tarafından tezkip edilmedi. Hattâ bu makamlarda, bundan bahsedilmesine lüzum bile görülmedi.

Ancak, tali ve tesadüf, Hafız Hakkı Beye yardım etti. O, kendisini tehdit eden büyük tehlikeye rağmen, yolda hiçbir ârızaya uğramadan, Trabzon limanına salimen çıkabildi.

★

SARIKAMIŞ FACİASININ MES'ULİYETİ, KİMİN OMUZLARINA YÜKLETİLEBİLİR?...

Biz, münhasıran bir harp tarihi yazmadığımız için cephe hareketlerinin ince tafsilâtına girişmiyeceğiz. Sadece harbin seyrini tebarüz ettiren hâdiselere temas eylemekle aziz okuyucularımızı sıkmada n- esas mevzuumuzun üzerinde yürümiye devam edeceğiz.

Hafız Hakkı Bey; Trabzonda ayağını karaya bastığı zaman, çehresinde en küçük bir teessür alâmeti bile mevcut değildi. En tabiî zamanlarında daima simasında beliren tatlı bir tebessümü, yine tabiî bir şekilde muhafaza etmekteydi.

3 üncü ordu karargâhlarını dolaşırken, çok neşeli görünüyor. Ve pek yakında, Rus ordusunun tamamile ihata ve imha edileceğinden bahsediyordu.

Ordu karargâhı, Köprüköyde idi. Karargâh civarı. bir sefalet mahşeri haline gelmişti... Soğuğun şiddetle hüküm sürmesine rağmen, daha hâlâ kaputsuz ve daha hâlâ yazlık elbise ile gezen efrat titreşiyordu. Ve kâfi derecede gıda alamadıkları için hepsinin yanakları solmuş ve çökmüş görünüyordu.

Köprüköy sırtlarında, Aras derelerinin kayalıklarında büyük bir fedakârlıkla çarpışan efradın o perişan kıyafetler ve o melûl çehrelerle çadırların aralarında dolaşmaları, çok hazin bir manzara teşkil ediyordu.

Umumî karargâhın kaprislerinden memnun olmıyan kumandanlar da âdeta öfkeli bir halde bulunuyorlardı. Ve vaziyetten, acı acı şikâyet ediyorlardı.

Erkânıharbiyei Umumiye ikinci reisi Hafız Hakkı Beyin, çok güler bir yüzle karargâha girmesi, herkesin üzerinde çok iyi bir tesir husule getirmişti. Ordu kumandanından saka neferine kadar her fert, birbirine İstanbuldan gelen bu zatın, artık bir anda vaziyeti ıslah edivereceğine hükmetmiş.. bundan dolayı bütün karargâhı coşkun bir sevinç kaplayıvermişti.

Hafız Hakkı Bey, gülüyor.. söylüyor, kumandan ve zabitleri toplıyarak yakın günlerde yapılması - umumî karargâhça tasavvur edilen hareketler hakkında âdeta konferanslar veriyor:

Derken, kendi düşüncelerile Enver Paşanın düşünceleri arasında ihtilâf mevcut olan bir zata benzemiyordu.

Hafız Hakkı Bey teftişlerini süratle bitirdi. Erzuruma gelerek, teftiş raporlarını şifreli bir telgrafla Enver Paşaya bildirdi... Ertesi gün, Başkumandan vekilinden, şu iki emir geldi:

1 — 10 uncu kolordu kumandanı Ziya Paşa, emir ve kumandayı, erkânıharp miralayı Hafız Hakkı Beye tevdi edecektir.

2 — Hafız Hakkı Beyin rütbesi, mirlivalığa terfi edilmiştir.

Bu emirler, yalnız karargâhta değil, hattâ bütün ordu mıntakasında o derece derin bir hayret uyandırdı ki, herkes ne söyliyeceğini ve nasıl düşüneceğini şaşırdı. Çünkü, harbe henüz başlandığı halde, 9 uncu kolordu kumandanı Ahmet Fevzi Paşa tekaüde sevkedilmiş.. 10 uncu kolordu kumandanı Ziya Paşa da birdenbire açığa çıkarılmıştı.

Ahmet Fevzi Paşaya, çok ağır bir haksızlık edildiğinden bahsolunuyordu. Ziya Paşaya yapılan muameleyi izah için de, tek bir söz söylenemiyordu.

10 uncu kolordunun yeni kumandanı Hafız Hakkı Paşa, ordu karargâhına geldiği ilk günlerdeki sempatiyi birdenbire kaybedivermişti. Ziya Paşanın maruz kaldığı felâket, onun verdiği teftiş raporuna atfedilerek âdeta herkesin içine bir ürkeklik gelmişti.

Orduda, artık hiç kimse mevkiinden emin olamıyordu. (Damat Şehriyarî, (Erkânıharbiyei umumiye reisi sanisi) (Enver Paşanın samimî dostu) olmak itibarile şahsî nüfuzu, resmî memuriyetinden daha çok üstün olan yeni 10 uncu kolordu kumandanının kısa bir emirle ordu kumandanlığına sıçrayıvermesi pek mümkün görülüyor.. karargâhların kuytu köşelerinde, 3 üncü ordunun meçhul bir şeamete doğru kayıp gittiğinden bahsediliyordu.

★

CEMAL PAŞANIN KARŞILAŞTIĞI BİR SÜRPRİZ...

Harbe girişin üzerinden, tam on beş gün geçmişti... O sırada ayağında bir çıban çıkarmış olan Enver Paşa, Nişantaşındaki konağında yatıyordu. Ve sabrsızlkla, Bahriye Nazırı ve 2 inci ordu kumandanı - Cemal Paşayı bekliyordu.

Cemal Paşa, Enver Paşa tarafından (pek acele) kaydile dâvet edilmesine rağmen, Nezaret dairesindeki işlerini çabuk bitirip gelememişti. Buna binaen Enver Paşanın yattığı odaya girer girmez geç kaldığından dolayı özür diledi. Sonra da, meraklı bir tavırla:

— Hayrola. Yeni bir şey mi var?..

Dedi.

Enver Paşa evvelâ, umumî vaziyet hakkında bir hülâsa yapmakla söze başladı. Sonra, asıl maksadına geçerek tasavvurlarını şöylece anlattı:

— Azizmi, Cemal Paşa!.. Süveyş kanalı üzerine bir taarruz hareketi tertibini düşünüyordum. Bu hareketle, İngilizleri Mısırda oyalayarak, Çanakkaleye bir ihraç kuvveti göndermelerine mâni olmak istiyordum. İki aydanberi, bu işle meşgul oluyorum. Miralay Mersinli Cemal Beyin kumanda ettiği 8 inci kolorduyu, bu vazifeye memur ettim. Almanlar, bu hareketin yapılmasına son derecede ehemmiyet veriyorlar. Ve bir an evvel tatbika geçilmesini istiyorlar... Halbuki, Suriyenin vaziyeti, malûm. Arap ihtilâlcileri, gizliden gizliye faaliyetlerine devam ediyorlar. Ve her fırsattan istifade ederek bizi muvaffakiyetsizliklere uğratmak istiyorlar. Buna binaen, Süveyş kanalı üzerine yapacağımız hareketi muvaffakiyetle neticelendirebilmek için kuvvetli bir şahsiyete ihtiyaç var. Düşünüyorum ki.. zatıâliniz bir fedakârlık ihtiyar buyursanız.. Dördüncü ordu kumandanlığını uhdenize alsanız... hem kanal seferini matlûb vechile neticelendirirsiniz. Hem de, Suriyedeki emniyet ve âsayişi temin edebilirsiniz... Acaba bunu teklife cesaret edebilir miyim?

Cemal Paşa, tam bir sükûnetle dinlediği bu sözlere, derhal şu cevabı verdi:

— Benim icraat kabiliyetim vatanın neresinde faydalı olabilirse, oraya gidip hizmet etmeyi, en mukaddes vazife

bilirim... Dördüncü ordu kumandanlığını büyük bir şükran ile kabul ediyorum. Ve bir iki gün zarfında, harekete hazır bulunacağımı vâdeyliyorum... Ancak.....

Cemal Paşanın, bu çetin vazifeyi derhal kabul etmesinden memnun olan Enver Paşa, bu (ancak..) kaydi karşısında, birdenbire kaşlarını çattı. Cemal Paşanın, birtakım şartlar koyacağını anlamıştı.

— Ancak.. ordu kumandanlarının kanunen haiz oldukları serbestiye sahip olacağım.

Enver Paşa, hemen cevap verdi:

— Hay, hay...

— Sonra.. Bahriye Nazırlığı, yine uhdemde kalacak. Orada bulunduğum müddet zarfında, Vekâleti bizzat siz deruhde edeceksiniz.

— Pekâlâ... Daha?

— Nezaretin ıslâhat işlerinde benim reyim ve muvafakatim alınmadıkça, hiçbir şey yapılmıyacak.

— Buna da söz veriyorum.

Pazarlık bitmişti. Ve Cemal Paşa, artık İstanbulu terkederek bir iki gün zarfında Suriyeye gidecekti.

Bu havadis yıldırım süratile İstanbulun her tarafına yayılmakta gecikmedi. Bu, öyle mühim bir sürpriz idi ki, bütün işitenleri derin hayretlere garketti. Nitekim Cemal Paşa bile, böyle bir teklif ile karşılaştığımdan ve bu teklifi de derhal kabule mecbur kaldığından, bizzat kendisi de hayretler içinde idi.

Bu havadis şayi olur olmaz, derhal hararetli bir dedikodu başladı. Bu dedikoduya iştirak edenlerin arasında, karargâhı umumiye, hükûmet mahfillerine ve merkezi umumiye mensup olanlar da vardı. Bunlar, hemen hemen birbirinden farklı kelimelerle:

— Eh... Hafız Hakkı gibi, Cemal Paşa da gürledi, gitti. Anlaşılan Enver, karşısında dimdik duran hiçbir baş istemiyor.

Diyorlardı.

★

CEMAL PAŞA'NIN PARLAK NUTKU, ACABÂ KEYFİNDENMİ, YOKSA ZORUNDAN MI İDİ?...

Hafız Hakkı Paşanın 3 üncü ordu karargâhında, göründüğü gibi, Cemal Paşa da - görünüşe nazaran - büyük bir beşaşet içindeydi. Dört gün zarfında karargâh heyetini hazırladı; Başkumandanın karşısında dikilip askerce bir selâm verdikten sonra:

— Harekete âmadeyim.

Dedi... Hakikati söylemek lâzım gelirse, bundan başka da yapılacak hiçbir şey mevcut değildi.

Harbin ilân edildiği gündenberi Padişaha, veliahde ve bütün saltanat hanedanına kafa tutan, hele Babıâli ve Merkezi umumî kuvvetlerini hiçe sayan genç diktatörün herhangi şekilde olursa olsun, emrine muhalefet edilemiyecekti.

Bunu herkesten evvel Cemal Paşa takdir etmişti. Çünkü, Enver Paşanın emrini telâkki ettikten sonra, doğruca Babıâliye gelen Cemal Paşa Dahiliye Nazırı Talât Beyle karşılaştığı zaman aralarında şu kısa muhavere geçmiş:

— Eh.. Allaha ısmarladık, Talât.

— Hayrola. Nereye?

— Suriyeye... Senindkinden emir aldım.

— Demek ki, gidiyorsun?..

— Başka ne yapabilirim.

Evet... Başka ne yapabilirdi?.. Eğer Enver Paşa, karşısında dimdik duran başları birer birer eğmiye karar verdiyse, buna mâni olacak hiçbir kuvvet mevcut değildi.

Başkumandan vekili, askerce emir veriyordu. Bu emir, askerce ifa edilecekti. İtiraz edenler, harp kanunları mucibince derhal bir divanıharbe verilir. Kısa bir sorgudan sonra, hemen bir manga askerin karşısına geçirilebilirdi... Mademki ölüm, herkes için bu kadar yakındı. Hiç olmazsa yiğitliğe leke sürmeden; kahramanca vazife başına gitmek, herhalde akıllılık olacaktı.

Cemal Paşa, herşeyden evvel şunu anlamıştı ki, kendisine vazife olarak tevdi edilen (Kanal seferi), mutlaka yapılacaktı.

Çünkü, umumî karargâh harekât şubesi müdürü kaymakam fon Kres Bey tarafından düşünülen ve Alman karargâhı umumîsine arzedilen.. orada hararetli bir tasvibe mazhar olduktan sonra tatbiki Enver Paşadan beklenen bu hareket, genç başkumandan vekilinin dimağında da parlak bir zafer gayesi halini almıştı.

Enver Paşa, bu gayeyi temin etmek için;

1 — 8 inci kolorduyu, bu işe tahsis etmişti.

2 — Fon Kres Beyi, bilhassa bu işle meşgul olmak için - 8 inci kolordu erkânıharbiye riyasetine tayin ederek Şama göndermişti.

3 — Âyan meclisi âzasından Suriye eşrafından Abdurrahman Beyle yine Suriye eşrafından Tetkiki Müellifatı Ser'iyye meclisi reisi Şeyh Esat Şakir Efendi, Bedevî Arap kabilelerinden gönüllü tedariki için Şama gitmişlerdi. Bunlara, Harbiye Nezareti makam yâverlerinden binbaşı Mümtaz Beyle, İstanbulda bulunan bazı Arap asilzadeleri de refakat etmektelerdi.

4 — Dördüncü ordu kumandanılğının emrine,(yedi milyon altın) ilra tahsis edilmişti. Enver Paşa tarafından

Cemal Paşanın şahsına tevdi edilmiş olan bu gizli tahsisat, tamamile kanal seferine sarfedilecek.. muvaffakiyeti temin etmek için, bunun sarfında hiçbir kayıt ve şart gözetilmiyecekti.

Son derecede zeki bir zat olan Cemal Paşa Enver Paşanın maksadını derhal anlamıştı. Buna binaen onun verdiği emri derhal kabul etmek suretile mevkiini kurtardığı gibi, ayni zamanda ifa edeceği vazife de pek şerefli olacaktı. Balkan harbinden sonra (Edirne fatihi) ünvanını o tarihte kaymakam olan - Enver Beyle paylaşmıştı. Şimdi de - eğer kısmet olursa (Mısır fatihi) ünvanını, başkumandan vekili Enver Paşa ile paylaşacaktı.

Cemal Paşa, içinden duyduğu menfi cereyanı, büyük bir meharetle gizliyordu. Ve bunun aksine olarak, bir Mısır fatihine yakışacak derecede kahramanca heyecan gösteriyordu.

330 senesi Teşrinisani ayının 21 inci günü Haydarpaşa garı, hıncahınç paşalar, zabitler ve askerlerle dolmuştu. Bugün Cemal Paşa, parlak ve şerefli vazifesine mütevecciben hareket ediyordu.

Harbiye ve Bahriye Nezaretlerindeki bütün ümera ve zabitanla devlet erkânı ve merkezi umumî âzaları, kâmilen Cemal Paşayı teşyie gelmişlerdi. Bu parlak merasime iştirak edemiyen bir kimse varsa o da, yalnız Enver Paşa idi. Çünkü ayağındaki çıban potin giymiye değil, yürümiye bile müsait değildi.

Trenin hareket zamanı yaklaşınca, ateşli nutuklar da başlamıştı. Bu nutukların içinde, insanı cidden heyecana düşürecek dereede müessir olanları da vardı.

Nitekim, bizzat Cemal Paşa, büyük bir heyecana kapıldı. O dik ve gür sesile mukabil bir nutuk söyledikten sonra, nihayet:

— Vazifemin yüksekliğini bildiğim kadar, onun fevkalâde müşkütla icra edilebileceğini de takdir ediyorum. Ve bunu tamamile idrâk etmiş olduğum halde yola çıkıyorum. Fakat ne olursa olsun, bu vazifeyi ifa edeceğim. Hiçbir an, azmime halel getirmiyeceğim... Eğer bu vazifenin icabından olarak şayet ben.. ve maiyetime verilen kahramanlar, kanala yapacağımız hücumda muvaffak olamıyarak cesetlerimizi kanalın sularına dökmüş olursak, arkada kalan vatanperverler, cesetlerimizin üzerinden kanalı geçsinler. Ehli İslâmın sarih malı olan Mısırı, yabancıların tasallutundan halâs eylesinler.

Diye bağırdı.

Cemal Paşanın bu nutkunu, lokomotifin uzun düdük sesleri ve sürekli alkışlar arasında:

— Uğurlar olsun.

Sadaları.. Bahriye bandosunun çaldığı (Ey Gaziler...) havasının hazin nağmeleri takip etti.

Tren, hafif hafif sarsılarak ağır ağır tekerlekleri üzerinde kayarken, bu meşum hava, bütün hüzün ve melâlile devam ediyordu. Ve bütün mağlûp olduğumuz harplerde olduğu gibi, bu defa da dinliyenlere göz yaşları döktürerek, Türk varlığını yeni bir felâkete doğru sürüklüyordu.

★

İSTANBUL, HARP HALİNE BİR TÜRLÜ ALIŞAMIYORDU..

Seferberliğin epeyce uzun sürmesi, harp ilânının halk üzerinde büyük tesirler yapmıyacağını zannettiriyordu. Fakat harp o kadar birdenbire patlamıştı ki, birçok kimseler harp haline kolayca alışamıyor.. umumî hayatta göze çarpacak derecede bir yadırgama hissediliyordu.

İstanbul halkını telâşa düşüren, bilhassa Boğazlardı. O tarihte Boğazlar tamamile kapalı olmadığı için, herkes biliyordu ki, gerek Akdeniz ve gerek Karadeniz, kâfi derecede tahkim olunmamıştı. Buna binaen, müttefik donanmanın zorlu bir hücumla Akdeniz boğazından girebileceğine inananlar vardı.

Birçok zayıf imanlı ve korkaklar, gecenin derin sessizliklerinde, Çanakkale istikametinden top sesleri geldiğini iddia ediyorlar.. hayallerinde canlandırdıkları bu sesleri dmağlarında bir kat daha büyülterek yine kendileri gibi zayıf imanlı ve korkaklara endişe veriyorlardı.

Fakat halkın en büyük endişesi, geçim meselesiydi. Zarurî ihtiyaçlara ait şeylerin fiyatları, hissedilir derecede yükselmişti.

Piyasadan ilk defa olarak şeker kaybolmuştu. Artık o devrin muhtekirleri ve istifçileri de harekete geçmiş bulunuyordu. Fakat şu hakikati de söylemek lâzımdır ki, o devrin muhtekirleri ve istifçileri, bugünküler kadar alçak ve zalim değillerdi. İhtikâr işlerinin önüne geçmek için hükûmetin henüz ciddî tedbirler almamasına rağmen, yüzde on beş veyahut yirmi derecesinde kârla iktifa etmektelerdi...

Muhtekirler; halkın keselerine saldırmadan evvel, birbirlerinin gırtlaklarına sarılmışlardı. Büyük firmalar, rekabetle birbirlerini yıkıp devirmek ve o sayede piyasaya hâkim olmak istiyorlardı.

Harp ticareti işlerinde henüz acemi olan bir kısım muhtekirler, mevcut şekerleri toplıyarak istife koyar koymaz, bunlardan daha kurnaz olanlar derhal aralarında bir grup yapmışlar, Avusturyadan vagonlar dolusu şeker getirtmiye başlamışlardı.. İstanbulda şekersizlik, bir haftadan fazla devam etmedi. Birdenbire piyasaya külliyetli miktarda şeker dökülüverdi. Okkası (1- elli kuruşa satılan bu şeker, halkın ihtiyacını tatmine kâfi geldi.

Et, ekmek, pirinç ve saire gibi gıda maddeleri de tedricen yükseliyordu. Anadolunun bütün nakil vasıtalarının askerî sevkiyata tahsis edilmesine rağmen, İstanbulda iaşe buhranından korkulmuyor.. şehrin ihtiyacını karşılıyacak kadar iaşe maddeleri bulunuyordu.

Böyle olmakla beraber, halk arasında da istifçilik duyguları belirmiye başlamıştı. Bazı evhamlı kimseler, vaziyetin sıkısması ihtimalini nazarı dikkate alarak, evlerinde âdeta küçük bir depo tesis ediyorlardı.

Hükûmet, evvelâ buna mâni olmak istemişti. Fakat sonra; halkın biriktirdiği şeylerin yine halk tarafından istihlâk edileceği düşünülerek bu harekete müdahaleden vazgeçildi.

İstanbul halkının başlıca endişeleri, şu noktalar üzerinde toplanıyordu:

1 — Acaba, Çanakkale Boğazının tahkimatı, bir an evvel bitecek mi?

2 — Harp, uzun sürecek mi?.

3 — Hükûmet bu harbi muvaffakiyetle idare edip, zaferle bitirebilecek mi?..

Enver Paşa, Çanakkale Boğazındaki tahkimatın kuvvetlendirilmesine her şeyden fazla ehemmiyet veriyordu. Almanya ve Avusturyadan da mütemadiyen yardım görüyordu. Vakıâ yapılan tahkimat, henüz tamamile ikmal edilememisti. Lâkin herhangi bir düsman donanmasının da, kolay kolay boğazdan geçemiyeceğine az çok bir kanaat gelmişti.

Harbin pek uzun süreceği de ümit edilmiyordu. Hattâ salâhiyettar hükûmet erkânı tarafından bile:

— Bu harp, kanlı bir sağnak gibi çabuk gelip geçecektir.

Deniliyordu.

Hükûmetin bu harbi muvaffakiyetle idare edip edemiyeceği meselesine gelince.. işte bu noktada, fikirler çatallanıyordu. Çünkü, henüz göz önünde duran Balkan harbinin feci âkibeti, herkesi haklı olarak endişeye düşürüyordu.

Balkan harbini, iki zümre idare etmişti. İlk devreyi idare edenler, mutlakiyet devrinin ricalini teşkil eden devlet adamları ve eski kumandanlarla bunlar üzerinde tesir yapan - Hürriyet ve İtilâf, ısrar, ademi merkeziyet, ahali ve saire gibi - muhteris fırkacılardı. Bunlar, harbin ilk gününden itibaren hatadan hayata düşmüşlerdi. Düşman ordularını İstanbul kapılarına kadar getirdikten sonra da kabahati orduya yükletmek istemişlerdi.

Bu vaziyetten müteessir olan İttihatçılar, kuvvetli bir darbe ile hükûmeti ele almışlar.. harbin ikinci kısmını idareye başlamışlardı. Fakat, son derece bozuk olan vaziyeti ıslah etmiye ve ciddî bir muvaffakiyet temin eylemiye muvaffak olamamışlardı.

Şimdi girişilen harp, Balkan harbile kıyas kabul edemiyecek derecede mühimdi. Balkan harbinin en son ve en şiddetli devresi, sadece bir Çatalca cephesine inhisar ettiği halde, bu yeni harp başlar başlamaz, birdenbire muhtelif cepheler açılıvermişti.

Daha dün, uzunluğu yüz kilometre bile bulmıyan Çatalca cephesinde muvaffak olamıyanlar bugün, Osmanlı hudutlarını nasıl koruyabilecekler.. o uçsuz bucaksız hudutlara karalardan ve denizlerden açılacak cepheleri nasıl idare edip te bir muvaffakiyet temin eyliyebileceklerdi?.

Maamafih İttihatçılar, kendilerine güveniyorlardı. Ve, kazanılacak muvaffakiyet pahasına olarak ta hayatlarını ortaya atmaktan çekinmiyorlardı. Ayni zmanda, kendi azim

ve imanlarına nasıl güveniyorlarsa, Alman ordularının da, şarktaki ve garpteki düşmanlarını tepeliyerek harbi zaferle bitireceklerine öylece inanıyorlardı.

Fakat İstanbulda öyle bir zümre vardı ki, bunlar, harbin uygun bir şekilde idare edileceğine emin olmadıkları gibi, zaferle biteceğine de kani değillerdi. Bu zümre, idarei örfiye korkusundan birer köşeye sinmiş olan muhaliflerdi. Tabiîdir ki, bunların kanaatleri, hiç bir hesap ve kitaba istinat etmiyordu. Bu menfi düşünceler, sadece kıskançlığa dayanıyordu.

Vakıâ bu muhalifler, darağaçlara çekilmekten veyahut Kâğıthanede kurşuna dizilmekten korkarak artık fesatçılıktan vazgeçmiş gibi görünüyorlardı. Fakat her fırsattan istifade ederek, saf ve cahil halkın derin bir tevekkülle hükûmete bağlanmış olan vicdanlarına, damla damla zehir katmaktan da geri durmuyorlardı.

★

ÇANAKKALENİN İLK GÜNLERİ...

Herkes nasıl düşünürse düşünsün ve ne söylerse söylesin.. hâdisat, bir an bile durmadan yürüyordu. Ve bu arada, İstanbul halkının en büyük endişesini de, Çanakkalede geçen hâdiseler teşkil ediyordu.

Vakıâ burada geçen harp vak'aları, henüz büyümemişti. Fakat asırlardanberi Osmanlı paytahtını muhafaza eden bu mühim geçidin, bir anda korkunç bir ateş volkanı haline gelivermesi muhtemeldi... Buna binaen İstanbuldakilerin gözlerini Çanakkaleye dikmeleri sebepsiz değildi.

Hükûmet, 12 Ağustos 1914 de bitaraflığını ilân etmekle beraber, derhal her tarafta müdafaa tedbirleri almıya teşebbüs etmişti. Bu arada ilk iş olarak da Çanakkale boğa-

tanın iki yerinde torpil tarlası vücude getirildi. Ayni zamanda da Gelibolu mıntakasında bulunan 9 uncu fırka, seferber edildi. Bu fırkanın kumandanı olan Cevat Paşa, iki piyade alayı ile iki sahra topçu taburunu boğazın Adalar denizi cihetine ve ileri hatta yerleştirdi. Bu suretle ilk müdafaa tertibatını alan Cevat Paşa, 19 Ağustos tarihinden itibaren, Çanakkale müstahkem mevki kumandanlığını da deruhte etti.

Cevat Paşanın bu ilk müdafaa hazırlıkları, düşman donanmalarının şiddetli bir taarruzuna mukavemet edebilecek derecede değildi. Nitekim, (Goben) ile (Breslav) gemilerini takip eden İngiliz Amirali Tropiç filosunu eğer biraz zorlamış olsaydı, boğazın vaziyetini endişe edilecek derecede sarsabilirdi.

Fakat İngiliz Amirali, boğazdaki torpil tarlalarından ve denizaltı lâğımlarından korkarak, ileri gidemedi. Yalnız Boğaziçini tarassut ile iktifa etti.

Osmanlı Alman ittifak muahedesi akdedildikten sonra, Babıâli ile İngiltere ve Fransa arasındaki gerginlik de artmıya başlamıştı. İngiltere hükûmeti, her ihtimali nazarı dikkate alarak, (Limni) adasındaki (Mondros) limanını kendisine deniz üssü yaptı. Akdeniz donanmasından bir filo ayırdı. Visamiral Garden'in kumandasında bulunan bu filo Mondrosa yerleşerek boğazı âdeta abluka altına aldı.

Hükûmet, bu ablukaya ehemmiyet vermedi. Umumî karargâh, telâşsız bir halde, tahkimat işlerine devam etti. 1914 Teşrinievveli nihayetinde, Gelibolu havalisinde, 5 ci ordu toplanmış bulunuyordu. Marmara denizi limanlarında da, 30 bin kişilik bir kuvveti derhal İstanbuldan boğaza nakledebilecek deniz vasıtaları hazır duruyordu.

Alman Amirallerinden Ozedum, Çanakkale boğazının kumandanlığını deruhte eylemişti. Boğazın tahkimat işle-

rine de, Alman miralayı Deber memur edilmişti. Almanyadan mühendis, topçu, mütehassıs deniz ameleleri geliyor, boğazın tahkimatı her gün biraz daha kuvvetleniyordu.

Şu hakikati de söylemek lâzımdır ki, Almanlar bu tahkimata güvenemiyorlar, boğazın emniyetle müdafaa edilebileceğine kat'î bir kanaat gösteremiyorlardı. Hattâ, bu düşüncelerini saklamıya lüzum bile görmeden;

— Düşman donanmasının boğaz önünde görünmesile içeri girmesi, bir olacaktır. İhtimal ki, düşman gemilerinin girdiğini haber veren telgraftan evvel, bizzat düşman Amirali ile karşılaşacağız.

Demekten bile çekinmiyorlardı.

Almanların bu itimatsızlığı yalnız hükûmetin değil, hattâ karargâhı umumînin bile endişesini mucip olmıya başlamıştı. Bu itibarla, Çanakkale bombardımanlarından ürken bir kısım İstanbul halkının telâş göstermesi haksız addolunamazdı.

Halbuki yapılan tahkimat, boğazı bir hayli kuvvetlendirmişti. Ve dokuz torpil hattı tesis edilmişti. Aynı zamanda, boğazı geçmiye teşebbüs eden düşman gemilerini makas ateşi ile durdurabilecek tabyalar yapıldığı gibi, bataryaların mevkilerini sık sık değiştirebilmeleri için muhtelif tebdil mevzileri, gizli amplasmanlar, düşman mermilerinden müteessir olmıyacak cephane mahzenleri, birçok sıçan yolları vücude getirilmişti.

23 Teşrinisani 1914 gününe kadar İngiltere hükûmeti, boğaza taarruz edip etmemek hususunda henüz bir karar vermemişti. Buna binaen, 20 Teşrinievvel 330 günü boğaz ağzındaki tabyaları 10 dakika kadar bombardıman eden İngiliz donanması böylece harbi fiilen ilân ettikten sonra tam 6 Şubat gününe kadar boğazda hiçbir harp faaliyeti görünmedi. Günler, sükûnetle geçti. Ve bu sük net de, Kaf-

kas cephesinde, (Sarıkamış) harbi başlayıncaya kadar devam etti.

★

(SARIKAMIŞ FACİASI NASIL BAŞLADI.. NASIL BİTTİ?..)

İdare hatâları yüzünden, Umumî Harbin en acıklı bir faciasını teşkil eden Sarıkamış felâketine temas etmeden evvel, Kafkas cephesinin umumî vaziyetine göz gezdirmek, faydalı olacaktır.

Evvelâ şu hakikati kabul etmek lâzımdır ki, harp resmen başlamadan çok evvel, hudut müsademeleri eksik değildi. Çar ordusuna dayanan Ermeni çeteleri vakit vakit Osmanlı hudut karakollarına baskın teşebbüslerinde bulundukları gibi, - merkezi umumî âzasından doktor Bahaettin Şakir Beyin kumandasındaki teşkilâtı mahsusa efradı da arada sırada Rus hudutlarını tecavüz ederek müsademelere sebebiyet vermektelerdi.

Fakat birdenbire parlayan bu ateşler, çarçabuk sönüyordu. Çar hükûmeti Alman ordularının hücumlarile pek fazla meşgul ve Osmanlı hükûmeti de henüz seferberliğini ikmal etmediği için bu müsademelere her iki taraf da ehemmiyet vermiyor, bu küçük hâdiseler, derhal kapanıp gidiyordu.

Lâkin, her iki tarafın keşif faaliyeti, ehemmiyetle devam ediyordu. Çar hükûmetinin Kafkas orduları başkumandanı, hudut gerilerinde kullandığı casuslarla, 3 üncü ordunun hazırlıklarını muntazaman haber alıyordu.

3 üncü ordunun istihbarat işleri de fena gitmiyordu. Doktor Bahaettin Şakir Beyin kumandasındaki teşkilâtı mahsusa efradından mürekkep küçük çetelerle (fedai) za-

bitlerin emrinde bulunan süvari müfrezeleri, gizlice hudutlardan geçiyorlar, Çar ordusunun gerilerine düşüyorlar, düşmanın mevcutlarile depoları hakkında kıymetli malûmat getiriyorlardı.

Ordudaki Türk efradın manevî kuvveti çok yüksekti. Bunların hepsi de, seferberliğin pek uzun sürdüğünden şikâyet ederek, artık harbe girmiye taraftar görünmektelerdi. Ancak, Irak cephesinden gelen Arap efrat vaziyete bir türlü ısınamamışlardı. Sırtlarındaki incecik elbiseler - ve hattâ, millî elbiseleri olan - uzun etekli entarilerden başka giyecekleri olmadığı için soğuğa dayanamıyorlar, harbe girmiye de pek iştaha beslemiyorlardı.

Nizamiye kıt'alarının zabitleri (mükemmel evsafa malik bulunuyorlardı. Ve hepsi de, zaferden emin görünüyorlardı. Ancak, yüksek kumanda heyetinin arasındaki ittihat ihtilâfından endişe ediyorlardı.

19 Teşrinievvel sabahı Ruslar, (İşhan) dan, (Beyazıd) a kadar uzayan 300 kilometrelik cephenin muhtelif yerlerinden taarruza geçmişlerdi. Ve karşılarında zayıf buldukları noktalardan epeyce ilerlemişlerdi.

Fakat düşmanın bu hareketi, bir muvaffakiyet sayılamazdı. Karakilise, Günek, Pitker ve sairedeki hudut taburları biraz sarsılmak ve hattâ dağılmakla beraber, küçük kıt'a kumandanları ne yapacaklarını biliyorlardı. Ve çarçabuk, dağılan efradı toplayarak vaziyete hâkim olmuşlardı.

Ordu kumandanı, derhal (15) numaralı emrini neşretmişti. Fakat bu emir, kolordu ve fırka kumandanlarile erkânıharbiye heyetleri tarafından vaziyete uygun telâkki edilmedi. Ve hoş görülmedi.

Karargâhlarda, ordu kumandanının bu emri münakaşa ediliyordu. Ve bunda şu iki büyük hatâ görülüyordu:

1 — Hiçbir lüzum ve mecburiyet yokken 11 inci kolorduyu geri çekmemek lâzımdı. Bu kolordu, orada kalmalı

ve bütün kuvveti 1300 kılıçtan mürekkep olan 2 inci nizamiye süvari fırkası tarafından, himaye olunmalıydı.

2 — 9 uncu kolordunun 17 inci fırkası, daha hâlâ Erzuruma celbedilmemişti. Ordu, bu fırka için düşündüğü manevrayı, ancak çetelere yaptırabilecekti.

Bu tenkitler devam ederken, ordu kumandanı, 9 uncu kolordu kumandanı Ahmet Fevzi Paşaya bir emir gönderdi. Bu emirde:

(Şaşovacık havalisinde toplanacak olan 17 inci fırkanın, Dumlu dağlarını şarka geçerek Kızılkilise havalisinde düşmanın cenah ve gerisine sevkedilmesi ihtimali) ni bildirmişti.

Fakat bu emri tatbik etmek, kolay bir iş değildi. Çünkü, 17 inci fırkanın zabitan ve efradı cesur ve çok iyi yetiştirilmiş olmakla beraber, dağlar ve yollar tamamile karla kapanmıştı. Efrat ve hattâ zabitler bile, tabiatın, o çetin arazinin mânialarını yenebileçek vasıtalara malik bulunmuyorlardı.

Maamafih kolordu kumandanı Fevzi Paşa bu müşkül vaziyet karşısında en küçük bir yılgınlık eseri göstermeden, ordu kumandanının emrini derhal kabul etti. Ve tatbikata geçti.

Halbuki, 17 inci fırkanın 51 inci alayı İspirden Kaşimşada gelirken son derecede sıkıntı çekmiş.. cebel topçusu, tamamile karlarla kapanmış olan yolları ve geçitleri buluncaya kadar, âdeta perişan bir hale gelmişti. Şimdi ise, yine karlarla mestur olan dik ve yalçın kayalardan mürekkep dağları aşarak, garpten şarka geçecekti.

9 uncu kolordu bu müşkül vaziyeti yenebilmek için çareler düşünüp dururken, ordu kumandanı, 23/24 gecesi saat 1,30 da, 11 inci kolordu kumandanına da (mahrem) bir

emir gönderdi. Bu emir mucibince kolordu, derhal taarruza geçecekti.

Karargâhlarda, yine bir hoşnutsuzluk başladı. Erkânıharbiye heyetlerile ordu kumandanının düşünceleri ayrılmıştı:

— Bu emir, 11 inci kolordunun faydasız yere parçalanmasına sebebiyet verecek.. kıt'alar, ayrı ayrı eriyip gidecek.

Diyorlardı.

Şimdi, 11 inci kolordu kumandanı, Galip Paşa da müşkül bir mevkide kalmıştı. Çünkü ordu kumandanı Hasan İzzet Paşa düşmanla harbi, Erzurumun şarkında kabul etmek fikrinde idi. Buna binaen 11 inci kolordunun derhal Erzurum istihkâmlarına ricat etmesi için emir vermişti. Ve bu emir de tatbik edilmişti.

Halbuki, üç gün sonar verilen yeni emir mucibince kolordu tekrar harekete geçecek.. Hasankale ve Köprüköy istikametinde ilerliyecek.. o havaliye yayılmış olan düşmana taarruz edecekti.

25 Teşrinievvelde, kolordu düşmanla temasa geldi. O gün öğle vakti düşman kıt'aları birdenbire - âdeta baskın şeklinde - kolordunun kıt'aları üzerine atıldılar. Yorgun efradı fena halde hırpalamıya başladılar. Ve ayni zamanda, kıt'alar arasında panik husule getirecek vasıtalar da buldular.

Kısa bir zaman için, mühim bir sarsıntı husule geldi. Fakat Galip Paşa, karargâhının müessir olması sayesinde, derhal vaziyete hâkim olarak bozgun vaziyeti çarçabuk ıslah etti. Kıt'alarını tam bir disiplinle harbe sevkederek düşmanı birkaç kilometre ricate mecbur edecek derecede bir muvaffakiyet bile gösterdi.

Bu vaziyet karşısında taarruza devam etmek lâzımdı. Nitekim, İstanbuldaki umumî karargâhta ve Enver Pa-

şada da - ayni kanaat vardı... Fakat ordu kumandanı yine fikrini değiştirmişti. Ve kendisine:

— Düşman, henüz kuvvetli bir halde değildir. Ayni zamanda, tereddüt içindedir. Bu fırsatı kaçırmıyalım, taarruza devam ederek, ricat eden düşman kıt'alarının peşlerini bırakmıyalım.

Diyen 11 inci kolordu kumandanı Galip Paşaya:

— Hayır!.. Ben, Erzurum istihkâmlarına kadar çekileceğim. Kat'î muharebeyi, müstahkem hatların önünde neticelendireceğim.

Diye cevap verdi.

Ordu kumandanını bu kararsızlığa düşüren en büyük âmil, ordu erkânıharbiye reisi, Almanyalı Guze Bey olmuştu.

Bu zat. İstanbulda - karargâhı umumî - deki Alman zabitlerinin taarruz fikrine iştirak etmiyor.. orduyu, Erzurum müstahkem mevkiine çekip siperler arkasına yerleştirdikten sonra ve böylece kuvvetli bir müdafaa vaziyetine geçtikten sonra, büyük bir Rus kuvvetini oraya toplayarak sürekli bir kale harbi yapmayı düşünüyordu. Ve bu hareketle de, Alman cephesine yüklenen Rus baskısının biraz hafifleyeceğini ümit ediyordu.

Bu plân tatbik edildiği takdirde, oldukça geniş Türk toprakları, düşman çizmelerile çiğnenecek.. hudutlardan Erzurum istihkâmlarına kadar devam eden sahadaki Türk köyleri silinip süprülecekti. Fakat bu, Almanyalı Guze Beyin umurunda bile değildi. Çünkü onun tek bir maksadı varsa, Alman ordusunun muvaffakiyetine hizmet etmekti.

Görülüyor ki, harp başlar başlamaz, üçüncü ordunun yüksek kumanda heyeti arasında da bir fikir ihtilâfı başlamıştı. Hiç şüphesiz ki bu ihtilâf, orduya pek pahalıya mal olacaktı.

25 Teşrinievvel 330 sabahı başlayan Köprüköy muharebeleri, pek çetin şartlar altında devam etti. 11 inci kolordu, kendisinden beklenen hizmetin, en âzamî derecesini gösterdi.

Büyük bir şeref ve iftiharla kaydetmek lâzımdır ki, 28 inci fırkanın 83 üncü alayı, Ruslar tarafından çok kuvvetli bir surette tahkim edilmiş olan (Çoban Dede) dağına yaptığı hücumla temayüz etmiş, harp tarihimize, yüksek takdirle kaydedilmesi lâzım gelen bir şecaat ve hamaset sahifesi ilâve eylemişti.

Ayni zamanda, 34 ve 18 inci fırkalar da yine mükemmelen tahkim edilmiş olan (Hambeki) tepelerine öyle kahramanca bir saldırış yapmışlardı ki, orada bulunan düşman müdafaa kıt'aları perişan bir halde siperlerini terkederek geri çekilmiye mecbur kalmışlardı.

Taarruzun ikinci günü de (Azaptepe) muharebelerinde 34 üncü ve 17 inci fırkaların hücumları bilhassa kayde şâyandır. Bu iki fırka da, Türk harp tarihine pek şerefli satırlar ilâvesine muvaffak olmuşlardır.

Bilhassa şu cihetî unutmamalıdır ki, bu muvaffakiyetler, pek kolay elde edilmemişti. Hücum kolları, düşmanın yerleşmiş olduğu mükemmel siperlere saldırırlarken, cehennemî mitralyöz ateşleri altında sapır sapır dökülüyorlar, orakla biçilen ekinler gibi yerlere seriliyorlardı... Fakat, bölüklerin cephelerinde açılan gedikler, derhal kapanıyordu. Her şehidin boşluğunu onun bir arkadaşı dolduruyordu.

İşte, Şark cephesindeki muharebelerin birinci devresi, bu suretle bitmiş oldu. 11 inci kolordu, vazifesini tamamile ifa etmiş olduğu için galip bir mevkide bulunuyordu. Hattâ, önüne kattığı düşmanı şiddetle takip için emir bekliyordu.

Evet... Kolordu kumandanının beklediği emir, gelmişti. Fakat bu emir, şu meali ihtiva etmekte idi.

(Yapılan muharebelerde kolordunuz pek çok efrat ve malzeme kaybetmiştir. Noksanlarınızı ikmal etmek için, ricat ediniz).

Emir, emirdi. Tabiîdir ki, itiraz edilemezdi. Kolordu kumandanı Galip Paşa, içi sızlaya sızlaya ricat emri verdi. Kıt'alarını 15 16 kilometre geriye çekti.

Fakat.. bu ihtiyarî ricat, 3 üncü ordunun mukadderatını altüst eden bir hâdise tşkil tmişti. Ve o günden itibaren bu talisiz ordu, için tedricî bir felâket başgöstermişti.

Soğuklar, tahammül edilmez bir şiddetle artmakta devam ediyordu. Barınılacak vasıtalar olmadığı için alayları her gün bir hayli telefat veriyordu... Hastaların geriye gönderilmesi de epeyce güçleşmişti. Namussuz Ermeni çeteleri, yaralı ve hasta nakleden kafileleri pusuya düşürerek imha etmek için faaliyete girişmişlerdi.

Vakıâ cephenin her noktasında, silâhlar susmuştu. Ne Türk ve ne de Rus mevzilerinde, tek tük tüfek, ateşinden başka hiçbir ses işitilmiyordu. Fakat bu matemî sükûnetin, büyük bir fırtına ve hattâ korkunç bir kasırga hazırlamakta olduğunu, hiç kimse tahmin edemiyordu.

Bu sinsi sükûnet, tam bir ay devam etti. Hareketli ve şerefli mevkiinden geri çekilerek atalete mahkûm edilen bu kuvvet, her gü gneçtikçe enerjisini kaybetmekte idi.

Cephe vaziyeti bu merkezde iken kolordu kumandanları ile ordu kumandanı ve ordu kumandanı ile Enver Paşanın arasındaki ihtilâflar artmıya başlamış.. bu içtihat çarpışmaları, artık büsbütün menfî şekillere girerek şifrelerle ve telgraf muhaberelerile hallolunamıyacak bir hal almıştı. Evvelce de arzettiğimiz gibi, Enver Paşa. hakikî vaziyeti öğrenmek için evvelâ Hafız Hakkı Beyi göndermişti.

Ve onun yolladığı teftiş raporunu görüp te ordunun henüz taarruz kabiliyetini tamamile kaybetmediğini öğrenince, derhal İstanbuldan kalkıp Erzuruma gelmiş.. orada da durmayıp hemen Köprüköydeki ordu karargâhına hareket etmiş ve Köprüköye gelir gelmez, bir an bile istirahat etmeden, orduyu süratle teftişten geçirmişti.

Enver Paşanın bu süratli teftişinden de anlaşılıyordu ki, maksadı, hemen taarruza geçmekti. Nitekim teftiş esnasında gösterdiği hareketlerden ve söylediği bazı imâlı sözlerden, genç başkumandanın büyük işlere atılacağı açıkça hissedilmişti.

Kendisine refakat eden erkânıharbiye reisi Branzurt Paşa da pek çalımlı jestler alıyordu. Ve kahramanca jestler alarak:

— Büyük bir zaferle aramızda, işte şu kırbaç kadar bir mesafe kalmıştır.

Diye elindeki ucu kayışlı kırbacı gösteriyordu. Ve böylece, Enver Paşanın dimağına hâkim olduğunu herkese göstermek istiyordu.

Fakat, galiba bir aralık kendisine nazar değdi. Teftişin en ciddî bir sahnesinde atının ayağı kaydı. Kendisi de sırtüstü yere yuvarlanarak ayakları pek çirkin bir suretde havalanıverdi... Çok ciddî bir teftiş esnasında, atını bile idare edemiyen başkumandanlık erkânıharbiye reisi, Enver Paşanın dimağına soktuğu koca bir taarruz hareketini acaba nasıl idare edebilecekti?.

O gülünç vaziyette, Branzut Paşanın yapacağı tek bir hareket vardı. O da derhal düştüğü yerden fırlayıp, atının üzerine sıçramaktı.

Halbuki Bronzort Paşa, böyle yapmadı. Düstüğü yerden, ayağa kalktı. Hemen, arkasındaki zabitlere dönüp kırbacını sallaya sallaya:

— Oooo... Bu, çok fena.. çok fena... Bana niçin fena bir at verdiniz?. Yoksa, fena bir sürpriz mi yapmak istediniz.

Diye bağırıp çağırmıya başladı.

Attan düşmek, ata binmek kadar tabiî bir şey addedilebilirdi. Bu düşüş, ister kazaen ister dalgınlık ve idaresizlik olsun, derhal sükûnetle örtbas edilmek lâzım gelirdi. Fakat Bronzurt Paşanın kendisini o müşkül mevkiden kurtarabilmek için kabahati Türk zabitlerine bulması, attan düşmesinden daha çirkin ve daha çok gülünç bir hareketti... Nitekim başkumandan vekili, erkânıharbiye reisinin son hareketini herkesten daha çirkin bulmuş olacakki, derhal kaşlarını çattı. Rengi kıpkırmızı kesildi.

Enver Paşa, teftişten sonra, erkânıharbiyesini toplatarak, (Sarıkamış) istikametinde yapılacak olan büyük taarruzun plânını hazırlattı. Sonra, ordu kumandanı Hasan İzzet Paşa ile 11 inci kolordu kumandanı Galip Paşayı çağırtarak plânı bunlara izaha başladı.

Enver Paşa, hiç şüphesiz ki, düşündüklerini tatbik edecekti. Fakat, âdet yerini bulsun ve bir nezaket olsun diye, iki kumandanın yüzüne bakarak:

— Söyleyiniz bakalım. Bu hususta, sizin mütaleanız nedir?

Dedi.

Ordu kumandanı, esasen taarruza muhaifti. Fakat, artık hiçbir muhalefetin başkumandan vekilini yenemiyeceğini. onun çehresindeki kudretli azim ve sebattan anlayınca, hafif bir sesle:

— Pek muvafık.

Demek lüzum ve mecburiyetini hisetti.

Sıra, Galip Paşaya gelmişti. Enver Paşa, Galip Paşa için meçhul bir şahsiyet değildi. Bu iki eski arkadaş, Meşrutiyetin ilânından evvel beraber çalışmışlar.. birbirlerinin ruhlarına nüfuz etmişlerdi.

Galip Paşa, bir an sükût etti. Daima büyük işlere atılan, daima büyük iddialar peşinde koşan ve atılıp koştuğu zaman hiçbir mânia tanımıyan eski arkadaşının seciyesindeki inat ve sebat kudretini çok iyi bilmekle beraber, düşüncelerini açıkça söylemiye karar verdi. Başkumandan vekiline, eski dostluğu hatırlatan yumuşak bir sesle:

— Paşam!...

Diye başlayarak, mütaleasına şöylece devam etti:

— Bana kalırsa, artık taarruz fırsatı kaçırılmıştır. Her tarafta yollar, karlar ve buzlarla kapanmıştır. Siz de görüyorsunuz ki, mevsim ve iklim, artık zalimane bir şekilde hüküm sürmiye başlamıştır... Büyük bir taarruz için lâzım olan birçok vasıtalardan mahrum bulunuyoruz. Muhabere takımlarımız yok. Askerin iaşesi yolunda değil. Birçok efrat, daha hâlâ yazlık elbise ve ayakkabı ile geziyor. Menzil teşkilâtı, faaliyete geçemiyor... Bu şartlar altında yapılacak taarruzdan fayda yerine zarar geleceğine kanim... Bekliyelim. Noksanlarımızı ikmal edelim. İyice kuvvetlenelim. Yaz gelince, taarruza geçelim.

Galip Paşa söyledikçe Enver Paşanın kaşları çatılıyor. Taravettar yanaklarındaki kırmızılık arttıkça artıyordu... Şu anda Enver Paşanın, ordu kumandanına dönerek:

— Kolordu kumandanını tevkif ediniz. Ve ibret olmak üzere derhal kurşuna dizdiriniz.

Deyivermesi, işten bile değildi.

Fakat ya, Allah Enver Paşaya sabır verdi. Veyahut eski dostluğun kıymettar hâtıraları, o andaki öfkesine galebe etti. Doğrudan doğruya Galip Paşaya cevap vermedi. Başını - omuz başında dimdik duran - Bronzart Paşaya çevirerek:

— Sanki düşman, o zamana kadar bizi bekliyecek.. değil mi?..

Demekle iktifa etti.

İstanbulda, Enver Paşanın atılganlıklarından şikâyet eden Hafız Hakkı Paşa, şimdi başkumandan vekiline karşı tam ve mutlak bir itaat gösteriyor. Onun her hareketini kayıtsız ve şartsız olarak tasvip eyliyordu. Enver Paşanın Köprüköy karargâhına ayak bastığı günden itibaren, en küçük muhalefet şu tarafa dursun, en basit bir itiraz ve tenkitten bile eser kalmamıştı. Ve derhal, büyük taarruzun hazırlıkları başlamıştı.

Envr Peaşa, kumandayı bizzat deruhte etti. Onun bu hareketini esasen taarruz hareketlerine muhalif olan ordu kumandanı Hasan İzzet Paşaya emniyetsizlik gösterdiğine atfedenler bulunduğu gibi, kazanılacak zaferin şerefini kimseye bırakmak istemediğine hükmedenler de az değildi.

Genç başkumandan vekili, bütün bu telâkkilerden tamamile bi haber olarak faaliyete geçti. Enver Paşa - hulâsa olarak arzediyoruz - şu plânı takip edecekti:

(Aras'ın şimal ve cenubunda düşmanın takriben bir kolordusile bir süvari fırkası vardı. Enver Paşa bu kuvveti 11 inci kolordu ve süvari nizamiye fırkasile burada durduracak.. kendisi de, 9 uncu ve 10 uncu kolordularla Bardiz ve Olti üzerinden düşmanın sağ cenahını çevirerek bütün Rus kıt'alarını Aras vâdisine atacak, Kars - Sarıkamış hattından uzaklaştıracak.. eğer imkân bulursa bir imha harbile kat'î zaferi kazacanaktı).

Hiç şüphesiz ki, plân, çok mükemmeldi. Fakat harita üzerinde hazırlanmış olan bu plân acaba tam bir muvaffakiyetle tatbik edilebilecek miydi?

Buna, en başta Hafız Hakkı Paşa olmak üzere bazı kumandanlar ve zabitler büyük bir imanla:

— Evet...

Diyorlardı.

Fakat.. her şeyi inceden inceye hesap edenler de neticeden en küçük bir ümit ışığı bile göremiyorlar. Lâkin buna:

— Hayır.

Demiye cesaret gösteremiyorlardı.

Enver Paşa, enerji kabiliyetinin en yüksek kudretini gösteren bir faaliyetle çalışmıya başladı. 11 inci kolordu ile nizamiye süvari fırkasını cephede bıraktı. 9 uncu ve 10 uncu kolorduları, Olti, Çatak ve Bardiz üzerinden Sarıkamış gerilerine düşürmek üzere taarruza kalktı.

Bu hareket 330 senesi Kânunuevvel ayının 9 uncu gününe tesadüf ediyordu. Ve bu iklimi kırıp geçiren korkunç bir kış, bütün şiddet ve dehşetile hüküm sürüyordu.

Bir aydanberi karargâhlarda öbek öbek yakılan ateşler karşısında ısınmıya çalışan ve yarı aç midesinin ıstırabi solgun çehrelerinde okunan askerler, bu taarruz hareketi karşısında bir an sarsılmışlardı. Fakat, kendilerine tevdi edilen mukaddes vazifeyi canla, başla ifa edebilmek için bütün imanlarını ve enerjilerini toplayarak ileri atılmışlardı.

Soğuktan tiril tiril titriyen ve ağır cephane yükleri altında iki büklüm yürürken takatsızlıktan sık sık kayıp düşen asker dizileri pek güçlükle yol bulabiliyorlar.. dağ yamaçlarının patikalarına tırmanırken, artık pençeleri ve ökçeleri parçalanmış postallarının kaymasile, derin uçurumlara yuvarlanıp gidiyorlar.. takati kesilip de biraz nefes alabilmek için mola verenler ise, birkaç dakika zarfında soğuktan donuveriyorlardı.

Enver Paşa ile Bronzort Paşa sırtlarına kalın kürklü paltolar giymişler, ayaklarına içi fanilâlı çizmeler geçirmişler, bu sert iklimin şiddetine mukavemet edecek şekilde yetiştirilmiş olan atlara binmişlerdi... Bunlar - daha harp

meydanına gelmeden - ölümle pençeleşen kıt'aların yürüyüşlerini tanzim etmek için bazan ilerliyor.. bazan geriliyorlar. Önlerinden titriye titriye geçen iki büklüm askerleri, bazan teşci eden bazan da tehdit mânası ihtiva eyliyen sözlerle süratli yürüyüşe teşvik eyliyorlardı.

Efradın kar gözlükleri yoktu. Görüş hassalarını kaybedenlerin adedi gittikçe çoğalıyordu. Erzak kolları, vaktinde yetişemiyor, kâfi derecede gıda alamıyan efrat, günden güne kuvvetten düşüyordu.

Geceler daima açıkta ve çok zaman ateşsiz olarak geçiyordu. Bu yüzden de donanların miktarı arttıkça artıyordu. İleri karakollardaki efrat ekseriya silâhına sarılmış ve taş kesilmiş bir halde bulunuyordu. Bu bedbaht ölülerin ellerindeki silâhı alabilmek için parmaklarını çatır çatır kırmak icap ediyordu.

Taarruz kıt'alarının mevcutları azaldıkça azalıyordu.

Bardiz yaylâlarında, Allahüekber dağlarında, daha harbe girmeden ve düşman yüzü görmeden can veren talisizlerin adedi, büyük bir meydan muharebesindeki zayiat derecesini bulmaya başlamıştı.

Enver Paşanın, bu nazik ve tehlikeli vaziyeti nazarı dikkate alması lâzımdı. Fakat o, bütün Sezarlar ve zaferden başka bir şey düşünmiyen büyük kumandanlar gibi yalnız kendi düşüncesinin tesiri altında kalmıştı. Onun düşündüğü tek bir şey varsa o da, elindeki harp plânı mucibince Sarıkamışta düşmanı kuşatmak.. burada, parlak bir zafer kazanmak.. sonra ileri atılmak.. Karsı, Ardahanı, Batumu almak...

Bu plân, bu kadarla bitmiyordu Ve şöylece, devam ediyordu:

1878 harbinde Çar orduları tarafından Türklerden alınmış olan Kars, Ardahan, Batum istirdat edildikten sonra, tekmil Mavera-yı Kafkas istilâ edilecek.. bu fütuhat, bir ta-

raftan şimale doğru, inkişaf ederek Kazan önlerine kadar dayanırken, diğer taraftan da, Hazer, Volga havzaları ile Garbî Sibirya ve Türkistan da, genç başkumandanın bizzat idare ettiği orduların istilâsı altına girecekti.

Bu plân, umumî karargâh birinci şube müdürü binbaşı Feldman Bey tarafından tertip, yine umumî karargâh erkânıharbiye reisi Bronzart von Şellendrof Paşa tarafından da büyük bir harartle tasvip edilmişti.

Plân cidden mükemmeldi. Eğer bu harp plânını kısaca hulâsa etmek lâzım gelirse, (düşman kuvvetlerini süratli bir yan hücumile kuşatıp imha etmek) ten ibaretti.

Meşhur Alman Mareşali Moltke vaktile bu plânı Fransızlara kullanmış ve büyük bir muvaffakiyet kazanmıştı. İşte şimdi de iki Alman erkânıharbi Enver Paşayı da aynı plânı kullanmaya teşvik ediyorlar, ve ona büyük bir zafer vâdinde bulunuyorlardı.

Halbuki, Alman Mareşali bu plânı, âdeta makineleşmiş olan en güzide Prusya ordularile tatbike girişmişti. Ve tatbik ettiği iklim, arazi ve hava şartları da buna çok müsaitti. Acaba bu şartlar altında muvaffakiyet kazanan bu plân, Sarıkamış dağlarında da ayni neticeyi verecek miydi?..

Binbaşı Feldman Bey ile Bronzart Paşa, büyük zaferler peşinde koşan genç ve tecrübesiz başkumandanı teşvik ederek üçüncü orduyu bir satranç taşı gibi ileri sürerlerken her şeyden evvel şu cihetleri düşünmeleri lâzım gelirdi:

1 — Büyük ihata manevrasının yapılacağı sahada, aşılmaz dağlar, ve yalçın kayalar arasında, keçi yollarından ve patikalardan başka hiç bir yol yoktur.

2 — Harbe sahne olan mıntakada, 25 dereceyi geçen bir soğuk vardır. Korkunç tipilerle yağan karın kalınlığı,

bir buçuk mtereyi aşmış, bütün patikaları ve keçi yollarını kapamıştır.

3 — Harbe sürülen kıt'alar, bu kadar büyük bir taarruzu muvaffakiyetle neticelendirecek derecede kudret ve kabiliyette değildir. Çünkü efrat, kâfi derecede talim ve terbiye görmüş olmadığı gibi, kumanda heyeti de henüz ikmal edilememiştir. Bölüklerdeki zabitlerin ekserisi, seferberlik dolayısile derhal zabit çıkarılan Harbiye mektebi talebelerinden mürekkepti.

4 — Muharebe levazımı noksandır. Koca orduda ancak, yirmi kilometre uzunluğunda telefon teli vardı. Telefon makineleri ise kâmilen en eski model olup bunlardan ekserisi de, kullanılmıyacak derecede tamire muhtaçtı.

5 — Efradın büyük bir kısmı, sıcak iklim halkındandı. Bunlara kalın elbise giydirilmiye imkân bulunamamıştı.

6 — Menzil teşkilâtı ikmal edilememişti. Mevcut olanlar da faaliyete geçememişti. Erzak ve cephane kolları noksandı. Bu yüzden efrat ve zabittan, - bazan 24 ve hattâ 48 saat - aç kalmakta idi.

7 — Kıt'alara verilen gıda maddeleri, hemen hemen peksimetle zeytinden ibaretti. Hiç kimsenin midesine, sıcak bir madde girmemekte idi.

8 — Her saat ve hattâ her dakika göz önünde cereyan eden donma vak'aları, efradın maneviyatını sarsmakta idi. En tecrübeli zabitler bile, bu vak'aların verdiği dehşetin tesiri altında kalmakta idi.

Fakat şimdi ordunun başına geçen kumanda heyeti, bunları düşünecek zihniyette değillerdi. Çünkü Alman zabitleri, Almanyanın Şark cephesindeki Rus kuvvetlerinden bir kısmını olsun buraya çekerek kendi ordularının yükünü hafifletmeyi düşündükleri gibi, biri başkumandan vekili diğeri de 10 uncu kolordu kumandanı olan Enver Paşa ile

Hafız Hakkı Bey de, genç yaşlarında başlarına birer parlak zafer tacı giymeyi tahayyül etmektelerdi.

Enver Paşa, tek bir nokta üzerinde duruyordu:

— Düşman ordusunun bütün kuvveti, 60 bin kişiden ibaret. Ben ise, tam 90 bin kişi ile taarruza geçiyorum. Nasıl olsa, düşman kuvvetlerini çevirir, imha ederim.

Diyordu. Her şeyden ve herkesten fazla, nefsine itimat besliyordu. Düşmana yapacağı baskının muvaffakiyetle neticeleneceğinden o kadar emindi ki, ne ortalığı altüst eden müthiş tipiye ve ne de bu tipi yüzünden yürüyüş kollarının bıraktığı dökünüye zerre kadar ehemmiyet vermedi. Mükâfat vâidleri ve ölüm tehditlerile, yürüyüş kollarını mütemadiyen ileri sevketti.

9 uncu kolordu, Aras vâdisindeki Rus kısmı küllisine karşı bir yan yürüyüş hareketi yapıyordu. Arazinin son derecede sarp olmasına ve tipinin bütün yolları kapamasına rağmen de, zayıf Rus ileri karakollarile, tarassut bölüklerini bulundukları yerlerden söküp atmıya muvaffak olmuştu.

Vaziyetin umumî sekli bozuk olmamakla beraber Türk askeri, kendine hâs olan yüksek evsaf ve seciyeyi gösteriyordu... Bir gün bir onbası ile iki neferden mürekkep küçük bir keşif postası, on sekiz neferden mürekkep bir düşman müfrezesine tesadüf etti. Aralarında sıkı bir müsademe vukua geldi. Galebe, Türklerde kaldı. Düşman efradının silâhları toplandı. Hepsi esir alındı.

11 inci kolordu, karsısındaki iki misli düsmana karşı tam beş gün, beş gece dayandı. Bu emsalsiz mukavemetle, 9 uncu ve 10 uncu kolorduların yapmak istedikleri ihata hareketlerini kolaylastırmıya çalıştı.

Biz, bir harp tarihi yazmadığımız için, askerî hareketleri inceden inceye takip edecek değiliz. Ancak harbin umumî vaziyetini idare bakımından tetkik etmekle iktifa eyliyeceğiz.

Sarıkamış harbini anlatan salâhiyettar zatlardan bazıları, tabiatın askerî harekâta müsaadesizliğini ve 3 üncü ordunun büyük bir ihata harektini muvaffakiyetle başaracak kudretten mahrumiyetini iddia ederlerken diğer bir kısım mütehassıslar da bunun aksini iddia ediyorlar. Ve:

(10 uncu kolordunun muvasalatından sonra 3 üncü ordu Ruslara büsbütün faik bir kuvvete yükselmişti... İaşe meselesi tanzim olunamadı ise bile, ordunun cephanesi ikmal edilmişti... Tertip edilen plân da pek mükemmeldi. Eğer bu plân iyi idare ve tatbik olunsaydı, tabiatın şiddet ve huşunetine rağmn, yapılan ihata hareketi, parlak bir zaferle neticelenecekti).

Diyorlar.

Ve. meselenin en dikkate şayan olan ciheti de, bu idaresizliği doğrudan doğruya 10 uncu kolordu kumandanı Hafız Hakkı Beye atfediyorlar.

9 uncu kolordu erkânıharbiye reisi kaymakam Şerif Bey, (Sarıkamış) adlı kitabında aynen şu satırları yazıyor:

(...Hafız Hakkı Bey, verilen emri dinlemiyerek kendi hava ve hevesine kapıldı. Ardahan istikametinde ricat eden bir Rus livasının peşinde, kolay kolay muzafferiyetler toplamıya koştu... Esasen taarruz hareketi, Oltiden sonra Kütk istikameti umumiyesine tevcih edilecekti. Bu hatâyı bizden birimiz irtikâp etseydi, asarlardı. Halbuki onu (Paşa) yaptılar.

Sarıkamış harbinin ateşleri içinde kavrulmuş ve ancak mesut bir tesadüfle kurtulmuş olan en yüksek rütbeli zabitlere kadar, muhtelif zatlardan topladığımız malûmatı hulâsa ederek şu neticeyi çıkarıyoruz:

Başkumandan Enver Paşa, 10 uncu kolordu kumandanı Miralay Hafız Hakkı Beye emir veriyor:

(Kânunuevvelin 9 uncu gününden evvel, sakın (İslâmkütek - Tetmaç) hattına yürüme).

Diyor. Halbuki Hafız Hakkı Bey, başkumandanın yazı ile verilmiş olan bu emrine ehemmiyet vermiyor. Kendisini apar topar İstanbuldan çıkaran Enver Paşaya iyi bir oyun oynamak, ondan evvel büyük bir zafer kazanarak, onu gölgede bırakmak için düşmana ilk baskını kendisi yapmak istiyor. Ve derhal harekete geçiyor.

30 uncu fırkanın taarruzu, 9 Kânunuevvel sabahı başlıyor. Askerler, gözgözü görmez bir sis ve tipi içinde ileri atılıyor. Lâkin düşman müfrezeleri, kısa bir dümdar muharebesinden sonra Kale boğazından içeri çekildikleri için maksat hasıl olmuyor.

Bu muvaffakiyetsizlik karşısında kalan askerler, müthiş bir kar fırtınası içinde yuvarlana yuvarlana Kale boğazının şimalindeki sarp yamaçlara tırmanıyorlar. Bitap bir halde karların ve buzların üzerine serilerek orada geceliyorlar.

Körüklü kaputuna iki fanilâlı çizmelerine, bütün gün at üzerinde gezmesine rağmen, kumandan Hafız Hakkı Bey de bitkin bir hale geliyor. O da, Kale boğazı köyünün harap bir evinde, ocak başına seriliyor. Ve:

— Bu kadar muntazam kurulmuş bir kapandan, düşmanı nasıl kaçırdık?..

Diye acı acı söyleniyor.

Gece, pek elîm ıstıraplarla geçiyor. Askerlerden birçokları soğuktan donarak birer buz parçası kesiliyor. Ertesi sabah (10 Kânunuevvel sabahı), Kale boğazının karşısındaki yalçın buz şahikaları güneşin ilk ışıklarile parlamıya başlarken, - geceden verilen bir emirle - 32 inci fırka harekete geçiyor.. Kale boğazının cenubu şarkîsindeki sırtlardan ovaya doğru iniyor.

Bu esnada düşman kuvvetleri huduttan 4 - 5 kilometre kadar geriye çekilmişler. Ve süratle hazırladıkları mev-

zilere yerleşmişlerdir. Âdeta, vaziyete hâkim bir mevkidelerdir.

32 inci fırka, aldığı emre binaen taarruza devam ediyor. Fakat birdenbire müthiş bir topçu ateşi karşısında kalıyor. Vakıâ bu ateşi açan, bir bataryadan ibarettir. Fakat bu düşman bataryası akıllara hayret verecek bir maharetle idare edilmektedir.

Bu kahir topçu ateşi karşısında Türk piyadeleri şaşırıyorlar. Topçular da birdenbire ne yapacaklarını tayin edemiyorlar. Fakat çarçabuk kendilerini toparlıyorlar. Düşman kuvvetlerini piyade ve topçu ateşi altına alıyorlar.

Bu ateş, öğleden iki saat evvele kadar devam ediyor. Bu sırada 32 inci fırkanın ileri hattında bulunan kıt'alar, Narman deresile Olti istikametine doğru ilerliyen gayri muntazam kuvvetler görüyorlar. Bunların üzerine, şiddetli bir topçu ve piyade ateşi açıyorlar.

Halbuki bunlar, 31 inci fırkaya mensup askerlerdir.. O sabah onlar da taarruza geçmişlerdir. Düşmanı şiddetle takip ederek mühim bir muvaffakiyet kazanmışlar.. Bir Rus miralayı ile 750 neferi esir etmişler ve 5 mitralyöz ve 4 top ele geçirmişlerdir. Şimdi de büyük bir meserretle, âdeta karmakarışık bir halde taarruza devam etmektedirler. Ve tam, Oltiye açılan ovanın methaline gelmişlerdir... İşte orada şiddetli bir piyade topçu ve mitralyöz ateşi ile karşılaşarak tevakkuf etmişlerdir.

Bunlar da, kendilerine ateş açan kuvvetleri düşman zannediyorlar. Derhal mevzi alarak ateşe başlıyorlar. Ve ayni zamanda, muntazam sıçramalarla, karşılarındaki ateş hattına atılıyorlar.. Böylece aradaki mesafe azaldıkça, kendilerine ateş eden askerlerden şüpheleniyorlar. Derhal ateş kesiyorlar. Karşı tarafa işaret veriyorlar. Aldıkları cevap, şuydu:

— Biz, 32 inci fırkayız...

Tam dört saat birbirlerinin başına ateş ve ölüm yağ-

dıran kıt'alar birdenbire yerlerinden fırlıyorlar. Birbirlerine karşı koşuyorlar. Kucaklaşıyorlar. Öpüşüyorlar. Bir taraftan bu yanlışlığın tam zamanında anlaşıldığından ve diğer taraftan da bu yanlışlığa verilen kurbanların acısından, hüngür, hüngür ağlıyorlar.

Bu hatâ harbine tam yirmi dört bölük iştirak ediyor. Ve hatâ kurşununa kurban gidenlerin adedi ise, (2000 nefer ve zabit) olarak tesbit ediliyor.

Fakat vaziyet o kadar nazik ve işler o kadar acele ki, bu hatâ veyahut kazanın mesulleri bile aranmıyor. Masumların al kanları bembeyaz karlar üzerinde söğumadan, emirler birbirini takip ediyor:

— İleri!... Durup dinlenmeden ileri!...

Kıt'alar, ileri atılıyor. Düşman, Olti kasabasını Hazıf Hakkı Beye bırakarak Ardahan üzerine çekiliyor. Hafız Hakkı Beyin karargâhı, 10 Kânunuevvel gününün zeval vaktinde muzafferane kasabaya giriyor. Bu sırada kararvâha bir takım çapulcular da iştirak ediyor. Kasabadaki erzak depoları yağma ediliyor. Günlerdenberi bir sıcak çorbaya hasret çeken askerlerin hakları. böylece heha olup gidiyor.

Hafız Hakkı Bey memnun ve mesrur... O akşam Oltide esir edilen bir düşman miralayını karşısına dikiyor. Yarım yamalak bildiği çetrefil Almancasile onu isticvap ediyor. Sonra, azametli bir gülüşle:

— Benim Ardahan üzerine yaptığım şu ihata harbinin büyüklüğünü göze alınız. Bir de şu müthiş hava ile bir mukayese yapınız... Napolyon bile böyle bir harekete cesaret edememiştir.

Diyor.

Diyor ama, akşam olup da her taraftan gelen haberler karşısında da bir an titremek mecburiyetini hissediyor. Çünkü kaybedilen efrat ve zabitan adedinin, kolorduda büyük bir gedik açtığı görülüyor.

Hafız Hakkı Bey, derhal Enver Paşaya bir rapor gönderiyor. Erzurumda veyahut kıt'alarda henüz harbe iştirak etmemiş olan efrat ve zabitanın derhal maiyetine gönderilmesini rica ediyor. Ve:

(Yarın, Arhadan caddesile taarruza devam edeceğim).

Diye, kazandığı zaferin ehemmiyetini tebarüz ettirmek istiyor.

Zafer.. ne tatlı şey...

Fakat.. Nurşin yaylâsında, Çatak'ın dik yamaçlarında tipiye tutulmuş olan bölükler, karların hücumundan, açlıktan ve susuzluktan dağılmışlardır.

Yürümiye hal ve mecali kalmamış olanlar da, düştükleri yerlerde donup kalmışlardır.

Enver Paşa, 28 inci fırkanın başına geçiyor. Dağ, taş, kar, buz, fırtına, tipi.. hiçbir şey dinlemiyor.

— Cebrî yürüyüşle ileri!..

Diye bağırıyor.

Kumandanlarının emirlerini, Allahın emri bilen Türk neferleri ileri atlıyorlar, tek sıra ile dahi yürümek imkânı olmıyan o yalçın buz kayalarında, âdeta takım cephesile koşuyorlar. O gün akşama kadar, Terpnek'e varıyorlar. Fakat orada, artık dayanıp kalıyorlar. Fakat genç Başkumandan vekilinin beklemiye bir an bile vakti yok.. O, zafere bir an evvel kavuşmak istiyor. Dünyada, hiçbir harp tarihinde, hiçbir başkumandanın cesaret edemediği emsalsiz bir cüret gösteriyor. Yanına birkaç süvari neferi alıyor. Erkânıharbiyesini peşine takıyor. O zifiri karanlıklarda, o hiç bilmediği ve tanımadığı ölüm sahasında ileri atılıyor.. ve tam 14 saat durup dinlenmeden at sürdükten sonra, Bardıza varıyor... Bardız, işgal edilmiştir. 9 uncu kolordu karargâhı gelmiş, buraya yerleşmiştir.

Fakat bu macera, Enver Paşanın hayatında, onun bütün şahsiyetini tebarüz ettiren çok mühim bir hâdisedir...

Ya, Bardız işgal edilmemiş olsaydı, büyük bir pervasızlıkla oraya at süren Enver Paşanın hali ne olacaktı?..

Sonra yollarda, geri kalmış düşman döküntülerine ve alçak Ermeni çetelerine rastgelmek ihtimali de vardı. Enver Paşa, gecenin o zifiri karanlıklarında, hiçbir yol ve iz olmıyan o buzlu şahikalarda bunlardan birine rastgelseydi ne yapacaktı?

Hiç şüphesiz ki, Enver Paşa, bunları bir an bile düşünmiye lüzum görmemişti. Çünkü onun hiçbir mânia kabul etmiyen cessur kalbi (tehlike) denilen kelimeyi kafasından silmiş.. ona bir an bile (korku) nun heyecanını hissettirmemişti.

Meselenin en hayrete şayan olan ciheti şurasıdır ki, Enver Paşa Bardıza giderken, oranın henüz işgal edilip edilmediğini bilmiyordu. Yolda rastgeldiği ihtiyar bir köylü ile şöyle konuştu:

— Baba!. Nereden geliyorsun?

— Bardızdan..

— Bizim asker Bardıza varabildi mi?.

— Ben kaçtığım zaman, henüz Ruslar vardı.

— E, bizim asker?..

— Kasabaya epeyce yaklaşmıştı.

— Acaba şimdiye kadar kasabaya girdiler mi?.

— Allah bilir..

Enver Paşa, fazla bir şey sormıya lüzum görmedi. Atını mahmuzladı. İleri atıldı. Meçhul bir âkibete gittiğini biliyordu. Fakat bir an bile vaziyeti düşünmüyor ve en küçük bir tereddüt eseri göstermiyordu.

Bardız kapılarına dayandığı zaman, kendisini düşman kurşun ve süngülerinin karşılaması ihtimali vardı. Çünkü, kasabayı 29 uncu fırka işgal ettiği halde daha henüz kilisenin çan kulesinde sallanan Çarlık bayrağını indirmiye va-

kit bulamamışlardı. Hattâ, düşman askerlerinin karargâhlarında pişirilen yemekler bile henüz söğumamıştı.

Enver Paşa ile maiyetindeki Bronzart Paşa ve Feldman Bey, ocakta yanan alevli ateşin karşısına geçer geçmez, 9 uncu kolordu kumandanı İhsan Paşaya sordular:

— 10 uncu kolordu ile irtibatınız var mı?..

— Hayır.

Bu cevap, Enver Paşadan ziyade, Bronzart Paşayı hiddetlendirdi.

— Hayır, ne demek?.. Vazifeniz değil mi?...

Diye mukabele etti.

İhsan Paşa, tehlikenin dehşetini anlattı. Mülâyim bir sesle, kendisini mazur gösterecek sebebi anlatmıya başladı:

— Efendim.. biz bugün, sabahtanberi yolda idik. 10 uncu kolordunun hangi yollardan yürümesi lâzım geldiğini henüz burada öğrendik. Yegâne keşif vasıtamız olan süvari bölüğümüzü,dün 10 uncu kolorduyu aramıya göndermiştik. Fakat henüz ne kolordudan ne de süvari bölüğünden bir haber alamadık.

Bronzart Paşanın hiddetinin asıl hedefi, İhsan Paşa değildi. O, kendisini tam on dört saat tehlikeden tehlikeye sürükliyen Enver Paşaya karşı öfkeli idi. Fakat ona tek bir sözle şikâyete imkân bulamadığı için, şimdi selâmete çıkar çıkmaz, İhsan Paşayı haşlamak suretile hiddetini teskin etmek istemişti.

Enver Paşa zihnen o kadar meşguldü ki, ne Bronzart Paşanın İhsan Paşaya çıkışmasına.. ve ne de İhsan Paşanın kendisini mazur gösterecek mukabelede bulunmasına ehemniyet vermedi. O, kendi düşüncesile 9 uncu kolordu kumandanının düşüncesi arasındaki münasebeti öğrenmek istedi. Ve arada şu konuşma geçti:

Envr Paşa — Son aldığımız malûmata nazaran, Sarıkamışta Rusların bir iki bölükten fazla kuvvetleri kalma-

mış... 10 cu kolordudan, henüz haber yok. Fakat, Hafız Hakkı Beyin gece gündüz cebrî bir yürüyüşle yarın Sarıkamışa vasıl olacağına kaniim... Söyleyiniz bakalım. Siz ne vaziyettesiniz?..

İhsan Paşa — Paşam!.. İşte, vaziyeti görüyorsunuz Burayı işgal ettik. Askerlerim, meserret içinde. Yiyip içiyorlar. Hattâ kuzular kızartıyorlar...

— Yarın Sarıkamışa yürüyeceğiz.

— Emredersiniz... Ancak şu var ki, ordunun umumî vaziyetini bilmiyorum. Şu anda ancak kolordunun buradaki 29 uncu fırkasına malik bulunuyorum. Eğer maksadı devletinizi bu fırka temin edebilirse, emrinize hazırım.

Enver Paşa, başını Bronzart Paşa ile Fledman Beye çevirdi.

— Ne dersiniz?

Dedi.

Bronzart Paşa sükût etti. Feldman Bey, parlak jestlerle masanın üzerindeki haritada ellerini gezdirerek cevap verdi:

— Ekselâns!... Düşmanın vaziyeti, pek az değişmiştir. Dün aldığımız haberler, malûm. Ruslar, ağır ağır şimale çekiliyorlar. Bizi düşündürecek tek bir şey vasa o da, 9 uncu ve 10 uncu kolorduların vaziyetleridir. Çünkü 9 uncu kolordu henüz tamamile istediğimiz hattı tutamamıştır. 10 uncu kolordudan ise, hiçbir haber alınamamıştır.

— Mütaleanız?..

— 10 uncu kolordu (Vartanik - Beyköy) hatıtna gelinceye kadar 9 uncu kolordu da Bardizde beklemelidir.

Enver Paşa. Bronzart Paşaya sordu:

— Siz ne fikirdesiniz?

Selâmete ermiş ve artık öfkesi geçmiş olan Bronzart Paşa, derhal cevap verdi:

— Tamamile Feldmanın fikrine iştirak ediyorum... 9 uncu kolordu, yarın Bardizde içtima etmelidir.

Enver Paşa, sükût etti. Herkes, âdeta bir helecan devresi geçirerek bütün gözler, onun çehresine çevrildi... Fakat bu çehre, çatılmıştı. Ve anlaşılıyordu ki, Enver Paşa, beyan edilen mütalealardan hoşlanmamıştı... Nitekim birkaç dakika dalgın dalgın düşündükten sonra evvelâ;

— Hayır.

Diye söze başladı. Ve sonra dudaklarının arasından, aynen şu kelimeleri mırıldandı:

— Eğer kolorduların Bardizde toplanmasını beklersek, Hafız Hakkı Beyin bizden evvel Sarıkamışa gireceğine kaniim.

Hafız Hakkı Bey kendisinden evvel Sarıkamışa girerse, mühim bir zafer elde edecekti. Halbuki Enver Paşa, bu büyük harbin ilk zafer şerefini hiç kimseye kaptırmak fikrinde değildi. Buna binaen, çatık kaşlarının altında parıldıyan gözlerini İhsan Paşanın gözlerine dikerek:

— 9 uncu kolordu, yarın 9 uncu fırkasile Bardizden hareket edecek.

Diye emir verdi.

Karlı yayla, mehtap ile aydınlanıyordu. Yalnız, ormanların derinliklerine doğru bir karanlık uzayıp gidiyordu. Yürüyüş kolunun hareketi, artık tamamile ağırlaştı. Askerler, buzlar üzerinde mütemadiyen kaymaktan artık bîtap kesilmişler, yürüyemez olmuşlardı.

İhsan Paşa, bizzat Enver Paşaya geldi. Askerlerinin bitkin bir halde bulunmasını söyliyerek:

— İhtimalki biraz sonra harbe gireceğiz. Müsaade buyurursanız, birkaç saat askeri dinlendirelim. Yorgun askerle muharebeye girmiyelim.

Diye rica etti.

Bir an evvel zafer meydanına atılmak hevesinde bulunan Enver Paşa, kısa bir tereddüt geçirdi. Fakat, yorgun

askerle harbe tutuşmanın âkibetini nazarı dikkate alarak, İhsan Paşanın ricasını kabul etti.

Gece yarısına doğru, sert bir rüzgâr ve şiddetli bir tipi başladı. Askerlerden, kuru odun bulabilenler ateş yakıp ısınıyorlardı. Fakat yorgunluktan kımıldayamyacak hale gelenler ise, biraz istirahat etmek üzere karların üzerine uzanıyorlar.. fakat derhal ebediyet uykusuna dalıp gidiyorlardı.

Esasen yürüyüş kolları dağılmıştı. Döküntülerden birçokları da yolları kaybederek ormanlara dalmışlardı.

Kısa bir moladan sonra Enver Paşa hareket emri verdi. Ve kendisi de maiyetinde Bronzart Paşa ile Feldman Bey ve 9 uncu kolordu kumandanı ile erkânıharbiyesi olduğu halde Çerksköy istikametine doğru ilerledi.

Yavaş yavaş ortalık aydınlanıyordu. Enver Paşa, maiyetindekilerle beraber, avcı hattının peşinde ilerliyordu.

Bronzart ile Feldman bu vaziyetten ürktüler. Hattâ birkaç defa Enver Paşaya sokularak:

— Ekselâns!... Karargâhların avcı hatlarına bu derecede sokulması, talimatnameye muhaliftir. Çok büyük bir tehlike içinde bulunuyoruz.

Dedilerse de, ona söz dinletemediler.

Enver Paşa, atının üzerinde dik duruyordu. Ve Çerkesköyüne inen yolda, bütün pervasızlığı ile ilerliyordu.

Birdenbire, ormanın gerisindeki sırtlardan toplar patlamıya ve Enver Paşa ile arkadaşlarının tam tepelerinde şarapneller parçalanmıya başladı. Enver Paşa, atının başını çekerek duraladı. Mermilerin geldiği istikameti araştırdı. Fakat bu kısa saniyeler zarfında, Bronzart Paşa ile Feldman Bey, atlarını mahmuzlıyarak ormanın sık ağaçlarının altına savuşmıya mecbur kalmışlardı.

Mermiler, Sarıkamış istikametinden geliyorlardı. Ve,

orada bir iki bölükten fazla asker bulunmadığını iddia eden Enver Paşayı pek bariz bir surette tekzip ediyorlardı.

Nitekim biraz sonra, Rus avcıları, Türk avcılarına ateş açtılar. Yorgunluktan takatsız kalan ve susuzluktan fena halde bunalmış olan taarruz kuvvetlerini harbe icbara başladılar.

10 uncu kolordu kumandanı Hafız Hakkı Beye gelince...

Enver Paşanın bu ateşli rakibi, ondan evvel Sarıkamışa girebilmek için bütün kuvvetini sarfediyordu. Ve o da, Enver Paşanın kumanda ettiği kıt'alar gibi, karlar ve buzlar içinde, bata çıka ilerliyordu.

Enver Paşa, 10 uncu kolordunun (Kop) a yürümesini emretmişti... Hafız Hakkı Bey bu emri aldı. Fakat icra etmedi. Yalnız, Enver Paşayı oyalıyarak kendi plânını tatbik etmek için 23 üncü fırkasını Kop istikametine çevirdi. Diğer iki fırkasına, Ardahan caddesi üzerinde, düşmana karşı büyük bir kuşatma hareketine atılmak için emir verdi.

İşte.. Sarıkamış faciasının en mühim sebebini teşkil eden Hafız Hakkı Beyin bu emridir.

Halbuki; gözlerini zafer hırsı bürümüş olan bu genç kumandanın vaziyeti yıldırım süratile felâkete doğru sürüklenmişti. Bardizdeki 32 inci fırkası soğuktan ve rastgeldiği düşman ateşinden, bir gün ve bir gece zarfında, âdeta erimişti. Diğer iki fırkası, Allahı Ekber dağını geçerken inhilâl etmişti. Ve şimdi bütün kolordusunun mevcudu, 2300 kişiye inmişti..

Enver Paşanın bizzat kumanda ettiği 9 uncu kolordu, hâilevî bir maceradan sonra, dört gün dört gece zarfında Sarıkamış önüne gelebildi. Kolordunun mevcudu, ancak bir alay teşkil edilebiliecek miktara tenezzül etmişti.

Hafız Hakkı Beyin kumanda ettiği 10 uncu kolordu ile kendi arasında 30 kilometreden ibaret bir mesafe olduğu halde, daha hâlâ iki kolordu arasında irtibat tesis edilememişti.

Enver Paşa, her ne pahasına olursa olsun, 14 Kânunuevvel gününe takaddüm eden gecenin yarısından evvel Sarıkamış önüne gelmişti. O perişan ve darmadağın efrat. başkumandan vekilinin kat'î ve şedit emri üzerine, 14 Kânunuevvel günü, taarruza geçti.

Sarıkamışa varış yarışını, nihayet Enver Paşa kazanmıştı... Ancak 15 Kânunuevvelde artık bitkin bir kuvvetle hedefine vasıl olan Hafız Hakkı Bey müthiş rakibini orada görür görmez fena halde sarsıldı. Artık ileri tutar yeri kalmıyan perakende kuvvetlerile, 9 uncu kolorduya iltihaka mecbur kaldı.

* * * * * * *

Şimdi Sarıkamış önünde ve iki rakibin elinde, şu kuvvetler kalmıştı:

9 uncu kolordu:

Esas mevcudu 20 bin kişi olduğu halde şimdi — 1000.

10 uncu kolordu:

Esas mevcudu 40 bin olduğu halde şimdi — 1800.

9 Kânunuevvel gününden itibaren harekete geçen ve 14 Kânunuevvel günü de harbe giren bu kuvvetlerin muharebe tafsilâtından içtinap ediyoruz. Sadece, bazı karargâhlarda kulaklara çarpan konuşmaları ve sözleri buraya aksettirmekle iktifa eyliyoruz:

9 uncu kolordu kumandanı İhsan Paşa, yürüyüş esnasında askere beş on dakika mola veriyor. Bu sırada, bütün karargâhile oradan geçen başkumandan vekili ağır bir tavırla İhsan Paşaya hitap ediyor:

— Yola devam etmiyorsunuz. İstirahate dalmışsınız.

Gayet hassas bir zat olan İhsan Paşa, bu ağır hitaptan müteessir oluyor. Fakat, sükût ediyor.

29 uncu fırkanın perakende bir hale gelen efradı, bir köyde kısa bir mola veriyorlar. Ve böylece pişdar kuvvetlerine mesafe kazandırmak istiyorlar.

Enver Paşa, köye yetişiyor. Fırka kumandanı Miralay Arif Beye soruyor:

— Niçin durdunuz.. ne bekliyorsunuz?..

Arif Bey cevap veriyor:

— Efendim, bakınız!.. Canibdarlarımız, Kızılkilise civarında düşman süvarisile çarpışıyorlar. Harekete geçmek için, askeri biraz dinlendiriyorum. Ve, parmağile bir noktayı gösteriyor:

Başkuman, sesnin bütün sertliğile emir veriyor:

— İstirahat kâfi. Çabuk harekete geçin.

Enver Paşa, Kızılkilise köyünde, boş bir evin kapısı eşiğinde tekrar İhsan Paşaya, tesadüf ediyor: Kolordu kumandanının tek söz söylemesine imkân bırakmıyor. Ve şöylece haşlıyor:

— Hâlâ burada mısınız?... Ne bekliyorsunuz?... İleriye.. kolun başına geçiniz. 29 uncu fırkanın yürüyüşünü tâcil ediniz.

— Emriniz başüstüne Paşa hazretleri.

İhsan Paşa, derhal atına atlayıp ilerliyor. Kendisini takip eden erkânıharbiyesine dönüyor. Müteessir bir çehre ile söyleniyor:

— Hakaret ediyor... Vaziyet, göz önünde... Maamafih, başkumandandır. Ne emrederse, öyle yapmıya mecburuz.

Topçu binbaşısı ve cebel taburunun kumandanı Ah-

met Hamdi Bey, mevzi almak için düşman cephesini dürbünle tarassut ediyor.

Bu sırada Enver Paşa geliyor. Maiyetindeki Alman zabitlerile istişareden sonra, Hamdi Beye bir nokta gösteriyor:

— Şimdi şurada bir bataryanıza mevzi aldırınız. Karşıdaki düşmanı dövmiye başlayınız.

Diyor.

Hamdi Bey, medenî bir cüret gösteriyor:

— Paşa hazretleri!.. Olmaz... Piyademiz, ileriledi. Düşman ise henüz çok uzaktadır. Gösterdiğiniz noktadan ateş açarsam, mermilerimi düşmana yetiştiremem. Bilâkis, kendi piyademize zarar veririm.

— Hayır. Mesafe, tamdır. Emrimi icra ediniz.

— Mesafe tam değildir, paşa hazretleri.

— Emrediyorum.

. . .

Hamdi Beyin aklı başına geldi.

Çünkü Enver Paşanın çehresi değişivermişti.

Derhal batarya kumandanına haber gönderdi.

— Paşa hazretleri emir buyuruyorlar. Bataryanızla şurada mevzi alınız.

Diye aldığı emri, batarya kumandanına devretti.

14 Kânunuevvel taarruzu başlarken Enver Paşanın emri:

— Taarruz esnasında kolordu ve fırka kumandanları dahil oldukları halde herkes avcı hattına girecek.. zabitler, efradı tabanca ile ileri sürecek.. cebel topları. piyade ateş hattına alınacak. Mitralyöz gibi kullanılacak...

. . .

Enver Paşa Çerkesköyden süratle ateş hattına geçerken, bir ağacın dibinde oturup düşünen - çocuk kadar

genç bir zabite tesadüf ediyor. Aralarında, şu konuşma geçiyor:

— Kimsin, sen,..

—Efendim. Takım zabitiyim.

— Ne oturuyorsun, burada.

— On beş kişiden ibaret takımım mahvoldu. Alay kumandanını arıyorum. Yeni vazife istiyeceğim.

— Beni takip et.

Başkumandan, bu genç zabiti kolordu karargâhına getiriyor. Teslim ediyor. Ve şu emri veriyor:

— Kaçarken tuttum. Kurşuna dizilecek.

29 uncu fırka karargâhında... Fırka kumandanı Miralay Arif Bey, kolordu kumandanı İhsan Paşaya şöylece dert yanıyor:

— Toplanmıya, nefes almıya bile vakti bırakılmıyor. Eldeki kıymetli zabitlerin hepsi, lüzumsuz yere helâk ediliyor. Üç alay kumandanımız, mahvoldu. Agâh Bey, şehit düştü. Sabit Bey ile Lûtfullah Bey, avcı hattında, düşman tarafından çevrildiler. Elde kalan birkaç yüz neferle beş on top, taarruza değil, müdafaaya tahsis edilmeli. Ve 10 uncu kolorduyu beklemeli. Belki o zaman, bir iş görülebilirdi... Başkumandan hazretleri pek genç. Acele buyuruyorlar. Efrada ve zabitlere acımıyorlar. Bu kadar fedakârlıklara mukabil, bari bir iyi netice elde edilebilse...

29 uncu fırka kumandanı, şu emri alıyor:

14 Kânunuevvel 330

29 uncu fırka kumandanlığına:

(Bu emrin vusûlile beraber, tekmil ihtiyat kuvvetinizi sağ cenahtan ileri sürünüz. Ve bizzat, bütün zabitanı ileri atınız. Ve düşmanın sol cenahına karşı, telefatı nazarı dik-

kate almıyarak, şiddetle hücum ediniz. Sağ cenahtan taarruza geçildiği zaman, düşmanın karşınızdaki sol cenahını bütün topçunuzla dövün. Makineli tüfekler de şiddetle dövsün... Bu sabah, ileride telefat çok olduğundan dolayı terki mevzi ederek geri dönen bir zabit, kurşuna dizilmiştir.

Başkumandan Vekili
ENVER

Hafız Hakkı Beyin, rakibinden evvel Sarıkamışa vasıl olabilmek için Enver Paşadan aldığı emri ifa etmemesi, Sarıkamış felâketini hazırlıyan başlıca âmil olmustu. İste şimdi Enver Pasanın 29 uncu fırka kumandanlığına verdiği bu emirde, artık o felâket saatinin çaldığını haber veriyordu.

28 inci fırka kumandanı Miralay Etem Bey, 15 Kânunuevvel günü vaziyeti beğenmiyor. Rusların, Çamurludağ tarafından yavaş yavaş çevirme hareketine başladıklarını görüyor. Artık ters cephe manevrasile Rusları ihata etmekten değil, hattâ en küçük muvaffakiyetten bile ümidini kesiyor. Evvelâ:

— Umumî bir ricatten başka hiçbir çare kalmadı.

Diyor. Ve sonra büyük bir teessürle sözlerine şöyle devam ediyor:

— Fakat iş bu vaziyete geldikten sonra ricat de çok güç olacaktır. Allahtan niyaz ediyorum. Bana, o felâketi göstermesin. Şehitlik nasip etsin... Ne diyeyim?.. Allah selâmet versin, Enver Pasa çok cessurdur. Söz, kâr etmez. Nasihat dinlemez. Edirnede Hurşit Pasa ile bazan otomobile binerdik. Enver Paşa direksiyonu şoförün elinden alır, kendisi kullanırdı. Hurşit Pasa ile benim ödümüz patlardı. Dere tepe demez, son süratle arabayı sürerdi. Bize müthis heleçanlar çektirirdi. Aceleci, inatcı, dik kafalı bir kahramandır... İnsanan cesaret lâzım ama, bu cesareti de tedbirle kul-

lanmak lâzım değl mi?... Şu fırkamın haline bakıyorum da, hıçkıra hıçkıra ağlamak istiyorum.

Topçu taburu kumandanı binbaşı Hamdi Beyle Enver Paşa arasında geçen bir konuşma:

Enver Paşa — Çabuk!... Şu topun yerini değiştirin. İlerideki tepenin üzerine götürün.

Hamdi Bey — Anlamadım, paşam... Bu düşman ateşi altında mı?..

— Evet.

— Paşam!.. Ben bu topu Bronzart Paşanın emrile buraya yerleştirdim. Şimdi de siz böyle bir emir veriyorsunuz. Ateş altında bana mevzi değiştir, diyorsunuz. Herkes böyle ayrı ayrı emir verirse, biz şaşırırız. Maksadınız şu dereyi ateş altına almak mı?..

— Evet.

— O halde siz karışmayın. Ben orayı, buradan da döverim.

Enver Paşa, bu tok sözler karşısında uzaklaştı. O zaman Hamdi Bey arkadaşlarına dönerek dert yanmıya başladı:

— Bu ne biçim paşa.. bu ne biçiçm başkumandan?... A mübarek, mademki başkumandansın... senin tek topla ne işin var? Zaten olan oldu.. biten bitti. Buna, paydos derler. Elde ne kundak kaldı, ne kundak esteri... Ben buradan mevzi tedbil ederken herif karşıdan görecek. İki sıra şarapnel yapacak. Bu defa, efrat ve zabitan da sağ kalmıyacak.

15 Kânunuevvel günü, hakikat anlaşılmıya başladı. Dört günden beri devam eden muharebenin sonu, ümitsizliğe dayanmıştı... Alaylar, âdeta erimişti. İkişer, üçer yüz nefere inmişti. Böyle olmakla beraber gerek zabitler ve ge-

rek neferler, metanetlerini muhafaza ediyorlardı. Bir askerden ne hizmet beklenirse, onu tamamile ifadan çekinmiyoralrdı.

Hiçbir harpte, hiçbir asker bu derecede büyük felâketlerle başbaşa kalmamıştır. Bütün zabitan ve efrat, yanı başlarındaki arkadaşlarının en feci âkibetlerle can verdiklerini gördükleri halde, soğukkanlılıklarını daima muhafazaya çalışmışlardır.

Hakikatin acılığını en evvel Hafız Hakkı Bey anlamıştı. Büyük facianın ilk günü olan 15 Kânunuevvelde, Sarıkamışın şimali garbîsindeki ormanda bir ağacın dibine oturmuş.. başını avuçlarının içine almış.. hüngür hüngür ağlamaya başlamıştı.... Fakat bu ağlamaktan ne çıkar?. Çünkü o, Enver Paşadan evvel Sarıkamışa girebilmek için kendisine verilen emri ifa ediyor gibi görünerek başkumandanı aldatmış.. kıt'alar arasındaki irtibatı kesmiş, koparmış.. ve bu büyük faciayı bizzat kendisi yaratmıştı.

Hafız Hakkı Bey; göz yaşlarının vaziyeti ıslaha hiçbir faydası dokunmıyacağını da anlamıştı. Rekabet hırsile Allahuekberin karlı dağlarında ve buzlu yamaçlarda koşturduğu efradının artık birer et ve kemik külçesi haline geldiğine kanaat getirir getirmez, derhal başkumandan Enver Paşaya bir mektup yazmış.. askerlerinin iki gün istirahatine müsaade edilmesi için yalvarmıya başlamıştı. Fakat Enver Paşadan şu kısa cevabı aldı:

(Olmaz. Ruslar, kaçıyor. Onları çevirip imha etmek lâzım... Derhal, Sarıkamış üzerine yürüyüşe geçiniz. Ve düşmana taarruz ediniz).

O yorgun, o bitkin, o birer et ve kemik külçesi haline gelmiş olan efrat, başkumandanın bu emrini de ifa etti. Kendilerinden hiç beklenilmiyen bir azim ve cesaretle taarruza geçti. Hattâ piyadeler, Sarıkamışa kadar bile girdi.

Fakat ezilmemiş, hırpalanmamış, bir gün bile aç kalmamış, sıcak gocukları içinde üşümemiş, hattâ kemâli âfiyetle votkalarını bile içmiş olan Rus efradı mukabil taarruza geçer geçmez, artık birer canlı cenaze haline gelen bedbaht Türk askerlerinden bir kısmı, süngüden geçirildi. Diğerleri de, sürüne sürüne geri çekildi.

Enver Paşa, vaziyeti haber aldı. Fakat başkumandan vekili bu büyük faciaya, tamamile gözlerini kapamıştı. 9 uncu kolorduyu sevk ve idare edenlere karşı:

— Ne duruyorsunuz?.. 10 uncu kolordu, Sarıkamışa girdi. Siz de, ileri!...

Diye bağırdı.

Fakat, kar çukurları içinde uyuşmuş kalmış olan efrat ve zabitanda, artık kımıldayacak hal ve mecal kalmamıştı. Maamafih bunlardan birkaçı, son beşerî kuvvetini sarfederek yerlerinden fırladı:

— Allah, Allah...

Diye, ileri atıldı. Fakat onlar da yüzüstü yere kapandı. Ve hiçbiri, düştükleri yerden bir daha kalkamadı.

Enver Paşa, daha hâlâ emir veriyordu:

(Kolordu ve fırka kumandanlarını bazan geri hatlarda görüyorum. Herkes ileride bulunmalı... Aldığım raporlarda, daima kıt'alardaki efradın azaldığından bahsediliyor. Halbuki bizzat tarassut ettiğim düşman bölüklerinde de ancak yirmişer nefer kalmıştır).

Diyordu. Ve bilhassa son cümlesile, hakikatten pek çok ayrılıyordu. Çünkü Rus bölükleri, esas mevcutları olan 160 şar neferden hiçbir zaman aşağı düşmüyordu.

Artık, kıt'alar arasındaki irtibat iyice kesilmişti. Hiç kimse, hakikî vaziyetten haberdar değildi.

17 Kânunuevvelde, 9 uncu kolordu kumandanı İhsan Paşa, başkumandan vekiline mufassal bir rapor verdi.

Harp harekâtının fecaatini izah eden bu raporun son kısımlarında şu satırlar münderiçti:

(... Topçu efrat ve zabitanı nısıf derecesinde zayiata uğramıştır. Hayvanlar bîtabı tuvândır. 40 cebel topundan ancak 20 top işlemektedir. Ve bütün cephede ancak 16 makineli tüfekten istifade edilmektedir.

(... Şimdiye kadar kendisine tevcih edilen vezaifi harbiyeyi son derecede büyük fedakârlıkla icra ederek bu kadar büyük zayiata uğramış olan 9 uncu kolordu, mevcut menabiinden istifade edebilmek için 10 - 15 günlük bir fırsata malik olursa, kendisini toplamasına pek büyük ümitler mevcut olduğunu ayrıca arzedirim..)

Kolordu zabitanı, artık kendilerini tutamıyorlardı. Bir ay evvel, büyük himmetlerle mükemmel bir halde seferber edilmiş olan bu kolordunun bugünkü haline karşı, hüngür hüngür ağlıyorlardı.

Ayni zamanda, 10 uncu kolordu kumandanı Hafız Hakkı Bey de (İmdat...) diye feryat ediyordu. Ve:

(Elimde, 800 yorgun ve cansız neferden başka askerim yok. Bunları dinlendirmiye çabalıyorum... Taarruz imkânı kalmadı. Biraz tahkimat yaparak bir müdafaa hattı tesisine uğraşıyorum. Bugün tekmil kolordunun başı Sarıkamışta ve nihayti Başköy gerisinde, pek dağınık bir halde bulunuyor. Bütün civar mıntakadaki mecmu kuvvet, 1800 nefer, 8 sahra topu 16 cebel topundan ibaret. Biraz toplanabilirsem, yarın akşam taarruza geçebilirim).

Diye raporlar gönderiyor. Bu raporlarda:

(... Lûtfen ve merhameten imdat gönderilmezse, topların da Kazaklar tarafından alınacağını) bildiren acıklı satırlara da tesadüf ediliyordu.

Bu vaziyet karşısına, başkumandanın verecegi emir, ne olabilir?..

Askerlik neyi emrederse etsin.. Enver Paşa, 18 Kânunuevvel günü şu kısa ve kat'î emri veriyor:

(Bütün kuvvetiniz ve şiddetinizle, taarruza devam ediniz...)

Edildi. Fakat çok tabiîdir ki, Enver Paşanın beklediği neticeyi vermedi.

Yalnız kıt'alar değil, başkumandanın karargâhı da artık perişan bir hale gelmişti. Ve yalnız saf zabitlerinin değil, erkânıharplerin mevcudu da yarıya inmişti. Bazıları şehit düşmüş, bazıları da esir gitmişti.

İstanbuldan geldikleri zaman birer kahramanlık timsali gibi şahlanan ve cakalarından durulmıyan Bronzart Paşalar, Feldman Beylerde de kımıldayacak hal ve mecal kalmamıştı. Harap, sefil, perişan bir köy evinde, sırtüstü yatıyorlardı.

Enver Paşanın seryâveri Kâzım Beyin (1) ayakları da soğuktan müteessir olmuştu. O da derin bir yeis ve fütur içinde, başka bir kulübede yatıyordu.

Ne kardan, ne buzdan, ne soğuktan, ne yorgunluktan, ne açlıktan, ne susuzluktan, ne uykusuzluktan müteessir olmıyan ve ayakta dimdik duran tek bir kimse varsa o da, yalnız Enver Paşa idi. Genç başkumandan zafer hulyasına o kadar dalmıştı ki, değil tabiatın şiddetinden müteessir olmak, hattâ etrafını saran fecaatin vehametini bile görecek halde değildi.

Kendisine takdim edilen bir rapor hakkında izahat almak için, kolordu kumandanı İhsan Paşa ile erkânıharbi Şerif Beyi, huzuruna celbetti. Sorduğu suallere verilen cevapları dinledi. Fakat 29 uncu fırkanın vaziyeti hoşuna gitmedi. Birdenbire öfkelenerek:

— 29 uncu fırka, niçin emirsiz olarak mevziini tebdil etti?. Üç topunu, niçin düşmana kaptırdı?. Fırka kumandanını derhal kurşuna diziniz...

(1) Genel Kurmay Başkanı Orgeneral Kâzım Orbay.

Diye emir verdi.

Hiç şüphesiz ki bu emir icra edilecekti.. harbin başladığı dakikadanberi, bütün varlığile vazifesini ifaya çalışan zavallı Miralay Arif Bey, bir manga askerin silâhları karşısında, şerefsiz bir ölümle can verecekti.

Bereket versin ki, erkânıharp Şerif Beyin ikazı üzerine İhsan Paşa büyük bir medenî cesaret gösterdi:

— Hay hay paşa hazretleri.. fırka kumandanı, derhal kurşuna dizilsin. Ancak şu var ki, bu zat, çok kıymetli bir askerdir. Daima, verilen emri muvaffakiyetle tatbik etmiştir. Hattâ mevziini tebdil etmesi de, zatı devletiniz tarafından verilmiş olan emre göre hareketinin neticesidir. Üç topunu da düşmana teslim etmemiş.. bilâkis, düşman eline geçmesin diye tahrip ederek abdesthane çukurlarında gizlemiştir.

Diye, Arif Beyi müdafaaya girişti.

Enver Paşa, verdiği emri geri aldı. Arif Beyin hayatını, İhsan Paşanın medenî cesareti kurtarmıştı.

9 uncu kolordunun erkânıharbi Şerif Bey, Sarıkamış faciasının artık hitama ermek üzere olduğunu hissetmişti. Bir aralık seryâver Kâzım Beye sokularak:

— Biz, mukadder olan âkıbete mahkûmuz. Artık, son dakikalarımızı bekliyoruz. Bardiz yolu kesildi. Siz burada ne duruyorsunuz?

Dedi.

Büyük bir hüzün ve teessür içinde bulunan Kâzım Bey, şu cevabı verdi:

— Ne yapayım?.. Ona söz dinletmek mümkün değil ki... Maamafih, sana çok itimadı var. Gece gel. Belki kendisini ikna edersin.

Şerif Bey o gece, Enver Paşanın ikametgâhı olan kulübeye gitti. Paşa, henüz yatağına girmişti. Böyle olmakla beraber, Şerif Beyi kabul etti. Kısa süren âfâkî bir konuşmadan sonra Şerif Bey sözü şu mecraya çevirdi:

— 9 uncu ve 10 uncu kolordulardan hayır kalmadı. Malûmu devletiniz, Ruslar da Bardiz irtibatını kestiler. Netice, esarettir... Bari müsaade buyurunuz da Erzurumdan son defa gelen kırk kadar topçu ve piyade zabitlerini geri yollayalım. Onları olsun, esaretten kurtaralım.

Enver Paşa, dinliyordu. Ve onun sükûnetle dinlemesinden cesaret alan Şerif Bey de, pek temkinli bir ifade ile sözlerine şöylece devam eyliyordu:

— Bir de, artık burada fazla kalan ve işe yaramıyan top ve mitralyözleri de geri göndermek istiyorum... Hattâ, karargâhlar da kurtulsa, çok iyi olur.

Enver Paşa, cevap verdi:

— Bu kadar kişi ne olduysa, Erzurumdan gelen zabitler de öyle olsun... Fazla top ve mitralyözlerle alay sancaklarını Erzuruma göndermek muvafık olur. Sancakları götürecek çavuş ve onbaşılara, birkaçar lira para verin... Karargâhlar nereye gitsin diyorsunuz?..

Sual, tehlikeli idi. Eğer ricat mânasını ifade eden bir şey söylenirse, gecenin şu zifiri karanlığında, kurşuna dizilmek bile işten değildi... Şerif Bey, gayet mahirane bir cevap verdi:

— Yok. Bir yere gitsin demiyorum. Düşman eline geçmesin, demek istiyorum. Meselâ, 9 uncu ve 10 uncu kolordular, artık erimiştir. Zatı devletinizin, bu kolorduların başında bulunmanız, hiçbir fayda temin etmiyecektir. Halbuki 11 inci kolordu henüz sağlam bulunuyor. Eğer yarın sabah Köteğe doğru hareket etseniz.. ve o kolordunun başına geçseniz.. belki bizim buradaki ümitsiz vaziyetimizi de ıslah edebilirsiniz.

Enver Paşa, kısa bir düşünce geçirdi. Burada elîm vaziyet içinde beyhude yere çırpınıp durmaktansa, henüz pek fazla hırpalanmamış olan 11 inci kolordunun başına geçerek dimağından bir türlü çıkmıyan zafer hulyasını tahakkuk ettirebileceğine kanaat getirdi.

— Evet. Yarın, 11 inci kolorduya gitmeliyim.

Dedi. Ve ertesi sabah, erkenden hareket etti.

★

(SARIKAMIŞ HAİLESİNİN SON PERDESİ..)

20 Kânunuevvel:

Düşman, 10 uncu kolorduyu cephesinden ve şimalinden tazyik ediyordu.

9 uncu kolorduyu, şarktan, cenuptan ve garpten iyice sarmıştı.

11 inci kolorduyu da, Aras nhrinin cenubundan sıkıştırmıya başlamıştı.

21 Kânunuevvel:

Enver Paşa tarafından (liva) lığa terfi ve sol cenah ordusu kumandanlığına tayin edilen Hafız Hakkı Paşa, 9 uncu kolordu cephesine geldi. Her tarafı gezdi. Gerilerden ihtiyat kuvveti geleceğinden bahsederek herkese mevkilerinde sebat eylemeyi tavsiye etti. Ve hakikaten, 200 nefer kadar ihtiyat da gönderdi.

Ruslar, sabahtanberi top, tüfek ve mitralyöz ateşini arttırdılar. Artık, 9 uncu kolorduyu kuşatan çemberi daraltmıya başladılar... Ateş hattında, bulunanlar, çok faik düşman kuvvetleri karşısında bunalıyorlardı. Mütemadiyen imdat istiyorlardı. Halbuki hiçbir taraf, diğer tarafa imdat edecek vaziyette değildi. Kolordu karargâhının mevcudu bile, başta kolordu kumandanı olmak üzere iki erkânıhar-

be, bir yâvere, bir emir zabitine ve dört hizmet neferine inmişti.

22 Kânunuevvel:

Sert bir soğuk, havaya maruz çehreleri bıçak gibi kesiyor. Top ve tüfek demirlerine, el dokunmak mümkün olmuyor. Ayaklar, donuyor. Yürümek, son derecede ıstırap veriyor.

Bazı askerler, ormanın ağaçlarına saldırıyorlar. Halbuki bir tutam bile kuru odun bulamıyorlar.

Mekkâriler, kolordunun son eşyalarını da geriye kaçırıyorlar. Her an ümitsizlik artıyor. Herkes bedbin.

Maamafih, ateş hattında faaliyet devam ediyor. Fakat ateş sesleri, gittikçe hafifliyor. Bazı yerlerde de, büsbütün sönüp gidiyor... Oralarda, ya müdafaa kuvvetleri düşman ateşleri altında erimiş, bitmiş.. o bembyaz karlar üzerinde kıpkızıl birer kan pıhtısı haline gelmiştir. Veyahut da, faik düşman süngülerinin cebir ve tazyiki altında, esareti kabull etmiştir.

Öğleden iki saat sonra, Hafız Hakkı Paşa, kolordu kumandanı İhsan Paşanın yanına geliyor. Dudakları çok acı bir tebessümle bükülerek:

— Her şey bitti.

Diyor.

Hafız Hakkı Paşa, bu iki kelimeyi, Fransız lisanile söylüyor. Gûya, vaziyetin fecaat ve ümitsizliğini, Fransızca bilmiyenlere hissettirmek istemiyor. Halbuki, Sarıkamış hâilesinin oynandığı şu kanlı sahnede, her şeyin bittiğini herkes biliyor.

Zavallı Hafız Hakkı Paşa... Her şeyin bittiğini o kadar meyus, o kadar meftur bir ifade ile söylüyor ki, bütün bu bitkinliğin en büyük âmil ve mesullerinden biri de bizzat kendisi olduğu halde, ona acımamak mümkün değil...

Sarıkamışa Enver Paşadan evvel vasıl olmak için verilen emrin hilâfına hareket ettiğimden dolayı şu anda acaba vicdanında bir eza ve ıstırap duyuyor mu?.. Dudaklarındaki acı tebessüm, (Sarıkamış muzafferi) unvanını ebediyen kaybettiği için mi.. yoksa, Türk ordusunun şimdiye kadar görmemiş olduğu şu büyük felâketin bir teessür ifadesi mi?...

Herkes zihnen o kadar meşgul ki.. hiç kimse, bunlarla meşgul olacak vaziyette değil.

Hafız Hakkı Paşa, şöhret ihtirasına kurban olan iki kolordunun bir avuç kalan bedbaht kahramanlarını şimdi kurtarmıya çalışıyor. Ve şu emri veriyor:

— Evet, her şey bitti... Fakat, 10 uncu kolordunun Çernik istikametile dağlar üstünden bir tek irtibat yolu var. İki saat sonra, 10 uncu kolordu ricate başlayacak. Siz de o yoldan çekilebilirsiniz. Düşman çekilişinizi farketmez ümidindeyim.

Ümit.. daha hâlâ, ümit...

Fakat Hafız Hakkı paşanın tam bu sözleri bitirdiği zaman, ileride bir gürültü kopuyor... Dört, beş nefer mekkârici, yularlarından tutmuş oldukları hayvanları acele acele çekiyorlar. Onları, kaçırmıya çalışıyorlar.

Hafız Hakkı Paşa bir an onlara bakıyor. Ve sonra İhsan Paşaya dönerek:

— Bu ne?.. Panik var.

Diyor.

Bu söz, kolordu kumandanının gururuna dokunuyor. Sert bir lisanla şu cevabı veriyor:

— Şimdiye kadar bu kolordunun askeri, panik yapmadı. Şimdi ileride de panik yapacak asker kalmadı.

İhsan Paşanın bu sözlerini, bir kurşun yağmuru takip ediyor. Bu kurşunlar, ağaçlara çarptıkça, patlar gibi bir ses çıkarıyor.

Hafız Hakkı Paşa, parmaklarile patlayan noktaları gösteriyor:

— Dum dum kurşunu atıyorlar.

Diyor.

Ve o bunu söylerken, ileride bir düşman avcı hattı beliriyor. Karargâhın bulunduğu noktaya şiddetli bir ateş açıyor.

Artık burada durmak ve barınmak mümkün değil... Hafız Hakkı Paşa, derhal atına atlıyor. Acele ile kırbacını orada unutuyor. Hayvanını şiddetle, mahmuzluyor. O sıkı mermi yağmuru altından geçiyor. Kendisini hayretle takip eden nazarlar altında, süzülüp gidiyor.

Bu sıkı ateşte derhal yere yatan karargâh heyeti, artık son dakikalarının gelmiş olduğunu anlıyorlar. 28 inci fırkanın bulunduğu mevkie çekilmek istiyorlar. Ve ilk ateş patırtısı biraz hafifleyince, arazinin vaziyetinden istifade ede ede o tarafa doğru ilerliyorlar... Lâkin biraz sonra, bir süvariye rastgeliyorlar. Ondan,şu meşum haberi alıyorlar.

— Yirmi sekizinci fırka, esir olmuştur.

Kolordu kumandanı ile erkânıharpler, derhal cebelerindeki kâğıtları çıkarıyorlar. Süratle yakıyorlar. Kolordu bayrağını kırıyorlar. Bayrak bezini de yakıyorlar. Son bir hamle ile selâmet çaresi arıyorlar. Fakat o anda, süngülü neferlerin ortasında, eli rovelverli bir düşman zabitile karşılaşıyorlar.

Düşman zabiti bağırıyor:

— Teslim olun.

Zaten, artık yapılacak ne vardı?.. Etrafları kuşatılmış ve süngüler de göğüslerine dayanmıştı.

Saat, 3 buçuğa gelmişti. Her tarafta, ateş kesilmişti. Ve Sarıkamış hâilesinin son perdesi de, hitama ermişti.

Düşman kuvvetleri, 9 uncu Kolordunun mevcudunu teslim alıyordu. Ve bu mevcut da, şunlardan ibaret bulunuyordu:

106 zabit
80 nefer
1 kırık top kundağı
8 at

Zavallı 9 uncu kolordu!.. Açlık, soğuk, yorgunluk ve düşman ateşleri gibi zalim ve insafsız âmillerle bunlardan daha kahredici bir sebep olan idaresizlik yüzünden erimiş, mahvolmuş, bu hali bulmuştu.

Artık bu yaranın üzerine, daha fazla parmak basmak istemiyoruz. Sarıkamışın bedbaht şehitleri ve esirleri için kalbimizde -hiç unutulmıyacak- hürmet ve tekrim hisleri duyarak bu bahsi kaparken, biraz da Ardahan fatihlerini anmıya lüzum görüyoruz.

Enver Paşa, Kafkasyanın istilâsına hazırlanırken İstanbuldan bir kolordu daha göndererek 3 üncü orduyu takviye etmek istemişti. Fakat bu kuvvetin sevkine imkân görülemedi. Ve ancak, kaymakam Ştange Beyin kumandasında, 8 inci alayın 1 inci ve 3 üncü taburlarile bir istihkâm bölüğü ve dört dağ topundan mürekkep bir müfreze gönderildi.

Bu müfreze, donanmanın himayesinde Rizeye çıkarıldı. Borçkada teşkilâtı mahsusa efradile takviye olunarak (Lâzistan müfrezesi) namını aldı. Ve harekâta başladı.

Bu sırada, o mıntakada bulunan düşman kuvvetleri, Ardahana çekilmişti. Müfreze havanın fenalığından, en güç şartlar altında, o istikamete ilerledi. Fakat bu ilerleme esnasında, birçok da kurban verdi

16 Kânunuevvelde müthiş kar fırtınası içinde cereyan eden şiddetli bir muharebeden sonra müfreze, Ardahan şehrinin kapılarına dayanmıştı. Kuvvetli bir taarruz daha

yapılacak olursa, bir hamlede şehir zaptolunacaktı... Fakat müfreze kumandanı Stange Bey, böyle yapmadı. Tabur kumandanlarını toplayarak fikirlerini sormıya başladı.

Birinci tabur kumandanı Tevfik Bey, ortalığı kasıp kavuran kar fırtınasından bahsetti

— Bu havada askeri açıkta geceleterek zayiata sebep olmaktansa, ileri atılalım.

Dedi. Fakat Ştange Bey, her nedense bu fikri beğenmedi. Taburların emniyet tertibatı alarak açıkta gecelemelerini emretti.

1 inci tabur kumandanı Tevfik Bey, yüksek mednî cesaret göstermek istedi. Taburunun manevî kuvvetine güvendi. Her mesuliyeti üzerine alarak şehri müdafaa elden düşman siperlerine bomba ve süngü ile hücuma geçti. Bu cebrî gece hücumile müdafaa kuvvetlerini dağıttı. Kars caddesi üzerindeki tepelere kadar attı.

Ardahan gibi bir şehir, bir tabur kumandanının şahsî teşebbüsile bir hamlede ele geçirilmişti. Ştange Bey, verdiği emrin hilâfına hareket etmekle beraber, tabur kumandanı Tevfik Beyi tebrik etti. Çünkü müfrezesi, kendisine tevdi edilen vazifeyi, tam mânasile ifa etmiş addedilebilirdi.

Burada, bir taburun gösterdiği şu kıymetli hizmet nazarı dikkete alınırsa.. ve ayni zamanda, Sarıkamış gibi küçük bir kasabaya karşı iki kolordunun yaptığı meşum hareketin neticesile mükayese olunursa, verilecek hükmün, çok acı olması lâzım gelir.

★

(BUZ DAĞLARINDAN, SİNÂ ÇÖLLERİNE...)

Enver Paşa, 3 üncü ordunun perişan enkazını Hafız Hakkı Paşanın omuzlarına yükletti. Kendisi, azamî süratle İstanbula avdet etti.

Sarıkamışın kanlı macerası, henüz İstanbula aksetmemişti. Enver Paşa da hiç kimseye bir şy söylemedi. Sorana-lara:

— Düşmana, çok ağır bir darbe indirdik. Bir hayli zaman Kafkasyada belini doğrultamaz.

Demekle iktifa etti.

Enver Paşa, soğukkanlılığını o kadar muhafaza ediyordu ki, onun bu sözlerinden hiç kimse şüphelenmedi. Buna binaen genç başkumandan, - kısa bir müddet - şan ve şerefinden hiçbir şey kaybetmedi. Ve bu müddet, ikinci bir zafer sahasının açılmasına kâfi geldi.

Bu defa zafer sahası, Sinâ çöllerinde açılıyordu. Ve Enver Paşa, Sarıkamışın buz dağlarında ele geçiremediği parlak muzafferiyti, Sinâ çölünün kızgın kumları üzrinde elde edeceğine büyük bir kanaat besliyordu.

Genç başkumandan, İstanbula gelip umumî karargâhına girer girmez, umumî vaziyet hakkında malûmat istemişti. Kanal seferinin hazırlığı hakkında kendisine verilen izahat, kâfi geldi.

*

Enver Paşa, gayesine vasıl olmak için, başlıca iki şey düşünüyordu... Bunlardan birincisi, mutlak bir surette orduya hâkim olmak.. hattâ, ordunun asıl başkumandanı olan hükümdarı bile, ordu işlerine karıştırmamaktı. Bunu temin etmek için, Sarıkamıştan dönerken, Sıvastan şu emri verdi:

(Benden başka hiç kimse, hiçbir sebeple ordu ve donanma kumandanları, benden başkasının verdiği emirleri ifa etmiyeceklerdir).

20 Kânunusani tarihinde Sıvas telgrafhânesinden bütün ordulara ve donanma kumandanlarına çekilen bu şifreli telgrafın ehemmiyeti, âşikârdı. Bu emrin hilâfına hareket edenler, derhal ölüm mangasının önüne sevkolunacaklardı.

Bu kısa emirle orduya tamamile hâkim olan başkumandan vekilinin ikinci düşüncesi de. Osmanlı hudutları için-

deki bütün salâhiyetli makamları, kendi nüfuz ve kudretinin altına almaktı. Saltanat makamı, hükûmet kuvvetleri, İttihat ve Terakki Fırkası, hattâ matbuat ve hattâ efkârı umumiye, kâmilen ve kâmilen, umumî karargâhın sevk ve idaresine tâbi bulunacaktı.

İmparatorluğun bütün harp mesuliyetini üzerine almış olan Enver Paşa, bu iki düşünce ile hareket etmekte haksız değildi. Çünkü - kimin tarafından vukubulursa bulsun - vaki olacak müdahaleler, tenkitler, rekabetler, gizli ve sinsi hareketler Sarıkamışta olduğu gibi harbin mukadderatını menfi neticelere sürükliyebilirdi.

Enver Paşa — İster mesuliyet, ister ihtiras düşüncesile olsun — mevkiini tahkim etmişti. Devletin bütün kuvvetlerini, âdeta birer heyulâ derecesine indirmişti. Ve artık tek gayesi olan zafere doğru, dev adımlarile yürüyebilecekti.

Biraz evvel arzettiğimiz gibi zafer sahasının biri kapanmışsa, diğeri açıktı. Sarıkamış hezimetinin acısı, Sinâ çöllerinde çıkacaktı. Fakat Enver Paşa bu defa teennî ve ihtiyatla davrandı. Kanal seferi tamamile inkişaf etmeden evvel, o cepheye gitmemeyi kararlaştırdı.

Vakıâ o cephede de - Hafız Hakkı Paşadan daha kuvvetli bir rakip vardı. Cemal Paşa ilk hareketinde muvaffak olursa, hiç şüphesiz ki büyük bir şeref kazanacaktı. Fakat kendisi bütün orduların başkumandanı olduğu için, Cemal Paşanın açtığı kapıdan parlak bir zafer alayı ile geçecek.. kazanılan şerefin aslan payını almak, pek kolay olacaktı.

Enver Paşa derhal - dördüncü ordu kumaidanı - Cemal Paşa ile muhabereye girişti. Kanal seferinin hazırlıklarına dair aldığı malûmat, kendisini pek memnun etti. Hazırlık bitmişti. İlk emirde, seferî kuvvet harekete geçecekti. Bu kuvvet de, şunlardan mürekkepti:

23 25 - 27 inci fırkalardan seçilmiş olan 10 tabur piyade.

3 makineli tüfek bölüğü.
1 âdi sahra bataryası.
5 seri sahra bataryası.
2 cebel bataryası.
1 on beşlik seri obüs batarsı.
1 süvari alayı.
Üç taburu nakle kâfi köprücü takımları.
6 istihkâm bölüğü.
Hecin süvarlar.
Gönüllü Arap ve Çerkes atlıları.
Hulâsa:
14,520 zabit ve efrattan mürekkep insan kuvveti.
1,173 beygir.
328 öküz ve manda.
1,552 deve.

Bu kuvvet, Kanal seferine ayrılmış olan kıtaların birinci kademesini teşkil edecekti. İkinci kademeyi teşkil edecek olan 10 uncu Hicaz fırkasından mürettep efratla Hicazlı Arap gönüllülerinden mürekkep müfreze de - Mekke Şerifi Hüseyinin oğlu Emîr Faysal'ın kumandasında olarak - Hicazdan gelip seferî kuvvete iltihak eyliyecekti.

Bu seferî kuvvet, telsiz telgrafsız ve tayyare gibi asrî muharebe ve harp vasıtalarına malik değildi. Ancak, saka neferinden en yüksek kumandanına kadar, cidden kuvvetli maneviyatla mücehhezdi.

Mısır ülkesini, istilâ etmiş olanların elinden almayı herkes istiyordu. Hattâ bu fikre birçok Suriyeliler de memnuniyetle iştirak ediyordu.

Arap komitecileri, Türklerin ve bilhassa Osmanlı imparatorluğunun aleyhinde gizliden gizliye ihtilâl hazırlıyorlardı. Fakat Türklerin kuvvetli bir hamlesile Mısır kıt'ası

yeniden fethedilecek olursa, istikbalde kurulacak büyük Arap imparatorluğuna orayı da kolayca ilhak edeceklerine kanaat getiriyorlardı.

Bu düşünce ile, Suriye eşrafından birçokları da harekete geçmişlerdi. Ve muhtelif gönüllü müfrezeleri tertip etmişlerdi. Muan'da toplanan bu kuvvetler de, şunlardan mürekkepti:

Sinâ bedevî müfrezesi,

Emîr Aslanın kumandasında, bir Dürzî bölüğü,

Abdürrahman Paşanın topladığı bir Kürt süvari müfrezesi,

Bulgaristan muhacirlerinden toplanmış bir bölük,

Trablusgarplılardan mürekkep 200 kişilik bir gönüllü müfrezesi.

Bunlar da harekâta iştirak edeceklerdi. Ve asıl seferî kuvvetin teşkilâtı mahsusa kısmını teşkil eyliyeceklerdi.

Kanal seferi için Von Kres Beyin tertip ettiği plân - pek muhtasar olmakla beraber - cidden mükemmeldi. Hazırlanan kuvvet de az değildi... Eğer bu plân mucibince, bu kuvvet iyi idare edilecek olursa, yapılacak hareketten parlak bir zafer beklenebilirdi.

Gerek Enver Paşa ve gerek Cemal Paşağ bu zaferin hulyasile heyecanlı saatler geçiriyorlardı. Ve teşebbüslerinde muvaffak olacaklarına tam bir kanaat besliyorlardı.

Cemal Paşa İstanbuldan ayrılırken, Haydarpaşa garında parlak bir nutuk irat etmiş.. ezcümle:

— Ben.. ve maiyetime verilen kahramanlar, Kanala yapacağımız hücumda muvaffak olamıyarak cesetlerimizi kanala dökecek olursak, arkada kalan vatanperverlerin kanlı cesetlerimiz üzerinden geçerek, islâmın mali sarihi olan Mısırı, mutasallıtlarının elinden kurtarmaları icap edeceğine kaniim.

Demişti... Dördüncü ordu kumandanı sıfatile söylenen bu sözlerin, tamamile yerine getirilmesi, bir şeref ve haysiyet meselesi idi. Bunun içindir ki Cemal Paşa Suriye topraklarına ayak basar basmaz derhal büyük bir faaliyete geçmiş.. bir taraftan Arap komitecilerinin hareketlerine mâni olacak tedbirler almakla meşgul olurken, diğer taraftan da Kanal seferi hazırlıklarını en ince teferruatına kadar ikmal etmiş.. Enver Paşanın kendisinden beklediği hizmeti ifaya müheyya bir hale gelmişti.

Seferî kuvvet, 4 Şubat 330 tarihinde harekete geçti.

O gün Kudüste pek parlak tezahürat icra edildi. Ve ordu karargâhı olan Grand otelde, muhteşem bir öğle yemeği ziyafeti verildi.

Şimdi, meşhur Tih çölleri geçilecekti. O çöller ki, tam beş bin sene evvel kavmini Mısır Firavunlarının zulmünden kurtarmak için (Arzı Mv'ud) e gitmek istiyen Hazreti Musaya geçit vermemiş.. onu başındaki binlerce insan kafilesile tam otuz sekiz sene kızgın kumları üzerinde dolaştırarak perişan etmişti... İşte beş bin sene sonra da Osmanlı ordusuna, bu vahşi, zalim ve insafsız çölün ortasından geçerek Mısırı fethetmek vazifesi verilmişti.

Seferî kuvvet, şimdiye kadar hiçbir ordunun maruz kalmadığı en korkunç müşkülâtla karşılaşacaktı. Ve bütün karşılaşacağı müşkülleri yenerek Kanal sahillerine varacak.. orada da, durup dinlenmeden, kanlı bir maceraya atılacaktı.

Fakat bu, düşünülmüyordu. Ülül-emrin tek bir işareti ile ateşe bile atılmayı en mukaddes bir vazife bilen Türk askeri, metîn ve pervasız adımlarla, çölün cehennemî sahasına doğru ilerliyordu.

On bir günde geçilecek olan bu çölde ağaç değil, bir tutam ot bile yoktu. En küçük bir akar su bile bulunmu-

yordu... Kum fırtınaları, eksik değildi. Gözleri kör eden bu fırtınalarda, bir metre ilerisini görmek bile müşkülleşirdi.

Ayni zamanda, mütemadiyen sam rüzgârları da eserdi. Yangın kokusuna benziyen bir koku neşreden bu rüzgâr, insanları ve hayvanları, sarhoş gibi sersemletir.. yürüyüşe mâni olacak derecede vücude kırgınlık verirdi.

Hararet gündüzleri 40 50 dereceye kadar çıkar. Geceleri de sıfıra ve hattâ sıfırın altına düşer. Sabaha karşı, çiğ yağar. Rütubet, pek fazla artar. Bu iklimin yabancıları için, tabiatin bu süratli tahavvülüne mukavemet etmek zordur. Buna binaen bu çöllerden - pek nadir olarak - geçen kervanların halkından birçokları, barsak hastalıklarına tutulur.

Bu çölün en tehlikeli ârızalarından biri de, güneş çarpmasıdır. Hiçbir yerde ağaç olmadığı için bundan korunma imkânları pek azdır. Güneşin kumlara aksetmesi, gözleri kamaştıran bir ziya husule getirir. Bu da gözlere pek fazla zarar verir... Gözle görülemiyecek derecede ince kum zerreleri de ayrı bir tehlikedir. En hafif bir hareketle havalanan, ağıza, gözlere, burun deliklerine kaçan, nefes borularını tıkayan bu tozdan korunabilmek de çok mühim bir meseledir... Tabiatin bu koca çölü doldurduğu bu tehlikelere, cesim ve korkunç yılanlarla, zehirli akrepleri ve çiyanları da ilâve etmelidir.

Çölün en büyük derdi, sudur. Koca sahrada, en küçük bir akar su yoktur. Bazı yerlerde, kervanlar tarafından kuyular açılmışsa da, bunların suları tuzludur.

Şurada burada birikip kalmış olan yağmur sularının ici ise birçok haseratla doludur. Avni zamanda; insanları değil, hayvanları bile tiskindirecek derecede pis kokuludur.

Yol, mevcut değildir. Ancak gündüzler güneşin istikameti ve geceleri de yıldızların vaziyetlerile yola devam

edilir. Fakat birçok defa kervanların yollarını şaşırarak günlerce gezip dolaştıktan sonra, ayni noktaya geldikleri de vakidir.

İşte, Mısırın fethine yol açmıya giden seferî kuvvet bütün bu müşkülâtı yenecek, bu çölden geçecek, huduttaki düşman müdafaa hatlarını sukut ettirecek, kanalın sularını dombazlarla aşarak mübarek Nilin suladığı topraklara girecekti.

Bu hareket, cidden büyük bir nizam ve intizamla devam etti. Seferî kuvvet; harp tarihinde emsaline tesadüf edilemiyen bir feragat ve fedakârlıkla, o cehennem gibi kaynıyan çölü geçti. Kanal sahiline geldi... İşte burada hayal hakikate kalbedilecekti.

O sessiz çöl gecesinde, uzaktan uzağa kanalın karşı sahili görünüyordu. On günlük tahammülfersa bir yolculuktan sonra o ıssız çölün kızgın kumları üzerinde seferî kuvvete mola verilirken, kananlın karşı sahili, nurlara garkolan bir periler beldesine benziyordu.

Şimdi seferî kuvvetin karşısında, geçilecek bir kanal ve aşılacak çelik bir duvar vardı. İlk bakışta annlaşılıyordu ki, düşman, Mısır topraklarını herhangi bir taarruz veyahut baskından korumak için, askerlik fenninin icap ettirdiği bütün tedbirleri almıştı.

Acaba bu müdafaa tedbirleri, nelerden mürekkepti?..

Mısırı yeniden fethetmek gibi büyük bir hayale kapılarak onu tahakkuk ettirmek için bunca fedakârlıklarla buraya bu seferî kuvveti getirenlerin, elbet düşmanın bütün müdafaa tedbirlerini de bilmesi lâzım gelirdi. Halbuki, yüksek kumanda heyetinin bildiği şeyler, yalnız şunlardan ibaretti:

1 — Düşmanın asıl müdafaa hattı, kanalın garp sahilindedir.

2 — Kıntıra mevkiindeki müdafaa tertibatı bilhassa kuvvetlidir.

3 — Müdafaa tertibatı ağır ve hafif toplardan, patlayıcı maddelerle doldurulmuş lâğımlardan, bütün kanal sahilini ateşle yalayacak olan gayet mebzul mitralyözlerden mürekkepetir. Ayni zamanda, her tarafa kuvvetli telörgüler gerilmiştir.

4 — Bütün kanal boyunca bir şimendifer hattı döşenmiştir. Bu hat üzerinde, toprak rengine boyanmış zırhlı trenler işlemektedir... Her tren, büyük ve küçük çaplı iki top ve iki mitralyözle teçhiz edilmiştir. Ayrıca yüz nefer piyade de, her trenin silâhendaz kuvvetini teşkil etmektedir.

5 — Kanalın müdafaa kuvveti tamamile malûm değilse de, - İngiliz ve Hintlilerden mürekkep olmak üzere - 15 bin nefer tahmin edlimektedir.

6 — Bu kara kuvvetlerinden başka, (Timsah gölü) ile (Büyük Acıgöl) e de üç harp gemisi yerleştirilmiştir.

7 — Tayyare, projektör, telli ve telsiz muhabere vasıtaları vesaire gibi asrî harp vasıtaları, çok mükemmeldir.

Halbuki.. düşman müdafaa kuvveti hakkında alınmış olan bu malûmat, çok noksandı. Çünkü, 1914 senesi hitam bulup da 1915 senesine devrettiği zaman Mısırda, 30 bini Hintli olmak üzere - tam 150 bin düşman askeri vardı. Ve bunun tam 35 bin kişisi, yalnız kanalın müdafaasına ayrılmıştı. Ayni zamanda, kanalın garp sahiline, zan ve tahmin edildiğinden çok fazla kuvvette tahkimat yapılmıştı. Bütün kanal boyuna da, 9 parça İngiliz ve Fransız kruvazörü sıralanmıştı. Bunlardan başka, mütemadiyen kanalın şark sahillerini tarassut eden muhtelif Fransız ve İngiliz tayyare filolarını da nazarı dikkate almak lâzımdı.

Buna mukabil.. Türk seferî kuvveti, top ve tüfek gibi basit taarruz silâhlarile mücehhezdi. Bu kuvvet, düşmanın

müteaddit projektörlerle gündüz gibi aydınlattığı kanal sularını, âdi dombazlarla geçecekti. Ve Mısır topraklarına ayak basan bahtiyarlar, düşmanın çelik ve beton müdafaa mevzilerine süngülerle hücum edeceklerdi.

Tertibat, mükemmel.. plân, kusursuz.. bilhassa askerlerin manevî kuvvetleri, pek yerinde idi. Hele bir (Hücum emri) yazılmıştı ki - mütehassısların ifadelerine nazaran şimdiye kadar harp tarihimizde ve hiçbir muharebemizde misli görülmemiş derecede ehemmiyeti haizdi.

Fakaaaat.. acaba bu emrin lâyıkile tatbikine ve hücum kollarının kâğıt üzerinde olduğu gibi sevk ve idaresine imkân görülebilecek miydi?...

Cemal Paşa, o heyecanlı saatlerdeki düşüncelerini, şöyle anlatır:

(Bütün ümidim, İngilizleri gafil avlayarak, hiç olmazsa ilk hamlede 5 - 6 bin neferlik bir kuvvetle (İsmailiye) nin cenubundan kanalı elde etmiye.. ve müteakiben 10 uncu fırkayı da ısrar ederek 12 bin neferle kanalın garp sahilinde yerleşmiye.. ve mümkün olursa İsmailiyeyi elde ederek garp, şimal ve cenuba karşı müdafaa suretile şehri 4-5 gün müdafaaya, bu müddet zarfında 8 inci fırkanın hareketini tesrî ederek İsmailiyedeki kuvveti 10 gün zarfında 20 bin raddesine iblâğ etmiye matuftu... O sırada Mısır vatanperverleri de bu Osmanlı ordusunun İsmailiyeyi zaptetmiş olmasından cesaret alarak umumen ihtilâl ederlerse, işte hiç ümit edilmiyen bir zamanda, en iptidaî ve pek cüz'î bir kuvvetle Mısırın istilâsı müyesser olabilecekti). (1).

Fakat heyhat.. Cemal Paşa, bu parlak hayalin tahakkuk ettiğini göremedi. Çünkü, 20 Şubat 330 günü, dördüncü ordunun harp ceridesine parlak bir hayalin mahsulü değil, feci bir hakikatin âkibeti kaydedilmek mukadderdi.

Bir gün evvel keşif yapıldı. Ve tarassut noktası tayin edildi. Ordu karargâhı, akşam yemeğini yedikten sonra bu

tarassut mevkiine gidip yerleşti. Burası, kanaldan takriben beş kilometre mesafede küçük bir tepe idi... Fakat çok dikkate şayandır ki, bu tepe gündüz keşfedilmiş ve hattâ keşif postaları iki defa buraya gelmiş oldukları halde akşamdan sonra bu mevkie yerleşmek için yola çıkan ordu karargâhı takip edeceği istikameti şaşırarak, bir hayli dönüp dolaştıktan sonra, tepeyi bulabilmişti.

Son hücum hazırlıkları görülürken bir kum fırtınası başlamıştı. Bu fırtına, birdenbire o kadar şiddetini arttırdı ki, âdeta korkunç bir kasırga halini aldı... Rüzgâr, şarktan garbe estiği için evvelâ bu kasırga tabiatın bir lûtuf ve yardımı telâkki edildi. Kumandanlara ve erkânıharbiye heyetine büyük bir sevinç verdi. Düşman, tayyare ile keşif yapamıyacak, baskın hareketi, çok kolaylaşacaktı. Fakat kasırga uzadıkça uzadı. Hiç kimse yerinden kımıldanamadı. Yanyana yere kapananların biribirlerine sözlerini duyurmalarına imkân bırakmadı. O parlak hücum emrinin icap ettirdiği bütün hazırlıklar, yarıda kaldı. Evvelâ tabiatin bir lûtuf ve yardımı telâkki edilen bu cehennemî kasrga, saatler geçtikçe bir âfet, ve felâket halini aldı... Halbuki, hücum saatine, pek az kalmıştı.

Hücum noktasına gelecek olan 10 uncu fırkanın 29 uncu alayı, yolunu şaşırdı. Fırka kumandanı Alman Miralayı (Von Trummer Bey), bu kasırganın sağanakları arasında kaldı. Bir hayli dönüp dolaştığı halde fırkasını bulamadı.

Telefon hatları kesildi. Hücum saati geldiği zaman, artık ordu, kolordu, fırka ve alay karargâhları arasında hiçbir irtibat mevcut değildi. Âdeta, seferî kuvvetin bütün varlığı, felce uğrayıvermişti.

(Kanal seferi) fikrini ilk dfa olarak ortaya atan, bu seferin plânlarını yapan ve bilhassa yorulmak bilmiyen bir azim ve metanetle bütün hazırlıklarını cidden muvaffaki-

yetle ikmale muvaffak olan zavallı (Von Kres Bey) acınacak bir halde idi.

1914 harbinin en şerefli hâdisesini yaratmıya çalışırken birdenbire tabiatin indirdiği bu kahir darbe altında o kadar sersemlemişti ki, onun o fecî saatlerdeki ıstırabının akislerini çehresinde görüp de müteessir olmamak mümkün değildi... Fakat bu hayrete şayan Alman erkânıharp zabiti, daha hâlâ metanetini muhafazaya çalışıyordu. Kasırganın şiddetile yerlere kapanarak, kum çukurlarına batıp çıkarak, hücum kollarının arasında dolaşıyor, onların ilerleme istikametlerini gösteriyor.. bizzat kılavuzluk ediyordu.

Kanalın karşı sahilindeki düşman müdafaa kuvvetleri de herhalde kuşkulanmıştı. Bütün projeötörlerin huzmeleri, hücum kollarının üzerinde dolaşmıya başlamıştı. O zifiri karanlık çöl gecesi, gündüz gibi aydınlanmıştı.

Kasırga, dinmişti... (Hücum emri) ne nazaran asaat 10 da, hücum kolları harekete geçecekti. Fakat saat 10 u geçtiği halde hücumun başladığına dair ne kolordu ve ne de ordu karargâhına hiçbir haber gelmedi.

Cemal Paşa ve erkânıharbiye heyti, gözlerini saatlerden ayıramıyorlardı. Bazıları:

Acaba bu sessizlik, baskın hareketinin muvaffakiyetle devamından mı ileri geliyor?..

Diye söyleniyorlardı.

Telefon irtibatı yoktu. Kanal sahilinde neler olup bittiğine dair hiçbir haber alınamıyordu. Herhalde, hayallerin kırılmasından korkulduğu için olacak ki, vaziyeti anlamak maksadile, kanal sahiline bir zabit göndermiye lüzum görülmüyordu.

Saat, 11 e geldi.

11 buçuğu geçti.

12...

Sükût, ayni zalim ve esrarengiz sükût...

Semadaki yıldızlar, ağır ağır yerlerini değiştiriyorlar. Şarktan garbe doğru, akıp gidiyorlar.

Artık heyecanlar dağılıyor. Bu neticesiz beklemenin verdiği uyuşuklukla gözler kapanıyor. Hattâ birer kum çukuruna sokularak uyuyanlar bile var.

Saat, 1...

Esrarlı sükût, devam ediyor. Karanlıkların sesi, âdeta kulaklara ümitsizliğin şeametini fısıldıyor. Ve artık, herkesi rehavet kaplıyor. Ordu kumandanından, karargâh efradına kadar herkes kumların üzerine uzanıyor. O tarassut tepesinde, rütbe ve mevki farkı bile kalmıyor. erkes uyuyor. Muvaffakiyetsizliğin azap ve ıstırabını hissetmemek için herkes uykuya dalıyor.

Tam saat, 2...

Çölün sakin havasında, birdenbire acı bir ses aksediyor. Tıpkı, çirişli bir patiskanın yırtılışını andiran bu ses, herkesi yerinden sıçratıyor.

Cemal Paşa, yerinden fırlıyor. Uyku sersemilği ile:

— Hah.. işte...

Diye bağırıyor.

Evet.. bu ses, saat 10 danberi beklenen sestir. Kuru, sert, bazan uzayan, bazan birdenbire inkıtaa uğrayan bir mitralyözün sesi...

Ses birdenbire çoğalıyor. Cehennemî bir gürültü halini alıyor. Kesik kesik konuşmalar başlıyor:

— Fakat bu mitralyözler, bizim değil.

— Evet.. düşman makineli tüfekleri işliyor.

— Acaba bizimkiler nerede?..

—

— Vay canına.. düşman, kanalı tamamile mitralyöz müdafaası altına almış.

—

E, bunda hayret edilecek ne var?. İngiltere Harbiye Nezaretinin bütçesi, kanal sahilinin mitralyözlerle müdafaasından âciz mi, sanki?..

— Koş Arif Efendi, vaziyeti anla da, haber getir.

Bu emri alan genç zabit, karanlıklara atılıyor. Her tarafı yalayan projektör hüzmelerinin ışık dalgalarında koşarken bazan görünüyor, bazan kayboluyor.

Tarassut tepesinde, herkes yere uzanmış, kulaklar, kanal sahilinde, Kalbler, acı acı çarpıyor. Heyecan, arttıkça artıyor... Acaba, Arif Efendi ne haber getirecek?..

Bu suale, hiç kimse müsbet veya menfi cevap veremiyor. Hiç kimse, muhite hâkim olan hayalin bahşettiği ümit ile oynamak istemiyor.

Hayret!.. Arif Efendi, çarçabuk dönüyor ve şu haberi getiriyor:

— Efendim!. İlk hücum kolu, karşı sahile geçmiş. Oradan, (Allah, Allah) sesleri geliyor.

Tarassut tepesinde bir an neşe ve saadet havası esiyor. Demek ki hayal, artık hakikate inkılâp ediyor.

— Niçin bu kadar çabuk döndün, oğlum. Sahile kadar gidip, vaziyeti görmeli idin.

— Gidemedim, efendim.

— Niçin?..

— Çünkü, yaralıyım.

Mülâzim Arif Efendinin, sahile kadar giderek vaziyeti görmesine hacet kalmıyor. Yavaş yavaş, ileriden haberler gelmiye başlıyor.

—Hücum kolunun alay kumandanı, erkânıharp binbaşısı Servet Bey yaralanmış. Sargı yerine getirildi.

Şu anda, kanal sahilinde, hayalle hakikat çarpışıyordu. Ve tarih, 1914 harbinin (Suriye seferleri) başlığı altında yeni ve kanlı bir hâdiseler silsilesi kaydetmiye başlıyordu.

Fakat bu başlangıç, Osmanlı orduları başkumandan vekili Enver Paşanın, dördüncü ordu kumandanı Cemal Paşanın ve bu macerayı doğuran Von Kres Beyle diğer hayal peşinde koşanların tamamile aleyhinde idi. Çünkü, en ince hesaplarla hazırlanmış olan bu kanal seferi tatbikat sahasına geçer geçmez, ortadan hayal silinivermiş.. yerini pek acı bir hakikate terketmişti.

Bu esrarlı hakikat o kadar acı idi ki, tabiat bile onu kanal kahramanlarına göstermek istemiyordu. Ve ortalık ağarmıya başlarken, facia sahnesinin üzerini oldukça kalın bir sis tabakası örtüyordu.

Plân ve ordu emri mucibince hücum, gece saat 10 da başlayacaktı. Halbuki, Von Kres Bey, ne bizzat tertip ettiği plânı ve ne de hücum emrinin bütün icaplarını muvaffakiyetle tatbike imkân bulmuştu.

Von Kres Bey, diyoruz... Çünkü o anda bütün seferî kuvvetin sevk ve idaresi, bu zata tevdi edilmişti. Seferî kuvvetin başında bulunan ordu ve kolordu kumandanlarile bunların erkânıharbiye heyetleri, tamamile birer seyirci vaziyetine geçmişlerdi.

Von Kres Bey, hiç şüphesiz ki deruhte ettiği mesuliyetin büyüklük ve ehemmiyetini herkesten daha iyi takdir ediyordu. Tasarladığı seferin zaferle neticelenmesi için, bütün enerjisini gösteriyordu... Fakat, muvaffakiyet temininе imkân göremiyordu.

Hareket başladığı zaman, hava son derece karanlıktı. Bizzat Von Kres Bey tarafından sevk ve idare olunan hücum kolları, yürüyüş istikametlerini göstermek için gündüzden dinlenmiş olan filâmalarını bulamıyorlardı.

Von Kres Bey, vakit vakit duruyor. Gözlerini semaya

çeviriyor. Derin bir siyahlık içinde kıvılcımlanan yıldızlardan cihet tayin etmiye çalışıyor. Sonra, azmini gösteren metîn adımlarla ilerliyor. Hücum kolu da ayni azim, irade ve metanetle onu takip ediyordu.

Von Kres Beyin bu hal ve vaziyetini gören zabitler onu, beş bin sene evvel bu çöllerde yolunu kaybeden yahudilerin rehberi (Musâ) ya benzetiyorlar.. o heyecanlı saatlerde, 15 bin askerin mukadderatile oynıyan bu adamın, kendilerini nasıl bir âkibete sürüklediğini düşünüyorlardı.

Bütün dikkatlere rağmen, ağır topçu cephane kolları, istihkâm taburu ve dombaz müfrezeleri, yollarını şaşırmışlardı. Tam zamanında, hazırlık mevkiinde bulunamamışlardı.

İlk felâket, burada başlıyordu. Ve artık, umumî vaziyette tam bir işbirliğine imkân bırakmıyordu.

Dombazları taşıyan piyade takımları, bu ağır nakil vasıtalarının sikletine tahammül edemiyerek geri kalmışlardı. Halbuki, büyük bir intizamla yürüyüş yapmış olan hücum kolları, artık kanalın sahiline varmışlardı.

İngilizler, kanalın müdafaası için hiçbir vasıtayı ihmal etmemişlerdi. Her nevi silâh kuvvetinden maada, kanalın garp sahiline gayet hassas köpekler yerleştirmişlerdi. Silâh kuvvetinden maada, kanalın şark sahiline varmış olan Türk piyadelerinin kokularını almışlardı.. acı acı havlıyarak kanal muhafızlarına tehlikeyi haber veriyorlardı.

O anda, projektör merkezlerinden kanalın durgun sularına doğru ışık selleri boşanmış, gittikçe artan mitralyöz ateşleri başlamıştı.

Bu ateş, hiçbir hedef gözetmiyordu. Sadece, kanal sularile kanalın şark sahilleri üzerine bir ölüm şebekesi geriyordu. Fakat, artık sahili tutmuş olan Türk piyadeleri üzerinde, en küçük bir tesir bile husule getiremiyordu.

Bu cehennemî ateş altında dombazlar getirilmiş, kanalın sularına atılmıştı. Şimdi, 74 üncü alayın 1 inci taburunun 3 üncü bölük kahramanları, akıllara hayret veren bir pervasızlıkla dombazların içine atılmışlar ve sahilden açılmışlardı. İlk geçiş şerefini, bunlar kazanacaklardı..

Önde giden dombaz, içindeki kahramanların sikletine dayanamıyor, fena halde yalpa yapıyordu. Fakat ne bu yalpa ve ne de kanal sularını yalayan düşman ateşi, bu ilk geçiş fedailerinin ilerlemelerine mâni olamıyordu.

Bu dombaz, artık kanal sularının yarı yolunu geçmişti. Fakat, fasılasız ateş altında birçok kahramanlar kanlar içinde, arkadaşlarının kucaklarına serilmişlerdi. İnce saçtan yapılmış olan dombazda, mitralyöz kurşunlarile delik deşik bir hale gelmişti... Yüzlerce delikten, su giriyordu. Ve artık dombaz bu ağırlığa tahammül edemiyerek, yavaş yavaş kanalın sularına gömülüyordu.. Bu gömülüş, uzun sürmedi. Kıymetli hamulesi makineli tüfek ateşlerile biçilmiş olan dombaz, birdenbire kaynayıverdi. Bu, kanal faciasının ilk sahnesi idi. Böylece kanalın sularına gömülen kahramanlardan ancak bir tek zabitle bir tek nefer yüzerek karşı sahile çıkmış.. Mısır topraklarına ayak basabilmişlerdi.

Harbin tafsilât ve teferruatına girmiyeceğiz. O ciheti, bizden daha salâhiyetli olan müşahitlere terkedeceğiz. Ve bu hususta mufassal malûmat almak istiyenlere - mülga 8 inci kolordu kumandanı, erkânıharp Miralayı Ali Fuad Beyin (1) (*Paristen, Tih sahrasına*) adındaki kitabile (2) Muallim Fuad Gücüyener'in *(Sinâ çölünde Türk ordusu)* ismindeki eserini tavsiye ile iktifa eyliyeceğiz.

(1) Harp Akademisi müdürü General Ali Fuad.

(2) Konya Maarif Müfettişliğinden istifa ederek (Anadolu Türk Kitap Deposu) nu tesis eden.

Bilhassa (*Sinâ çöllünde Türk ordusu*) kitabı, herhangi bir muharririn kanal harbini tasvir etmek için yazmış olduğu bir eser değildir. O kitapta, sanki (kanal seferî heyeti) dile gelmiştir. Ve Sinâ çöllerinde geçen hazin, fakat çok feci macerayı Muallim Fuat Gücüyener, kendi temiz ve şahane üslûbile çok güzel ifade etmiştir.

Cemal Paşanın bizzat yazdığı hatırattan tutalım da, bu tarihî hâdisenin en canlı ve salâhiyetli şahsiyetlerinin samimî ifadelerine kadar bütün yazılmış olan yazılardan çıkan mâna, şudur: — Tahakkuk etmesi muhal olan bir hayal uğrunda Türkün mübarek kanı, burada da beyhude yere israf edilmiştir.

Maamafih, Türk zabiti ve Türk askeri, kendisine verilen vazifeyi tamamile ifa etmiş.. kanalı geçmiştir. Fakat takviye edilmiyen bu kahramanlar Mısır topraklarında ve düşmanın cehennmî ateşleri altında eriyip gitmişlerdir.

Sarıkamış dağlarının karlı ve buzlu şahikalarında da israf edilmiş olan kıymetli Türk kanlarile, kanal sahillerinin kızgın topraklarında ebediyete intikal eden Türk şehitleri arasında bir mukayese yapılacak olursa, buradaki facia çok ehvendir. Fakat bu kıyasın maddî mahiyeti ne olursa olsun manevî mesuliyet, bu faciaya sebep olanlara maledilmek lâzım gelir.

Asıl hayrete şayan olan bir cihet daha vardır ki, 1300 Türkün hayatını söndürmekten ibaret kalan bu elîm hayal Von Kres Bey ismindeki bir Alman erkânıharbinin kafasından doğduğu gibi, bu hayalin sukutunu ifade eden de, (Von Frangen Berg Bey) isminde yine bir Alman erkânıharbi olmuştur. Şöyle ki:

İstanbuldan hareket ederken, Haydarpaşa garında söylediği nutukta:

— Ben. ve maiyetime verilen kahramanlar, kanala yapacağımız hücumda muvaffak olamıyarak cesetlerimizi ka-

nala dökecek olursak, arkada kalan vatanperverler, cesetlerimizin üzerinden kanalı geçeceklerdir.

Diyen Cemal Paşa, bu ahdini yerine getirememiştir. Ve, düşman ateşini yenmek imkânsızlığını görür görmez, derhal yüksek kumanda heyetini etrafına toplayarak vaziyet hakkında onların fikirlerine müracaat etmek mecburiyetini hisseylemiştir.

Cemal Paşanın sualine en evvel Von Frangen Bey cevap verdi:

— Ordu erkânıharp reisi sıfatile en evvel benim mütaleamı söylememe müsaade buyurunuz..

Dedikten sonra, gayet açık ve sarih bir surette, sözlerine şöylece devam etti:

— Artık taarruza, muvaffakiyet ümidile devam etmek kabil değildir. Muharebeyi, derhal kesmek lâzımdır. Muharebe hemen kesilir de muntazam ricat emri verilirse, seferî kuvvet kurtulur. Aksi takdirde, Tih çöllerinde, açlıktan ve susuzluktan mahvolur.

Bu sözleri büyük bir dikkatle dinliyen Cemal Paşa ile Von Kres Beyin çehreleri, bembeyaz kesildi... Çünkü, günlerdenberi Mısır fatihliği hulyasile heyecandan heyecana düşen Cemal Paşanın parlak gayesi üzerine simsiyah bir perde inmişti. Ve ayni zamanda, cüretkârane plânını tatbik ederek haşmetmeap Kayser Vilhelm'in takdirini kazanacağına emin olan Von Kres Beyin düşüncelerini de, âdeta zalim bir istihza ile karşılayıvermişti.

Cemal Paşa, son hayal kuvvetini de sarfetmek istedi. Etrafındakilerden medet umar gibi evvelâ gözlerini yüksek kumanda heyetinin gözleri üzerinde gezdirdi. Sonra, bu heyetin en cüretkârı olan Von Kres Beye dönerek:

— Siz söyleyiniz!.. Eğer yüzde kırk.. ve hattâ, yüzde otuz muvaffakiyet ümidi varsa, bütün seferî kuvveti bu muvaffakiyet uğrunda feda etmekten çekinmiyeceğim.

Dedi.

Şu anda seferîkuvvetin mukadderatı, Von Kres Beyin dudakları arasına girmişti. Ve bütün gözler de, ona çevrilmişti... Alman erkânıharbi, evvelâ hakikati bütün acılığile itiraf etti:

— Paşam!. Hiçbir muvaffakiyet ümidi kalmamıştır.

Dedi. Ve sonra, büyük kahraman ve kumandanların ümitsiz zamanlarında müracaat ettikleri son çareyi düşünerek:

— Maamafih, seferî kuvveti geri çekmektense, şeref ve namus uğrunda onun kanal sularına atılarak mahvolmasını tercih ederim.

Sözlerini ilâve etti.

Cemal Paşa, kısa bir düşünce geçirdi. Bu düşüncenin ne olduğunu anlamak mümkün olamasa bile, onun böyle bir teklif karşısında bir ürküntü duyduğu pek belli idi.. Mademki bugünkü vaziyet ve şartlar altında kanal aşılamıyacaktı. Şu halde beyhude bir şeref uğrunda seferî kuvveti ölüme sevketmekte ne mâna vardı?.. Mısır toprakları, yerinden kaçacak değildi. Şama gidip daha kuvvetli bir ordu ile gelerek Mısır fatihliği hulyalarını tahakkuk ettirebilmek de imkân dahilinde idi. O takdirde en muvafık cihet, akıl ve mantık dairesinde hareket etmekti.

Cemal Paşa da böyle hareket etti:

— Mademki muvaffakiyet ümidi yoktur. Yalnız bir şeref uğruna, seferî kuvvetin mahvına razı olamam. Muharebeyi kesiniz. Muntazam ricat emri veriniz.

Diyerek bu ayak divanına hitam verdi.

Seferî kuvvetin hayatı, kurtulmuştu. Ve buna da, Von Kres Bey ile ordu erkânıharp reisi Von Frangen Berg Beyin arasındaki şiddetli rekabet sebep olmuştu. Bu iki Al-

man erkânıharbi, biribirlerini çekemiyorlardı. Ve yekdiğerinin muvaffakiyetini kırmak uğrunda da, hiçbir fedakârlıktan çekinmiyorlardı... Eğer kanal geçilmiş olsaydı, ordu erkânıharp reisi sıfatile hiç şüphesiz ki Von Frangen Bey de parlak bir şeref iktisap edecekti. Fakat o, Firavunlar ülkesi fatihliğinin hayalini tahakkuk ettirmiye çalışan faal ve cevval rakibine kahir bir darbe vurmak için o şereften vazgeçmiş.. hakikati bütün çıplaklığı ile ifade eden beyanatı ile, Von Kres Beyin mağlûbiyetini ilân eylemişti.

Frangen Bey, şu anda Von Kres Beye karşı kazandığı manevî zaferle de kalmamıştı. Zavallı Von Kres melûl ve meyus gözlerini etrafına gezdirirken o yanındakilere dönmüş:

— Seferî kuvveti intihara sevketmiye hakkı yok. Eğer Von Kres ölmek istiyorsa, kendisini kanal sularına atsın.

Diye mırıldanmıştı.

★

(ZAFER ŞENLİKLERİ!?..)

Seferî kuvvet, muvaffakiyetsizliğin ağır yükü altında ezile ezile Sinâ çölünün cehennemî havası içinde ağır ağır ricat ederken, çöldeki (Elfahir) mevkiinden (Kudüs) mevki kumandanlığına şu şifreli telgraf geldi:

(Ordu, kemali muvaffakiyetle Süveyş kanalını geçiyor. Düşmanın beş gemisi ihrak ve garkedildi).

Bu şifreli telgrafı, Kudüs mutasarrıfı Abdürrahman Paşaya gelen şu ikinci telgraf takip etti:

(Asker, Süveyşi geçti. Biz de geçmek üzere hareket ediyoruz. Teşrifinize muntazırız).

AHMET

İmza sahibi Ahmet Bey, mutasarrıfın biraderi idi, ve telgrafta, (Elariş) mevkiinden çekilmişti.

Bu iki telgraf üzerine, koca Kudüs şehri, derhal harekete geldi. Halk, sokaklara fırladı. Mekteb talebelerile ahaliden mürekkep kafileler ellerinde bayraklar olduğu halde sokakları dolaşmıya başladı. Caddelere, bir baştan diğer başa, bez üzerine yazılmış tebşirnameler asıldı. Askerlerden büyük bir alay teşkil edildi. Mevki kumandanı (Baki Paşa), bir bando muzika ile bu alaya bizzat iştirak etti. Alayı Kudüs sokaklarını dolaşırken, menzil müfettişi neşeden sermest olarak bağıra bağıra halkı galeyana getirdi.

Bu coşkun zafer alayının en mühim şahsiyetini, Mısırlı (Abdülâziz Çavuş) teşkil ediyordu. Mısırlı kıyafetile bir arabaya kurulmuş olan bu zat, vakit vakit ayağa kalkıyor; heyecandan titriye titriye nutuklar söylüyordu.

Şehri atlüst eden bu zafer şenlikleri, gece son haddi buldu. Her taraftan fişekler atılıyor, mahitaplar yakılıyor. Havaya sıkılan tabanca seslerinden, Kuküs şehri bir muharebe meydanını andırıyordu.

Her kahve, her gazino, resmî ve hususî müessese, âdeta bir neşe kaynağına benziyordu. Her tarafta ziyafetler veriliyor, hararetli nutuklar irad ediliyor:

— Şerefe!...

Nidalarını müteakip kadehler devriliyordu.

Eh.. bundan tabiî, hiçbir şey olamazdı. Çünkü kanalın geçilmesi öyle büyük bir askerî hâdise idi ki, Orta Avrupayı kan ve ateşe boğan harbin mukadderatını derhal altüst edecek.. bilhassa Büyük Britanya imparatorluğu temelinden göçüverecekti.

Zafer müjdesi çarçabuk İstanbula da aksetmişti. Ve İstanbul da ayni meserret içinde idi. Matbuat bürosu, mümessili sıfatile Kudüs'e bulunan muharrir Ahmet Rasim

Beyden almış olduğu şu telgrafı neşrederek bütün İstanbul halkını galeyana getirmişti.

(Cemal Paşanın kumandasında bulunan Osmanlı ordusu, İsmailiye istikametinden Süveyş kanalını geçmiştir. Askerlerimiz, muvaffakiyetle ilerlemelerine devam ediyor).

Ahmet Rasim Beyin bu müjdesi, İstanbul halkını meserret heyecanları içinde bırakmıştı. Derhal bütün caddeler, mağazalar, evler ve sokaklar bayraklarla donandı. Tıpkı bir bayram günü gibi, halk biribirini tebrike başladı.

Artık havadisler, birbirini takip dinyordu. Düşmandan alınan esir, top, tüfek vesair harp malzemesinin adedi, her saat başında yükseliyordu. Ve bilhassa, bütün Mısırda, dehşetli bir ihtilâlin patladığına dair gelen havadisler, halkı büsbütün coşturuyordu.

Bu coşkunluk, umumî idi. Yalnız halk değil, hükûmetin en yüksek erkânı dahi, birdenbire bu meserret cereyanına kapılıvermişti. Hattâ bunların arasına, Dahiliye Nazırı Talât Bey bile dahildi. Fakat ilk heyecan zail olduktan sonra, başkumandan vekili Enver Paşanın ortada görünmemesi ve bu umumî meserrete iştirak etmemsi, Talât Beyin nazarı dikkatini celbetti. Derhal telefonla Enver Paşayı aradı. Aralarında şu muhavere geçti:

Talât Bey — Tebrik ederim, paşam.. sizde ne havadisler var?..

Enver Paşa — Bize henüz hiçbir haber gelmedi.

— Cemal bir şey bildirmedi mi?.

— Hayır.

— Herhalde o kadar meşgul ki, bir şey yazmıya vakit bulamıyor.

— Fakat mutlaka bir şey yazması lâzım gelirdi.

— E, yazar belki...

— Ben de sabırsızlıkla onu bekliyordum.

Talât Bey, telefonu kapadı. Fakat, başkumandan vekilinin sözlerinden midesi bulandı. Derhal Kudüs mutasarrıfına şu telgrafı çekti:

(Ordunun Süveys kanalını geçtiğine dair Ahmet Rasim Bey tarafından gelen telgraf, nereden aldığı habere istinat etmektedir. Serian iş'arı...)

Kudüs mutasarrıfı, hemen Ahmet Rasim Beyi celbetti. Telgrafı gösterdi, izahat istedi.

Ahmet Rasim Bey, fena halde şaşaladı.

— Biliyorsunuz. İlk telgraf Elhafirdeki erkânıharp zabitinden, ikinci telgraf da biraderiniz Ahmet Beyden geldi. İcap eden cevabı, siz veriniz.

Demiye mecbur kaldı.

Yukarıdaki muhavere ve muhabereler cereyan ederken halkın sevinci devam ediyor.. herkes, bu büyük zaferin tafsilâtını nakledecek olan resmî tebliği bekliyordu.

Neşe ile geçen o gecenin sabahında, herkes gazetelere sarıldı. Fakat gazetelerde, kanal zaferine dair tek bir kelime bile bulunamadı. Ve bunun tabiî neticesi olarak derhal bir dedikodu başladı.

Halk, bu çirkin vaziyetin mesuliyetini başkumandanlık karargâhına tahmil ediyordu. Her tarafta:

— Enver Paşa, Sarıkamış faciasının efkârı umumiyede hasıl ettiği hosnutsuzluğu izale etmek için böyle bir havadis çıkardı... Fakat bu, ne cesaret?.. Halk ile bu derecede eğlenilir mi?..

Diye, şikâyetler işitiliyordu.

Beyoğlunun kuytu köşelerine sokularak büyük mikyasta faaliyetlerine devam eden düşman istihbarat ve propaganda şebekeleri, efkârı umumiyede hasıl olan bu hoşnutsuzluğu hissetmemekte gecikmemişlerdi. Ve bu fırsattan istifade ederek yeni faaliyetlere geçmişlerdi. Nitekim

Kânunusaninin 30 uncu günü, Ruslar tarafından Sinop limanına 25 bin asker çıkarıldığına dair bir havadis neşredildiği gibi ertesi gün de Trabzon şehrinin yine Rus ordusu tarafından işgaline dair intişar eden haber, İstanbulu altüst etti.

Çok gariptir ki, düşmanların gizli kanallardan halkın kulaklarına döktüğü bu acı haberleri kuvvetlendirecek mahiyette bazı hakikî hâdiseler de zuhura geldi. 31 Kânunusani günü intişar eden gazetelerde, şu kısa havadis münderiçti:

(Şehzade Salâhattin Efendi hazretlerinin damadı, erkânıharbiye livalarından Hafız Hakkı Paşanın, Anadolu sahai harbinde ve vazifesi başında tifüs hastalığından vefat ettiği büyük bir teessürle işitilmiştir).

Bu havadis, efkârı umumiyede o kadar fena bir tesir yaptı. Zekâsile, mesleğindeki yüksek malûmatile, inkılâptaki hizmetlerile ve bilhassa kendisini herkese sevdirmek suretile halk arasında büyük bir şeref ve şöhret kazanmış olan Hafız Hakkı Paşanın pek genç yaşında hayata gözlerini kapaması, herkesin kalbine derin bir acı saldı.

Fakat umumî vaziyeti inceden inceye tahlil edenler, onun tifüse kurban gitmsine bir türlü inanmıyorlar:

— Şu halde, Çar ordularının Trabzonu işgal etmesi doğrudur. Hiç şüphesiz ki, zavallı Hafız Hakkı Paşa, düşman kuvvetlerini durdurmıya uğraşırken şehit olmuştur.

Diye, onun için göz yaşı döküyorlardı.

★

(İDARESİZLİK, HER ŞEYE SİRAYET ETMİSTİ)

İdaresizlik, yalnız cephelerde görünmüyordu. Devletin her şubesinde, hoşa gitmiyecek vaziyetler görülüyor.. hükûmetin vaziyetini müşkülleştirecek çirkin hâdiselere sebebiyet veriliyordu.

Şubatın 1 inci günü Yunan sefiri, büyük bir teessürle ve hiddetle Babıâliye geldi. Sadrâzam Sait Halim Paşaya müracaat ederek:

— Bizim ataşenaval, sizin sivil polis memurlarınız tarafından şiddetle tahkir edilmiş ve dayak yemiştir. Derhal tarziye verilmekle beraber, bu harekete cesaret eden memurların azamî surette cezalandırılmalarını talep ederim.

Dedi. Ve bunun için de on iki saat müddet tayin etti

Sadrâzam tahkikata girişti... Fakat sefirin tayin ettiği müddet zarfında tahkikatı bitiremedi. Buna binaen sefire tarziye, veremedi. Sefir, Babıâliden beklediği cevabı, alamayınca büsbütün hiddetlendi. Ve Şubatın 2 inci günü akşamı hareket eden Selânik trenile Yunanistana mütevecciheh hareket etti.

Eğer Yunan sefirinin bu hareketi bir başka zamana tesadüf etseydi, belki buna pek fazla ehemmiyet verilmezdi. Halbuki o sırada Yunan hükûmeti mühim bir vaziyette idi. Muhariplerden, hangi zümreye iltihak edeceği belli değildi. Eğer bu meseleden müteessir olarak itilâf devletleri zümresine iltihak ederse, hiç şüphesiz ki, Osmanlı devleti için bir tehlike teşkil edecekti.

Bereket versin ki, o aralık Yunan Başvekili Venizelosun harbe karışıp karışmamak meselesinden dolayı kralla mücadelesi ve bu mücadelenin Başvekilin istifasile neticelenmesi, büyük bir tehlikenin önüne geçti.

8 Şubat günü, (Osmanlı istihbarat heyeti) tarafından garip bir tekzipname neşredildi. Bu tekzipname, şu mealde idi:

(Kanal üzerine yapılan keşfî taarruz hareketinde, efradımızdan birçoklarının firar ve kendi ordularına iltica

ettiği, İngilizler tarafından iddia olunmaktadır. Halbuki bu iddia, yalandır... Askerlerimiz, kanalı geçmişlerdir. Ve İngiliz müdafaa kuvvetlerine, büyük bir şecaatle ağır darbeler indirmişlerdir. Ancak, düşmanın pek çok faik kuvvetlerine karşı daha fazla mukavemet edemiyerek esir düşmüşlerdir... İngilizler bu askerlerimizi yakalamışlar. Kaçmasınlar diye kollarından birbirlerine bağlamışlar. Kahireye götürerek sokaklarda dolaştırmak suretile Mısır halkına teşhire başlamışlardır... Eğer bu askerlerimiz İngiliz ordusuna iltica etmiş olsalardı, böyle bir muamele görürler miydi)?...

Bu mânasız ve hiç yeri, yurdu olmıyan tekzipname, efkârı umumiyeyi bir daha bulandırdı. Çünkü hiç kimse, Kânunusani ayının 24 üncü günü ve gecesi, (Kanal zaferi) şerefine yapılan parlak şenlikleri unutmamıştı.

Şimdi bu tekzip, yalnız İngiliz kaynaklarından taşan propagandaları kıymetten düşürmekle kalmıyor.. ayni zamanda, kanal muvaffakiyetini de resmen tekzip etmiş oluyordu. Artık cephelerden gelecek olan herhangi bir zafer havadisine hiç kimse kolay kolay inanamıyacaktı. Ve ordunun büyük fedakârlıklarla elde edeceği muvaffakiyetlere, daima şüpheli nazarlarla bakılacaktı.

Bahusus o sırada İstanbul halkının endişeli gözleri, tamamile Çanakkaleye çevrilmişti. Bu da. sebepsiz değildi.

Çanakkale, artık sıkıştıkça sıkışıyordu. Bilhassa 5 Mart günü Fransız ve İngiliz donanmalarının müthiş bombardımanının tam yedi saat devam ettiği haber veriliyordu. Hattâ bu habere, o gece Enver Paşanın âcilen Çanakkaleye gittiği havadisi de ilâve ediliyordu.

★

(İSTANBULU İŞGAL EDEN, HEYECANLI BİR SUAL: — GEÇEBİLİRLER Mİ.. GEÇEMEZLÈR Mİ?..)

Yedi saat devam eden şiddetli bir bombardıman, kayıtsızlıkla karşılanamazdı. Buna binaen İstanbulun her köşesinde, heyecanlı bir münakaşa başlamıştı.

Düşman zırhlıları, yedi saat devam eden o müthiş bombardıman esnasında, en büyük çapta olmak üzere bin mermi atmışlardı.

Fakat boğaz istihkâmlarına en küçük bir tesir bile yapamamışlar.. hattâ, oldukça mühim zayiatla, çekilmiye mecbur kalmışlardı.

Aradan, dört gün geçti. Düşman gemilerinden eser görünmedi. Bu vaziyet, İstanbulun muhtelif mahfillerinde türlü türlü tefsirlere sebebiyet verdi..

Matbuatın bir kısmı, (düşmanlar, artık boğaz istihkâmlarını topa tutmaktan vazgeçmiş gibi görünüyorlar. Çanakkalenin müdafaa kuvveti, düşman donanmalarının satvet ve kudretini sıfıra indirmiştir) diyorlardı. Fakat bu mütalealarına, halkın mühim bir zümresini inandıramıyorlardı. Gazetelerin bu mütaleasına karşı:

— Matbuat, Enver Paşaya karşı dalkavukluk ediyor. Çanakkalenin istihkâmları, birer toprak yığınından ibarettir. Harp gemilerinin o müthiş toplarına nasıl mukavemet edebilir,. Belçikanın çelik istihkâmlarını bile param parça eden bugünün ağır topları, günün birinde Çanakkalenin toprak tabyalarını da hallaç pamuğu gibi atıverecektir.

Diye, boğazın mukavemetini mümkünsüz görüyorlardı.

Bu biribirine zıd düşünceler, ortaya bir sual atmıştı:

— Düşman kuvvetleri, boğazı geçebilirler mi?.. Geçemezler mi?..

Sual, mühimdi. Her tarafta, heyecanlı münakaşalara sebebiyet vermişti... Düşman propagandalarının tesiri altında kalan zayıf iradeli ve çürük imanlı olanlar hissettikleri ürküntüyü açıkça ifade ediyorlar:

— Geçer.

Diyorlardı. Ve buna da tarihte misaller gösteriyorlardı. Fakat, muhakemesi ve imanı sağlam olanlar:

— Boğaz, kâfi derecede müdafaa kuvvetine maliktir. Düşman donanmaları, pek büyük fedakârlıklar ihtiyar etmedikçe, boğazı geçemezler. Geçebilseler de, fena halde zedelenmiş olan gemilerile, İstanbul üzerine hiçbir tesir husule getiremezler.

Diye iddiaaya girişiyorlardı.

İstanbulda cereyan eden bu münakaşalara, Çanakkaleden gelen top sesleri cevap verdi. 12 Mart günü, düşman filoları tekrar taarruza geçti. O gün yedi buçuk saat devam eden bombardıman, ertesi gün de sabahtan öğleye kadar devam etti.

Resmî tebliğler, birbirini takip eden bu şiddetli bombardımanların, istihkâmlara hiçbir zarar vermediğinden bahseyliyordu. Fakat, Ayastafanos (1) Bakırköy, Fenerbahçe ve Hayırsızadalara süratle top yerleştirilerek tahkimat yapılması, halk arasında yeni korkulara ve dedikodulara sebep oluyordu.

Martın 15 inci günü kulaktan kulağa dolaşan bir şayia işitildi. Gûya müttefik donanma baş amirali, Babıâliye bir nota göndermiş.. (biz, boğazı geçmiye kat'iyen karar verdik. Eğer mukavemetten vazgeçer de bize boğazları açarsanız, İstanbula en küçük bir zarar vermeyiz. Lâkin harbe devam ederseniz, İstanbulu bir harabe haline getiririz. Mesuliyet, tamamile size aittir.) demiş.

(1) Yeşilköy.

Beyoğlunun malûm kaynaklarından taşan bu düşman propagandası, halkın metîn zümresi üzerinde hiçbir tesir husule getirmedi. Fakat, imanı zayıf olanlara, büyük bir telâş verdi.

16 Mart günü, gelecek Eylûlde tekrar açılmak üzere mebusan ve âyan meclisleri kapanıyordu. Mebusan meclisi risi Halil Bey, bu münasebetle söylediği nutukta düşman devletleri hakkında şiddetli beyanatta bulundu. Bu beyanat ta, muhtelif şekillerde tefsir edildi. Halkın bir zümresi tarafından takdirle karşılanırken, diğer bir zümre tarafından da:

— Meclis kürsüsünde böyle atıp tutmak kolay ama... maâzallah, ya düşman gemileri boğazı geçiverirlerse...

Diye hoş görülmedi.

★

(SULTAN HAMİD'İN ŞİDDETLİ BİR MUKABELESİ..)

Umumî karargâh, soğukkanlılığını muhafaza ediyordu.. Hükûmet de, her ihtimale karşı ihtiyat tedbirleri almakta devam eyliyordu... Fakat bu tedbirler alınırken, daha temkinli ve idareli bulunmak elzemdi. Halbuki hükûmet mahfillerinde, âdeta göze çarpacak derecede bir telâş hüküm sürmekte idi.

Osmanlı Bankasındaki paralar, halkın gözleri önünde Eskişehire nakledîliyordu Hükûmet erkânına mensup birçok ailelerin de telâşla Anadoluya geçtikleri görülüyordu. Ayni zamanda, padişah Beşinci Mehmet ile, Beylerbeyi sarayında mahpus bulunan sabık hükümdar Sultan Hamid'in de Konyaya nakledileceklerine dair kuvvetli şayialar deveran ediyordu. Çanakkale bombardımanı sıklaşmıştı. Ve İstanbuldaki telâş da, arttıkça artmıştı. Anadolunun muhtelif şehirlerine, baş döndürücü bir akın başlamıştı.

Bazı nezaretler, mühim dosyalarını iç şehirlere naklediyorlar, memurlarının ailelerini göndermek için de Dahiliye Nazırı Talât Beyden izin istiyorlardı.

Saltanat hanedanı arasında da büyük bir telâş vardı. Fatma ve Şadiye sultanlar büyük bir helecan içinde kalarak Bursaya gitmeleri için padişahtan müsaade almışlardı.

İstanbulda âdeta bir panik başlamıştı. Hükûmet, evvelâ bunun önünü almıya çalıştı. Fakat sonra, korkak ve gürültücü unsurlardan kurtulmak için müsamahaya mecbur kaldı.

Maamafih halkın bu telâşı, büsbütün sebepsiz değildi. Hükûmet, derhal adaların tahliyesi için emir vermişti. Bu emrin tatbikine o kadar süratle başlanmıştı ki, halk iskelelere yığılıp kalmıştı. Bunları İstanbula ve Anadolu sahillerine nakil için kâfi derecede vapur bulunamadığı için birçokları gece iskelede yatmıştı.

Bu karışıklık esnasında maruf İtalyan ailelerinden gebe bir kadın çocuğunu kaybetti. Ve tedavisine imkân bulunamadığı için, bu müessif hâdise ölümle neticelendi. Tabiîdir ki İtalya sefiri derhal Babıâliye dayandı. Bağırıp çağırarak mesullerin derhal cezalandırılması için ısrara başladı.

Hükûmet, vaziyetin fevkalâdeliğini ileri sürerek sefire uygun bir cevap verebilirdi. Halbuki bilhassa Sadrâzam Said Halim Paşa, büyük bir zaaf gösterdi:

— Biz adaların tahliyesi için hiç bir emir vermemiştik. Kaymakam kendiliğinden böyle bir harekete cüret etmiş.

Diye sefire tarziye verdikten sonra, kaymakamın derhal azlile muhakeme altına alınması için emir verdi.

Hükûmetin idaresizliği, bununla bitmedi. Adalardan çıkarılan halkın, tekrar avdetine müsaade edildi. Hattâ bununlada iktifa olunmıyarak İtalya ve Amerika sefirlerinin delâletiyle, Boğaziçi, Beyoğlu semti ve adaların bitaraf mıntaka addolunması için İtilâf devletleri nezdinde teşebbüslere girişildi.

Ne kadar gariptir ki, İstanbul cihetine ehemmiyet verilmiyordu. Bu semtin yüz binlerce insanı ve bir daha yapılmasına imkân olmıyan bütün kıymetli âbidatı, harbin elîm mukadderatına terkolunuyordu.

Martın 20 inci cuma günü, selâmlık merasiminden sonra Enver Paşa Beylerbeyi sarayına gitti. Doğruca Sultan Hamid'in huzuruna çıkarak, sabık hükümdara, biraderi Sultan Reşad'ın, selâmını tebliğ etti. Ve sonra:

— Ahvali hazıra dolayısile zatı şahanelerinin Konyaya nakil buyurulmaları münasip görülüyor. Tabiîdir ki, zatı hümayunları da burada kalamazsınız. Konyada, ikamet buyurmanız için münasip bir yer temin edilmiştir. Hareket zamanınız, ayrıca bildirilecektir, dedi.

Sultan Hamit, Enver Paşanın bu sözlerine son derece hiddetlendi:

— Ne demek?.. Çanakkale topa tutuluyor diye, bir hükümdar mevkiini terkeder mi hiç?.. Doksan üç muharebesinde düşman orduları İstanbul surlarının önüne geldiği halde, ben böyle birşeyi aklımdan geçirmedim. Bilâkis geceleri, Maslak sırtlarına toplar yerleştirmiye gayret ettim... Biradere söyleyiniz. Eğer şunun bunun sözüne uyar da İstanbulu terketmiye kalkarsa, kendisine kardeşlik hakkını asla helâl etmem.

Dedikten sonra, daha büyük bir şiddet ve metanetle, sözlerine devam etti:

— Bana gelince.. hiçbir kuvvet beni yerimden kımıldatamaz... Vâkıa bugün hükümdar değilim. Fakat şahsî şeref ve haysiyetimi muhafaza etmek isterim.. Evvelâ beni kaldırdınız, Selânik'e gönderdiniz. Oradan da aldınız, buraya getirdiniz. Artık buradan da başka yere gitmiye kat'iyyen razı değilim... Eğer İstanbul için ciddî ve hakikî bir tehlike varsa, bana da bir silâh verirsiniz. Ben de bir nefer gibi harbe iştirak ederim.

Diye cevap verdi. Ve sonra, vakitsiz harbe girmek suretiyle yapılmış olan hataları şiddetle tenkide girişti.

★

(HAYALLER İFLÂS ETTİKTEN SONRA TAHKİKAT KUVVETLENİYORDU.)

Sarıkamış hezimeti ve Kanal muvaffakiyetsizliğinden sonra, Çanakkalenin düşman güllelerine karşı gösterdiği mukavemet, efkârıumumiyedeki endişeleri birdenbire tebdil etti. Şimdi gözler, yeniden Enver Paşanın üzerine çevrilmişti.

Şu büyük hakikati kabul etmek lâzımdır ki, devlet erkânı arasında harp makinesinin mekanizmasına bütün kuvvetiyle sarılmış olan tek bir kimse varsa o da, Enver Paşa idi.

Enver Paşa, gençliğine ve haiz olduğu hudutsuz kudret ve salâhiyetlere rağmen, talihin kendisine bahşettiği nimetlerden biran bile istifade etmeği aklından geçirmiyor.. omuzlarına yüklendiği büyük vazifenin ifasından başka bir şey düşünmüyor.. meşguliyetinin en mühim kısmını da, Çanakkalenin müdafaa vasıtalarının ikmaline hasrediyordu.

Buna mukabil, devlet erkânından bazıları, göze çarpacak derecede sefahate başlamışlardı. Bunlardan bazıları gizlice metresler tutmuşlardı. Bazıları da, Beyoğlunun maruf otellerinde ikamet eden Alman, Avusturyalı ve Rumen kadınlarının dairelerini sık sık ziyaret ediyorlardı. Hattâ içlerinde, Şişlide henüz açılmış olan gizli bir randevu evine devam edenler bile vardı.

Bütün hayatını en derin feragatlerle geçirmiş olan Talât Bey bile sık sık (Serkldoryan) da görülüyordu. Devlet işlerinden bunaldığı zaman, yorgun dimağını, klüpteki dostlarının arasında dinlendiriyordu.

Fakat Enver Paşanın hayatında en küçük bir değişiklik bile vukua gelmemişti. Durup dinlenmeden garnizonları, askerî fabrikalarını, talim meydanlarını teftiş ediyordu. Gecelerini ya umumî karargâhında ve pek az da zevcesi Naciye Sultanın sarayında geçiriyordu. Elini, bir kere bile şampanya kadehine dokundurmamıştı. Ve hattâ bir vakit namazını bile kazaya bırakmamıştı.

Biri Sarıkamışta ve diğeri de Kanal kıyılarında alınan dersten sonra, Enver Paşanın hayal kuvveti de felce uğramıştı. Şimdi onun düşüncelerinde ve hareketlerinde hakikate doğru yaklaşmakta olduğunu gösteren misaller vardı... Bu misallerin başlıcasını, Çanakkale müdafaası teşkil ediyordu. Hakikaten korkulu bir devre geçirmiş olan Akdeniz Boğazı, artık bütün düşman kuvvetlerine karşı sımsıkı kapanmış bulunuyordu.

Denizden hiçbir muvaffakiyet kazanamıyacaklarına kanaat getirmiş olan düşmanlar, (Mondros) karargâhlarına büyük bir ordu getirmiye mecbur kalmışlardı.

Burada, Çanakkale müdafaasının teferrüatından bahsedecek değiliz. Yalnız, bir tek noktayı tebarüz ettirmekle iktifa eyliyeceğiz ki o da, Türk ordusunun tarihî zaferlerine unutulmaz bir şeref daha ilâve eden Çanakkale muzafferiyeti, ancak ve ancak orada geçen harplerin iyi idare edilmesi sayesinde temin edilmiştir.

★

(«TANİN» GAZETESİNDE İNTİŞAR EDEN BİR MEKTUP.. VE BU MEKTUBA, GAZETENİN MUKABELESİ...)

Efkârı umumiye, her gün istihaleler geçiriyordu. Devlet erkânının lehinde ve aleyhindeki dedikoduların daima şekli değişiyordu.

İttihatçıları şiddetle kıskanan muhalifler, Çanakkalede kazanılan muvaffakiyetten, hükûmete en küçük bir pay bile çıkarmak istemiyorlar, devlet erkânı ve bilhassa Enver Paşayı halkın gözünden düşürmek için meş'um propagandalarına devam ediyorlardı.

Çanakkaledeki Türk muvaffakiyetleri tevali ettikçe Almanya heyecana geliyordu. Enver Paşaya mütemadiyen tebrik telgrafları çekiliyordu. 9 Mart tarihinde Almanya imparatorunun oğullarından prens Adalbert ile Alman erkânı-harbiyei umumiye reisi General Falkenhaym tarafından gelmiş olan hararetli telgrafları, 11 Mart günü bizzat imparator tarafından çekilmiş olan telgraf takip etti. Haşmetmeap bu telgrafında, kahraman Türk topçusunun, Türk piyadesinin, Türk bahriyelilerinin muvaffakiyetlerini büyük bir sitayeşle tebrik ettikten sonra, (Cenabıhak, bundan sonra da silâhlarımızı Rabbanî yardımına mazhar etsin) diyordu.

Tabiîdir ki, Enver paşa bu telgrafa mukabelede bulundu. Fakat bu cevap telgrafı, sadece bir teşekkür mahiyetinde idi. Ve hemen hemen, resmî bir lisanla müttefik orduların zafer temennisinden ibaretti.

Enver Paşanın bu kısa telgrafının yazılış şekli, muhaliflerin ellerine derhal bir hücum silâhı verdi. Çarşıkapıdaki çaycı dükkânının fasid havası içinde, şöyle bir ses yükseldi:

— Yarabbi!.. Ne dinsiz, ne imansız heriflerin ellerinde kaldık?.. Hele şuna bakınız. Almanya imparatoru, bir kâfir olduğu halde, Cenabıhaktan yardım istiyor da, halifei islâm olan Başkumandanın vekili Enver Paşa, Allahu-azîmuşşanı hiçe sayıyor... Cenabıhakkın inayetine dair bir tek kelime bile yazmıyor... Bu, ehli islâmın dinî itikadına bir hakaret değil mi?.. Cenabı Kadiri Mutlak hazretleri, kendisini unutanlara, hiç zafer ihsan eder mi?

Bir yobazın müfsid vicdanından taşan bu garazkârane sözler, oradaki softaları galeyana getirmiye kâfi geldi. Ve

bu galeyan o fesad kaynağından taşarak günlerce Enver Paşa aleyhinde dedikodulara sebebiyet verdi.

Halbuki Enver Paşa, bu fesadı kaynatanlardan pek çok fazla dindardı. Hiçbir kuvvetle sarsılmıyacak derecede metîn bir imanı vardı. Dünya vazifelerini nasıl ki bir an bile ihmal etmeden ifa ediyorsa, dinî vazifelerini de bir saniye bile unutmazdı. Böyle olmakla beraber, softaların bu iğrenç, propagandaları, günlerce efkârı umumiyede çirkin akisler yaptı. Enver Paşayı yakından tanıyanlar, onun aleyhindeki sözlerden müteessir oldular. Halk ile hükûmeti ayırmak maksadile çıkarılan bu gibi şayiaların önüne geçmek için hükûmet makamlarına ikazda bulundular. Müfsitler ise söylediler, söylediler, söylediler. Ve nihayet yoruldular. Sustular.

Fakat bu sükût, uzun sürmedi. Halkı hükûmet aleyhine teşvik edecek, diğer bir vesile zuhur etti.

14 Mart 1915 günü intişar eden Tanin gazetesinde, Akdeniz İngiliz donanması Başkumandanının İzmir valisi Rahmi Beye göndermiş olduğu bir mektup neşrediliyordu. Ve bumektup ta, şu satırları ihtiva ediyordu:

(İngiltere devleti, Türklerin düşmanı değildir. Ancak, Alman Osmanlıların düşmanıdır... Devleti Aliyeyi Almanların iğfalile Enver Paşa ve hemfikirleri müellim bir mevkie ilka etti. Devleti Osmaniye, Almanlar gibi yalancı dostların rey ve fikirlerini kabul ederek, asırlardanberi devletinizin dostu olan İngiltere ile münasebetini kesti. İşte bu halin neticesi olarak Devleti Osmaniye duçarı felâket olmuştur.

Rusya, Kafkasyada muzaffer oldu. Mısırdaki teşebbüsünüz de, akamete uğradı. Ben ise, İzmir istihkâmlarını iskât ettim. Hattâ İstanbul bile, elimize düşmek üzeredir.

İngiliz Başamirali, bu mektubu Rahmi Beye göndermekle yanlış bir kapı çalmıştı. Çnükü Rahmi Bey de - Ta-

nin gazetesi sahibi Hüseyin Cahid Bey gibi - en koyu ittihatçılardandı. Mensup olduğu fırkanın kanaati hilâfına hiç bir harekette bulunamazdı.

Tanin gazetesi, amiralin bu mektubunu şiddetle tenkit etti. Ve devam eden harbin, (Enver Paşa ile hemfikirlerinin reyi ile olmayıp umum Osmanlıların arzusile vuku bulduğunu) açık bir lisanla ifade ettikten sonra:

(Bütün Osmanlılar ve bütün islâm âlemi, Almanların galebesine dua ediyor) mealinde bir cümle ile yazılarına nihayet verdi.

Tanin gazetesinin, İngiliz amiralinin mektubuna bu şekilde mukabelesi, efkârı umumiyede yeni bir cereyan açmıştı. Bir çok kimseler:

— İşte.. İngilizler bizimle dostluklarını idare etmek için hüsnüniyet gösteriyorlar. Âkibeti meçhul olan bu harpten zararlı çıkmamak için bu vaziyetten istifade etmek lâzım.. Halbuki İttihatçılar, basiret gösteremiyorlar.

Diyerek hükûmeti siyasî idaresizlikle itham edioyrlardı. Daha doğrusu, Enver Paşayı artık tamamile Alman nüfuzunun altına girmiş telâkki ederek harbe devamın mesuliyetini, onun omuzlarına yükletmek istiyorlardı.

★

(MUHTELİF SULH TEŞEBBÜSLERİ.. VE, BUNLARIN NETİCELRİ...)

Harbe girdikten sonra, artık onun icabatına tâbi olmak pek tabiî bir keyfiyetti. Başkumandan vekilliği makamında her kim olsa, aynı suretle hareket edecek.. kılıcının şerefini muhafaza edebilmek için son hadde kadar döğüşecekti... Enver Paşa da, aynı suretle hareket etti.

Vâkıa harbin devam ettiği müddet zarfında, muhtelif

sulh teşebbüsleri vukua gelmişti. Fakat bunların hepsi de şüpheli maksatlara istinat eden siyasî entrikalardan veyahut şahsî menfaatlere dayanan arzulardan ibaretti.

Mahmut Şevket Paşanın katli hâdisesinden dolayı gıyaben idama mahkûm olan firarî prens Sabahattin Bey, İngiliz ve Fransızlarla sulh esaslarını temin etmek için Atina Datoa kuvvetile çalışıyor.. Mondrostaki düşman başkumandanına adamlar gönderdiği gibi, İstanbuldaki devlet ricaline de haberler yolluyordu.

Fakat İttihatçılar, prens Sabahaddin Bey gibi katı bir muhalifin kanalından geçen sulh tekliflerine yanaşacak kadar gafil değillerdi. Çünkü prensin maksadı, düşman kuvvetlerinin yardımına istinat ederek iktidar mevkiine geçmek ve Meşrutiyetin ilk günlerinden beri göz dikmiş olduğu sadaret mevkiini ele geçirmek mânasile tefsir edildi.

Fakat, Yakup Cemil Bey tarafından ortaya atılan münferit sulh fikri, vaziyetin çehresini derhal değiştirdi. Çünkü bu zat Cemiyetin en mühim şahsiyetlerinden ve Enver Paşaya Harbiye Nazırlığını temin edenlerden biri idi.

Halbuki Yakup Cemil Beyin bu teşebbüsü, ölümle neticelendi. İttihad ve Terakki Cemiyetinin bu mühim siması, Kâğıthanede bir ölüm mangasının karşısında, otuz saniye süren ıztıraplı bir titremeden sonra canverdi.

Vâkıa Yakup Cemil Beyin bu feci âkıbeti, yalnız münferit sulh teşebbüsünden ileri gelmemişti. Buna, hükûmeti devirmek, devlet erkânına suikastlar tertip etmek gibi diğer sebepler de inzimam etmişti. Fakat, halk nazarında onun ölümü, sadece sulh teşebbüsüne atfedildi. Harpten yılmış olanlar tarafından onun muvaffakiyetsizliğine karşı teessüfler ve teessürler gösterildi.

★

(HERKES, HARPTEN ZİYADE İDARESİZİKTEN MEMNUN GÖRÜNMÜYORDU...

Harp uzadıkça, tesirleri de artıyordu. Ve hayat şartları, günden güne ağırlaşıyordu. Çanakkalede kazanılan büyük zafer, halkı son derecede sevindirmişti. Harbin mutlaka kazanılacağına dair herkes kanaat getirmişti. Fakat umumî vaziyeti derinden derine tetkik ve tahlil edenler, henüz tereddüt içindelerdi. Çünkü Kafkas hudutlarından ve bilhassa Suriyeden gelen haberler, endişe verecek derecede mühimdi.

Kafkas ordusu, Hafız Hakkı Paşa gibi, genç, kudretli ve faal bir kumnadan kaybettikten sonra büsbütün sarsılmıştı. Ve artık Hakkı Paşanın yerine gelen kumandanlar da vaziyeti ıslaha muvaffak olamamışlardı. Bunlardan Vehip Paşa, hiddet ve şiddet siyasetile zabitan ve efrat üzerinde büyük birnefret uyandırmıştı. Harp tarihinde, hiç bir ordunun uğramadığı darbeye maruz kalmış olan bedbaht 3 üncü ordu, her şeyden evvel yarasını saracak şefik bir ele muhtaçtı. Halbuki Vehip Paşa, bu yaralı ordunun ruhunu rencide edecek derecede sert bir idare sistemi takibe başlamıştı.

Kumandan tarafından verilen emirler, birbirini tutmuyordu. Ve bu karışık emirler yüzünden hatâya düşen zabitan, hiç bir akıl ve mantığın kabul edemiyeceği cezalara maruz kalıyordu. Bu cezaların en hafifi, ordu karargâhına celbedilmekti. Bilhassa bu garip cezadan dolayı hemen hemen ordunun bütün zabitleri âdeta yeis ve fütur getirmişlerdi.

Düşman ordusu, ağır Erzincana doğru ilerliyordu. Tehlike, günden güne artıyordu. Bu tehlikeli zamanda hiç bir zabiti kıt'asının başından ayırmak caiz görülemezdi. Fakat şiddet siyaseti takip eden Vehip Paşa, bu fikirde

değildi. En ehemmiyetsiz bir hatada bulunan büyük ve küçük rütbeli zabitlere:

(Derhal maşiyen karargâhıma geliniz.)

Diye emir veriyordu. Bu emri alan zabit, günlerce yayan yürüyerek, kış mevsiminin en tahammülfersa meşakkatlerine tahammül ederek ordu karargâhına gidiyor. Orada da günlerce sürüm sürüm sürünerek cezasını bekliyordu.

Bu şiddet, bir gösterişten ibaretti. Vaziyet ıslah edilememişti. Ordu, her an açlığa mahkûm bulunuyordu. Sıvastan, Tokattan, hattâ Amasyadan ihtiyar köylülerin, kadın ve kızların sırtında taşınan erzak, orduyu doyurmıya kâfi gelmiyüordu.

Sivil idarenin suiistimali son haddi bulmuştu. Depolardaki erzakın bir kısmı el altından muhtekirlere satılıyor, diğer kısmı da çürüyordu. Ellerinde az çok salâhiyeti olanlar, gizlice ticaret hırsına kapılmışlardı. Bütün erzak kaynaklarını ve değirmenlerini âdeta inhisar altına almışlardı. Bu meyanda, ordu kumandanının da Sivasta bir fabrika sahibile ortak olduğunu iddia edenler vardı.

Bütün bu idaresizliğe rağmen 3 üncü ordu daha hâlâ manevî kuvvetini kaybetmemişti. Adım adım ilerleyen düşmana daima kayıplar verdirilerek Suşehrine kadar çekilmişti.

Suriyenin vaziyeti ise, daha nazikti. Kanal muvaffakiyetsizliğinden sonra, Kudüs'e ve sonra Şam'daki karargâhına çekilen Cemal Paşa da Suriyede büyük mikyasta bir dehşet siyasetine girişmişti.

Vâkıa Cemal paşa bu hareketinde haksız değildi. Çünkü Kanal muvaffakiyetsizliğinden sonra hem Arap komitecileri ve hem Yahudi casusları büyük mikyasta harekete geçmek istidadını göstermektelerdi (1).

(1) (Sinâ Çölünde Türk Ordusu) adlı eseri okuyunuz. Daha geniş ölçüde malûmat edinirsiniz.

Aliyye divanı harbında idama mahkûm olanların arasında, bu cezayı tamamile hak edenler vardı. Fakat bazıları da dehşetsiyasetine kurban olmuşlardı. Hiç şüphesiz ki Arap komitecilerine karşı en küçük bir müsamaha gösterilemezdi. Fakat, Arabistanın ve bilhassa Hicaz Emiri Şerif Hüseyin'in gizliden gizliye takip ettiği siyaseti de göz önünde tutmak elzemdi.

İnkâr edilmiyen bir hakikat varsa o da, Şerif Hüseyin'in düşmanlarla gizlice birleşmiş olması idi. Nasıl olsa, günün birinde bir bahane ile isyan edecek... Senelerdenberi hazırladığı programını tatbike girişecekti. Fakat eğer vaziyet büyük bir dikkat ve basiretle idare edilseydi, hiç şüphesiz ki Mekke Şerifinin eline bu fırsat geçmiyecek.. Hicaz isyanı, bir müddet daha zuhur etmiyecekti.

Harp uzadıkça sivil memurlar arasındaki idaresizlik de artıyordu. Rüşvet, irtikâp, iltizam, müsamaha ve her türlü suiistimal artık mübah halini alıyordu.

Başta Dahiliye Nazırı Bey olmak üzere, bazı koyu İttihatçı valiler, hükûmet kuvvetini üzerine almış olan cemiyetin şeref ve namusunu korumak için bütün kuvvetlerini sarfediyorlar.. suiistimallerin önüne geçmek için hiçbir fedakârlıktan çekinmiyorlardı. Fakat aldıkları tedbirlere rağmen, idare işlerindeki bozukluğu bir türlü düzeltemiyorlardı.

Harp tâbirlerine, anafor isminde bir kelime karışmıştı. Kanunen memnu olan herhangi bir işi pervasızca yaparak ondan alınan paraya, anafor diyorlardı.

Anafor, evvelâ küçük memurlardan başlamış, büyük memurlara doğru salgın halini almıştı. Fransada memurlar, aldıkları rüşvete, nasıl ki (fasilite yani kolaylık) adını vermişlerse, bizim memurlar da kolaylaştırdıkları işten aldıkları paraya anafor diyorlar, bu parayı rüşvetten addetmiyorlardı.

Çanakkale harbi devam ederken Bursa vilâyetinin bütün yiyecek maddeleri, Çanakkale ordusunun iaşesine tahsis edilmişti. Ve Bursa vilâyetinden bir habbe bile yiyecek maddesinin harice çıkarılmaması için çok sıkı emirler verilmişti.

Halbuki bu emirlere rağmen, derhal Bursa vilâyetinde bir ticaret faaliyeti başlamıştı. Şehirliler, kasabalılar ve bilhassa köylüler İstanbula sepet sepet, torba torba erzak taşıyorlardı. Ve bunlar, taşıdıkları bu ufak tefek erzakı İstanbulda yüksek fiyatlarla satarak zengin oluyorlardı.

Evvelâ köylülerin açmış oldukları bu sinsi ticaret yolunu kapamak bir türlü mümkün olamıyordu. Çünkü şimendifer ve vapurların küçük memurları derhal tüccar köylü kadınlarile uyuşuyorlar.. kâfi miktarda bir anafor bedeli mukabilinde, yumurta sepetlerini. un torbalarını kolaylıkla iskeleden geçiriyorlardı.

Askerî idarenin, Bursa vilâyeti dahilinden habbei vâhide iaşe maddesi geçirilmemesi hakkındaki şiddetli ve kat'î emirlerine rağmen, sivil idare tarafından buna zıd bir emir verilmişti. Ailesi efradı İstanbulda bulunan memurlar, ailelerinin ihtiyacı nisbetinde, İstanbula erzak gönderebileceklerdi.

Dahiliye Nezaretinin bu emri, derhal yeni bir suiistimal kapısının açılmasına sebebiyet verdi. Aileleri İstanbulda bulunanlar. ihtiyaçtan fazla erzak gönderiyorlar.. bunları İstanbul bakkallarına sattırıyorlardı. İstanbulda hiç kimsesi olmıyanlar da kendilerine mevhum bir aile uyduruyorlar.. o nama gönderdikleri erzakla anafordan para kazanıyorlardı.

Ticaret yolunda, akla ve hayale gelmiyen fırıldaklar dönmiye başlamıştı. Bilhassa hükûmete mal vermek ve müteahhit olmak, en kârlı bir kazanç yolu halini almıştı. Anaforun en kuvvetli cereyanları, müzayede işlerinde görü-

nüyordu. Zavallı bir milletin dişinden tırnağından koparılan paralar, anaforcuların ceplerine intikal ediyordu.

Bir tarafta halk, açlıktan ve sefaletten inim inim inliyordu. Diğer taraftan da kucak kucak banknot desteleri. kasırgaya tutulmuş kuru yapraklar gibi havalara savruluyordu.

Bir anda zengin oluvermek, işten bile değildi. Bir gün evvel eşinden, dostundan beş on kuruş ödünç para istiyen ciğeri beş para etmez insanların bir gün sonra avuç avuç altın sarfettikleri hayretle görülen şeylerdendi.

İstanbulun anılmış tüccarlarının listesine her gün yeni yeni isimler ilâve ediliyordu. Bu isimlerin bazıları da (Zade) unvanını taşıyordu. Bu Türediler, gözler kamaştıran bir hayat yaşıyorlardı. Ve, istibdat devrinin şehzadelerini hatırlatıyorlardı.

Harp zenginleri adı verilen bu sıçramalar, artık halkın — ve bilhas İstanbul halkının — hayat ve mukadderatına hükmetmiye başlamıştı. Bunlar, yüz binlerce ve milyonlarca halkın âdeta sefaletile eğleniyorlardı.

Koca bir milletin gıda maddeleri, bu adî ve alçak zümrenin eline geçmişti. Ve bu türedilerin her biri, birer razzâkuâlem kesilmişlerdi.... Kalbleri taş gibi kaskatı kesilmiş olan bu türediler, ihanetten korkmuyorlardı. Vicdanlarından utanmıyorlardı. Koca bir milletin ıstırap feryadlarını, kendilerine karşı yükselen nefret ve lânet sadalarını duymuyorlardı.

★

(İLK HARP ZENGİNİ, NASIL TÜREDİ?...)

Orta Anadoludaki valilerden biri, vilâyet merkezindeki eşraf ve kumandanlarla geçinemediğinden dolayı kendisine Dahiliye Nezareti tarafından istifa teklif edildi. Bu

zat, o tarihte Dahiliye Nazırı olan Talât Beyin hususî tavsiyesile istifa ederek İstanbula geldi.

sabık vali, hırsız değildi. İşleri kitaba uydurarak çalıp çırpmayı henüz öğrenmemişti. Buna binaen İstanbula gelir gelmez, büyük bir sefaletle karşılaştı. Her gün Talât Beye müracaat ederek halinden şikâyete başladı.

Talât Bey, vaktile Meşrutiyet lehinde çalışmış olan bu eski arkadaşını kayırmak istedi. Fakat idaresiz bir adam olduğu için, tekrar bir valiliğe tayin etmeye cesaret gösteremedi.

(Bu arkadaşa münasip bir iş veriniz.)

Diye eline bir tavsiye mektubu vererek Levazimatı Umumiye Reisi İsmail Hakkı Paşaya gönderdi.

İsmail Kakkı Paşa bu tavsiyeyi alınca düşünüp taşındı. Sabık vali ile şöyle konuşmaya başladı:

— Vallahi, dairede size göre bir iş yok. Fakat, aklıma şöyle bir şey geliyor. Sizi müteahhit yapalım.

— Ne müteahhidi, efendim.

— Meselâ.. yağ müteahhidi... Uzun zaman, Anadoluda bulundunuz. Elbet, oralarda tanıdıklarınız vardır. Bu işi, güzelce becerebilirsiniz.

— Evet... Tanıdıklarım var. Bu işi, güzelce becerebilirim. Fakat sermaye?...

— Size sermaye olmak üzere bir iki bin altın kadar bir avans verelim.

Aylardanberi ailesini sefalet içinde yaşatmıya çalışan sabık vali, titredi. Âdeta kulaklarına inanmak istemedi. Ve tabiîdir ki bu teklifi, büyük bir memnuniyet ve minnetle kabul etti. Paraları derhal levazımat veznesinden alarak doğruca Ankaraya gitti. Ankara ve Konyada dolaştı. Oralardaki dostlarının yardımı ile binlerce okka yağ topladı. Levazimatı umumiye müteahhitlerinden olduğu için topladığı yağları büyük kolaylıkla İstanbula yolladı. Taahhüt ettiği malı bu suretle tamamladı.

Artık iş, yoluna girmişti. Malları levazım deposuna teslim edecek, hesaplarını görecek, hissesine isabet eden birkaç yüz — altın — lirayı alarak bir köşeye çekilecek, hiç olmazsa bir müddet, ailesini refahla geçindirecekti.

Sabık vali, bu maksatla İsmail Hakkı Paşaya müracaat etti:

— Efendim!.. Sayenizde, yağları tamamladım. Emir buyurunuz da, teslim alsınlar.

Dedi.

İsmail Hakkı Paşa, mânalı bir tebessümle gülümsedi:

— Yağları teslime hacet yok. Siz şimdi gidiniz. En fena bir yağ nümunesi getiriniz.

Diyerek sabık valiyi hayretlere garketti.

Devlet kuşunun başında dönüp dolaştığından bihaber olan adamcağız, İsmail Hakkı Paşanın kendisinden niçin fena yağ nümunesi istediğine bir türlü akıl erdiremedi. Fakat kendisine büyük bir iyilik yapan levazım reisini gücendirmemek için bir şey sormıya cesaret edemedi. Hemen Asmaaltına gitti. Kokmuş ve bozulmuş pis bir yağ alarak getirdi. Hakkı Paşanın emrile, mübayaa komisyonuna verdi.

Yağ, tetkik ve tahlillerden geçirildi. Komisyon tarafından sabık valiye şu karar tebliğ edildi: (Nümunesi takdim olunan yağlar ekle salih olmadığı için nümunesinin reddine ve aradaki taahhüt mukavelesinin feshine, evvelce kendisine verilmiş olan avansın müteahhitten talebine karar verildi.)

Sabık vali bu karar karşısında fena halde şaşaladı. Bilhassa avans talebi karşısında az kalsın aklını bozacaktı. Hemen İsmail Hakkı Paşaya koşarak:

— Aman Paşam... Benim getirdiğim yağlar, Anadolunun en saf tereyağları, halbuki siz bana bir nümune vermeyi emrettiniz. Beni, mahvettiniz. Allah aşkına bu işi düzeltiniz.

Diye, yalvarmıya başladı.

İsmail akkı Paşa bu defa daha mânalı bir tebessümle gülümsedi. Gafil ve bu gibi işlerde pek cahil olan sabık valiye:

— Azizim!.. Sizin işiniz pek yolunda. Mukavelenin feshinden dolayı niçin telâş ediyorsunuz?.. Mademki elinizdeki yağlar halis tereyağdır. Piyasada, beş okka bile tereyağı yok. Siz derhal yağlarınızı yüksek fiatla Asmaaltı tüccarlarından (.....) Beye devrediniz. Aldığınız paradan, bizim avansımızı geri veriniz. Size kalan para ile de başka işlere girişiniz.

Dedi..

O anda, sabık valinin gözlerinin önünden âdeta bir perde kalktı. Büyük bir minnet ve şükranla İsmail Hakkı Paşanın eline sarıldı. Sevinç heyecanlarından boğularak odadan fırladı. Levazim reisinin söylediği tüccarın yazıhanesine koşarak pazarlığa başladı. Vur aşağı, tut yukarı.. kısa bir pazarlıktan sonra yağları sattı. Ve bir çırpıda binlerce lira kazandı... Halbuki eğer yağları levazım satın alsaydı, eline geçecek olan kazanç, beş yüz lirayı bile bulamıyacaktı.

★

(MİLYONER.. VE (KRAL) OLAN SERSERİLER...)

Sabık valiye açılan bu kapı kapanmadı. Artık buradan birçok talihliler girmiye başladı.

Bu feyizli kapıdan girenler akılları zekâları, dirayet ve ferasetleri, himaye kudret ve kuvvetleri nisbetinde nasiplerini alıyorlar.. hattâ bazıları da, (kral) lıklarını ilân ediyorlardı.

Bunların içlerinde yerli bahtiyarlar bulunduğu gibi müttefik hükûmetler tebaasından bir hayli serseriler de vardı.

Levazım dairesinin kapıları, ardına kadar açık bulu-

nuyordu. Fakat bu kapılardan yalnız tavsiye mektuplarını hamil olanlarla zekâsına güvenebilenler girebiliyordu.. Tavsiyeliler çoktu. Koridorlardan geçilemiyordu. O daracık saha, Babil kulesine benziyordu. Binbir lisan konuşuluyordu. Reis dairesinin intizar salonu, her an dolup boşalıyor.. mübayaat komisyonunun kapısı, arı kovanını andırıyordu.

Harbin ilk senelerinde, İsmail Hakkı Paşa ile merkezi umuminin ve bilhassa Talât Beyin arası henüz açılmamıştı. Aynı zamanda merkezi umumide, ticareti türkleştirmek maksadile kuvvetli bir cereyan vardı. Yani, başta Talât Bey olmak üzere bazı müfrit milliyetçi cemiyet erkânı Türkleri alış verişe alıştırmak, Türk tüccarlarının adedini çoğaltmak istiyorlardı. Bu maksatla da, bu işe az çok istidadı olan tanıdıklarını birer tavsiye mektubu ile İsmail akkı Paşaya gönderiyorlardı.

Levazım reisi, —başkumandan vekili Enver Paşadan almış olduğu— hudutsuz salâhiyeti istimal ediyordu. Bu tavsiyeli bahtiyarlara —tavsiye mektubunun kıymetine göre— üç bin, beş bin, on bin altın liralık avans veriyordu. Ve o bahtiyarın müteahhitler zümresine dahil olması için de mübayaat komisyonuna emrediyordu.

Levazımat dairesinin bu paralarını tam manasile yerinde kullanan, hem şahsî ve hem de millî serveti çoğaltmıya çalışanlar vardı. Fakat bazıları da, levazım dairesinden paraları çeker çekmez derhal Beyoğlu barlarına ve diğer sefahat kaynaklarına koşuyorlar.. büyük bir hüsnüniyetle kendilerine verilmiş olan paraları birkaç gün zarfında yabancı kadınların iğrenç muhitlerinde yiyip geçiveriyorlardı.

Meselâ.. İsmail Hakkı Paşa, —o tarihte ihtiyat zabiti olan — Sabri Celâl isminde yakışıklı bir gence, piyasadan şeker mübayaa ederek Eskişehirde satmak için üç bin altın vermişti... Sabri, beş on gün zarfında bu paraları Beyoğlunda yedi, bitirdi.

Aradan bir müddet geçti. Sabri Celâl, meydanda görünmedi. İsmail Hakkı Paşa, himaye ettiği gencin ne olduğunu merak etti. Yaptığı tahkikat neticesinde, paraların Beyoğlu sefahat âlemlerinde deve yapıldığını öğrendi. Sabri Celâli tevkif ettirerek divanı harbe gönderdi.. Fakat heyhat, levazım dairesinin üç bin adet altını, uçup gitmişti.

•

İsmail Hakkı Paşanın üzerinde müessir olan bir kuvvet daha vardı. Bunlar da hem mason ve hem de yahudi olan mebuslardı. Bunlar da levazım dairesinin kasasından azamî derecede istifade ediyorlardı.

Taahhüt işlerine girişenlerin en mühim zümresi —yerli ve ecnebi— yahudilerdi. Bazıları İstanbul tüccarlarından ve bazıları da ticaret hayatına yeni karışan bu yahudiler, Türklerden kat kat ziyade menfaat temin etmektelerdi.

Harpten evvel Galata piyasasında ayak simsarlığı ile geçinen bazı yahudiler, birdenbire zengin olmuşlardı. Artık büyük işlere girişiyorlardı. ve giriştikleri işleri de en büyük menfaatlerle neticelendiriyorlardı.

Yahudiler, en esaslı taahhüt işlerine sarılmışlardı. En çok kâr verecek işleri taahhüt ediyorlardı.

Standard Ovil kumpanyasının vekâletini almış olan Aslan Franko mahdumları —yalnız bir defada— yüz bin sandık Amerika gazı taahhüt etmişlerdi.

Avram ve şürekâsı isminde bir yahudi firması —yalnız bir defada— Triesteden bin iki yüz çuval şeker getirip levazıma vermişlerdi.

Kuri isminde diğer bir Yahudi, Aslan Franko mahdumlarile ortak olarak iki milyon kilo şeker taahhüdüne girişmişti. Hattâ yapılan mukaveleye, getirilecek şekerlerin fiat ve miktarına zam ve tenzil hakkına dair bir madde bile dercettirmişti.

İsak Kamhı, otuz bin kilo pirinç taahhüdüne girişmiş ve

bundan beş misli kâr ele geçirmişti.

Kasım isminde bir Arnavutla ortak olan Bensusam isminde bir yahudi de —yalnız, bir defada— beş yüz bin kilo pirinç mukavelesi imzalamıştı. Ve bundan da büyük bir kâr hissesi almıştı.

Nesim Toledo, beş bin teneke sadeyağı taahhüt etmişti.

Bulgar tebaası yahudilerden Moiz Yunatan ile yine Bulgar yahudilerinden İlyas Menahim ise daha büyük taahhüt işlerine girişmişlerdi.

Fakat levazım kasalarından en fazla istifade eden, Bulgar hükûmeti mebuslarından Pavlı Ganadiyefti.

Levazımat idaresinin dosyalarında ekseriya müşarunileyh diye işaret olunan bu Bulgar mebusu, İstanbula gelmiş, Tokatliyan otelinin en lüks dairesine postu sermişti. Ve büyük mikyasta işe girişmişti... Bu mebus tüccar, hiçbir rakip tanımıyordu. Ve en büyük işlere atılıyordu.

İsmail Hakkı Paşa, müşarunileyhe en büyük kolaylıkları gösteriyordu. Hattâ, (müşarunileyhin taahhüt eylediği levazım ve eşyanın tedarikini teshil etmek üzere) bir milyon franga kadar avans verebilmek için bir mukavele dahi imza ediyordu.

Ganadiyef büyük mikyasta erzak, hububat ve kaşar peyniri taahhüt etmişti. Ve bir çırpıda Bulgaristandan, 1 milyon 258 bin 562 kilo fasulye getirtmişti. Bu fasulyeleri miktarı yine bir milyon kiloyu tecavüz eden diğer iaşe maddeleri takip etti.

Mebus Ganadiyef, vakıa bu alışverişten büyük para kazanıyordu. Fakat aldığı avanslara mukabil taahhüt ettiği malları tamamile teslim ederek dürüstlük gösteriyor, aynı zamanda da Türk-Bulgar dostluğunun idamesi için bütün gayretini sarfediyordu.

Biraz evvel arzettiğimiz gibi, levazım dairesinin kasasından istifade eden iki zümre vardı. Bunlardan bazıları, İsmail Hakkı Paşanın yüzüne gülerek aldıkları avans paralarını yiyip geçiveriyorlar bazıları da hakikî ticaret maksadile hareket ederek ve piyasada mahirane manevralar çevirerek servetlerini arttırıyorlar.. ve birkaç ay zarfında milyoner oluveriyorlardı.

Bunların içinde, çok açık gözler vardı. Bazı iaşe maddelerini, âdeta inhisar altına almışlardı. Eski İttihadcılardan olup hizmetlerine mükâfaten —merkezi umumî tarafından— Bolu mebusluğuna intihap edilen topçu kolağası Habip Beye (Bulgur kralı) tesmiye edilmişti. Bayram zadeye de (Şeker kralı) unvanı verilmişti.

Fakat harp ticaretinin yarattığı krallar, yalnız bunlardan ibaret değildi. Fasulye, mercimek, peynir ve hattâ pastırma gibi iaşe maddelerine hâkim olarak ayrı ayrı krallıklarını ilân eden türediler de az değildi.

İstanbul ve Anadolu halkı, —o tarihe kadar emsali görülmemiş— bir sefalet içinde yaşarlarken bu krallar tam bir sefahat içinde hayat geçiriyorlardı.. kendi muhitlerinde âdeta ayrı ayrı saltanat sürüyorlardı.

Bu sefahat, bilhassa kralların Anadolu —veyahut Avrupa— seyahatleri esnasında göze çarpıyordu. Asker naklet mek için bile vagon bulunamıyan o devirde, kralların seyahati için salonlu vagonlar hazırlanıyordu.

Krallar, yalnız seyahati sevmiyorlardı. Yolculuk esnasında sıkılmamak için maiyetlerinde hanendelerden, sazendelerden, mürekkep bir kafile taşıyorlardı. Yol yemekleri, Tokatliyan otelinin mutfaklarında hazırlanıyordu. Yemek takımları ve garsonlar da aynı müessese tarafından temin ediliyordu. Yurdun her köşesinden ıstırap feryatları yükselirken, kralların muhitinde kahkahalar taşıyor.. gazel ve

şarkı ahenkleri arasında, şampanya kadehleri dolup boşalıyordu.

★

(HAYRETE ŞAYAN HADİSELER...)

Muhakkak olan bir şey varsa o da, levazım dairesinin kasasında para boldu. Bütün ihtiyaçlar müteahhitlere ihale olunuyor.. teslim edilen mallar, anbarlara depo ediliyordu. Herşeyden evvel askerin ihtiyacını temin etmek lâzımdı. Fakat, müteahhitler tarafından yapılan suiistimaller dolayısile İstandulun iaşesi son derecede daralmıya başlamıştı.

İstanbulun şehremini, İsmail Canbulat Beydi. Talât Beyin bu güzide gözdesi, şehrin iaşe vaziyetinden memnun değildi. İkide birde telefonunu açıyor. Levazım reisi İsmail Hakkı paşayı arıyor

— Paşa!... İstanbul halkı açlıktan kırılıyor. Anadoludan erzak gelmiyor. Bütün vagonlar, elinizde. Müteahhitleriniz, bunları şuna buna satıyorlar. Vagon ticareti yapıyorlar. Bizim vazıyetimizi de müşkülleştiyorlar. Buna bir çare bulunuz.

Diye dert yanıyordu.

İsmail Hakkı Paşa, bu vagon ticaretine bir türlü akıl erdiremiyor:

— Ne münasebet efendim. Kömür yok. Trenler muntazam işlemiyor. Onun için erzak vagonları istasyonlarda sürünüyor. Buna biz ne yapalım?..

Diye cevap veriyordu.

Bu telefon muhavereleri gittikçe şiddetini arttırmıştı. Nihayet bir gün, şiddetli bir münakaşa halini almış.. esasen son derece sinirli olan Canbulat Bey:

— Şimdi makamına gelir.. seni tepelerim.

Diye bağırmıya mecbur kalmıştı.

İsmail Hakkı Paşa, Talât Beyi gücendirmekten korktuğu için bu hakarete ancak telefonu kapamakla mukabele gösterdi. Fakat derhal Enver Paşaya müracaat ederek Canbulat Beyi şikâyet etti.

Enver Paşa, eski dostluk hatırasına hürmet ettiği için Canbulat Beye bir şey söylemedi. Fakat Talât Beyi gördüğü zaman:

— Canbulat, Hakkı Paşaya çatıyormuş. Fakat adamcağız ne yapsın. Kömürsüzlük yüzünden, trenler muntazam işlemiyor. Sizin memurlarınız da kayıtsızlık gösteriyor. Bu hale asıl siz bir çare bulunuz.

Dedi.

İstanbulun iaşe sıkıntısı, Talât Beyi de düşündürüyordu. Ve nakliyat meselesini yakından tetkik etmeyi lüzumlu addediyordu. Enver Paşanın bu sözleri, Talât Beyi hareketegetirdi. 1915 senesi Teşrinisani ayının 21 inci cumartesi günü yanına Cavid Beyle levazım reisi İsmail Hakkı Paşayı alarak Ankaraya gitti. Nakliyat vaziyetini teftişten geçirdi. Levazım reisinin iddiasına hak verdi.

Ertesi akşam, Ankaradan İstanbula heraket ettiler. Talât Beyle Cavid Bey, geceyi kompartımanlarında uyku ilegeçirdiler. Sabahleyin erkenden Eskişehire geldiler. Kahvaltı yapmak için hususî vagonun salonuna geçtiler. Fakat, İsmail Hakkı Paşayı orada göremediler.

Paşanın her sabah erken kalktığını bilen Talât Bey merak etti. Maiyetine memur olan komisere:

— Sakın Paşa hastalanmasın. Gidin şuna bakın.

Dedi.

Komiser, Talât Beyin kulağına eğildi. Aynen şu sözleri söyledi:

—Efendim!.. Topal Paşa, henüz yattı. Sabaha kadar, hiç uyumadı.

— Sebep?..

— Her istasyonda sevk memurlarını nezdine celbetti. (İstanbula gelecek olan iaşe vagonlarına müşkülât gösteriniz.) diye emir verdi.

Talât Bey, işi anladı. İsmail Hakkı Paşanın maksadı, iddiasına hak kazanmamıştı. Komiseri gönderdi. Levazım reisini uyandrarak salona getirtti. Ve büyük bir pervasızlıkla

— Paşa!.. Geceyi ne yapmakla geçirdiğinizi öğrendim. Hiç merak etme. Ben de, senin verdiğin emirlerin aksini icra edeceğim.

Dedi.

İsmail Hakkı Paşa; fena halde bocaladı

— Kimden işittiniz. Yalan söylemişler.

Demeye mecbur kaldı. Fakat Talât Bey, sözü uzatmadı. İşi kalenderliğe vurarak İsmail Hakkı Paşaya karşı muamelesini bozmadı. İstanbula kadar sabretti. İstanbula gelir gelmez vakayı Enver Paşaya anlattı. Ve sonra:

— Paşam; Hiç kimse inkâr edemez ki sen canla, başla çalışıyorsun. İşlerin düzgün gitmesi için uğraşıyorsun. Fakat levazım idaresi, pek kıyasıya gidiyor. Topal, pek hesapsız kitapsız hareket ediyor. Günün birinde bu işlerin hesabını senden soracaklar. O zaman şaşırıp kalacaksın. Verecek cevap bulamıyacaksın... Bu adam, askerî idare ile mülkiye idaresi arasına âdeta ikilik yaratıyor. Halkın şikâyeti karşısında bizi müşkül bir mevkide bırakıyor.

Diye, şikâyete başladı.

Enver Paşa, Talât Beyin sözlerini dikkatle dinledi. Ve kendisine hak verdi.

O zaman Talât Bey:

— Şu halde bu adamı ne tutuyorsun?..

Diye sordu.

Enver Paşa:

— Ne yapayım?.. Levazım idaresini, ondan başka çevirecek kimse yok... Ben, onun her şeyini biliyorum. Şimdi

ona dokunamıyacağım. Fakat harpten sonra herkesten evvel ona ben hesap soracağım.

Diye cevapta bulundu.

Talât Bey, Enver Paşanın bu yumuşak vaziyetinden istifade etmek istedi:

— Hasan Tosun Beyi levazım reisi yapsana:

Dedi.

Enver Paşa, kısa bir düşünce geçirdi. Meşrutiyetin ilânından evvel cemiyetin Manastır şubesinin en faal âzasından olan erkânıharp miralayı Hasan Tosun Beyi çok iyi tanımakla beraber, her nedense Talât Beyin bu teklifini kabul etmedi.

— Hele şimdi dursun. Daha müsait bir zamanda, bu meseleyi bir daha görüşürüz.

Demekle iktifa etti.

Levazım reisi İsmail Hakkı Paşayı yakından tanıyanlar, onun kendi şahsına, on para bile irtikâp etmediğini iddia ederler.

Bu iddia, haksız değildir. Çünkü, dört buçuk harp senesi zarfında elinden yüz yirmi milyon altın lirayı mütecaviz para geçen bu bekâr adamın sefahat hayatına sapmadığı inkâr edilmez bir hakikat olmakla beraber, harpten sonra firar ettiği Avrupada da sıkıntılı zamanlar geçirmiş.. ve nihayet İstanbula avdet etmiş.. bazı dostlarının yardımı ile bir müddet daha hayatını sürükledikten sonra, bir otel köşesinde, sefalet içinde can vermiştir.

Ancak yine inkâr kabul etmiyen bir hakikattir ki, harp zenginlerinin artmasına ve bunların döktükleri paralarla yeni bir sefahat devrinin açılmasına da İsmail Hakkı Paşa sebep olmuştur.

Taahhüt işlerindeki suiistimaller, anbar ve sevkiyat memurları tarafından çevrilen dalavereler, bilhassa vagon ti-

cereti o kadar alıp yürümüştü ki, idare başında bulunan bir âmirin bunları duyup işitmemesi imkân ve ihtimal haricinde idi. Bunları sıkı bir kontrol altında bulundurmak, milletin zararına hareket edenleri derhal cezalandırmak, o idare âmirinin başlıca vazifesi cümlesindendi.

Vâkıa muhtelif sebeplerle divanıharplere tevdi edilenler, yok değildi. Fakat bunların hemen hepsi de ya beş on kilo arpa çalan veyahut müteahhitlerden beş on lira rüşvet alanlardan ibaretti. Asıl hesap sorulması lâzım gelenler; birkaç ay zarfında yüz binlerce liralar kazananlar, milletin sefaletile eğlenir gibi tantanalı sefahat hayatı yaşıyan harp zenginleri idi.

Harpten sonra yapılan tahminî hesaplarda, harbin devam ettiği dört buçuk sene zarfında, Avrupadan gelen 69,245 vagon eşyanın levazımı askeriye namı altında gümrükten geçirildiği ve on para gümrük parası verilmediği iddia edilmişti... Fakat, rüsumat umum müdürlüğünde, harbiye, maliye ve rüsumat memurlarından mürekkep bir komisyon tarafından yapılan tetkiklerde, 1447 vagon eşyanın kapalı vagon namile gümrük resmi verilmeden geçirildiği tesbit edildi.

Bu kapalı vagonlarda, ne bulunabilirdi?.. Bu sual, cevapsız kalmıştır... Fakat Almanya imparatoru tarafından Enver Paşaya hediye edilen bir otomobilin, bizzat Enver Paşa tarafından gümrük resmi verilerek gümrükten çıkarıldığı muhakkaktır.

O tarihte, —bugünün karaborsasına mukabil— bir Kapapençe türemişti. Bu, dalavereli işler gören gizli bir şirketti. Bu şirket (X. Y. Z.) firmasını taşıyordu. Almanya ve Avusturyadaki bütün sendikalarla muamelelerde bulunuyordu. Ve celbettiği eşyaları, gümrük resmi vermeden geçirmek yolunu biliyordu.

Bu şirketin başlıca ve ekseri âzaları, Yahudilerden mürekkepti.. Pek az kısmı ise, piyasada isimleri maruf olmıyan Rumlar ve Ermenilerdi. Bunların ele başıları, muhtelif vasıtalarla İsmail Hakkı Paşaya hulûl etmişler.. onun emniyet ve itimadını celbeylemişlerdi.

Harbin son iki buçuk senesi zarfında Karapençe şirketinin kazancı, 16 milyon altın lira olduğu iddia edilmektedir. Bu çok mübalâğalı görülse bile, vaziyetin şekli, harbi idare edenlerin ne büyük gaflet içinde bulunduklarına yine en büyük delildir

★

TALÂT PAŞANIN SADARET MEVKİİNE GELMESİ.. BUNUN MEMLEKET DAHİLİNDE VE HARİCİNDEKİ TESİRLERİ.

İdaresizlik, halkı son derecede sinirlendiriyordu. Devlet erkânı aleyhinde pek şiddetli sözler söyleniyordu.

İttihatçılar, bu menfi cereyanın farkına varıyorlardı. Efkârıumumiyeyi tatmin edebilmek için çareler arıyorlardı. Bu çarelerin başlıcası da, devlet erkânı arasında bir değişiklik yapmak olacaktı. Çünkü, hükûmet aleyhinde dedikodu yapanlar, hiç olmazsa bir müddet de bu yeni değişiklikten ümitlere kapılacak onunla oyalanacaktı.

Esasen Şeyhislâm Hayri Efendi istifa etmiş, köşküne çekilmişti. Fakat İttihatçılar bu istifayı Sultan Reşada kabul ettirmemişlerdi. Ve Hayri Efendiyi tekrar makamına getirmek için şiddetle ısrar göstermektelerd.

İlk değişiklik, 1915 senesi teşrinievvel ayının 11 inci günü vukua geldi. Mebusan Meclisi Reisi Halil Bey, Hariciye Nezaretine geçirildi. Edirne valisi Hacı Osman Bey de, Mebusan Meclisi riyasetine getirildi.

Artık değşiklik devam ediyordu. Adliye Nazırı İbrahim Bey Şûrayı Devlet Riyasetine naklediliyor.. adliye Nezaretini de —ilâve olarak— Şeyhislâm ayri efendi deruhte eyliyordu.

Fakat bunlar, bir başlangıçtan ibaretti. Asıl maksat, Dahiliye Nazırı Talât Beyin sadaret makamına geçmesi idi.

Vakıa, Sadaret mevkiinde Said Halim Paşa bulunmakla beraber Talât Bey her işe karışıyordu. Ve ekseriya birbirile çarpışan askerî idare ile sivil idareyi biribirine muvazi olarak yürütmeğe çalışıyordu. Lâkin Said Halim Paşa da ekseriya —Sadrâzam sıfatile— birdenbire şahlanıyor, Talât Beyin bütün gayretile pişirmiye çalıştığı aşlara su katıyordu.

Esasen vaktile Said Halim Paşanın sadaret mevkiine getirilmesi, bir gösterişten ibaretti. Bu zarif, kibar Mısır prensi, Babıâlinin üst köşesine oturtulmuş yaldızlı bir kukladan başka bir şey değildi. Hükûmetin mukadderatına, tamamiyle Talât Bey hâkim bulunuyordu. Fakat ne de olsa, Said Halim Paşa da arada sırada mevkiinin hak ve salâhiyetlerini kullanıyor.. bu yüzden Talât Beyin yapmak istediği işler sekteye uğrıyordu. Buna binaen, sadaret mevkiinde de bir değişikliğe lüzum görülüyordu.

Teşrinievvelin 15 inci günü, ilk defa olarak şöyle bir şayia baş gösterdi:

— Zatı şahane, Mısır Hidivliğine, Said Halim Paşayı nasıp ve tayin edecekmiş...

Bu şayia, evvelâ, halk üzerinde gülünç bir tesir husule getirdi. Sonra herkesin aklına, birkaç gün evvel Enver Paşanın Mebusan Meclisinde irad ettiği parlak nutuk geldi.

Enver Paşa bu nutkunda, ikinci bir kanal seferi yapılacağından bahsediyordu. Ve artık, bir hamle ile Mısırın fethedileceğini -katiyetle yakın bir lisanla- söylüyordu. Fakat böyle bir hayal karşısında, Mısır Hidivliğinin Said Halim

Paşaya tevcih edilmesi ise, hiçbir akıl ve mantıkla telif edilecek keyfiyet değildi.

Kânunuevvelin 20 inci günü, merkezi umumî içtima etmişti. Bu içtimada, muhtelif âzalar söz söyledikten sonra sıra Kara Kemal Beye geldi. Bu zat, aynen şu sözleri söyledi:

— Memleket, en buhranlı devreye girdi. Artık perde arkasında oynanacak zaman geçti... Hepimiz, manevî mesuliyetler altında eziliyoruz. Fakat bütün bu mesuliyetleri üzerine alabilecek, bir şahsı ortaya çıkarıyoruz... Talât Bey, bugüne kadar kendisini lider addediyordu. Bunun için fırka ve cemiyetin bütün icraatı, şahıstan ziyade heyeti mecmuaya atfediliyordu... Esasen fırkanın lideri, Talât Beydir. Artık o, bu işin başına geçsin. Fırkanın iyilik ve kötülüklerine ait bütün mesuliyetleri deruhte etsin. Bari üçüncü, dördüncü derecedeki şahıslar mesuliyet altında ezilmesin. Cemiyet ve fırka, Talât Beye tamamen emindir. Aynı zamanda Talât Bey, herkese karşı müessir bir kuvvettir. Bu güne kadar sürüklediğimiz bu çelebi devrine (1) hitam verelim. İdare yükünü, Talât Beyin sırtına yükletelim.

Deyip sözünü kesti.

Talât Bey, büyük bir dikkatle dinlediği bu sözlere hiçbir cevap vermedi. İçtimaa iştirak eden doktor Nâzım ve Bahaeddin Şakir, Hilmi, doktor Resuhi, Ziya Gökalp, kâtibi umumî Mithat Şükrü Beyler, Kara Kemal Beyin bu teklifini derhal kabule karar verdiler. Ve bu kararlarını da, hemen Enver Paşaya bildirdiler.

Başkumandan vekili, bu kararı büyük bir sükûnetle karşıladı. Ellerini, önündeki masaya dayıyarak:

— Hah.. şimdi, oldu.

(1) Karakemal Bey Sadrâzam Prens Sait Halim Paşanın merasim ve teşrifatla geçen devrini ima ediyor.

Diye mırıldandı.

(İttihat ve Terakki) mevzuu etrafında yazı yazanlardan bazıları, Enver Paşanın derhal Cemal Paşaya bir telgraf çektiğinden bahsediyorlar. Ve bu telgrafın da, şu mealde olduğunu iddia eyliyorlar:

(Said Halim, çekilecek. Talât sadrâzam olacak... Sen ve ben, yerlerimizde — kalacağız. Şayet Mısır alınırsa, Said Halimi Mısıra Hidiv yapacağız.)

Bu meselenin aslı olup olmadığını öğrenmek için cemiyetin en salâhiyettar şahıslarına müracaat ettik. Hepsi de en katî bir lisanla bu telgraf meselesini reddettiler. Bu hâdiseden —yani, Said Halim Paşanın sadaret mevkiinden çekilmesile Talât Beyin o makama geçirilmesinden— Cemal Paşanın ancak resmî bir tebliğle haberdar olduğunu söylediler.

Cemal Paşanın Mısırı fethettikten sonra, Mısır Hidivliğini kendisine hasretmek istiyeceği en tabiî bir keyfiyetti. Buna binaen Enver Paşa Cemal Paşaya böyle bir telgraf çekmiye lüzum görmezdi. Nitekim Cemal Paşa hatıratında katiyen böyle bir telgraftan batsetmemiştir. Elde mevcut vesikalar arasında da bu şekilde bir telgrafa tesadüf edilmemiştir.

Hakikat, şudur... Meşrutiyetin ilânından itibaren İttihad ve Terakki cemiyeti, hükûmetin idaresini deruhte etmiştir. Fakat daima ikinci plânda kalarak fiilen idare işlerine girişmemiştir. Fakat, —Kara Kemal Beyin de dediği gibi— artık cemiyet, vasıtasız olarak hükûmetin başına geçmek zamanının geldiğine kanaat getirmiştir. Bu kanaat dolayısile de Talât Beyin, sadaret makamına getirilmesi istenilmiştir.

1332 senesi Kânunusani ayının 22 nci (1917 senesi Şubatının 5 inci) günü intişar eden gazeteler:

(Said Halim Paşanın esbabı sıhhiyesinden dolayı istifa), ettiğini ve yerine:

(Rütbei vezaret tevcihi ile, Dahiliye Nazırı Talât Paşanın tayin edildiğini) yazdılar:

Üç buçuk sene sadaret mevkiini muhafaza etmiş olan prens Said Halim Paşa, bu suretle işten çekilmişti... Beşinci Sultan Mehmed, sabık sadrâzamına bir namei hümayun göndererek, ifa ettiği hidameti mebrureden dolayı kendisine takdir ve mahzuziyetini bildirdi.

Şimdi gazeteler, bu yeni mevzu etrafında yazılar yazmıya başlamışlardı. Bilhassa cemiyete mensup gazeteler, Talât Paşanın hükûmet riyasetine gelmesini büyük bir hararetle alkışlıyorlar.. yeni sadrâzamın lehinde velveleli yazılar yazıyorlardı.

İttihatçılar ve İttihatçılara taraftar olanlar da Talât Paşadan çok hayırlı hizmetler bekliyorlar:

— Eh... Artık vaziyet değişecek.. bütün bozuk düzen işler, birkaç gün zarfında düzelecek... Bundan sonra, has ekmek yiyeceğiz. İhtikâr yapanların birer birer tepelendiklerini göreceğiz. Şu meşum harp günlerini sıkıntısız geçireceğiz.

Diyorlardı.

Muhaliflere gelince.. onlar, sinmiş oldukları kuytu köşelerde, sessiz sadasız ateş püskürüyorlardı. Müfsid dimağlarından taşan iğrenç düşüncelerini, İstanbulun her köşesine yayarak halkı hükûmet aleyhine tahrike çalışıyorlardı.

Talât Paşaya gelince... Devletin en yüksek makamına çıkmak bile, bu şade ve namuslu adamı biran bile değiştirmemişti. O, Babıâlide sadaret fermanı okunduktan sonra büyük ve muhteşem üniformasını tebdil etmiş.. yine eski ve soluk renkli redingotunu giymiş.. yine bir eli pantalonunun cebin-

de olduğu halde, Mutadı veçhile yayan olarak merkezi umumiye gitmişti. Yollarda ve merkezi umumî kapısında, tebrik için eteklerine sarılanlara yine lâkaydane tebessümlerle iltifatlar göstermişti.

Onun geldiğini pencereden gören birkaç arkadaşı, merdivenlere koşmuşlardı. Fakat takdirin hiç bir cilvesile çehresi değişmiyen bu kalender komitecinin simasında parlak bir beşaşet yerine dalgın bir düşünce görünce, hayrette kalmışlardı.

Yeni sadrâzamın bu candan arkadaşları, onun kollarına girmişler, odasına götürmüşler, tekrar tekrar tebrik etmişler, onun simasındaki ifadenin mânasını anladıkları için kendisine cesaret verici sözler söylemişler.. fakat öyle buhranlı bir zamanda koca bir imparatorluğun mukadderatını omuzlarına yüklenen Talât Paşayı: **TARİH KARŞISINDA MESULİYET** düşüncesinden vazgeçirmiye imkân görememişlerdi.

Talât Paşa, o akşam evine de aynı neşesizlikle avdet etmişti. Hattâ, aile halkının sevincine iştirak etmek şu tarafa dursun:

— Ben bu yükü nasıl taşıyacağım?

Sözlerini sık sık tekrar ederek âdeta etrafındakilere de endişe vermişti.

★

UMUMİ VAZİYETE SÜRATLİ BİR BAKIŞ...

Umumî vaziyet, hakikat Talât Paşayı düşündürecek kadar mühim ve nazikti. Memleketi, baştan başa sefalet içinde idi. Açlık ve hastalık her tarafı kaplamıştı. Her köşede, vehametin korkunç gölgesi vardı.

İstanbulda, akıllara hayret veren büyük yangınlar vukua gelmişti. Bu şirin ve nazenin beldenin büyük bir kısmını harabazare çevirmişti.

Anadoluda, zalim ve insafsız bir kış hüküm sürüyordu. Sarî hastalıklar, her gün binlerce vatandaşı ölüme sürüklüyordu. Açlık.. hastalık... Bu üç korkunç unsur, milletin varlığını yiyip kemiriyordu.

Devletin para vaziyeti ise bunlardan daha vahim bir hale gelmişti. Malî müvazeneyi bulmak için beşer ve birer liralık kâğıt paralar ortalarından kesilerek ikiye ayrıldı.. eski gümüş ve bakır paraları tekrar ortaya çıkarmak gibi tedbirlere müracaat edilmekte idi.

Fakat bunlar, pek basit düşünceler'di. Milletin sinesinde açılan derin yaralar, bu çeşit ilâçlarla tedavi edilemiyecek derecede şaşkınlıklar vardı. İdare âmirleri, muvaffakiyetlerini temin etmek için en iptidaî çarelere başvuruyorlardı. Askerliği, körükörüne ölüme atılmaktan ibaret bilen Enver Paşa bile, âdeta bocalamıştı. Sarsılan cephelerdeki askerlerin maneviyatını kuvvetlendirmek için ordu efradına kurşun geçmez muskalar dağıtmıya başlamıştı.

Fakat bu muskalar düşman kurşun ve şarapnellerine karşı bir kalkan teşkil etmediği gibi, Maliye Nazırı Cavit Beyin meclis kürsüsünde söylediği şatafatlı nutuklarda, beş paralık fayda temin eylememişti.

Talât Paşa herkesten daha iyi biliyordu ki.. hiçbir muayyen hedefi olmıyan.. ve tamamile mukadderata terkolunan bir idarenin başına geçmişti. Sekiz senedenberi heyulâî bir kuvvet ifade eden İttihat ve Terakki cemiyeti veyahut fırkası, sadece hükûmete karşı nigâhbanlık vazifesini deruhte etmişti. Ve bu vazifeyi ifa ederken, imparatorluğun dahilî ve haricî siyaseti hakkında hiçbir program çizmemişti.

İttihatçıların, başlıca iki maddelik bir programı vardı. Bunun birinci maddesi, Meşrutiyeti elden kaçırmamaktı..

İkincisi de - tıpkı Sultan Hamit devrinde olduğu gibi - idarei maslahattı.

İstibdat devrinin kökleşmiş usul ve âdetlerinden, hemen hemen hiçbir şey değişmemişti. Vaktile Yıldız sarayının erkân ve mensupları şiddetle tenkit, takbih ve tahkir edildiği halde şimdi de merkezi umumînin etrafında tıpkı onlara benziyen bir dalkavuk zümresi türemişti. Bu dalkavuklarla, hakikî vatanperverler arasında hiçbir fark görülmüyor ve gözetilmiyordu.

Klüplerde şaklabanlık, gazetelerde şarlatanlık edenlerden başka hiç kimseye ehemmiyet verilmiyordu. Cemiyet bile inhisar altına alınmıştı. Devleti enkaz ve felâket uçurumuna sürükliyen idaresizliği tenkit eden hakikî münevverlerle bitarafların alnına simsiyah bir muhalif damgası vuruluyordu. Şaklabanlar iltizam olunuyor.. şarlatanlar tesahüp görüyordu. Klüpler, menfaatperestlerle dolup boşalıyor.. ittihatçılık, sadece bir menfaat vasıtası oluyordu.

Bu halleden en fazla müteessir olan. hakikî İttihatçılardı. Bunlar:

— Cemiyet, aslındaki sâfiyet ve kutsiyeti kaybediyor. İslâhat yapalım. İhtiras ve menfaatle cemiyete kapılananları kollarından tutup klüp kapılarından dışarı atalım.

Diye feryat ediyorlar.. fakat sözlerini asıl alâkadarlara duyuramıyorlardı. Devlet idare makinesinin en kârlı makanizmaları, türedilerin ellerine geçmişti.. bunlar, - İstanbulda ve taşrada da - hâiz oldukları mevki derecesine göre şahsî menfaatlerine hizmet etmektelerdi.

Devletin umumî idaresi, artık tamamile ikiye ayrılmıştı. Birinin başında, hudutsuz kudret ve salâhiyetile, başkumandan vekili Enver Paşa vardı. Diğerinin riyasetini de, Talât Paşa üzerine almıştı.

Enver Paşa, harp hali dolayısile ve başkumandan vekili sıfatile umumî vaziyete mutlak olarak hâkim olmak istiyor-

du. Talât Paşa ise, Babıâlinin nüfuz ve kudretini muhafaza edebilmek için bütün gayretini sarfediyor.. bu arada da, Enver Paşa ile çarpışmaktan mümkün olduğu kadar içtinap gösteriyordu.

Hükûmet merkezindeki bu idare ikiliği, vilâyetlere de sirayet etmişti. Valilerle kumandanlar, ahzı asker şube reislerile kaza kaymakamları, biribirilerinin işlerini güçleştirmeyi âdeta kendilerine iş güç edinmişlerdi.

Vesaiti nakliye komisyonları, kâfi derecede çalışmıyorlardı. Tesir altında kalan sivil âzalar, içtima günlerinde ortadan kayboluyorlardı.

Tekâlifi harbiye heyetleri de, vazifelerine ehemmiyet vermiyorlardı. Sevkedilecek efradın ve garnizonların ihtiyaçlarını temin edemiyen şube reislerile kumandanlar, mütemadiyen sivil heyetlerden şikâyetler ediyorlardı.

Anadolunun hiçbir noktasında emniyet ve asayiş kalmamıştı. Eşkiya çeteleri yolları kapamıştı.

(Püsküllü İsmail çetesi), bütün Bursa civarını haraca kesmişti. Yolları bağladığı zaman, pusuya düşürdüğü yolcuları soyup soğana çevirmekte idi. Bir defa, yaptığı yol bağında, İnegöl tüccarlarından tam seksen bin lira almştı.

Keşiş dağının mağaralarını kendilerine merkez yapan eşkiyalar geceleri şehre iniyorlar; Namazgâh mahallesindeki umumhanelerde sabahlara kadar eğlendikten sonra, tekrar dağlara çekiliyorlardı.

Devlet idaresindeki bu ikilik, harp makinesinin lâyıkile işlemesini sekteder ediyordu. Valilerin ve kumandanların pek çok zamanları, biribirlerini kendi mercilerine şikâyetle geçiyordu.

Enver Paşa ile Talât Paşanın arasına bir takım müfsitler, müzevirler, münafıklar da girmişlerdi. Bunlar; bu iki

eski arkadaş arasında, âdeta gizli bir uçurum vücude getirmişlerdi.

Vatanın en tehlikeli zamanlarında daima elele vererek hayatlarını ortaya atmış olan bu iki eski arkadaş, şimdi âdeta birbirlerinden çekiniyorlardı. Her ikisi de ayrı ayrı tedbirler almıya mecbur olmuşlardı.

Enver Paşa, yeni bir (Teşkilâtı mahsusa) taburu teşkil etmişti. Asker kıt'alarından en cesur ve çevik efrattan seçilmiş olan bu taburun mevcudu, bin iki yüzü mütecavizdi. Bunlar, Enver Paşa tarafından verilen her emri körü körüne ifa edeceklerine ve Enver Paşanın uğrunda bilâkaydı şart canlarını feda eyliyeceklerine dair ayrı ayrı yemin ettirilmişlerdi.

Bu tabur, merkez kumandanı Cevat Beyin kumandasında ve Bekir Ağa Bölüğünün kovuşlarında bulunuyordu. Kıt'alarda ve hattâ cephelerdeki efrat kırılırken bunlar kuş sütü ile besleniyordu.

Buna mukabil - Talât Paşayı siyanet etmek maksadile - Kara Kemal Bey tarafından da gizli bir fedai teşkilâtı vücude getirilmişti. Bunlar da, Kürt hamallardan, Lâz kayıkçılardan ve ciğerci Arnavutlardan mürekkepti. Şayet Enver Paşa, Talât Paşa aleyhinde bir harekete atılacak olursa bunlar, gûya Babıâliyi müdafaa edeceklerdi.

Halbuki, bu iki teşkilât da tamamile beyhude şeylerden ibaretti. Memleketin umumî vazyeti karşısında, ne Enver Paşanın Talât Paşaya ve ne de Talât Paşanın Enver Paşaya hücum etmesi imkân ve ihtimal haricinde idi. Payansız hamiyetlerini ve her duygudan üstün olan vatanperverliklerile, üzerlerine aldıkları vazifeden başka bir şey düşünmiyen bu iki kahramanın tek ve müşterek birer hedefi vardı ki o da, girmiş oldukları harbi zaferle neticelendirmekti.

★

(TAM DOKUZ CEPHEDE ÇARPIŞTIRILAN TÜRK ORDUSU, NASIL BİR BİLÂNÇO İLE HARBE NİHAYET VERDİ?...)

İstanbulda ve vilâyetlerdeki iaşe dalaverelerinden.. harp zenginlerinin sefahatlerinden, koca bir millet açlıktan ve sefaletten kırılırken cereyan eden Beyoğlu âlemlerinden.. (Haraşo) ların iç yüzlerinden.. gizli aşk mabetlerinden.. binbir gece masallarına yapılmak istenilen nâzirelerden bahsetmeden evvel, dokuz cephede çarpıştırılan Türk ordusunun harpten nasıl bir bilânço ile çıktığını tetkik etmeyi faydalı buluyoruz. Ve aziz okuyucularımızı yormamak için, bu cephelere süratli bir göz gezdirmekle iktifa ediyoruz.

1 — Kafkas Cephesi:

(Sarıkamış) faciasını nakletmiştik... Bu facia, 3 üncü orduyu harap ve perişan bir hale getirmişti. Böyle olmakla beraber, galip Çar ordusu, mağlûplar üzerine şiddetle yüklenemedi. Bir hayli müddet, teennî ve tereddüt gösterdi.

Hafız Hakkı Paşanın vefatından sonra ordu kumandanlığına geçen Mahmut Kâmil Paşa vakit kazandı. Perişan orduyu derhal derleyip toparladı. Düşmanı, Erzuruma yaklaştırmadı.

Vaziyet, bir seneye yakın, bu suretle devam etti. Ve hiç şüphesiz ki, daha fazla da devam edecekti. Fakat, İstanbuldaki umumî karargâh, yine yanıldı. Rusların, kış mevsiminde ciddî bir harekete geçemiyeceklerini sandı. Bu ordunun en kıymetli bir unsuru olan 18 inci fırkayı İranın şimaline yolladı. Böylece, 3 üncü orduyu zayıflattı.

Düşman ordusu, bu fırsatı kaçırmak istemedi. Bütün Şark cephesi boyunca isyan eden alçak Ermenilerle beraber zayıf ordunun üzerine yüklendi.

Düşman kuvveti 83 bin piyade, 99 top ve 4 alay süvariyi mütecavizdi. Buna mukabil 3 üncü ordunun mevcudu ise ancak 22 bin piyadeden ibaretti. Vakıâ top adedi itibarile düşmana faik ise de, kâfi derecede cephaneye malik değildi.

Bu zayıf ordu - 6 Kânunusani 331 de - Erzurum civarına çekildi. Bütün ağırlığı ile yüklenen düşman ordusuna şecaatle göğüs gerdi. Harp fenninin bütün icaplarını yaptıktan sonra, Erzurumu terkederek çekildi.

Umumî karargâh, hatâsını anladı. 3 üncü orduyu kuvvetlendirmeyi kararlaştırdı. Vehip Paşayı ordu kumandanlığına tayin ederek 22 Şubat 331 de cepheye yolladı.

Vehip Paşa, hiçbir muvaffakiyet gösteremedi. Düşman, bir baskınla Bitlis şehrini ele geçirdi. Sahil cephesinde de ilerilyerek Trabzonu işgal etti. Erzincan kayboldu... Vehip Paşanın karargâhı, Su şehrine kadar çekildi.

Umumî karargâh, düşman istilâsını durdurmak için yeni bir tedbir aldı. 2 inci ve 3 üncü orduların sevk ve idaresini birleştirerek bir Şark orduları grupu yaptı. Bu grupa kumandan olarak Ahmet İzzet Paşayı yolladı.

Cepheye gelen İzzet Paşa, o perişan vaziyeti çarçabuk toparladı. O sırada, 16 ıncı kolordu kumandanı Mustafa Kemal Bey verilen emir üzerine Bitlis üzerine atıldı. Şehri, düşmandan aldı. O zamana kadar galip geçinen düşman ordusunun maneviyatını fena halde sarstı.

Harbin dördüncü senesi, Çar ordularında inhilâl başladı... Ahmet İzzet Paşa, bir taarruza hazırlandı. Fakat umumî karargâh taarfından 3 Mayıs 1333 tarihinde mütareke emri verilmesi üzerine bu taarruz akim kaldı.

Ancak, harbin beşinci senesinde 12 Şubat 334 tarihinde ileri hareket başladı. Düşman istilâsına uğrayan yerler, Kâzım Karabekir Paşa tarafından geri alındı. Erme-

ni kuvvetleri tamamen tepelendi. İstilâ hareketi devam etti. 1293 harbinde kaybedilen yerler de tekrar ele geçirildi.

3 üncü ordu, Sarıkamış darbesinin karşısında sarsılmakla beraber hiçbir zaman metanetini kaybetmemişti. Ancak, iki seneyi mütecaviz bir zaman, o mağlûbiyetin ıstırabını çekmişti. Fakat, meşum bir talihsizliğe kurban olan bu ordu, sebat ve metanetinin mükâfatını görmekle gecikmedi. Şerefli sancağını yine Erzurum kalesinin üzerine dikmekle beraber, Mondros mütarekesi imza edilirken, tam mânasile muzaffer mevkiinde idi.

2 — **Suriye cephesi:**

Birinci kanal seferinin ne şekilde icra edildiğini ve ne suretle neticelendiğini arzetmiştik. İkinci kanal hareketi de ayni neticeyi verecekti. Fakat İngiliz kuvvetleri daha çabuk davrandılar. 331 senesi Mart ayının ilk günlerinde kanalın şark sahiline geçerek Filistin istikametine doğru ilerlemiye başladılar.

Kanal seferinin mucidi olan Alman erkânıharbi Von Kres, her ne bahasına olursa olsun, birinci hareketi tekrar etmek istedi. Fakat bu harekette 1000 kişi kaybedildi. Bundan maada 3 piyade taburu. 2 makineli tüfek, 1 cebel topçu ve bir istihkâm bölüğü esir verildi.

Düşman, Von Kres'i şiddetle takibe başladı. Gazze'ye yaklaştı. Bu müddet zarfında 4 üncü ordunun zayiatile verdiği esirlerin miktarı bir hayli artmıştı.

Birinci Gazze muharebesi kaybedilmek üzere idi. Fakat Türk süvarilernin tam vaktinde müdahalesile, muvaffakiyetle neticelendi. Von Kres Beyin rütbesi de paşalığa tebdil edildi (1).

İkinci Gazze muharebesinde de düşman iyi bir netice elde edemedi. Hattâ bir hayli zayiat verdi.

(1) Bu harekâtın tafsilâtını (Sina Çölünde Türk Ordusu) adlı eserde bulabilirsiniz.

Artık bu cephede, sürekli harpler başladı. Umumî karargâh, yine birtakım hatâlara kapıldı. Buraya, muhtelif Alman kumandanlar yolladı. Bunlar, vaziyeti idare edemediler. Başta Cemal Paşa olmak üzere Türk kumandanlarile birçok ihtilâflara sebebiyet verdiler.

Düşman, kendisini toparladı. Tekrar Gazze üzerine yürümiye başladı. Türk piyade ve süvarileri emsalsiz şecaat gösterdiler. Kefan diyarının mukaddes topraklarını adım adım müdafaa ettikten sonra Kudüs beldesini de terkederek şimale doğru çekildiler.

Bu çekiliş, mütareke günlerine kadar devam etti. Ordu, Toros eteklerine kadar gerilemişti.

Harbin 3 üncü senesinde, ikinci Gazze harbinden sonra Cemal Paşaya umum Garbî Arabistan kumandanı unvanı verilmişti. Fakat vaziyet vehamet kesbeder etmez Cemal Paşa bu parlak unvanın terkederek İstanbula geldi. Çünkü, Mısır fatihliği hayali suya düştüğü gibi bu cephedeki emir ve kumanda tamamile Alman paşaların eline geçmişti.

Cemal Paşanın pek parlak ümitlerle başına geçtiği ordu, bütün mânasile idaresizliğe kurban olmuştu. Bu idaresizliğe sebep olanların başında da, Liman von Zandres ve Falken Hayn Paşalar bulunuyordu.

Bu cephede, can ve başla çalışan Türklerle en makul bir şekilde anlaşan tek bir Alman paşası vardı ki o da Von Kres'ti. Bu zat, emrine verilen Türk kuvvetlerini zafere kavuşturmak için elinden gelen bütün gayreti sarfetmişti. Fakat ne çare ki talihi yardım etmedi... Mondros mütarekesi imzalanirken, bedbaht Suriye ordusu inhilâl etmiş.. bu inhilâlden kurtulan bir avuç kahraman da, Toros eteklerine çekilerek son müdafaa hattına yerleşmişti.

3 — Irak Cephesi:

Harp başladığı zaman Enver Paşa bu mıntakaya hiç

ehemmiyet vermemişti. Hattâ, bütün Irak havalisini yalnız jandarmalar ve küçük mikyasta gönüllü kıt'alarla müdafaa edeceğini zannetmişti. Bu düşünce ile de orada bulunan Bağdat kolordusunu Erzuruma çekmiş.. Musul kolordusunu da Suriyeye sevketmişti... Fakat, Hindistan kapılarını emniyet altında bulunduran İngilizlerin bir hayli zamandan beri Bahreyn adalarında bulundurdukları askerlerden bir müfrezenin Fav boğazına çıkması üzerine Basra ve Bağdat vali ve kumandanları tarafından derhal tehlike bildirildi. Bunun üzerine o mıntakaya da biraz ehemmiyet verildi.

Irak cephesinde cereyan eden harp hâdiseleri hem pek uzun ve hem de pek karışık olduğu için bunları beş on satıra sığdırmıya imkân göremiyoruz. Bu itibarla doğrudan doğruya neticeden bahsetmeyi muvafık görüyoruz.

Harbin dört senesinde bazan galibiyet ve bazan da mağlûbiyetle geçirmiş olan Irak ordusu, harbin beşinci senesinde, büyük bir yiyecek darlığile karşılaşmıştı. Efrada aylarca yevmiye 110 gram ekmek ve hayvanlara da 556 gram yem verilebilmişti.

Harbin devam ettiği müddet zarfında, hastalığın önü bir türlü alınamamıştı. Hattâ, Irak orduları başkumandanı olan meşhur Von der Golç Paşa bile tifüse yakalanmış, bu ihtiyar Alman Mareşali, birkaç gün zarfında hayata gözlerini kapamıştı.

Yiyecek darlığı tesiri Irak şehirlerindeki sivil halkı da perişan etmişti. Bu yüzden, yer yer isyanlar zuhur eylemiştyi. Kanlı müsademeler bile bu isyenların önüne geçememişti.

Hiçbir cephede bu kadar karışıklık ve idaresizlik vukua gelmemiştir. Kütülâmmare zaferini kazanan 6 ıncı ordunun bu fecaat içinde sönüp gitmesi, çok hazindir.

Bu cephede harp, tam dört sene 10 gün devam etmiş-

tir. Ve tam 1î2 tabur asker, idaresizlik yüzünden, son neferine kadar - mahvolup gitmiştir.

4 — Hicaz cephesi:

Senelerdenberi Hicaz krallığını kuran ve bunu temin etmek için gizlice her türlü tedbirleri alan Şerif Hüseyinin, ne Osmanlı hükûmetine ve ne de Türk milletine sadakat hisleriyle bağlı olmadığı esasen malûm olan bir keyfiyetti. Buna binaen dünyayı kan ve ateşe boğan bu cihan harbinin gürültüsü içinde Şerif Hüseyinin de hükûmetin başına bir gaile çıkaracağına herkes kanidi.

Bu kanaate binaen devlet erkânı icap eden tedbirleri almışlardı. Ve mümkün olduğu kadar Şerif Hüseyinin yüzüne gülerek onun teşebbüslerini akim bırakmayı kararlaştırmışlardı.

Fakat Şerif Hüseyin, Babıâli erkânından çok daha fazla kurnazdı. Bir taraftan kendisine gösterilen güler yüze ayni suretle mukabele ederken, diğer taraftan da 330 senesi Temmuzunda Hedâ mıntakasında halkı gizlice teşvik ederek bir isyan çıkardı. Maksadı, hükûmetin siyasî ve askerî tedbirlerini anlamaktı.

Bu ilk isyan, hükûmetin mülâyim davranmasile, sulhen teskin edildi. Ve Hicaz vilâyetinin umumî seferberliğe dahil olmasına lüzum görülmedi.

Kanal seferi yapılırken, Şerif Hüseyin bu harekete iştirak edeceğini vâdetti. Enver ve Cemal Paşalardan bir hayli para, silâh ve cephane çekti. Lâkin vâdettiği kuvveti göndermedi.

Hicaz mıntakasında idaresizlik başladı. Orada btlunan fırka, kanal seferi için alındı. Fırka yerine, üç tabur asker bırakıldı.

Hicaz vali ve kumandanlığına tayin edilen Galip Paşa, beraberce alıp götürdüğü bir alay piyade ve iki cebel ba-

taryasile o zayıf askerî kuvvetini - gûya - takviye etti. Fakat Şerif Hüseyinin büyük mikyastaki hazırlıklarına mukabil bu takviye hareketi gülünç bir şeydi.

Kanal seferinin muvaffakiyetsizlikle neticelenmesi üzerine artık Şerif Hüseyin kımıldanmıya başladı. Cemal Paşanın Arap komitecilerine indirdiği tedip darbesi üzerine de artık ayaklandı. İsyana vesile olmak için, Babâliye müracaat etti. Suriye hudutlarına kadar Hicaz vilâyetinin genişletilmesini ve bu mıntakanın - babadan evlâda intikal etmek şartile - kendi idaresine verilmesini istedi. Şerif Hüseyin bu hareketile, Kavalalı Mehmet Aliyi taklit etmişti.

Babıâli, Şerif Hüseyinin manevrasını bilmiyor değildi. Bu haris adamın arzusunu tatmin edecek müzakerata girişerek hazırlanan isyan hareketini bir müddet daha tehir edebildi. Fakat Şerifin talebine cevap olmak üzere, kendisini Mekke Emîrliğinden azlederek yerine - İstanbulda bulunan - Şerif Ali Haydarı tayin etti.

Esasen Şerif Hüseyinin Babıâliye müracaatı, isyana vesile aramaktan başka bir şey değildi. Ve bu vesile de, çarçabuk eline geçmişti.

332 senesi Mayıs ayının 22 inci günü Şerif Hüseyin bütün Hicaz halkına isyan parolasını verdiği gün, Filistin cephesinde ruhanî mevkiine yerleşmiş olan İngiliz kuvvetleri de Miralay Von Kres'in kumanda ettiği kuvvetlerin hamlesini geçiştirmiş.. mukabil taarruza geçmişlerdi.

Hicaz isyanı da bir hayli safhalar geçirdi. Orada bulunan bir avuç Türk kahramanı, senelerce âsilerin muhasarası altında kalarak açlık yüzünden pek çok sıkıntılar çekti. Bu talihsizler de âsilerin insafsız ateşleri ve Hicaz çöllerinin tahammülfersa harareti karşısında damla damla eridi.

332 senesi Mayıs ayının 22 inci günü başlayan ve 335 senesi Kânunusani ayının 10 uncu günü hitam bulan Hicaz muharebeleri, devlet ve millete hiçbir fayda temin etme-

miştî. İdaresizlik yüzünden binlerce Türk evlâdının hayatına mal olan bu muharebeler nihayet, Şerif Hüseyinin Hicaz krallığını ilân etmesile neticelenmişti.

Babıâlinin gaflet ve idaresizliğine mukabil Şerif Hüseyin, cidden yüksek bir zekâ ve idare kabiliyeti göstermişti. Çünkü Arapların Hicazda kazandıkları, sadece mevzî bir zaferden ibaret değildi. Asıl dikkate şayan olan cihet - o zamana kadar hayal nazarile bakılan - Arap istiklâlinin tahakkuk etmiş olması idi.

5 — Yemen cephesi:

Harp başladığı zaman Yemen mıntakasında bir kolordu (Asir) de de bir müstakil fırka bulunuyordu.

Hükûmet umumî seferberlik ilân ederken, bu kolordu ile müstakil fırkayı seferberlikten istisna etmişti. Fakat, itilâf devletlerinin harp ilânından iki gün evvel, bir İngiliz gambotunun Cidde limanında gaz yüklü iki mavnayı yakması üzerine, harp fiilen başgösterdi.

Yemen mıntakasında iki cephe açılmıştı. Biri, cenupta Aden cephesi. Diğeri de şimalde ve Seyyit İdrisin mukabilinde Tehâme cephesi...

450 zabit, 9 bin nizamiye askeri, 820 milis ve bir kısım mücahitten mürekkep olan kolordu, faaliyete geçer geçmez, Mendeb mevkiini İngilizlerden istirdat etti. Ve müdafaa vaziyetine geçti.

Müstakil fırka da, - düşmanın müttefiki olan Seyyit İdrisin karşısında bir cephe vücude getirdi.

Gerek kolordu ve gerek fırka, bütün ihtiyaçlarını İstanbuldan temin ediyordu. Ve bu ihtiyaç maddeleri de, Hicaz yolile geliyordu. Lâkin Şerif Hüseyinin isyan etmesi üzerine bu yol kapandı. Artık Yemende bulunan Türk kuvvetleri, âdeta muhasarada kaldı.

Buna rağmen Türk kıt'aları varlıklarını muhafaza ettiler. Kendilerinden beklenen vazifeyi takdire şayan bir surette ifa eylediler. Düşman hücumlarını daima muvaffakiyetle geri püskürttüler. Mondros mütarekesinin kendilerine tebliğ edildiği güne kadar bir taraftan düşmanlarla, diğer taraftan açlık ve hastalıklarla mücadele ederek şan ve şereflerini yükselttiler.

Harbin devam ettiği müddet zarfında, Yemen halkının Türk askerlerine karşı gösterdikleri manevî müzaheret de takdirle kaydetmelidir. Yemenliler, harpten evvel hükûmete âsi vaziyetinde bulunduklkarı halde, harp esnasında askerlerimize hiçbir husumet eseri göstermemişler; ruhlarındaki asaleti ve dinî salâbeti isbat etmişlerdir.

Ayni zamanda Türk kıt'alarının kumandanları da vaziyeti çok isabetli bir surette idare ederek bütün müşkülleri muvaffakiyetle yenmişler.. mağlûp vaziyete düşmemişlerdir.

6 — Romanya cephesi:

Başkumandanlık, müttefik ordıuların 1916 senesinde Romanyaya karşı yapacağı taarruz hareketine iştirake karar vermişti. Bu maksatla, 27 bin kişilik bir kolorduyu, Hilmi Paşa kumandasında olarak Dobricaya gönderdi.

Maresal Von Makenzen'in kumandasına girmiş olan bu kolordu, Köstence civarında harbe başladı. Bir ay süren ve birbirini takip eden muharebelerde büyük muvaffakiyetler kazandı. Fakat, bu esnada mevcudundan 7 bin kişi kaybetmek suretile bir hayli yoruldu ve hırpalandı.

Burada dikkate şayan olan cihet şurasıdır ki, bu güzide askerlerimiz, âdeta Bulgar kumandanlarının arzusuna terkedilmislerdi. Ve mütemadiyen ileri hatlara sürülerek bir gün bile istirahat etmemişlerdi.

Zayiatın yekûnu, her gün artıyordu. Niçin ve kimin

için verildiği malûm olmıyan kurbanların adedi, 12 bini aşıyordu.

Böyle olmamakla beraber, bu kahraman Türk kolordusu, harp tarihimize cidden şeref verecek muvaffakiyetler gösterdi. Ve 332 senesi Teşrinisani ayının 24 üncü günü, büyük bir zaferle Rumen payitahtına girdi.

Ruslarla akdedilen mütareke neticesinde bu cephede ateş kesildiği zaman, bu kahraman Türk kolordusu artık yorgunluktan bitap bir hale gelmişti. Ve hemen hemen, mevcudunun dörtte üçünü kaybetmişti. Nitekim, 25 inci fırka, ancak 3529 mevcutla İstanbula avdet edebildi.

7 — Galiçya cephesi:

Başkumandanlık vekâletile Alman karargâhı umumîsi arasında - 332 senesi Haziranında - cereyan eden müzakere üzerine Galiçya cephesine de bir Türk kuvveti gönderilmiye karar verilmiş.. ve bu işe, 15 inci kolordu tahsis edilmişti.

Bu sırada Rusların meşhur Brosilof taarruzu inkişaf etmiş.. Alman ve Avusturya müdafaa kuvvetlerini Zelota Lipa hattına kadar çekmek zarureti başgöstermişti. İşte Türk kolordusu, bu müşkül vaziyette, Alman ve Avusturyalıların imdadına yetişmişti.

Bu kolordunun mevcudu, 535 zabit 32017 neferden mürekkepti. Alayların bazıları, Çanakkale harbinde kahramanlıklarile temayüz etmişti. Bu güzide kuvvet, o sırada henüz ricat halinde bulunan Alman cenup ordusu kumandanı General Graf Botmer'in emrine verildi.

Sadeddimizin haricinde olduğu için, kolordumuzun burada giriştiği harpler hakkında tafsilât vermiyeceğiz. Ancak, 332 senesi Ağustos ayının 18 inci gününden başlayarak, 333 senesi Ağustosunun ilk günlerine kadar iştirak ettiği muharebelerde, Türk tarihine ebedî şerefler kazandıracak

kadar büyük muvaffakiyetler ihraz ettiğini kaydile iktifa edeceğiz.

15 inci kolordu, Galiçya cephesindeki müttefik kuvvetler arasında çarçabuk, lâyık olduğu şerefli mevkii aldı. Ve bir silsile halinde devam eden harplerde, daima temayüz etmiye başladı.

30 Haziran 333 de cereyan eden korkunç muharebede o derecede şiddetli bir mukabil taarruza geçti ki, bunun neticesinde düşman kuvvetleri müthiş zayiatla geri çekildi. Ordu kumandanı, bizzat Türk kolordusu karargâhına geldi. Heyecandan titriye titriye Türk zabitlerinin, Türk neferlerinin ellerini sıkarak

— Gösterdiğiniz kahramanlıkla, ecdadınıza lâyık ahfat olduğunuzu bir daha ispat ettiniz. Sizi kalbimin bütün samimiyetile tebrik ediyorum.

Dedi.

Ayni zamanda, Almanya imparatoru da — Alman karargâhı umumisinde Osmanlı askerî murahhası sıfatile bulunan Zeki paşa vasıtasile — 20 inci fırka kumandanına bir telgraf çekerek :

(Türk şecaat hârikasını son derecede takdir ve teşekkürle karşıladığını) bildirdi.

15 inci Türk kolordusu, yabancı bir diyarda, Avrupanın en mükemmel ve güzide iki ordusunun arasında millî şerefini bir kat daha yükseltmiş.. cihan harbinin en çetin muharebelerinde emsalsiz fedakârlığı ile temayüz eylemişti. Dobrudi mevkiine gelerek oradaki müttefik kuvvetleri teftişten geçiren Kayzer Vilhelm, Türk kıtalarının önüne gelince, biran duraladı

— Asâlet kahramanlıklarına meftun olduğum Türk askerlerini, takdirle selâmlarım.

Diye bağırdı.

Türk harp tarihine şeref veren bu adı ölmez Türk kolordusu da on aydan fazla o yâdellerde muharebe ettikten sonra, mevcudundan bir hayli kurban vererek anavatana avdet etti. Vakıâ bu büyük fedakârlık, ne Türklere ve ne de Türkiyeye doğrudan doğruya hiçbir fayda temin eylememişti. Lâkin Türkler, silâh arkadaşlığına olan hürmetlerini mertçe göstermişler.. tarihî an'anelerine nederecede sadık olduklarını bir daha isbat eylemişlerdi.

8 — **Makedonya cephesi:**

Mareşal Makenzenin Makedonyada kurduğu müttefikler cephesine, Türklerin de yardım etmesi icap ediyordu. Enver Paşa, 2 inci Diyarbakır ordusunu takviye için gönderdiği 50 inci fırkayı yoldan çevirerek İstanbulda mükemmelen techiz ettikten sonra, 332 senesi Eylûlünde Makedonyaya göndermiye mecbur oldu.

Bu fırkayı, 46 ıncı fırka takip etti. Bu suretle Makedonya cephesinde, 40 bin kişiden mürekkep bir kolordu vücude geldi. Bunun kumandası da, 20 inci kolorduya verildi.

Bu Türk kolordusu, takriben 9 ay kadar vazife ifa etti. Fakat bu müddet zarfında, mevziî bazı ufak tefek muharebelerden başka mühim bir harp hâsidesi cereyan etmedi.

33 senesi iptidalarında, artık bu cephedeki faaliyet tamamile gevşemişti. 10 Mart 332 de bu kolordumuz da, kendisine tevdi edilmiş olan vazifeyi tamamile ifa ettikten sonra anavatana geldi. Ve doğruca Iraka gönderildi.

9 — **Çanakkale cephesi:**

Bu cephe karşısında bir tek söz söylemeyi bile fazla görüyoruz.

Türk kaleciliğinin emsalsiz bir şaheseri olan bu cephe hakkında dost ve düşmanlar tarafından yüzlerce kitap yazıldı. Daha da yazılacaktır.

Biz, bu muazzam zafer silsilesini, üç beş satıra sığdı-

rarak küçltmekten içtinap edeceğiz. Sadece bu kahramanlar cephesinin kanlı bilânçosunu arzetmekle iktifa eyliyeceğiz.

Bu cephedeki harp, düşmanlar tarafından 5 Mart 330 tarihinde yapılan ilk ciddî bombardıman ile başladı.

Bu bombardımandan, düşmanların firarına kadar harp, 324 gün, karaya asker çıkarıldığı günden itibaren de 259 gün, göğüs göğüse muharebelerle geçti (1).

Bu cephe tamamile tekemmül ettiği zaman. 310 bin kişilik bir kuvvete maliktik. Harplerin devam ettiği müddet zarfında, şu zayiatı verdik:

56,126 şehit
100,177 yaralı
10,067 kayıp
21,498 muhtelif hastalıklardan ölen.
187,869 yekûn.

Buna mukabil, düşmanlara da şu zayiatı verdirdik:

216,000 İngilizlerin kayıbı
115,000 Fransızların kayıbı
331,000 yekûn.

Görülüyor ki. hiçbir ordu, Çanakkale müdafaa ordusu kadar düşmanına zayiat verdirmemiş.. hiçbir ordu, Çanakkale müdafaa ordusu derecesinde çetin bir vazife deruhte etmemiştir. Çanakkale cephesi cihan harp sahasının bir köşesi değil.. o, başlı başına bir tarihtir. Bu cephenin muvaffakiyet sırları asırlarca tetkiklerden, tahlillerden geçirilecek.. fakat bu büyük şeref âbidesinin karşısında, Türk süngüsünün ve Türk güllesinin kudretini takdirden başka, hiçbir söz söylenemiyecektir.

✶

(1) İlk düşman askerleri 12 Nisan 330 sabahı Kumkale'ye çıkmıştı. Bunun nasıl olduğu Muallim Fuat Gücüyener'in Çanakkale'de Kumkale adlı eserinden öğrenilebilir.

HÜLÂSA:

Şu 9 cepheye süratle göz gezdirdikten sonra, şu neticeye vasıl oluyoruz:

İyi idare edilen cepheler, vazifelerini ifa etmişlerdir. İdaresizliğe kurban olan cephelerdeki kuvvetler ise, beyhude yere eriyip gitmişlerdir.

Romanya, Galiçya ve Makedonya cephelerine — yani, anavatan haricine — gönderilen kuvvetler, daima memleket cephelerinin en sıkışık zamanlarına tesadüf etmiştir. Bu cepheler müdafaadan mahrum kalmakla beraber, 50 bine yakın Türk evlâdı da yabancı illerde can vermiştir.

Galiçya cephesinde 16 bine yakın Türk kahramanı ateş kasırgaları içinde mahvolup giderken; şark hudutlarımızda Karasu ve Murat havzaları, Erzincan ve Bitlis ovaları, koca Irak kıt'ası birer birer ve kuvvetsizlik yüzünden elden çıkıyor.. düşman istilâsı, Filistinden şimale doğru ilerliyordu.

Harpte zayiatın en fazlası, bakımsızlıktan olmuştu. Ve hastalıktan vefat edenlerin adedi, 240 bini bulmuştu.

Bu adet, düşman silâhlarile şehit olanların miktarından bir hayli fazladır. Çünkü harbin sıhhiye teşkilâtı da kâfi derecede iyi idare olunamamıştır.

Harbe — ilk gününden son gününe kadar — 2 milyon 850 bin kişi iştirak etmiştir. Fakat Mondros mütarekesi akdedildiği gün, bütün orduların kuvvei umumiye cetvellerine ancak:

560,000

kişi kaydedilmiştir. Üst tarafı, şehit, hasta, malûl ve kayıp olmak üzere eriyip gitmiştir.

Şu ciheti de ehemmiyetle kaydetmek lâzımdır ki bu harp, - Balkan harbi gibi - büyük bir kayıtsızlık içinde cereyan etmemiştir. Bilâkis büyük ve küçük kumandanlar,

vazifelerini ellerinden geldiği kadar ifa etmişlerdir. Enver Paşa, bütün kudretile inandığı zaferi nihaiye, ordunun her zabitini ve hattâ her neferini de inandırmıya çalışmıştır. Bilhassa maneviyatin sarsılmaması için, her türlü münakaşayı ortadan kaldırmıştır.

Ordu, her cephede büyük bir iman ile harp etmiştir. En büyük mağlûbiyetlerde bile ricatler - az çok - intizamla cereyan etmiş.. Balkan harbinde olduğu gibi panikler görülmemiştir.

Askerî idare ile mülkî idare arasındaki ahenksizlik, bazı cephelerin kudret ve kuvvetini sarsmış.. bu idaresizlik yüzünden ilk inhidam, Suriye cephesinde başlamıştır. Bilhassa bu cephenin mukadderatı Von Falkenhaynın idaresine geçtikten sonra, artık bir fecaat halini almıştır.

★

(TAHSİSATI MESTURE) PRALARI, NASIL SARFEDİLMİŞTİ?...

1914 harbinin başından sonuna kadar sarfolunan paranın hakikî miktarını, ancak Allahutealâ hazretleri bilir. Ancak resmî kayıtlara nazaran dört buçuk harp senesi zarfında hükûmet kasalarından çıkan para, 262 milyon 371 bin 328 altın lira tahmin edilmektedir.

Tahmin, diyorum. Çünkü, hesap ve kitabı belli olmıyan (25 buçuk milyon) altın lira, yukarıki adetten hariçtir. Hattâ, Almanya ve Avusturyadan borç - veyahut takas suretile - alınan silâh, cephane, teçhizat, tayyare, otomobil vesaire ile kıymetleri 80 milyon mark olarak kabul edilen - Goben ve Breslav gemileri ve memleket dahilinde tekâlifi harbiye suretile el konan hesapsız erzak, hububat, araba, hayvan bedelleri de bu hesaba dahil değildir.

Talât Paşa sadrâzam olduğu zaman, programını başlıca şu üç noktayı esas tutarak tertip etmişti:

1 — Parasızlık işinin düzelmesi.

2 — İstanbulda ve vilâyetlerde memurların ihmal ve müsamahaları yüzünden bozulan idareyi tanzim etmek.. bilhassa rüşvet ve irtikâbın önüne geçmek.

3 — Umumî iaşe meselesini temin edebilmek için esaslı bir teşkilât vücude getirmek.

Talât Paşanın bu progaramında, çok büyük bir isabet vardı. Çünkü, harbe devam edebilmek için, her şeyden evvel, para meselesinin düzeltilmesi lâzımdı.

Halbuki para işleri, pek berbat bir vaziyete girmişti. Hükûmet, borçla yaşıyan müflislere benzemişti. Hattâ mebusan meclisinde, bütçe müzakeresi esnasında kürsüye çıkan Maliye Nazırı Cavit Bey bile iki saat süren parlak bir nutuk söyledikten sonra:

— Muhterem arkadaşlar!.. Size şu hakikati açıkça söylemek isterim ki, harp devam ettiği esnada, her ay ihtiyar ettiğimiz masraf, takriben beş milyon altın liradır. Şu halde bugüne kadar harp masrafımız, yüz altmış beş milyon lirayı bulmuştur. Eğer eski düyunu umumiyemizi bu hesaba dahil edecek olursak, borcumuz tam üç yüz otuz milyon altın lirayı bulacaktır. Bunun senelik taksitleri ve faizi de hemen hemen yirmi bir milyon lira tutmaktadır. Filhakika, bu muazzam borç, değil bizim gibi fakir bir millet ve hükûmeti, hattâ en zengin devlet ve millletleri bile düşündürmiye kâfidir... Ancak biz azmimiz, imanımız milletimizin çalışkanlığı sayesinde bu büyük borcu ödiyeceğimize kaniiz. Harpten sonra bütçemizi tanzim edersek, varidatmızı masrafımıza nisbetle arttırarak bu borcu tedricen imha edebilecek miyiz?.. Hayır... Çünkü, harpten sonraki âdi bütçemizde de senelik masrafımız kırk, kırk iki milyon liradan aşağı düşmiyecektir. Yani bütçemizin açığı yine kapanamıyacak, yine açık kalacak demektir...

Şu halde; bir taraftan bu muazzam borcu ödemiye, diğer taraftan da açığı kapamak mecburiyetinde kalacağız... Fakat buna. nasıl muvaffak olacağız?.. Birçoklarını korkutan bu suale, biz büyük bir emniyet ve itimatla cevap veriyoruz ve diyoruz ki.. korkmayın, arkadaşlar!. Bizi bu azim tehlikeden kurtaracak iki büyük ümidimiz var. Biri, zaferle akdedeceğimiz sulhten sonra, her taraftan memleketimize akacak ecnebi sermayesi.. diğeri de, devlet ricalimizin irfan ve dirayetine inzimam edecek olan milletin gayret ve mesaisi... Bunların ikisini birleştirdikten sonra gayet hasisane ve tasarrufkârane bir sirayeti iktisadiye takip edeceğiz. Gece gündüz çalışacağız. İktisaden yükseleceğiz. Yakamızı, şu borçluların elinden kurtarabileceğiz.

Diyerek devletin malî vaziyetindeki vehameti, bütün çplaklığı ile izah eylemişti.

Maliye Nazırı Cavit Beyin verdiği izahat mebusları o kadar müteessir etmişti ki, onun ikisaatlik nutkundan sonra, nutkundan daha parlak bir şaklabanlıkla ettiği duaya hiç kimse:

— Amin..

Demedi.

•

Harbin devam ettiği müddet zarfında, her ay sarfolunan beş milyon altın lira, acaba nereye gidiyordu?.

Bunu, uzun müddet Dahiliye Nazırlığında ve hattâ bir aralık Maliye Nazırlığı makamında - bulunan yeni sadrâzam Talât Paşa, herkesten daha iyi biiyordu.

Harbin zarurî masraflarna boyun eğmek, pek tabiîdir ki, hiç kimsenin itiraz edemiyeceği bir keyfiyetti... Fakat, bu zarurî masrafların yanında bir de tahsisatı mesture denilen bir masraf vardı ki, işte bunun hesap ve kitabı belli değildi.

Tahsisatı mestureden; kimler istifade ediyordu?

Bu suale cevap vermek mümkün olamıyordu. Çünkü, devletin en mühim ve mahrem işlerinin yürütülmesi için ayrılmış olan bu para, yağma edilen Hasanın böreğine benziyordu.

Bu yağmaya dahil olanların en başında, Enver Paşanın etrafını saran birtakım yabancılar vardı. Bu yabancılar, cihan harbi patlar patlamaz dünyanın her köşesinden İstanbula koşup gelen birtakım zeki serserilerdi. Bunların kimi Mısırdan, kimi Cezayir ve Tunustan, kimi Hindistandan, kimi Kafkasya ve Türkistandan, kimi İrandan, Afganistan, Bülûcistandan, Malezya adalarından,, ve hattâ, Çinden gelmişlerdi.

Hepsi de birer yabancı devletin ücretli casusları olan bu adamlar, Enver Paşanın düşüncelerini, hayallerini, ruhî haletini çarçabuk keşfetmişlerdi. Ve hepsi de, cazip programlar düzerek Enver Paşanın damarlarına girmekte gecikmemişlerdi.

Enver Paşa, malik olduğu yüksek zekâsına rağmen, çok temiz bir adamdı. Onun millî ve dinî mefkûresi üzerinde şempati yataracak şekilde maskelenmiş olanlara, çarçabuk kanar, inanırdı.

Bu serserilerden bazıları, kendilerini Mısırda hazırlanmış olan büyük bir ihtilâl teşkilâtının mümessili olarak göstermişlerdi. Ve Mısır ufuklarında Osmanlı sancağının göründüğü dakikada, milyonlarca Mısırlının derhal ihtilâl bayrağını açacaklarına, Enver Paşayı ikna eylemişlerdi.

Bazıları da Trablusgarpte, Tunusta, ve bütün Afrikada Türklere iltihak etmek için milyonlarca insan beklediğinden bahsediyorlar.. kendilerini o gizli kuvvetin murahhasları gibi gösteriyorlardı.

Hintliler de, bütün Hint gençlerinin, hilâfet makamına merbut olduğunu iddia ediyorlar.. Türklerin harbe girdiği

gün, bütün Hintlilerin Osmanlı hükûmetine iltihak edeceğine dair teminat veriyorlardı.

Kafkasyadan, Türkistandan gelenler de:

— Ne duruyorsun, paşam!.. Çarlık, artık kağşamış bir binadan başka bir şey değildir. Senin çizmenin bir darbesi, o köhne binayı hâk ile yeksan edecektir... Durma.. yürü.. Turan imparatorluğu, seni bekliyor.

Diye, Enver Paşayı tatlı hayallerin heyecanlarına düşürüyorlardı.

Malezyadan, Çinden gelenler ise, üç yüz milyon müslümanın derhal ittihada hazır olduklarına dair sahte vesikalar gösteriyorlardı.

Bunlardan bazıları Enver Paşanın o derece emniyet ve itimadını celbetmişlerdi ki, umumî karargâhtaki istihbarat dairesine yerleşmişlerdi. Tercüme işleri, bunlara verilmişti. Hattâ, şifreler bile bu serserilerin ellerine geçmişti.

Ne idikleri belirsiz olan - ve hepsinin de pek mahir birer casus olduğuna hiç şüphe bulunmıyan - bu adamlar bir taraftan resmî maaşlar alıyorlar, diğer taraftan da türlü yalan ve düzenlerle tahsisatı mestureden avuçlar dolusu altınlar çekiyorlardı.

Ayni zamanda, yerli açıkgözler de bu gizli nimetten bol bol istifade etmenin çaresini bulmuşlardı. Bunlar da, askerî ve mülkî istihbarat dairelerine kapılanmışlardı.

Gûya, devlet ve millet hainlerini takip ve tarassut ediyorlar. Efkârı umumiyeyi anlamak için kahve kahve dolaşıyorlar. Tıpkı Abdülhamit devrinin hafiyeleri gibi jurnallar tertip ederek daire şeflerine veriyorlar.. hattâ işgüzarlık göstermiş olmak için yalan söylemekte hiçbir beis görmüyorlar. Ve hattâ bu yüzden bazı zavallıları divanı harplere sürüklemekten bile çekinmiyorlardı... Daha garibi şurasıdır ki, bu alçakların arasında gece gündüz nihaî zafere dua

eden.. ve hattâ sık sık zaferi müjdeliyen rüyalar göıen hacılar hocalar ve şeyhler bile vardı.

Elimizdeki vesikalara nazaran bunlara bir alay pis dalkavuklar da ilâve etmek lâzım gelir. Bunlar da gûya propaganda yapmak, millî mefkûreyi yaymıya çalışmak, gazeteler ve mecmualar çıkarmak vesaire gibi birtakım işlerde kendilerini birer âmil göstererek tahsisatı mestureden bir hayli paralar çekmişlerdi. Fakat aldıkları paraların mukabilinde devlet ve millete yarar hiçbir müsbet iş göstereme-mişlerdi.

İlk zamanlarda tahsisatı mesture yalnız Sadrâzama, Dahiliye Nazırına ve bir de Enver Paşaya münhasır kalmıştı. Fakat harbin başlamasından biraz sonra, bu gizli tahsisatın şümulü genişlemiye başladı. Muhtelif sebeplerle, valilerden nahiye müdürlerine kadar bütün idare âmirleri tahsisat almıya başladı. Hususî bir talimatname mucibince, aldıkları tahsisatı mesture paralarını, devletin gizli menfaatleri için kullanacaklardı.

Bu para, icap edenlere verilirken, sudan bir makbuz alınmakla iktifa ediliyordu. Ve ciddî bir vesikaya bağlanmasına lüzum görülmüyordu. Bazı idare âmrileri, hesap ve kitabı olmıyan bu bol parayı diledikleri gibi kullanmıya; etraflarını saran dalkavuklara dağtmıya başlamışlardı. Bazıları da, zaman ve ahval ile hiç uygun olmıyan işlerde kullanıyorlardı.

Vilâyet, sancak, kaza ve hattâ nahiye merkezlerinin bazılarında garip bi faaliyet başgöstermişti. İdare âmirleri, kendi namlarına birer eser vücude getirmek hevesine kapılıvermişlerdi.

Sanki sulh ve refah zamanında imiş gibi, şehirlerde ve kasabalarda yollar açılıyor.. parklar yapılıyor.. gece yatısı mektepleri tesis ediliyor.. Bunların karyolaları, dolapları,

ders eşyaları, hattâ müdür odalarının mobilyaları Almanyadan ve Avusturyadan celbolunuyordu. Valilerin otomobil masrafları, âdeta sefahat derecesini bulmuştu. Ayni zamanda dalkavuklara ve şaklabanlara da, falan veyahut filân hizmetleri mukabilinde bol keseden ihsanlar veriliyordu.

Vatanî hizmete mukabil tahsisatı mestureden para almak, âdeta moda olmuştu. Fakat vatanî hizmette bulunanların ne gibi bir hizmette bulundukları, alınan makbuzlarda tasrih edilmiyordu.

Harbin ikinci senesi, gerek İstanbulda ve gerek vilâyetlerde artık tahsisatı mesture sarfiyatı âdeta israf halini almıştı. Ne hususî talimatnamenin ve ne de tasarrufa riayet edilmesi hakkında verilen emirlerin hiçbir hükmü kalmamıştı.

O tarihte saltanat makamında olan İran şahının en yakın akrabasından Salârüddevle unvanını taşıyan bir İran prensi hükûmete iltica etmiş.. kendisinden bir fayda görüleceği zannedilerek Bursaya getirilip mükellef bir konağa yerleştirilmiş.. maiyetine yâverler, uşaklar, aşçılar, bahçıvanlar, seyisler verilmişti.

Oldukça kalabalık bir hane halkı ile senelerce Bursada yaşıyan, kışın Çekirgede kaplıca âlemleri ve yazın da Mudanya deniz banyolarile vakit geçirmiş olan bu kaçak prense sarfedilen paranın miktarını lâyıkile bilmiyordum. Ancak, bu zata uzun seneler yâverlik etmiş olan süvari yüzbaşısı İzzettin Bevin bana anlattıklarına göre bu pabancı prense her ay Enver Paşa tarafından gönderilen paranın hiçbir zaman üç bin altından aşağı düşmediğini çok iyi hatırlıyorum.

Halbuki bu kaçak prens bu çil altınları yiyip, içip, hoş geçmiştir. İki buçuk seneye yakın bir müddet Bursada şahane bir hayat yaşadıktan sonra, devlet ve millete on paralık hayır ve menfaati dokunmadan, çıkıp gitmiştir.

Yine çok iyi hatırlıyorum.. Bursada, tahsisatı mesture paralarile havadan yaşıyan bir adam daha vardı. Bu adamın hayatı, daha enteresandı.

Bu zata, Şeyh İbrahim hazretleri deniliyordu... Bize verilen malûmata nazaran bu şeyh İbrahim hazretleri, ahrarane içtihatlarından dolayı o devrin İran Şahı olan Mehmet Ali Şah Kaçar tarafından öldürülmek istenilmişti. Bu zat da, mübarek hayatını kurtarmak için firar etmiş, Bağdada gelerek Osmanlı hükûmetine iltica eylemişti.

İttiihat ve Terakki Cemiyeti bu efendi hazretlerine o kadar ehemmiyet verdi ki, onunla görüşmek için Bağdada kadar hususî surette adamlar gönderdi. Karargâhı umumî de, İranda görülecek entrikalı işler için şeyh hazretlerile muhaberelere girişti. Fakat bunlar, kâfi gelmedi. Böyle kıymettar bir zatın hükûmet merkezine daha yakın bulunması için, izzet ve ikramla İstanbula getirildi. Ve bazı rahatsızlıklarından şikâyet ettiği için de, yine bir hayli izzet ve ikramla Bursaya nakledilerek en temiz hanlardan birine yerleştirildi. Kendisine ve maiyetindeki dervişlerine ayrı ayrı odalar tahsis edildi.

Koca Bursa şehri; açlıktan ve harp sefaletinden kırılırken şeyh İbrahim hazretleri geniş bir refah içinde yaşıyordu. Dervişlerile beraber bol bol yiyip içiyor.. öğle ve akşam yemeklerinde sofrasına misafirler davet ediyor.. halk şekere hasret çekerken bu efendi hazretleri hiç durmadan semaverler kaynatarak ziyaretçilere çaylar üzerine çaylar ikram eyliyordu.

Misafirlerine daima kerametlerinden bahseden ve her söylediği de dervişleri tarafından hararetle tasdik edilen bu Şeyh Efendi hazretleri, yüzündeki maskeyi ancak bir sene kadar muhafaza edebildi. O tarihte polis müdürü olan Hüsnü Bey isminde bir zat günün birinde onun maskesini düşürüverdi. İranın en hür mücahitlerinden olduğu riva-

yet edilen Şeyh İbrahim hazretlerinin, Eskişehirli İbrahim adında bir serseri olup bilmem hangi ahlâkî bir cürmünden dolayı adliye takibatından kurtulmak için on sene kadar evvel İrana firar etmiş,, ve orada da birçok entrikalar çevirdikten sonra kendisine mücahit süsü vermiş.. ve nihayet bu sahtekârlığı anlaşılarak aleyhinde takibat yapılırken kaçıp Bağdada geldiği tahakkuk etti.

Eskişehirli İbrahimin şeyhlik maskesidüşer düşmez, hükûmet derhal tahsisatı mesture parasını kesti. Lâkin ondan sonra da artık bu sicilli serseri, hükûmetin ve bahusus Bursa zabıtasının başına püskullü bir belâ kesildi.

Evvelâ şeyhlik ve müçtehitlik kıyafetile bir Buda heykeli gibi köşesinde oturan, ziyaretine gelen vali ve kumandanlara ayağa kalkmak şu tarafa dursun yerinden bile kımıldanmıyan, en ehemmiyetsiz şeyler için ikide birde polis müdürünü huzuruna çağıran bu becerikli serseri, her ay aldığı mühim miktardaki tahsisatı mesture parası kesilir kesilmez evvelâ hancı tarafından sokağa atıldı. Başındaki devişler dağıldı. Son derecede şehvetine mağlûp olan bu herif, etrafındaki dervişler dağılır dağılmaz şuna buna saldırmıya başladı. Bazı saf ve cahil adamları kandırarak bir müddet onlardan dolandırdığı paralarla geçindi. Birkaç defa evlendi. Bir taraftan esrar içerken, diğer taraftan meyhanelere dadandı. Birçok geceler, sokaklarda sızıp kaldı. Ve bu sürünme hayatında sırtındaki - eski - muhteşem elbiseleri parçalattı. Tamamile bir dilenci halini aldı. Ve nihayet günün birinde yine bir hayli esrar ve rakı içtikten sonra, bir daha kalkmamak üzere, kaldırım taşları üzerine serilip kaldı.

Şeyh İbrahim hazretlerinin macerası, böylece hitama erdi. Fakat bu açıkgöz serseri, hükûmet gözünü açıncaya kadar, tahsisatı mesture parasından binlerce lira çekmişti.

İşte, tahsisatı mesture ekseriya böylece yerine masruf olmuyor.. bilerek veyahut bilmiyerek israf ediliyordu.

Tahssatı mesturenin en çok sarfedildiği yer, Suriye ve Filistin cephesi idi. Harbin ilk senelerinde Camel Paşanın emrine verilen para, yedi buçuk milyon altın lirayı geçmişti.

Cemal Paşanın bu parayı kendi şahsı için israf ettiğini iddia eden yalancılar vardır. Fakat bu iddiaya kat'iyen inanmamak lâzımdır. Cemal Paşanın siyasî ve idarî bazı hareketlerini tenkit etmek mümkün olabilir. Fakat onun tahsisatı mesture parasile zevk ve sefahat ettiğini iddia eylemek, yalandır; iftiradır ve hakikati ayak altında çiğnemektir.

Ancak şu var ki Cemal Paşa da tahsisatı mesture paralarının sarfında lüzumundan çok fazla cömertlik göstermiş.. devlet ve millete hiçbir hayır ve menfaatleri dokunmıyan ve dokunmak imkânı da olmıyan birtakım kimselere avuçlar dolusu altınlar ibzal etmiştir.

Cemal Paşanın el yazısı ile yazılmış olan tahsisatı mesture hesabının bir bilânçosu ve bazı müfredat pusulaları, elimdedir. Bunlardan anlaşıldığına göre Suriye ve Filistin çöllerile Neciddeki Arap kabilelerinin şeyhlerine pek çok paralar verilmiştir.

Bu paranın mühim bir kısmı da Mekke Emîri Şerif Hüseyinle Necid Emîri İbnirreşit almıştır. Ve yalnız İbnirreşidin şahsı değil, onun muhitindekiler de bu mebzul ihsanlardan mahrum kalmamıştır.

Bu pusulalardan birini, şuraya aynen kopye ediyorum:

ALTIN:

1500 İbnirreşide — 25 Eylûl 330
7000 İbnirreşide — 19 Teşrinisani 330.
3000 İbnirreşide — 22 Teşrinisani 330
10000 İbnirreşide — 28 Şubat 330.

500 İbnirreşidin vekili umumîsi Reşit Paşaya — 8 Ağustos 331.
3500 İbnirreşidin vekili umumîsi Reşit Paşaya — 8 Ağustos 331.
6000 İbnirreşide — 28 Eylûl 331.
25000 İbnirreşide 8 Kânunuevvel 331.
600 İbnirreşidin vekili Reşit Paşaya — 1 Mart 332.
20000 İbnirreşit için, Şamda bulunan vekili Reşit Paşaya — 17 Temmuz 332.
300 İbnirreşidin vekili Reşit Paşa için, Üsküdarda Seyyit Resul Efendiye — 27 Eylûl 332.
20000 İbnirreşit için 17 Mayıs 332.
30000 İbnirreşit için — 30 Teşrinisani 332.
1175 İbnirreşit mahdumları ile adamları ve Reşit Paşanın mahdum ve kerimelerine — 30 Kânunuevvel 332.
8190 İbnirreşidin mahdumları ile adamları ve Reşit Paşanın mahdum ve kerimelerine.

Mart 332 ilâ Eylûl - yedi aylık muhassasat mecmuunun altı aylığı Şamda Reşit Paşa namına bir aylık burada, müşarünileyh.

Bu paraların mecmuu, 141 bin 260 liraya baliğ oluyor. Ve bu büyük yekûn insanı derin derin düşündürürken, zihinde şu sual beliriyor:

— Millet, açlıktan ve sefaletten inim inim inlerken bu paralar, İbnirreşit hazretlerine.. onun vekiline.. vekilinin mahdum ve kerimelerine ibzal ve isar edilmiştir... Fakaaaat, acaba çöllere yağdırılan bu altın yağmuruna mukabil, ne netice elde edilmiştir?..

Cevap, gayet açık ve basit.

— Hiç!...

Adı belli veyahut belirsiz, faydalı veyahut faydasız, şahsiyetli veyahut şahsiyetsiz böyle birtakım kimselere avuç

dolusu paralar sarfedilirken bunun aksini gösteren misaller de eksik değildi.

Harbin en buhranlı zamanında Dahiliye Nezaretinin muhtelif şubelerinden otuz efendi askere alınmıştı. Bu efendilerin aileleri de açtı... Aç ailelerini yüzüstüne bırakarak vatanî vazifelerine gitmiye hazırlanan bu efendiler - o tarihte Dahiliye Nazırı olan - Talât Beye haber gönderdiler. Avdetlerinde, alacakları maaşlarına mahsuben birer lira istediler.

Talât Bey bu haber karşısında donup kaldı. Birkaç dakika dalgın dalgın düşündükten sonra müteessir bir lisanla:

— Olamaz.

Diye mırıldandı.

Efendilerin ricasına tavassut eden zat, Talât Beyin bu kat'î ifadesi karşısında daha acı bir teessür hissetti.

— Aman efendim, merhamet buyurun. Bu arkadaşlar pek müşkül vaziyette bulunuyorlar. Hiç olmazsa tahsisatı mestureden birer lira alsınlar.

Diye ricalara girişti. Fakat Talât Bey daha sert bir ifade ile:

— O, hiç olamaz. Tahsisatı mestureden, bu gibi işlere para sarfedemem.

Dedikten sonra, samimî bir edâ ile:

— Git. Muhasebeciye söyle. Benim çıkacak maaşımdan bu arkadaşlara birer lira versin.

Dedi... Halbuki o tarihte, elinde tam otuz bir bin altın lira tahsisatı mesture parası olan Talât Bey bu efendilere yüzer, ellişer lira veriverse, kendisinden bunun hesabını soracak hiç kimse mevcut değildi.

Talât Paşanın idare siyaseti programının ikinci maddesine gelince.. hayatında daima vazifeyi vazife olarak benimsemiş ve hiçbir vazifesinde de şahsî menfaatini düşünmeyi

biran bile aklından geçirmemiş olan Talât Paşa, devlet idare makinesinin pek fena işlediğine herkesten daha fazla kanidi.

Buna sebebiyet verenlerin ekserisi, küçük memurlardı. Maamafih büyük devlet memurlarının bir çokları da ahlâklarını bozmuşlar ve adileşmişlerdi.

(İrtikâp ve irtişa), Osmanlı hükûmetinin idare tarihinde âdeta bir usul ve an'ane halini almıştı. Hiç bir devirde, rüşvetin, suiistimalin, adam kayırmanın önü alınamamıştı. Para, daima parasızların haklarına galebe çalardı.

Meşrutiyet ilân edildiği zman, büyük ve küçük memurlardan mürekkep ve mürteşi olanlar rezil ve rüsvay edilmişti. Ve bir müddet, hiçbir memur rüşvet almıya, para mukabilinde iş yapmıya cesaret edememişti. Bilhassa Talât Paşa ilk Dahiliye Nazırlığında bu meseleye karşı çok ciddî alâka göstermiş, enküçük irtikâp dedikodusuna maruz kalan valileri, mutasarrıfları, kaymakamları ve diğer devlet memurlarını derhal azletmişti.

Fakat birbirini takip eden harpler ve dahilî mücadeleler umumî ahlâk üzerinde o kadar büyük teşevvüşlere sebep olmuştu ki, mutlakiyet devrinin eski usul ve an'anesi yavaş yavaş yine avdet etmiş.. bilhassa taşra memurları arasında irtikâp ve irtişa yeniden alıp yürüyüvermişti.

Ahlâk ve vicdanı bozuk hırsız memurlar:

— Kurt, dumanlı havayı sever.

Nazariyesini takip ediyorlar. En büyük idare âmirlerinin mühim hâdiselerle meşgul olmalarından istifade ederek bol bol çalıp çırpıyorlardı.

— Aman.. bu, son yağmurdur. Biran evvel küpümüzü doldıralım, diye, halkı soyup soğana çeviriyrorolardı.

Cihan Harbi başladığı zaman, Hicaz ve mürteşi memurlara yeni bir kazanç kaynağı açılmıştı. Memuriyetlerinin salâhiyetlerinden istifade etmek istiyenlerin adedi

birdenbire artmıştı. Bilhassa askerlikle alâkadar işler içinde bulunan sivil memurlar, büyük mikyasta rüşvet almıya başlamışlardı.

Parasız, hiçbir iş yürümüyordu. İşlerin derecelerine göre âdeta gizli bir piyasa kurulmuştu. (Ashabı mesalih) denilen müracaatçılardan piyasa mucibince para isteniyordu.

Kuvvetli dayılara dayanan memurlar, mesuliyete zerre kadar ehemmiyet vermiyorlardı. Bu cüretkârlar, kanunu ayaklar altında çiğniyorlar, devlet otoritesini her gün biraz daha rezil ediyorlardı.

Harbin ilk devresinde Dahiliye Nazırı olan Talât Paşa, her şeyden evvel (irtikâp irtişa ve, hırsızlığın) önüne geçmek istedi. Bunun için, şiddetle harekete geçti. Birbirini müteakip bir hayli vali, mutasarrıf ve kaymakam azletti. Kanunları ve şahsî hakları ihlâl eden memurlarla mücadele edeceğine dair — merkezde ve vilâyetlerde — bir çok tamimler neşretti. Fakat ciddî bir muvaffakiyet elde edemedi. Hattâ, azlettiği memurların yerine adam bulabilmek için pek çok sıkıntı çekti.

Tabiîdir ki bu şartlar altında devletin idare makinesi tam bir intizam ve selâmetle işliyemezdi. Bahusus askerlerle siviller arasına da öyle bir takım ihtilâflar girmişti ki bunların da içinden çıkmak mümkün değildi.

Sivil memurların kanunsuz hareketleri, en ziyade harbin mukadderatı üzerinde çok fena tesir yapıyordu. Ordunun muhtaç olduğu kuvvetler, günden güne zayıflıyordu. Orduda bulunan Alman kumandan ve zabitleri, bu vaziyetten son derece müteessir oluyorlar.. bir taraftan Enver Paşaya şikâyetlerde bulunurken, diğer taraftan da Berlindeki Alman karargâhı umumîsine fena raporlar gönderiyorlardı.

1917 senesi Teşrinievvelinin 15 inci günü İstanbula gelen Almanya imparatoru, siyasî ve askerî bir çok mesele-

ler hakkında alâkadarlarla görüşürken sözü sivil memurlara getirdi. Vaziyetin ıslahını Talât Paşadan rica etti.

İmparatorun avdetinden sonra Talât Paşa İstanbuldaki bütün devlet dairelerile vilâyetlere pek şiddetli bir tamim gönderdi. Bunların birer suretini de gazetelerde neşrettirdi. Çok sert bir lisanla yazılmış olan bu tamimde, bütün memurlardan kanuna riayet istedi. Vazifelerini suiistimal edenleri en ağır cezalarla tehdit etti... Fakat ne çare ki kanunsuzluk, irtikâp ve hırsızlığa alışmış olan memurların ilik-lerine kadar işlemişti. Buna binaen, Talât Paşanın tamimi, matlûp olan tesiri husule getiremedi. Osmanlı imparatorluğunun bu talisiz sadrâzamı da nihayet derin derin içini çekerek, tıpkı Enver Paşa gibi

— Ne yapalım?.. Mücrimleri, harp sonunda cezalandırırız.

Demek mecburiyetini hissetti.

Şimdi, Talât Paşanın programındaki üçüncü maddeye gelmiş bulunuyoruz. Bu madde, umumî iaşe meselesi idi:

Harbin ilk günündenberi bu meselenin halli için birçok çalışılmıştı. Fakat hiçbir muvaffakiyet kazanılamamıştı.

Bu muvaffakiyetsizlikte, birçok sebepler vardı.. Fakat bunların başlıcasını hırsızlıkta aramak lâzımdı.

İstanbul ve hattâ Anadolu açlıktan kırılırken, birçok yerlerde depolar dolusu erzak ve hububat bulunuyor.. bunların çoğu, oldukları yerde çürüyor ve çalınıyordu.

Anadolu toprakları, feyiz ve bereketini kaybetmemişti. Vakâ köylülerin pek çoğu silâh altında ise de, fedakâr Türk köylü kadınları canlarını dişlerine takarak erkeklerinin iş-lerini görmektelerdi.

Mahsul elde edildikten sonra, âşâr memurları köylüleri kasıp kavuruyorlar.. kanunî hakların birkaç mislini çekip

alıyorlar. Bunlardan bir kısmını âşâr ambarlarına depo ederken, diğer kısmını da el altından muhtekir tüccarlara satıyorlardı. Bazı tekâlifi harbiye komisyonları da, köylülerin yiyeceklerile tohumluklarına el koyuyorlardı.

Köylülerin ellerinden çekilip alınanlar, hiçbir hesap ve kitaba istinat etmiyordu. Hattâ bazı yerlerde, esaslı bir defter bile tutulmuyordu.

Bazı yerlerde de birtakım açıkgöz tüccarlar, nahiye müdürleri ve karakol kumandanları gibi küçük memurlarla uyuşmuşlardı. Bunlar da hükûmetin resmî tahsildarları gibi köyleri dolaşıyorlar. Hattâ cebren evlere giriyorlar. Anbarları muayene ediyorlar. Himayeden mahrum köylülerin önlerine beş on kuruş atarak buldukları iaşe maddelerini alıp götürüyorlardı.

Bu tüccarların erzak depo etmeleri ve nakliyat işleri, hiç şüphesiz ki hükûmetin işlerinden daha muntazam cereyan ediyordu. Âşâr malları ve tekâlifi harbiye namına alınan erzak çuvalları depolarda çürüyüp dururken (Anafor) parası veren tüccarların sevk ve nakil işleri tıkır tıkır yürüyordu.

Memleket haricine mal çıkarmak menedilmişti. Fakat bu sözden ibaretti. Anafora kapılan tüccarlar ve komisyoncular türlü nam ve unvanlar altında Almanyaya, Avusturyaya ve Bulgaristana vagon vagon erzak ve buhubat nakliyorlar, alçak ve fakat nüfuzlu şahsiyetlerden gördükleri himaye nisbetinde büyük kârlar temin eyliyorlardı.

İstanbul, açtı. Büyük şehirler, açtı. Hattâ mahsulü bizzat yetiştiren - köyler bile açtı. Bu açlık yokluktan değildi. Başlıca sebep, idaresizlikti. Harbin mesuliyetini üzerlerine alanlar, her şeyden evvel iaşe meselesini düzelterek halkın hoşnutsuzluğunu ortadan kaldırmak istiyorlardı. Fakat yine, muhitlerine sokulanlara inanmak suretile bizzat kendileri buhrana sebebiyet veriyorlardı.

En küçük bir inanış ve aldanıştan, en büyük şekillerde istifade ediliyordu. Nüfuzlu şahsiyetlere yakından ve hattâ uzaktan - mensup olanların bu mensubiyeti alabildiklerine istismar ettikleri görülüyordu.

Tabiîdir ki, bu vaziyette umumî iaşenin düzelmesi imkân ve ihtimal haricinde idi. Netekim bu maksatla yapılan komisyonlar, heyetler, müzakereler ve müşavereler hiçbir müsbet netice vermemişti.

Talât Paşa sadrâzam olur olmaz, bu meselenin üzerine kuvvetle parmağını basmıştı. Fakat ne çare ki, artık iş işten geçmiş.. vaziyet, ıslah kabul etmiyecek derecede berbat bir hal almıştı.

★

(TEŞEKKÜLLER.. ŞİRKETLER,, BUNLAR HAKKINDA UMUMÎ TELÂKKİLER...)

1915 senesi Şubat ayının ilk günlerinde idi. Ayan Meclisi salonunda:

— Selânikli Yahudi dönmeleri, (Bakkallar cemiyeti) namile bir teşekkül vücuda getirmişler. Müthiş ihtikâr yapıyorlar. Milleti soyup soğana çeviriyorlar. Halbuki alâkadarlar, bunlara göz yumuyorlar. (İttihatçılık) gayreti güdüyorlar.

Diye bir feryat yükseldi.

Bu feryadın sahibi, İttihatçıların yabancısı değildi. Ahmet Rıza Beydi... O Ahmet Rıza Bey ki, senelerce İttihatçıların tek lideri tanınmış, kendisine inkılâbın başlıca sembolü nazarile bakılmış.. fakat Talât, Enver ve Cemal Paşaların en yüksek mevkileri almaları üzerine, bu eski inkılâpçının papuçları dama atılmıştı.

Menfaati sektedar olur olmaz hemen muhalefete geçenler gibi Ahmet Rıza Bey de ehemmiyetten sukut eder etmez derhal cephe değiştirmişti. Gümülcüneli İsmaillerden,

Müfitlerden ve hattâ Zührabdan, Kozmididen, Varteksten ziyade İttihatçılara düşman kesilmişti.

O tarihte Talât Paşa henüz Dahiliye Nezareti mevkiinde bulunuyordu. Âyan reisi Ahmet Rıza Bey de - vazifesini ihmal etmek töhmetile doğrudan doğruya Dahiliye Nazırına hücum ediyordu.

Esasen muhalifler, Selâniklilere kıpkızıl bir damga vurmuşlardı. Selânikte doğmuş ve büyümüş olanlar şu tarafa dursun, Selânik çeşmelerinden bir bardak su içenleri bile, (Dönmeler), (Yahudiler) diye vasıflandırıyorlar, ticaret âlemindeki bütün şüpheli hareketleri, derhal onlara mal ediyorlardı.

Halbuki harp başlar başlamaz, İstanbul ve Anadolunun ticarei hayatı altüst olmuştu. Vaziyeti muvazene dahilinde tutacak hiçbir teşkilât yoktu.

Bilhassa İstanbul borsası, berbat ve perişan bir hale gelmişti. Para, birdenbire ortadan çekilmişti. Harp hali dolayısile hükûmet fevkaklâde vergiler koymuştu. Her gün, muhtelif nam ve unvanlar altında şirketler vücude geliyordu. Bu buhran arasında birtakım mektep çocuklarının da teneke kutularla mütemadiyen iane toplamaları halkı fena halde sinirlendiriyordu.

Şikâyetçi olanlar, yalnız halk sınıfı değildi. Memurlar da müşkül mevkidelerdi. Sultan Hamit devrinde, hükûmetin her ay memurlara maaş vermediğinden şikâyet ediliyordu. Halbuki 1331-1915 senesi Mayıs ayı içinde, memurların tam beş aylıkları tedahülde bulunuyordu.

İstanbulda, Mayıs ayı en bol ve ucuz aylardan sayılırdı. Halbuki şimdi, her şeyin fiati son derecede artmış ve tahammülfersa bir hal almıştı.

Kömürün 100 okkası 90 kuruşa satılıyordu. Ve bu pahalılık, halkı hayrette bırakıyordu.

Koyun etinin okkası on dört, kuzu etinin okkası on iki kuruşa fırlamıştı. Bakkallar bir okka soğana sekiz kuruş, pirince altı buçuk kuruş, şekere altı kuruş, sabuna dokuz buçuk kuruş, zeytinyağına on beş kuruş istiyorlardı. Ve bu talep karşısında şaşırıp kalan halkın hayretine, bıyık altından gülüyorlardı.

O tarihe kadar İstanbulda fiatların bu derecede yükseldiği görülmüş ve işitilmiş bir şey değildi. Buna binaen halk, büyük bir geçim derdine düşüvermişti.

Halk, bu buhranın sebeplerini araştırmıya lüzum görmüyordu. Yalnız, hükûmeti kayıtsızlıkla itham edenlere hak veriyordu.

Muhalifler, halkı hükûmetten soğutmak için iyi bir fırsat bulmuşlardı. Bu vaziyetten istifade ediyorlar, günden güne propagandalarının hudutlarını genişletiyorlardı.

Halbuki hükûmet erkânında da bunun aksine bir zihniyet vardı. Onlar da, ancak iktisadî teşekküllerle, yeni yeni şirketlerle ticarî muvazeneyi temin edeceklerini sanıyorlardı.

İttihatçıların hedeflerinden biri de, her şeyi millîleştirmekti. Buna binaen ticaret hususunda en çok tecrübe ve meleke sahibi olan Selâniklileri ön safa geçirmişlerdi.

İşte, Ahmet Rıza Beyin ortaya attığı fikir, hoşnutsuzlukla işba haline gelmiş olan umumî efkârı birdenbire harekete getirmiş.. ve derhal umumî bir dedikoduya sebebiyet vermişti.

İttihatçılar, bu dedikodulara evvelâ aldırmamışlardı. Sonra, kendilerini müdafaaya başlamışlardı.

1332 senesi Eylûlünden itibaren hükûmetin tatbik etmiye başladığı (Himayeli gümrük tarifesi) ile üç dört aydanberi faaliyette bulunan (İhracat heyeti) ni, iktisadî hayatta harice karşı millî müdafaanın esası telâkki ediyorlar..

ve bunları, iktisadî teşebbüslerin en başında sayarak muhaliflerin propagandalarını kırmıya çalışıyorlardı.

Bu cümleden olarak (Millî banka) teşekkül etmişti. Yine İttihatçıların telâkkilerine göre, memleket dahilinde, iş görmekte olan sermayelerin faydalı bir surette sarfolunmasına bakabilecek bir nâzım mâhiyetini haiz olan bu imtiyazlı ve millî devlet bankasının teşekkül etmesi, alkışlarla karşılanacak bir mahiyeti haizdi.

İktiscadî hayata taallûk eden meseleleri tetkik ve bu bapta hükûmetin arzu ettiği meseleler üzerinde rey beyan etmek üzere, Ticaret ve Ziraat Nezaretinde bir de (İktisadiyat meclisi) teşekkül etmişti. 24 âzadan mürekkep olup Ticaret ve Ziraat Nazırının bizzat riyaset ettiği bu meclis de, büyük bir muvaffakiyet âmili telâkki edilmekte idi. İktisat meclisi ilk toplantısında, derhal bir şeker fabrikası yapmıya kalkıştı. Gûya bu teşebbüs, memleketteki şeker buhranını karşılayacaktı. Halbuki meclisin bu kararı, halk tarafından kahkahalarla karşılandı.

Ziraatin ıslahı çarelerini aramak ve imkânlar hazırlamak için Ticaret ve Ziraat Nezaretinde on beş kadar mütehassıs zatın iştirakile bir ümuru ziraiye komisyonu teşekkül etti. Fakat bu mütehassıs zevatın hiçbiri, Anadolu köylüsünün ne büyük bir mahrumiyet içinde ve ne zalim muhtekirlerin pençelerinde inim inim inlediğinden haberdar değildi.

Muhaliflerin menfi propagandalarına mukabil İttihatçılar da müsbet propagandalara geçmişlerdi. Bunlar da umumî buhrana galebe çalmak için halkı şirketler teşkiline teşvik etmektelerdi.

Konyada, 200 bin lira sermaye ile bir köylü bankası kuruluyordu. Manisada, bağcıları himaye etmek üzere bir Manisa bağcılar bankası teşekkül ediyordu.

İzmirde de, tütüncüleri muhtekirlerin ellerinden kurtarmak ve ayni zamanda Türk tütüncülüğünün inkışafını arttırmak maksadile tütüncüler bankası namile bir anonim şirket doğuyordu.

İzmirin bazı münevver gençleri de teşebbüse geçmişlerdi. Bunlar da İzmir Teshilât şirketi namile bir teşekkül vücude getirmişlerdi.

Muhtelif yerlerde de kooperatifler kuruluyordu. Hattâ bu teşekküllerin köylere kadar teşmil edilmesi düşünülüyordu.

Fakat.. bütün bu teşekküller ve şirketler, hiçbir amelî netice vermiyor, milleti kasıp kavuran buhranın önüne geçemiyor. Halkın omuzlarına binen tahammülfersâ yükün bir dirhemini bile hafifletemiyordu.

Anafor, yine anafordu.

İhtikâr, yine ihtikârdı.

Vagon dalaverelerinden, bankalardan, şirketlerden, kooperatiflerden ancak nüfuzlu şahsiyetlere mensup olan hırsızlar istifade ediyorlardı.

★

(NASIL ZENGİN OLUYORLARDI?.. BİR MİSAL...)

Talât Paşa, umumî iaşe meselesine ehemmiyet vermiş.. İttihatçıların en dürüst şahsiyetlerini bu işin başına geçirerek bir İaşe Nezareti teşkil etmişti... Fakat bu da, korkunç vaziyeti ıslaha kâfi gelmedi.

Bu Nezaretin birinci sınıf erkânı, hakikaten söz götürmiyecek derecede feragatkâr ve fazilet sahibi şahsiyetlerdi. Şahısları ve akrabaları için büyük veyahut küçük bir menfaat temini şu tarafa dursun, böyle bir şeyi akıllarından bile geçirmemişlerdi.

Fakat, ikinci ve üçüncü sınıf memurlar, pek berbattı. Bunların aralarında hırsızlar, muhterisler, fırsat düşkünleri, züğürtlükten intikam almıya ahdedenler, devletin battığına hükmederek ve bu fırsattan istifade eyliyerek küplerini doldurmak isteyen namussuzlar vardı.

İaşe Nazırı Kara Kemal Bey, maiyetindekilerin seciyelerini, karakterlerini ve hattâ maksatlarını bilmiyor değildi. Fakat harbin buhranları ve ihtiyaçları birçok kimselerin üzerinde o kadar fena tesir husule getirmişti ki, tam mânasile dürüst ahlâklı insan bulmak pek müşkül olduğu için bunları kullanmak mecburiyetinde kalmıştı.

Nezaret teşekkül eder etmez, iaşe maddeleri satın almak için İzmire bir adam göndermek lâzım geldi. Fakat İzmir piyasası, muhtelif unsurların elinde çalkana çalkana âdeta bir ihtikâr kaynağı halini iktisap eylemişti.

Vagon dalavereleri, açıktan açığa cereyan ediyordu. Muhtekirler, âlenen saltanat sürüyordu. Rüşvet, irtikâp, hırsızlık bütün muhiti yiyip kemiriyordu.

Kara Kemal Bey, böyle bir yere göndereceği memuru büyük bir dikkatle seçmek lüzumunu hissetti. Derin derin düşünürken aklına Karaoğlu Hasan Bey isminde bir zat geldi.

Karaoğlu Hasan Bey, koyu İttihatçılar arasında tanınmış bir şahsiyetti. Meşrutiyetin ilânından evvel İzmirde cemiyete girmişti. İzmri teşkilâtında, Kara Kemal Beyle çalışarak birçok fedakârlıklar göstermişti. Doğru dürüst imzasını atamıyacak derecede cahildi. Posta ve Telgraf idaresinde, mütevazi bir mandapost memuru idi. Fakat müteassıp bir vatanperverdi.

Meşrutiyetin ilânına kadar yol çavuşluğunda kalan bu zat - o tarihte İzmirde posta kâtibi olan - Kara Kemal Beye

hizmetinin ve cemiyete sadakatinin mükâfatını görmekte gecikmedi. Meşrutiyet ilân edilip de Kara Kemal Bey cemiyetin semasında bir yıldız gibi parlamıya başlar başlamaz, derhal posta ve telgraf idaresi müfettişliğine tayin edildi.

Az çok zeki bir adam olduğu için artık münevverlerin ve cemiyete mensup mühim şahsiyetlerin arasına girdi. Kendisini göstermek usullerini öğrendi. Kısa bir zaman sonra da daha parlak bir vazife olarak Şehremaneti müfettişliğine geçirildi.

İaşe Nezareti teşekkül ettiği zaman Karaoğlu Hasan Bey, bu memuriyette idi. Kara Kemal Bey Nazırlık sandalyesine oturur oturmaz derhal kendisini celbetti:

— Çok mühim bir işe başladım. Namuslu arkadaşlara ihtiyacım var. Hemen istifa et. Maiyetime gel.

Dedi. Ve derhal istifa edip gelen Karaoğlu Hasan Beyi ilk iş olarak Konyaya buğday mübayaasına gönderdi.

Hasan Bey, kendisine tevdi olunan vazifeyi çok büyük bir dürüstlükle yaptı. Kendisine verilen resmî maaştan maada, on para bile almadı. Kara Kemal Beyin nazarında bir kat daha emniyet ve itimat kazandı.

Vaktaki iaşe işleri genişledi. İzmirden de mühim miktarda iaşe maddeleri alınmak icap etti. Bu iş için adam arıyan Kara Kemal Beyin derhal Karazadeyi hatırlaması en tabiî bir keyfiyetti.

Hasan Beye hudutsuz bir salâhiyet ve o nisbette de açıkbir bono verildi. Zeytinyağından mangal kömürüne kadar, İaşe Nezaretini ilgilendirecek ne bulursa satın alıp İstanbula sevketmek vazifesile İzmire gönderildi.

Karazade, kurnaz davrandı. Resmî vazifesinden hiç kimseye bahsetmiyerek sessiz sedasız İzmir topraklarına

ayak bastı. Memuriyetini herkesten sakladı. Birdenbire piyasaya atılmadı. Sadece, eskiden tanıdığı Hüsrev Sami ve Hüseyin Lütfi (1) Beylerle temasa başladı. Bu iki zat o tarihte ticaret yapıyorlardı. Hoya hanında bir yazıhaneleri vardı. Karaoğlu da bu yazıhanenin üst katında bir oda kiraladı. Gizliden gizliye, piyasayı tetkike başladı.

Aradan, beş on gün geçti. Sonra, Karazade Hüseyin Lütfi Beye müracaat ederek:

— Ben, Balıkesir ve Bergama taraflarından, bulabildiğim kadar zeytinyağı satın alacağım. Size, okka başına iki kuruş vereyim. Bana yardım edin. Hesabıma alacağınız yağları, Balıkesirdeki depoya gönderin.

Dedi.

İş, mühimdi. Kısa bir zamanda, mühim bir para ele geçecekti. Fakat Hüseyin Lütfi Bey bu işe yanaşmak istemedi. Çünkü meselenin mahiyeti doğrudan doğruya bir ticaret işi olmakla beraber, hükûmete taallûk ettiği için Hüseyin Lütfi Beyin içine bir şüphe girmişti.

Maamafih Hüseyin Lütfi Bey, Meşrutiyetin ilânından evvel cemiyet işlerinde tanıştığı Karazadeye yardımda bulunmak istedi. Kendisine, bu gibi işlerde pek becerikli bir adam olan Emin Bey isminde birini tavsiye etti.

Bu Emin Bey, İzmir'in meşhur muhaliflerindendi. İşi gücü, İttihatçılar aleyhinde söz söylemekti. Fakat Hüseyin Lütfi Beyin delâetile Karazade ile görüştükten sonra, birdenbire cemiyet aleyhtarlığından vazgeçti. Derhal paçalarını sıvayarak işe girişti. Kısa bir müddet zarfında yağları satın alarak Balkesirde depo etti. Karazade ile hesap gördükleri zaman, hissesine isabet eden komisyon miktarı, iki yüz bin lirayı geçmişti.

★

(1) Şimdi, Belediye evrak müdürüdür.

(FAKAAAT... HAYDAN GELEN HUYA GİDİORDU.)

Nasıl zengin oluyorlardı?..

Buna, bir misal gösterdik. Şimdi de, bu kabil zenginlerin âkibetlerine şöylece bir göz gezdirelim. Ve hiç olmazsa tarihe bir ibret nümunesi daha verelim.

Yukarıdaki bahis ve misali kesmemek için, Karaoğlu Hüseyin Bey ile Emin Beyin hayatını takip ediyoruz.

Bu iki zat arasındaki ortaklık kendilerine o kadar tatlı geldi ki, uzun zaman devam etti. Kazançları da, artık başdöndürücü bir vaziyete geldi.

Daha hâlâ doğru dürüst imzasını atmayı öğrenemiyen.. iki lâkırdıyı bir araya getirip de düzgünce bir söz söyliyemiyen.. zengin oluncaya kadar hayatı bir medrese çömezi gibi sönük ve silik geçen Karaoğlu Hüseyin Bey, birdenbire iki dirhem bir çekirdek oluvermiş.. ünvanını da Karazadeye çevirmişti. Ve sonra bu türedi:

1 — Sporting klübe âza yazılmıştı.

2 — Poker oynamıya başlamıştı.

3 — Lüks bir otomobil almıştı.

4 — Evvelce hesap ve kitabını çok iyi bilen bir adam olduğu halde şimdi kumar salonlarında avuç avuç para harcıyordu.

5 — Okkası yüz paraya satılan düz rakıyı büyük bir lezzetle içerken, şimdi en yüksek markalı şampanyaları beğenmiyordu.

Emin Beye gelince:

Zengin oluncaya kadar hayatı acı mahrumiyetler içinde geçmişti. Bu sebepten dolayı servete kavuşur kavuşmaz kendisini sefahat âlemine kaptı koyuverdi. Fakat, o âlemin

başdöndürücü havası içinde muvazenesini muhafaza edemedi. Gönlünü fettan bir Rum Karısına kaptırdı. Kasalarına yığdığı paraları, artık onun önüne dökmiye başladı.

Mesleğinde çok mahir olan bu Rum karısı, çok kurnaz davranıyordu. Gönül işlerinde çok acemi olan Emin Beyin yalnız parasını değil, bir sülük gibi kanını ve iliğini de emiyordu. Zavallı toy âşıkının elinde avucunda bulunanları çekip aldıktan sonra, yeni kazançlarına da el koyuyordu.

Tehlikeyi, Emin Beyden ziyade şeriki Karazade Hüseyin Bey hissetti. Aşk buhranlarını sevgilisinin kolları arasında dindirmiye çalışan ortağı ile derhal alâkasını kesti.

Emin Bey, evvelâ fena halde bocaladı. Sevgilisinin aşkından mahrum kalmamak için kendi hesabına çalışmıya başladı. Elinde, elli altmış bin lira kadar bir servet kırıntısı vardı. Yanına Moiz isminde İtalya tebaasından bir yahudi kâtip aldı. Bu defa büsbütün namussuzca işlere atıldı.

Fakat çok geçmeden, harp bitti. İttihatçılarla harp zenginleri aleyhinde takibat başgösterdi.

Moiz, derhal Yahudi ruhunu kullandı:

— Vah, vah Emin Bey... Hiç şüphesiz ki şimdi sizi de yakalayacaklar, hapse atacaklar. Hapsolmak bir şey değil. Fakat paranızı da elinizden alacaklar. Bari bir helâl süt emmiş adam bulunuz da, paralarınızı ona teslim ediniz. Hiç olmazsa hapisanede sıkıntı çekmeyiniz.

Diye telkinler yaptı.

Harp biter bitmez, Rum fahişesi ortadan kayboluvermişti. E, Moizin tavsiye ettiği helâl süt emmiş adam, kim olabilirdi?...

Moiz, sadakatinden bahsederek Emin Beyin servetini maskeledi. Ve Emin Bey hakikaten tevkif olunur olunmaz, Moiz de kendisine tevdi olunan paraları bankadan çekerek İtalyaya savuşuverdi.

Emni Bey, bir buçuk ay kadar hapiste yattı. Tifüse ya-

kalandı. Sefalet ve ıztırap içinde inleye inleye hayata gözlerini kapadı. Bedbaht evlât ve âyâlini sürünmiye mahkûm etti.

. . .

Karazadenin ancamı da pek farklı olmadı. Bu ellisinden sonra azan adam evvelâ paralarını kumara kaptırdı. Sonra, ellerini Kantariye şirketinin kasasına uzattı. Oradan da 19 bin lira çırpmak suretile kendisine büyük bir velinimetlik etmiş olan - Kara Kemal Beye fena bir oyun oynadı. Ve nihayet mütareke devrinde bütün kirli çamaşırlar ortaya dökülür dökülmez, hapisaneyi boyladı. Bir çok sefalet çektikten sonra bin müşkülâtla yakasını kurtardı. Çiçek pazarında bir küçük bakkal dükkânı açtı. Fakat burada da tutunamadı. Mahrumiyetin meşakkatlerine dayanamadı. Nihayet günün birinde, inleye inleye adem çukuruna yuvarlandı.

Zavallı bir milletin zararına olarak hırsızlık ve ihtikârla para kazananların hemen hepsi de ayni âkibete mahkûm olmuşlardır. Bulgur, şeker, yağ, peynir, pastırma, soğan ve sarmısak kralları, kısa bir zaman zarfında binbir gece masallarını andıran birer hayat yaşadıktan ve saman alevi gibi bir müddet gözleri kamaştırdıktan sonra Karazade ile Emin Beyin geçtikleri köprüden geçip gidiyorlardı. Ne sefalete mahkûm ettikleri milletin kendilerine yağdırdığı lâneti ve ne de istikbal tarihinin izhar edeceği nefreti düşünmiye lüzum bile görmüyorlardı.

Şehirlerin fasit havası içinde doğmuş, büyümüş haris ruhlu insanlar için bu gibi haller pek tabiî görülebilirdi. Fakat ihtikârla zengin oluvermek - o zamana kadar aslî sâfiyetini muhafaza etmiş olan kasabalara ve köylere de sirayet etmişti. Artık büyük balıklar küçük balıkları yiyorlardı. Ve zayıfların zararna olarak kuvvetliler yaşamak hakkna malik oluyorlardı.

Taşra tüccarları, binbir hile ve düzenle köylülerin ellerinden çekip alabildikleri malları anafor kanallarından geçirerek İstanbula getiriyorlar. Birkaç gün içinde zengin oluveriyorlar. Ve ellerine geçen parayı da, Beyoğlunun yeni yeni açılan sefahat âlemlerinde yiyip içiyorlar. Pek tatlı gelen bu âlemlerde yaşayabilmek için, daha kurnazca ihtikâr plânları düşünerek memleketlerine dönüyorlar. Tekrar köylüleri soymakta devam ediyorlardı.

Kadın, içki, kumar.. bu üç başlı ejder, nihayet Anadolunun saf esnaf ve tüccarlarından bazılarını da pençesine almıştı. Birkaç defa İstanbula gelerek Beyoğlu âlemlerinin zevkini tadanlar, artık kendi yurtlarının sakin hayatından nefret etmiye başlamışlardı. Şimdi bunlar, ecdatlarından miras kalan yurtlarını ve yuvalarını bozarak İstanbula akın ediyorlardı.

Bu akın karşısında, mesken buhranı başlamıştı. Geçim güçlükleri ise büsbütün artmıştı. Vilâyet gazeteleri de bu vaziyetten şikâyet ediyorlar; şehirlerde ve kasabalarda iktisat hayatının sarsılmasına sebep olan bu hale nihayet verilmesi için hükûmete istirhamlarda bulunuyorlardı.

(İAŞE NEZARETİ, NİÇİN MUVAFFAK OLAMIYORDU?..)

Bunun sebeplerini izah edebilmek için ciltler dolduracak kadar vesikalar vardır. Fakat bu bahsin üzerinde durmak, bizi asıl mevzuumuzdan uzaklaştıracaktır. Buna binaen, bu bahsin de anahatlarına temas edip geçeceğiz. Harp halindeki iaşe idaresizliğinin ancak birkaç sebebini göstermekle iktifa eyliyeceğiz.

İaşe Nezaretinin muvaffak olamamasının başlıca sebebi, idaresizlikti. Talât Paşanın iaşe meselesine gösterdiği şiddetli

alâkaya ve Nazır Kara Kemal Beyin çok dürüst ve çok namuslu bir adam olmasına rağmen bu Nezaretin ekseri memurları muhtekirlerin ellerine geçmişlerdi.

Hiç şüphesiz ki bu memurların arasında - herhangi bir menfaat mukabilinde olursa olsun - vazifelerinin ehemmiyetini takdir eden vicdan sahipleri de vardı. Fakat müteahhitlerle hububat tüccarlarile ve bilhassa değirmencilerle temas eden memurların çoğu milletin ve hükûmetin zararına olarak onlarla uyuşuyorlar.. alçakça dolaplar ve dalavereler çeviriyorlardı.

Bu uyuşma keyfiyeti nasıl oluyordu?..

Halka, un yerine nasıl toprak yedirili yordu?...

İaşe memurları, nasıl iğfal ediliyor ve Beyoğlunun sefahat âlemlerinde ne entrikalar çevriliyordu?..

Bu suallerin cevaplarını başka bir bahse terkederek, İaşe Nezaretini halka faydalı olmaktan uzaklaştıran diğer bir sebebe geçeceğiz.

Bu sebep, devletin umumî idaresindeki ikilikti. Yani, sivil idare ile askerî idare arasına girmiş olan benlik ve ziddiyetti'

Enver Paşanın idare tarzından cüret alan Levazımatı Umumiye Reisi İsmail Hakkı Paşa kraldan ziyade kral taraftarlığı ediyor.. iaşe işlerile alâkadar memurlara, hiçbir yerde göz açtırmak istemiyordu.

Talât Paşanın Dahiliye Nazırlığı esnasında sevkiyat ve nakliyat işlerini kontrol etmek için İsmail Hakkı Paşayı da refakatine alarak Ankaraya bir seyahat yaptığından bahsetmiş.. ve bu seyahat esnasında İsmail Hakkı Paşanın gece uykusunu feda ederek istasyonlardaki sevk memurlarına ne şekilde emirler verdiğini nakleylemiştik. Şimdi, bunu, diğer bir misalle teyit edeceğiz.

Bundan evvelki bahiste Karazade Hasan Beyin İaşe Nezareti hesabına sessiz sedasız İzmire gittiğini arzetmiştik...

Karazadenin bu kadar gizli hareket etmesine rağmen İsmail Hakkı Paşa bu zatın İzmire niçin gittiğini öğrenmekte gecikmedi. Bu mülkiye iaşe memuruna rakip olmak üzere o da derhal Mukbil Bey isminde bir zatı İzmire gönderdi.

Mukbil Beyin elinde de bir açık bono ve hudutsuz bir salâhiyet vardı. O da, bütün Garbî Anadolunun zeytinyağlarını satın alacaktı.

Mukbil Bey, İzmire gider gitmez, tekâlifi harbiye komisyonu reisi Alâiyeli Mahmut Beyle birleşti. O zatın delâletile satın alma işlerine girişti. Fakat, Karazade büyük bir engel teşkil etmedi.

İsmail Hakkı Paşanın bu hareketi daima ve her yerde tekerrür ediyordu. Askerî iaşe ambarlarını dolduran erzak çürüdüğü halde o bunlara ehemmiyet vermiyor. Mülkiye iaşesinin el uzattığı yerlerden hiçbir şey alınmasına meydan bırakmamak için derhal orada mübayaata teşebbüs ediyordu.

İaşe Nezaretinin muvaffakiyetsizliğine sebep olan âmillerden biri de, küçük memurlarının vaziyetleri idi. Herbiri nüfuzlu şahsiyetlerden birinin iltimasile alınmış olan bu memurlar çarçabuk müteahhitlerle, değirmencilerle, fırıncılarla veyahut diğer iaşe alâkadarlarile uyuşuyorlardı. Onların hırsızlıklarına göz yummak veyahut ortak olmak suretile kısa bir zaman zarfında ellerine iyi kötü bir sermaye geçiriyorlardı. Ve bu sermaye ile derhal dalavereli ticaret işlerine atılıyorlardı.

Bunların boşlukları yine birtakım açlar ve harislerle doluyordu. Fakat onlar da birkaç ay çalıştıktan sonra işlerin kârlı taraflarını öğreniyorlar; kendilerinden evvel vurgunculukla sermayedarlar sırasına geçenlerin izlerini takip ediyorlardı.

Namus ve vicdanlarını hiçbir maddî menfaate değişmiyen beş on memurdan başka, Nezaret işlerinde pişmiş

olan kimse yoktu. Nezaret binası, mütemadiyen gelip gidenlerle âdeta bir güvercin yuvasına benziyordu. Ve bundan dolayı da işler yolunda yürümüyordu.

Talât Paşa bu vaziyet karşısında fena halde sinirleniyor, Kara Kemal Beyi sıkıştırıyordu. Halbuki o, bu vaziyete herkesten fazla müteessir oluyor.. menfaat karşısında eğilmiyecek memurlar bulup onlarla vaziyeti ıslah etmek istiyor. Lâkin buna imkân bulamıyordu.

★

(SÜLEYMAN NAZİF MERHUMA İSNAD EDİLEN GARİP BİR MEKTUP...)

Ne olursa, halka oluyordu. Baştakilerin sinirlenmeleri, teessür göstermeleri ve ıslahat teşebbüslerine geçmeleri, halka hiçbir fayda temin etmiyordu.

Açlık ve sefalet günden güne artıyor, artık en ağır başlı olanların bile sabır ve tahammülleri tükeniyordu.

Bir gün Kara Kemal Beye posta ile hususî bir mektup geldi. Bu mektup, o meşum günlerin ruhî hâletini tamamile ortaya koyan bir mahiyette idi.

Süleyman Nazif merhuma atfedilen bu mektup acı hakikati o kadar çıplak bir surette tasvir ediyordu ki, Kara Kemal Bey bunu bir türlü hazmedemedi. Derhal bir kopyesini aldırarak Talât Paşaya gönderdi... Elimize geçen o kopyeyi, aynen ve harfiyen aşağıya derceediyoruz:

İstanbulda, Dilberzade hanında, İaşei Umumiye Heyeti Reisi Kemal Beyefendiye:

Rezzâkı alelitlâkımız efendim.

Bu deni dünyaya müslüman bir babanın sulbile, yine bir müslüman ananın rahminden geldim... Bana ilk telkin olunan akait arasında, bilûmum mükevvenatın rezzâkı ha-

kikisi Cenabıhak bulunduğunu tazammun eden bir kanaat de vardı.

93 muharebesini müteakip Anadolunun bazı kasabalarında ve sokak ortalarında açlıktan ölenleri gözümle görmüşken Cenabıhakkın razzâkı âlem olduğu itikadını muhafazada inat etmiştim. Fakat eb ve ecdadımın imanı pâkinden vicdani sâfime intikal eden bu akide, zatıâlilerinin iaşei umumiye riyasetini deruhte buyurdukları günden beri tezelzül etmiye başladı. Ve geçen seneye kadar vicdanî ümmete bir kaziyei muhkeme suretinde telâkki olunan (nahnü kasemna) tahüdü ilâhisini mahkemei insafı vâlâlarında nakz ve ibtal edilmek istendiğine yakin hasıl ettim.

Kemal Beyefendi;

Hayat; ister bir vediai ilâhiye, ister bir musibeti tabiiye olsun. Ben onu, idameye mecburdum. Zaten Allah da Kur'anında, (esteizübillah araznel emânete) buyuruyor ki, mânayı şerifi, (biz, emanet hayatı göklere, arza, dağlara, arzettik. Kabul ve tahammül etmekten ebâ ettiler. Yani çekindiler. Ayni insan yüklendi. Muhakkak ki insan, pek zalim ve pek cahildi) demektir.

Fakat öyle zannediyordum ki, gökleri, arzı, dağları korkutan bu barı menhusa tahammül etmek gafletinde bulunmuş olan Hazreti Âdem, kendi sülâlesinden birinin bir gün bir sahibi huruç şeklinde zuhur ederek milyonlarca evlâdını aç bırakacağını bilseydi; gökler, yer ve dağlar gibi ihtiyat ve basiret iltizam eder.. ve bizi bu suretle pençenize düşmekten kurtarırdı... Fakat zavallı ilk babamız, Allahın (nahnü kasemnâ) vâdine sizin balta asabileceğinizi hatırına getirmemişti.

Zavallı o.. ve zavallı bizler...

Her ne ise. Sadede gelelim:

Evet.. hayat; ister bir vediai ilâhiye, ister bir musibeti tabiiye olsun. Ben onu, yevmi mev'uda kadar idame etmiye

şer'an ve tabiâten mecburdum. Ve bu mecburiyet bana bir takım vezaif tahmil ediyor ki, akdem ve ehemmi, (yemek) tir. Halbuki, riyaseti kârdânilerinde bir iaşei umumiye heyeti teşekkül ve tedabiri müteselsileyi ittihaz ettiği günden beri o vazifeyi ifada kasır ve mütehayyir bulunuyordum.

Tek bir okkası yüz otuz kuruşa şeker, doksan kuruşa pirinç, elli kuruşa bulgur, ve bir dirhemi bizim gibi bikeslerin eline bazan on beş, yirmi günde bir defa bile geçmemek şartile seksenkuruşa et tedarik ederek kifafı nefs etmiye bu âcizleri değil, himayeti mahsusai keremkârilerile her gün binlerce lira kazanmakta bulunan bahtiyarlar bile muktedir olamaz... Meğer, zatı rahimanelerinin mededi ola.

Öyle zannediyorum ki benim gibi acezei ibada meşru fiatlarla nafaka vermek, vatanperverlik ve milliyetperestliğin memleketimize kıymettar birer hediyesi olan (Kantariye) ve emsali şirketlerin temettüünü hissolunacak derecede - ihlâl veya tenkis etmez.

Burada, tarafı âlilerinden pek muhik bir cevap serd buyurulabilir. Yani, diyebilirsiniz ki. «bu, umumî bir haldir. Hakkınızda muamelei istisnaiye icra olunursa, adil ve hakkaniyete tevafuk etmez. Siz de vatandaşların yüzde doksan dokuzuncusu gibi açlıktan ölmeye mahkûmsunuz.»

Ben, bu iddianızın isabetini ansamimülkalb tasdik ettikten sonra kemâli hürmetle cevap veririm. Ve, derim ki: «O yüzde 99 kuçuk tebaai padişahi, zaten açlıktan ölmeye müstahaklardır. Bırakın gebersinler...»

Bendeniz iaşei umumiyenin emri tedvirini deruhte etmiş olsaydım, vesika ile lâfzan ve lûtfen verilen veyahut verileceği merhameten ilân edilen bir iki kalem nafakaya bile o miskinleri lâyık görmezdim.

Lâkin.. bu âczileri, onlar gibi değilim. Yaşamak ve hem de yaşamak istiyorum.

Onlar size, Allahtan gelmiş bir belâ nazarile bakarak önünüzde dayak yemiş köpekler gibi titriyorlar. Ben, öyle değilim. Ben; sizin karşımızda ne korku hissediyorum, ne de merhamet... Ben sizin Allahtan değil, Selânikten gelen belâlardan olduğunuza iman etmekteyim.

Bu cevaptan sonra, size bir teklif ve ricada bulunacağım.

Teklifim.. ilk insanın eseri cehli olarak sırtıma yüklenen bari hayatı mukadder olan çukura atıncaya kadar muhtaç olduğum gıdayı size mal olan fiatın bir misli temettü.. evet, yüzde yüz kârla ita etmenizdir.

Ricama gelince.. bu teklifim kabule şayan görülmezse, hakkımda kanunî, örfî, zecrî.. hulâsa, elinizden her ne gelirse hemen icra ettirmenizdir... Bunda, bir dakika tereddüt ederseniz, satvetiniz yani haysiyetiniz fazlasına tahammül edersem, sabır ve tevekkülümden insanlığım iğrenir.

Baki: Cenabı Allah, size ve rüfekanıza insaf ve basiret ihsan buyursun, Kemal Beyefendi.

6 Ağustos 1917. Nişantaşında, Meşrutiyet mahallesinde, Hürriyet sokağında müsteciren mükim senakârınız.

Aynen ve hattâ harfiyen naklettiğimiz şu mektupta, haksız ithamlar yok değil. Fakat bu mektup kül halinde mütalâa edilirse, onu, halkın zihniyetine tamamile tercüman olan bir vesika şeklinde kabul etmek lâzım gelir.

★

(BİR İAŞE MEMURUNUN İTİRAFLARI...)

Unları nasıl karıştırırlarmış.. ve halka, nasıl yuttururlarmış?.. Bu işler içinde yuvarlanmış ve bir hayli para kazanmış olan kaşarlanmış hırsız bir iaşe memuru, şu hayret verici itiraflarda bulunuyor:

— İstanbull halkının hayat ve mukadderatı, iaşe komisyonunun elinde idi. Her gün iş saati başlayınca, bu komisyonun toplandığı oda, bir arı kovanı gibi işlerdi. Bu kalabalığı teşkil edenler, müteahhitler ve tüccarlardı. Fakat bunlar yalnız piyasada dükkân ve yazıhane sahibi kimseler olmayıp, içlerinde avukatlar ve doktorlar, hattâ mektep hocaları bile vardı... Bunlar, ellerinde âdi birer mektup zarfı içindeki un nümunelerini gösterirler, derhal komisyonla pazarlığa girişirlerdi.

Bu pazarlık, uzun sürmezdi. Ve komisyonla satıcı arasında şu kısa konuşma ile biterdi.

Komisyon — Nedir ununuz?

Satıcı — Yüzde seksen buğday.. on arpa.. on mısır.

Yahut:

— Yüzde seksen, buğday.. on beş mısır.. beş arpa...

Hulâsa, yüzde seksen buğday demek, şarttı. Komisyonda da bunu esas tutarlardı.

Bu kısa suali müteakip, zarfın içindeki un nümunesi, oradaki ekspere verilirdi. Bu eksper efendinin şehadet parmağını una batırarak parmağının ucunda kalan unbulaşığını tükrüklemesi ve buıslak una şöylece bir göz gezdirmesi kâfi gelirdi. Çünkü eksper efendinin bu muayene neticesinde:

— Tamam.

Diye verdiği hüküm, en emniyete şayan bir lâboratuvarın raporundan daha kuvvetli idi.

Ancak, eksper efendinin tamam diye şifahî rapor vermesi için ya unu komisyona arzedenin evvelce kendisine tanıttırılmış olması veyahut un muayeneye sevkedilirken komisyon memurlarından birinin kendisine bir işaret çakması lâzımdı.

Komisyon, (evsafı matlûbeyi haiz) malları - yani, eksper efendinin (tamam) dediği unları - derhal satın almak-

tan müstağni kalamazdı. Çünkü o işle alâkadar olanların memnun kalabilmeleri için her gün ve hattâ her saat alış veriş etmek lâzımdı.

İaşe komisyonu, her gün altı bin çuval un alırdı. Her çuval, 73 kilo hesap edilirdi. Bu hesaba nazaran İstanbulda her gün 438 bin kilo un sarfedilmesi lâzım gelirdi. Halbuki o tarihte yani, 1917 senesinde - İstanbulun halkı, 700 bin nüfusa inmişti. Nüfus başına 100 dirhem ekmek veriliyordu. Bu itibarla, her gün mübayaa edilen unun büyük bir kısmı artıyordu. Satın alınan unlarla, İstanbul halkına her gün yarım okka ekmek verilebilirdi. Veyahut, nüfus başına yüz dirhem ekmek vermekle, bir buçuk milyon nüfus beslenebilirdi.

İşte, iaşe dalaveresi denilen esrarlı suiistimalin esasını bu fazla un teşkil ediyordu. Memurundan fırıncı çırağına kadar bütün iaşe hırsızlarını bir zincir gibi biribirine bağlayan bu fazla un çuvalları bu gelişen dalavereciler şebekesine her gün tam 400 bin lira anafor parası temin eyliyordu.

Komisyona un verenlere matbu bir mukavelename imza ettiriliyordu. Bu mukaveleye sadece unun fiatı ile çuval adedi yazılıyordu. Unun cinsinden bahsedilmiyordu. Bu mukavelenin en dikkate şayan olan ciheti, hususî bir maddesi idi. Bu maddeye nazaran, nümunaye muvafık un vermiyen müteahhitlerin unları hem müsadere edilecek, hem de kendileri divanı harbe verilecekti. Fakat bu madde, pek az kimseler hakkında tatbik edilmiştir. Tatbik edilenler de, iaşe memurlarına ait gizli hisseyi vermiyenlerdir.

Bu gizli hisse, hiçbir zaman tek şahsa münhasır kalmazdı. Bilhassa eksper efendi de dahil olmak üzere iaşenin ikinci ve üçüncü sınıf memurlarından, şebekeye mensup bulunanlar - makam ve memuriyetlerinin derecelerine göre hisse alırlardı. İaşe idaresi kurulmadan evvel Ömer Âbit

hanının koridorlarında aç ve sefil dolaşan, oradaki zahire tüccarlarına simsarlık yapmıya çalışan Haralambonun, iaşe müdüriyetine intisapla eksper Haralambidis Efendi olduktan sonra, haftada tamam iki bin lira gizli kâr hissesi aldığını çok iyi hatırlıyorum.

Görünüşte, aşe memurları çok sert ve titiz davranırlardı. Âdeta kılı kırk yararlardı. Nümuneler, büyük bir dikkatle mühürlenir ve muhafaza edilirdi. Çıkan ekmekler doktorlar tarafından muayene edilir:

(Ekle salihtir).

Diye rapor verilirdi.

Unlar, fırınlara muntazam bir şekilde sevkolunurdu. Başlarında çok açıkgöz kontrol memurları bulunurdu.

İaşe işine cephedjen bakanlar, derhal her harekette büyük bir hüsnüniyet olduğuna hükmederlerdi. Fakat bunun arkasında hayrete şayan bir hırsızlık olduğunu kolayca göremezlerdi. Teşkilât bir kaya gibi sımsıkı ve metîndi. Bu namussuzluğu örtmek için her şey inceden inceye hesap edilmişti. En zeki ve dikkatli bir kimse bile, böyle bir idarede geniş mikyasta yapılan hırsızlığın izlerini sezemezdi.

Bu hırsızlık şebekesinin hakikî merkezleri, Âbit Hanla Havyar hanın kuytu ve karanlık depolarında hiç durmıyan bir faaliyet cereyan ediyor, cihan harbinin en büyük dalaverelerinden biri dönüyordu.

Bu depolarda, rüzgâr gelecek delikler tıkanmıştı. Yani, buralara hiçbir yabancı teftiş memurunun girmemesi için her türlü tedbir alınmıştı. Bol yevmiye alan hamallar bu depolarda gece gündüz çalışırlar.. yüzde on buğday ununa yüzde doksan arpa, mısır, çavdar, süpürge tohumu, mısır koçanı ezmesi, kuru bakla, karamuk unlarını biribirine karıştırırlar.. çekide ağır basmak için bunların içine bir miktar da - Kâğıthanede tuğla yapmakta kullanılan - be-

yaz toprak koyarlar.. bu suretle, (iaşe unu) denilen maddeyi hazırlarlardı.

Bu unlar, tam yetmiş üçer kilo olmak üzere çuvallara doldurulurdu. Ve iaşeye un vereceklerin emirlerine hazır bulunurdu. Çuvalların fiatları, muayyen değildi. Bu hususî unların piyasası, beş lira ile on beş lira arasında tahavvül ederdi.

Komisyona verdikleri nümuneyi kabul ettirmiye muvaffak olanlar ve beher çuval unu 35-40 liraya teslim edeceğine dair mukavelename imzalayanlar, derhal Âbithanla Havyar hanının bodrumlarına baş vururlar.. oradan beher çuvalını 5 15 liraya aldıkları o berbat ve mülevves unları kontrol memurlarının nezaretleri altında fırınlara sevketmiye başlarlardı.

Bu karışık unları hazırlayanlara, iaşe alâkadarları (harmancı) derlerdi. Hemen kâmilen Rum, Ermeni, Yahudi olan bu harmancıların çoğu, milyoner oluvermişlerdi. Bunlar, ellerine geçen paraları Türkler gibi har vurup harman savurmadıkları için bazıları Beyoğlunda çok kıymetli emlâk ve akar almışlar.. bazıları da mütareke zamanında paralarını çekip Yunanistana, Avrupa ve Amerikaya savuşmuşlardır.

İşte dalaverelerinden yüz binlerce lira kazanarak uzun zamanlar binbir gece masalları hayatı yaşadığı halde bugün pek sefil ve perişan bir halde kalan hırsız bir iaşe memurunun ifşaatına burada nihayet veriyoruz. Ve bu bahse taallûk eden, diğer mühim bir mevzua geçiyoruz.

★

(LEVAZİMATI UMUMİYE HESABINA ROMANYADAN SATIN ALINAN İKİ BİN VAGON UNDAN BİN ÜÇ YÜZ VAGONU, HARP HALİNDE BULUNULAN BİR DÜŞMAN DEVLETİNE NASIL SATILDI?..

Mondros mütarekesini müteakip bütün kirli çamaşırlar ortaya döküldüğü zaman, divanı harpler faaliyete başladı. Birçok esrarlı hakikatlerin perdeleri de birer birer kalktı.

Senelerdenberi İttihatçıların tazyiki altında kıpırdamıya muvaffak olamıyan muhalifler, üzerlerinden baskı kalkar kalkmaz derhal şahlanmışlardı. İttihatçıları tarih karşısında lekelemek ve onları şerefsiz bir ölüme sürüklemek için hepsine ayrı ayrı cürümler isnad ediyorlar.. bu hususta yalan söylemekten ve iftira etmekten de çekinmiyorlardı. Bunların aralarında, bazı harp zenginleri de vardı.

Halbuki bu harp zenginlerinin hemen hepsi de İttihat ve Terakki Cemiyetinin asîl ruhile ve vatanperverlik şiarile münasebetlerini kesmişlerdi. İttihatçılığı yalnız bir etiket gibi kullanarak anafor devrinden bol bol istifade etmek ihtirasına kapılıvermişlerdi.

En şiddetli intikam hislerile hareket eden muhaliflerin divanı harpleri, bunların da peşlerini bırakmadılar. Ve bunlardan bazılarını, vatana ihanetle itham edecek derecede ileri vardılar.

Bu suretle divanı harp huzuruna sevkedilenler, yüz elliyi mütecaviz'di. Fakat bunların arasında en ağır itham karşısında kalan, Sapancalı Hakkı Beydi.

Bu zat divanı harbe sevkedilirken kendisine bazı ağır cürümler isnat edilmiştir. Bunların en ehemmiyetlisi, Romanyadaki un meselesidir.

Gerek harbin son günlerinde ve gerek mütarekenin ilk devirlerinde pek fazla dedikodu husule getiren bu mesele-

nin içyüzünü anlatabilmek için evvelâ divanıharp tahkik heyetinin kararnamesinden şu satırları aynen kopye ediyoruz:

(... Mumaileyh Sabancalı Hakkı Beyin 328 senesinde Babıâliyi basanlar arasında bulunarak Babıâli muhafazasına memur serkomiseri katleylediği;

Ve cemiyetin yani, İttihat - Terakki Cemiyetinin vesaiti icraiyesinden bulunması hasebile bu vesair fedakârlıklarına mükâfaten İttihat ve Terakki hükûmetinin her suretle sahabet ve himayesine mazhar olmuş ve Romanyadan mübayaa ederek orduyu hümayunun tehvini ihtiyacı zımnında taahhüt ettiği unları o sıralarda hali harpte bulunduğumuz bir devlete (1) mebaliği azime mukabilinde satmak suretile hiyaneti vataniyede bulunduğu gibi, İstanbul mebusu sabıkı Karasu ve mumaileyh Hakkı Beyin Sabancalı Baki Beyle (2) müştereken demiryolları idaresinden, yine o nüfuz ve kuvvetten (3) bilistifade mübayaa ettiği malları piyasada yüksek fiatla satarak serveti cesimeye sahip olmuş ve fukarayı ahalinin nafakasını bu suretle tazyik ederek halkın açlık ve sefaletle helâkine sebebiyet vermiş olduğu gibi, Yakup Cemil Beyin bilihbar idamına sebebiyet vermiş olduğundan bu cihetlerden de hakkında tevsii tahkikat olunması talep edilmiş olmakla, mumaileyhe isnat olunan ef'ali cürmün:

Evvelâ — Babıâli vak'asına iştirakle ikaı katletmek,

Saniyen — Hali harp esnasında levazımı askeriye için taahhüt ettiği iki bin vagon undan bin üç yüz vagon unu bir muhasım devlet hesabına bir iki yüz bin ley (4) mukabilinde devretmek.

---

(1) İngiltere hükûmetine.

(2) Hakkı Beyin biraderi.

(3) Yani, İttihat ve Terakki hükûmeti erkânından bazılarının.

(4) Romanya frankı.

Salisen — Muamelâtı ticariyesinde ihtikârla, ihlâki nüfusa bâdi olmak.

Rabian — Yakup Cemili bilihbar, idamına sebep olmak.

Hamisen — Üserayı harbiye firarına sebebiyet vermek.

Mondros mütarekesinin imza edildiği dakikadan itibaren artık ikbâl yıldızları sönmüş olan İttihatçıları halkın gözünden düşürmek için harekete geçen muhalifler başta. hükûmet erkânı olmak üzere cemiyet mensupları aleyhinde söylenmedik söz bırakmıyorlardı. Hattâ, onlara cürüm uydurmaktan bile çekinmiyorlardı.

Divanıharbin parmağına doladığı bu meselede de asıl hedef, Sapancalı Hakkı Bey değildi. Maksat, onun bazı hareketlerini ileri sürerek, İttihat ve Terakki emiyeti erkânını lekelemekti.

Harbin devam ettiği müddet zarfında halk, en çok iaşe meselesinden sinirlenmişti. Muhaliflerin divanıharbi halkın bu menfi hislerinden istifade ederek İttihatçıların nüfuzlu şahsiyetlerini halkın nazarından iskat etmek için en fazla bu mesele üzerine yüklenmişti.

Nitekim divanıharp kararnamesi, ikinci maddeyi şu suretle tefsire girişmişti:

(... Maznun mumaileyh Hakkı Beyin esnayı harpte orduyu hümayunun tehvini ihtiyacı zımnında levazımatı umumiye dairesine karşı taahhüt eylediği iki bin vagon undan yedi yüz vagonunu bitteslim, mütebakisini hali harpte bulunduğumuz sırada, mebaliği azime mukabilinde muharip devletlerden biri namına mübayaatta bulunan eşhasa satması meselesi olup, gerçi Hakkı Bey levazımatı umumiye dairesine ihtiyacatı askeriye için 23 Kânunuevvel 331 tarihinde beher kilosu elli yedi buçuk Romanya leyi fiatla üç ay zarfında Rusçukta şilepte teslim etmek üzere iki bin vagon un taahhüt edip bundan yedi yüz vagon kadarını tediye etmiş ise de mütebakisini Romanya hükûmetinin ihra-

catı menettiğinden dolayı teslim edemiyeceğini ve mezkûr unların tesellümünü taahhüt eden Romanya değirmencileri aleyhinde Romanya ticaret mahkemesinde ikame ettiği dâvayı kazanamıyacağını anlayarak, jürinin tavassutu üzerine değirmencilerle bir milyon küsur ley mukabilinde sulh olduğunu dermeyan etmekte ise de, maznun mumaileyh Hakkı Bey, 24 Ağustos 332 tarihinde taklibi hükûmete teşebbüsünden dolayı tahti muhakemeye alınan Yakup Cemil Beyin harekâtına iştiraki sebebile isticvabı icra kılındığı sırada ahzedilmiş olan 393 üncü sahifesindeki ifadatında mevzuubahs olan bir karara iktiran etmiyen işbu iki bin vagondan mütebaki un hakkındaki ifadei cevabiyesi heyetimizce ahzedilen ifadesine mübeyyin olduğu gibi, Ali İhsan ve Bahaettin Şakir Beylerin şehadeti ve levazımatı umumiye dairesile Bükreş sefareti ataşemiliteri aralarında cereyan eden muhaberatı resmiyeyi muhtevi evrak maznun merkumun iki bin vagondan mütebaki bin üç yüz vagon unu havi mukavelenameyi Harbiye Nezaretine malûmat vermeksizin bir milyon iki yüz bin ley mukabilinde düveli muharebeden İngiltere hükûmeti namına Romanyada erzak mübayaatında bulunan büroya satmak suretile hiyaneti harbiyede bulunduğu anlaşılmış.....)

Divanıharbin anlayışı, pek yerindeydi. Fakat, anlatılışa göre hüküm vermişti.

Kadı ula dâvacı ve şahit dahi mühzür
Ol mahkemenin halini gör bak, ne yamandır

beytini hatırlatan bu dâvada İttihatçılara karşı derin bir kin ve gayiz kokusu hissedilmekle beraber esas etibarile kabahati İttihat Terakki hükûmeti erkânına bulmamak mümkün değildi.

Birkaç sene evvel ebediyet âlemine karışan ve bugün kendisini müdafaa edecek mevkide bulunmıyan Sapancalı

Hakkı Bey aleyhinde söz söylemeyi küçüklük addederiz. Ancak, harbi nasıl idare ettiğimizi tebarüz ettirirken, o devrin devlet ricaline atfolunan hatâlar arasında bu meseleyi de bir misal olarak gösterebiliriz.

Herkes bilir ki, Sapancalı Hakkı Bey, henüz pek genç yaşında iken, istibdat hükûmetini devirmek için pek çok çalışmıştır. Hattâ kellesini koltuğunun altına alarak Meşrutiyet inkılâbından evvel İşkodrada teşkilât yapmıştır. İnkılâptan sonra da yine devlet ve milletin menfaatleri namına en tehlikeli işlere atılmış bir kahramandır.

Bu kadar fedakârlıklar gösteren bir memleket çocuğunu taltif etmek, hükûmet ricali için bir vazifeydi. Ancak bu vazife, maruf olan haddi tecavüz etmemeli ve dedikodulara sebebiyet vermemeliydi.

Harbi idare eden İttihat ve Terakki hükûmeti erkânı, Sapancalı Hakkı Beyin mazideki hizmetlerini nazarı dikkate alarak ona bazı menfaatler temin etmek istemişlerdir. Hakkı Bey de zekâsını kullanarak bu yardımlardan azamî derecede istifade etmiştir. Ve pek kısa bir zamanda milyonerler sırasına geçmiştir. Ve, harbin sefalet ıstırapları içinde kıvranan bedbahtların gözlerini kamaştıracak hale gelmiştir.

Eğer bu vaziyete gelen yalnız bir tek Hakkı Bey olsaydı, keramet yalnız onun şahsî zekâsı üzerinde toplanır, devlet erkânını muaheze edecek sebepler azalırdı.

Fakat harbi idare eden devlet ricali, şahsen en küçük maddî menfaatlere kapılmaktan çok uzak yaşamakla beraber, eski dostlarına hudutsuz, ölçüsüz, muvazenesiz yardımlarda bulunmuşlar ve harp milyonerlerinin adedini bir hayli çoğaltmışlardı. Bunların içlerinde, mülâzimlik, yüzbaşılık maaşlarından, İttihat ve Terakki müfettişliği veyahut mebusluk tahsisatından başka para yüzü görmemiş olan öyle zatlar vardı ki, bunlar, umumî harp esnasında haki-

katen nüfuz ve kuvvetten istifade ederek - milyoner olmuşlar.. palaslar yaptırmışlardı.

Bal tutan bir kimsenin, parmağını yalaması tabiî idi. Falan paşaya veyahut filân beye mensup olanlar da elbet onlardan bir fayda görecekti. Fakat bunlar da itidal gözetmek de elzemdi. Mazileri herkesçe bilinen ve hayatları mahrumiyet içinde değilse bile - herhalde tam bir refah içinde geçmiyen kimseleri bir anda milyonlara kavuşturacak kadar cömertlik gösteren hükûmet erkânı, birçok vatandaşlarının zararına olarak (adam kayırmak) cürmünü irtikâp etmiş sayılabilirlerdi.

★

(HARBİ NE CEPHELERDE VE NE DE CEPHE GERİLERİNDE LÂYİKİYLE İDARE EDEMİYEN HÜKÛMET, HARBİN GETİRDİĞİ SEFALETİN DE ÖNÜNE GEÇEMEDİ.)

Harp zenginlerinin pek çoğu, iaşe maddelerinin ihtikârı yüzünden servet sahibi olmuşlardı.

Fakat, meşum bir harbin türettiği bu harp zenginleri uzun seneler geçirdikleri mahrumiyet hayatının intikamını almak istiyorlarmış gibi çarçabuk sefahate kapılıvermişlerdi.

Harp başladıktan sonra memleketimize Almanyadan, Avusturyadan, Macaristandan, Romanyadan tren doluları harp levazımı akmaya başlamıştı. Bunların arasında, vagon doluları da erzak ve sefahat vasıtaları vardı. Bunlar da her ırka, her cinse, her sınıfa mensup yabancı kadınar, kumarbazlar vehe r türlü şaklabanlıklarla zenginlere neşe kaynağı olmak kabiliyetine malik dalkavuklar ve dolandırıcılardı.

Beyoğlunun bütün birinci ve ikinci sınıf otelleri, bu kabil insanlarla dolmuştu. Çanakkalede, Şark cephelerinde, Suriye ve Filistinin kızgın çöllerinde asıl Türk kanları seller gibi akarken, zavallı millet açlıktan ve sefaletten inim inim inlerken Beyoğlunun muhteşem salonlarında coşkun bir (vur patlasın, çal oynasın) havası esiyor, gizli sefahat kaynaklarında da aklın ve hayalin alamıyacağı kepazelikler cereyan ediyordu.

O tarihe kadar Beyoğlunun başlıca eğlence yerleri, başta Gardenbar olmak üzere birkaç akıllı uslu müzikholden ibaretti. Büyük mikyasta boğuntular yapan barlar ve dansingler henüz mevcut değildi. Bunlara devam edenler de, ekserisi Beyoğlunun tatlı su frenklerile Türklerden de pek mahdut kimselerdi.

Türk zenginleri, ancak kendi muhitlerinde basit ve masumane bir şekilde eğleniyorlardı. Beyoğlu âlemlerine, yalnız miras yiyen züppeler düşüyorlardı.

Bu âlemlerde görünen kadınlar da Avrupa kokotları gibi ellerine düşenleri bir hamlede soyup soğana çevirmeyi bilmiyorlar, mahdut zevkler bahşedebildikleri gençlere karşı insaflıca hareket ediyorlardı.

Müttefik memleketlerden sefahat akını başladığı zaman, birdenbire vaziyet değişiverdi. Beyoğlu piyasasında birdenbire yeni yeni kadınlar simaları belirdi. Bunların pek çoğu Viyananın, Romanyanın fahişeleriydi. Fakat kendilerini yüksek sınıfa mensup gibi göstermesini bilenlerdi.

Ayni zamanda tiyatro kumpanyalarının peşlerine takılıp gelenler de vardı. Bunlar, artist etiketile İstanbula geliyorlar, muhtelif bahanelerle arkadaşlarından ayrılarak Beyoğlunun büyük otellerine yerleşiyorlar, büyük bir maharetle hakikî sanatları olan soygunculuğa başlıyorlardı.

Hemen hepsi de müttefik veyahut bitaraf devletlerin tebaalarından olan bu kadınların ekserisi, düşman devlet-

leri hesabına çalışan casuslardı. Ve İstanbulda bulunan gizli casus şebekesi tarafından himaye ve idare ediliyorlardı. Bunlardan bazıları, ele geçmişti. Birkaçı da, yakayı ele verecekleri zaman muhtelif şekillerde intihar etmişlerdi. Rumeli hanının üst katından kendisini atarak paramparça olan genç ve dilber bir kadın da aynı âkibete kurban gitmişti

Bu zevk ve sefahat tüccarı kadınların ekserisi, uzun müddet İstanbulda kalmıyordu. Vuracağı kadar vuranlar, ortadan kayboluyordu.

Fakat Miloviç isminde bir genç kadın, burada kakalıp kalmıştı. Ve en obur, bir sülük gibi, harp zenginlerinin vücutlarına yapışarak onların servet usarelerini emmiye başlamıştı.

Bu kadın, Türkler için hakikî bir felâke teşkil etti. Ağına düşürmiye muvaffak olduklarına, sefahatin en iğrenç taraflarını öğretti.

Hiçbir yabancı fahişe, bu kadın kadar Türk hovardalarına fenalık etmemiştir. Hiçbir hırsız, bu kadın kadar Türk parasını çalıp memleketine dönmemiştir. Hiçbir vicdansız, bu kadın kadar Türk gençliğinin - ve hattâ ihtiyarlığının üzerinde tahripkâr tesir husule getirmemiştir... Çünkü bu kadın birtakım harp türedilerine sadece yüzer liralık banknotlarla sigarasını yaktırmak, pis iskarpinlerinin içine doldurduğu şampanyaları onlara bal şerbeti gibi yutturmak, ve yine o ahmaklara yatağının üzerine binlik banknotlar yaydırmakla kalmamış.. şefil şöhretine kapılan birtakım züğürt budalalarla onların masum ailelerini de felâket uçurumlarına sürüklemiştir.

O budala züğürtlerle, bunların hemen hepsini küçük memurlar ve ufak sermayeli esnaflar teşkil ediyordu. Bunlar, o para sülüğü karının küçük bir iltifatına nail olabilmek için bütün varlıklarını feda edecek derecede kendilerinden geçiyorlar.. vazifelerini suiistimal ediyorlar.. devle-

tin şeref ve haysiyetini sarsacak şekilde yolsuzluklar irtikâp etmekten çekinmiyorlar.. iyi, kötü yaşatmak mecburiyetinde bulundukları masum aile efradının nafakalarını düşünmüyorlar.. kanun ve vicdanın kabul etmediği yollara saparak ellerine geçirebildikleri parayı, o fahişenin kucağına atıyorlar.. nihayet, işlerinden kovuluyorlar.. mahkemelere sürükleniyorlar.. hem kendileri cezalara mahkûm oluyorlar. Hem de zavallı ailelerini sürüm sürüm sürünmüyorlardı.

Hükûmet, tam mânasile büyük bir gaflet gösteriyordu. İstanbulun sinesinde bu kadar bir yara açan bu mühlik karıyı kolundan tutup hudut haricine atmayı aklından bile geçirmiyorru.

Büyük vatansever Talât Paşa, hırsızlığın önüne geçmek için ter ter tepiniyor.. irtikâp, hırsızlık ve ihtikârda bulunanların kimler olduğunu tahkiklere girişiyor.. fakat yapılan tahkikat, hiçbir netice vermiyordu... Halbuki, birkaç gece barları, dansingleri, sefahat yerlerini dolaşıvermek, bütün dalavereci hırsızları meydana çıkarmıya kâfi gelebilirdi. Çünkü mürtekiplerin ve muhtekirlerin her geceki içtimagâhları, münhasıran o gibi yerlerdi.

Miloviç ile benzerlerinin yaptıkları bu tahribatı, daha büyük bir felâket takip etti. O da Rusyadan kaçıp gelen ve Beyaz Rus denilen mültecilerdi.

İstanbul, o tarihe kadar kokain adını işitmemişti. Vakıâ bazı morfin müptelâlarına tesadüf edilirdi. Lâkin bunlara karşı da son derecede nefret gösterilirdi.

Halbuki Beyaz Rusların getirdiği kokain, birdenbire alıp yürüyüverdi. O meşum günlerden itibaren bu korkunç zehir, tesirini göstermiye başladı. Kısa bir zaman zarfında ahlâkî bir facia halini aldı.

Bu facia, gittikçe hudutlarını genişletiyordu. Artık Beyoğlu muhitini akıl ve hayale gelmiyen hayasızlıklar

istilâ ediyordu... Kendilerine - zavallı birer prenses, kontes, barones ünvanı veren birtakım kadınlar, en saf ve masum edalarla sefahat yerlerini dolaşıyorlar. Birbir türlü şehvet arttırıcı maddeler satıyorlar. Ve satarken de o kadar yürekler parçalayıcı bir tavır alıyorlardı ki gûya:

— Ah... Biz böyle olacak insanlar değildik amma, nasılsa olduk.. Halimize merhamet edin. Bu sattığımız maddelerin iğrençliğinden dolayı bize lânet etmeyin.

,Demek istiyorlardı.

Bu ince, zarif, sedef gibi beyaz ekserisi cidden kibar kadınların sattıkları ufak tefek eşya, şeytanî zekâların eseri olan şeylerdi... Meselâ, o sabık prenses veyahut kontes hazretleri, sıkıla utana yaklaşıyor.. hicabından kızarıp bozararak size beyaz kartondan yapılmış küçük bir kaz profili uzatıyordu.

Siz, bu mânasız kaz resminden hiçbir şey anlamıyorsunuz. Eviriyorsunuz, çeviriyorsunuz. Bu kadının asıl sizi kaz yerine koymak istediğini zannederek sinirleniyorsunuz. Yarı hiddetli bir sesle soruyorsunuz:

— Anlıyamadım, Madam. Bu nedir?.

Madam la prenses.. veyahut, Madam la kontes, zeki ve esrarlı bir tebessümle gülüyor. Düşük ve şişkin kaşlarının altında mavi bir mine gibi parlıyan gözlerini süzerek, cevap veriyor:

— Arayınız, mösyö... Mutlaka bulursunuz.

— Evet.. arıya arıya buluyorsunuz. Elinizdeki ince kartonun ikiye bükülmüş olduğunu anlıyorsunuz. Kazı gagasından tutup açıyorsunuz. Tersini çeviriyorsunuz. İğrenç, hem de pek iğrenç bir manzara ile karşılaşıyorsunuz.

Beyaz Rusların kadınları bu şehvet kamçılayıcı ticaretle meşgul oluyorlardı. Erkekleri de ince zekâlarile, harp zenginlerini kazlar gibi yoluyorlardı.

Meselâ, bu zengin ahmaklar, şehvet artıran bir şekilde döşenmiş bir salona sokuluyordu. Sonra, gayet itina ile frak

veyahut simokin giymiş kerli, ferli bir zat içeri giriyor, gayet ciddî ve tumturaklı bir lisan ile:

— Efendim!.. Büyük bir sürpriz karşısında kalacaksınız. Fakat bunun için biraz beklemeniz lâzım. Canınız sıkılmasın. Lûtfen şu mecmuaları, albümleri karıştırınız. Zararlı çıkmıyacaksınız.

Diyordu. Ve sizi kendi halinize bırakıp çıkıyordu. Bu mecmualar, Fransızca Panorama salonun açık nüshalarından mürekkepti. Albümler de, en hâyâsızca alınmış fotoğraflardan teşekkül etmişti.

Zengin budala bunlarla meşgul iken sık sık salonun kapısı açılıyor, orada sürpriz bekliyen budalalara, yeni bir takım zengin budalalar iltihak ediyordu.

Bu budalaların adedi, çarçabuk bir düzineyi buluyordu. O zaman yine o kerli ferli zat içeri giriyor. Yine o ciddî tumturaklı kelimelerle söze başlıyarak:

— Muhterem efendiler!.. Artık, bekleme zamanınız hitama erdi. Şimdi, dünyanın en nefis dilberi ve sabık Çar hazretlerinin kıymetli gözdesi, madam Sonyayı size takdim etmekle şeref kesbeyliyeceğim... Madam Sonya, içinizde ancak en talili olan zata kendisini bahşedecektir. Fakat bu baht oyununa iştirak edebilmek için peşinen yüzer lira verilecektir.

Diyordu.

Bu sefahat müşterileri, esrarlı bir odaya giriyorlardı. Ve girer girmez, gördükleri manzara karşısında sersemliyorlardı. Çünkü odanın tam ortasında bir masa ve bu masanın üzerinde de boylu boyuna yatan çırılçıplak bir kadın vardı.

Çok tabiîdir ki, kadın, güzeldi. Cidden nefis bir vücude malikti. Zevkperestler, büyük bir hayranlıkla bu manzarayı temaşa ederken, hatip efendi tekrar dile geliyordu. Ve yapılacak işi tarif ederken, müşterilere küçük birer kutu veriyordu.

Yapılacak iş, gayet basitti. Herkes, ayni zamanda elindeki kutunun yayına basacak, içindeki hamam böceğini masanın üzerine bırakacaktır. Kimin böceği en evvel o çıplak kadının vücudüne temas ederse o müşteri, kadının visaline nail olacaktır.

— E, ötekiler?..

Bunu sormıya hacet yok. Tabiîdir ki, onların verdikleri para yanacak, herkes kısmetine razı olarak kibarca odayı terketmiye mecbur olacak...

Beyaz Rusların bu faaliyeti, yerli zevk tellâllarının da gözlerini açmıştı. Artık Beyoğlunun muhtelif yerlerinde muhtelif sefahathaneler açılmıya başlamıştı. Kadın, içki, kumar, kokain, bütün bunlar biribirine karışıyordu. O zamana kadar - iyi, kötü - ahlâk nezahatlerini muhafaza etmiş olan Türk haro zenginleri buralarda büsbütün çileden çıkıyordu.

Şişlide koca bir konak, şahane bir umumhane haline ifrağ edilmişti. Burası da, - kadın, erkek birinci sınıf zümrenin telâkigâhı haline gelmişti. En nüfuzlu nazırlardan biri, bu konağın daimî müşterilerindendi. Saltanat hanedanına mensup iki sultan da kıyafetlerini tedbil edip buraya gelerek, saraylarında bulamadıkları zevklerini tatmin etmekteler'di.

Alman ve Avusturya zabitlerinin paralıları da buraya devam ediyorlardı. Arap sitilinde döşenmiş olan odaların esrarlı hariminde, öd ağaçları ve bohur kokularile mestoluyorlardı.

Beyaz Rusların, beyaz zehirleri, buraya da girmişti. Fakat bu sefahat mahşerinde asıl hâkim olan kuvvetin casusluk olduğundan hiç kimse haberdar değildi.

Alman istihbarat servisini idare eden Miralay Nikolay Bey, bir aralık buradan şüphelendi. Gizlice tahkikata girişti. Müdavimlerden nüfuzlu şahsiyetlerin sarhoşlukları

esnasındaki ifşaattan casusların istifade ettiklerine dair bazı deliller elde etti. İcap edenlere başvurarak burayı kapatmak istedi. Hattâ, Şişli zabıtası, buraya bir baskın yapacak kadar cüret gösterdi. Fakat bu vazifeperverane hareket, bütün Şişli zabıta memurlarının derhal çil yavrusu gibi dağıtılmalarile neticelendi. Cürüm halinde yakalanan iki sarhoş sultanın muhafaza altında saraylarına iade edilmeleri bile, Şişli zabıtasına hak verdiremedi. Çünkü o sefahathanenin baş müdavimi olan Nazır bey, yaşadığı zevk âleminin dağılmasına rıza gösterememişti. O baskının ertesi günü Talât Paşaya dayanarak:

— Bu, ne kepazelik?.. İstibdat devrinin iğrenç an'anelerini daha ne zamana kadar muhafaza edeceğiz?.. Medenî ihtiyaçları en iptidaî hareketlerle tazyik etmek bizim gibi münevver ve meşrutiyetperver inkılâpçılara yakışır mı?.. Anlamıyorum. İleri mi gideceğiz.. yoksa geri mi?..

Diye şikâyet etti... Bu şikâyet o kadar kuvvetliydi ki, sadrâzam Talât Paşanın şahsî nüfuzu değil, resmî kudreti bile onu yenemedi.

Bir gün, Tokatlıyanda ikamet eden sarışın bir kadın tevkif edildi. Alman pasaportile Berlinden gelmiş olan bu Lehli - yahudi dilberinin eşyası arasında ;

(Param ve kalbim, tamamile senindir. Hattâ icap ederse, memuriyetimi dahi senin emrine koyabilirim).

Mealinde bir mektup ele geçirildi. Bu mektubun sahibi, o devrin en kalbur üstüne gelen bir şahsiyeti idi.

Enver Paşa, bu mektuptan haberdar olur olmaz derhal Talât Paşaya geldi.

— Bu alçağı bana teslim et. Derhal kurşuna dizeceğim. Dedi.

Talât Paşa, mutadı olan soğukkanlılığını muhafaza etti. Büyük bir teessürle:

— Evet.. bunu yapmak çok lâzım, Enver... Fakat bunu yapmakla, güvendiğimiz şahısların ne kadar kof ve ne kadar

namussuz olduklarını cihana anlatacağız. Düşmanlarımıza rezil olacağız.

Diye, Enver Paşanın haklı hiddetinin önüne geçti. Mesele, örtbas edildi.

Hakikati söylemek lâzım gelirse, açıkça görülüyor ki hükûmet büyük bir zaaf ve âciz içindeydi. Devletin - esasen bozuk olan - idare makinesini islâh ederek tam randıman verecek derecede işletmek mümkün değildi.

Talât Paşa ile Enver Paşa. bu idaresizliği herkesten daha iyi takdir ediyorlardı. Fakat her şeyden evvel sivil idare ile askerî idare arasında bir ahenk tesis ederek elbirliği ile çalışmanın imkânını bulamıyorlardı.

Harp, bütün fecaatile devam ederken vaziyete hâkim olan kuvvet prensipler değil, şahsî düşüncelerdi. Bu düşünce sahipleri de ekseriya, ikinci ve üçüncü sınıf şahsiyetlerdi. Halbuki kendilerinden büyük işler beklenebilecek mühim şahsiyetler vardı. Bunlar, memleketin sessiz sedasız bir felâket uçurumuna kaydığını görmekle dilhûn oluyorlardı.

Talât Paşa ile Enver Paşanın etrafı o kadar sıkı bir dalkavuk çemberi ile çevrilmişti ki, artık onlara hakikatin sesini işittirmek mümkün değildi.

Ordu, hiçbir fedakârlıktan çekinmiyordu. Açlık, hastalık, yorgunluk bilmiyordu. Dokuz cepheye göğsünü geren bu ordu, artık Türk tarihinin karşısında omuzlarına yüklendiği mesuliyeti emsalsiz bir feragatle taşıyarak son vazifesini ifa etmekten başka hiçbir şey düşünmüyordu.

Anadolunun nazenin illeri sefaletten ve bakımsızlıktan harap olmuştu. Küçük memurlar, doymak bilmiyen birer sülük gibi milletin kanını emiyordu. Payitaht ise hiçbir devirde görülmemiş olan - maddî ve manevî ıstırapla inim inim inliyerek derin bir uçuruma doğru sürükleniyordu.

Fakat ne çare ki, gerek Talât Paşa ve gerek Enver Paşa:

— Bu vaziyette hiçbir şey yapılamaz. Harbin sonunda, her şey düzelir.

Diyorlardı.

Fakat ne yazık ki, vaktinde düzeltemedikleri işlerin hâilevî neticesine, bizzat kendileri kurban olmuşlardı.

(S O N)

16 CI KİTAP :

(TARİHTEN KORKMAYANLAR)